

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL STUDIES

**BAKİ AVRASIYA
UNIVERSİTETİ**

ASES 2. INTERNATIONAL WOMEN'S RESEARCH CONGRESS

CONGRESS BOOK

EDITOR: Doç. Dr. Nigar Hüseynova

ISBN: 978-625-92474-7-2

ASES II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS

**MARCH 05-07, 2026,
Baku Eurasia University, AZERBAIJAN**

EDITOR
Doç. Dr. Nigar Hüseynova

COPYRIGHT © 2026

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2026©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

23.03.2026

ISBN: 978-625-92474-7-2

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

ASES II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

MARCH 05-07,2026

Baku Eurasia University, AZERBAIJAN

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Turizm Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-90828857-100-673166
Konu : ASES Görevlendirmesi

Sayın Prof. Dr. Şükran KARACA

İlgi : 02.02.2026 tarihli dilekçeniz.

ASES (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından düzenlenecek olan kongrelerin Düzenleme Kurulunda akademisyen temsilcisi bulundurulması hususu, Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli ve 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı karar kapsamında değerlendirilmiştir.

ASES (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından düzenlenecek olan kongrelerde görev almak üzere, Kongreleri Düzenleme Kurulu'na akademisyen temsilcisi olarak üniversitemiz adına görevlendirilmeniz uygun görülmüştür. Görevlendirmenize ilişkin işlemlerin yürütülmesi hususunda; Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Süleyman DEĞİRMEN
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSAEY5SDR2 Pin Kodu :96272

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/cumhuriyet-universitesi-ebys>

Adres : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi Dekanlığı Sivas
Telefon:0 346 219 1038 Faks:0 346 219 1038
e-Posta:turizmyo@cumhuriyet.edu.tr Web:www.cumhuriyet.edu.tr
Kep Adresi:cumhuriyetuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Ayşe ALTUNTAŞ ERDİŞ
Unvanı: Hizmetli
Dahili No: 4986

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-201

23.03.2026

Konu: Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 05-07 MART 2026 tarihleri arasında Azerbaycan'da düzenlenen II. Uluslararası Kadın Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %57,14'ü Türkiye'den ve %42,86'sı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 42

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 24

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 18

Katılımcı ülke sayısı: 5 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (13 bildiri), Hindistan (1 Bildiri), Nijerya (2 Bildiri), Özbekistan (1 bildiri), Romanya (1 bildiri).

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Chairman of the Organizing Board

CONGRESS HONORARY BOARD

Profesör Nazım Hüseyinli

Bakü Avrasiya University Kurucular Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Sayavuş Gasimov

Rektör

Bakü Avrasiya University

REGULATORY BOARD

Günhan Hüseyinli

Genel İşlerden Sorumlu Rektör Yardımcısı
Bakü Avrasya University

Prof. Dr. Gülzar Ibrahimova

Bakü Avrasya University
Rektör Yardımcısı

Prof. Dr. Hava Selçuk

Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Talas

Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Bekir Kocadaş

Adıyaman University (Türkiye)

Prof. Dr. Bülent Kara

Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Huriye Tekin Onür

Manisa Celal Bayar University (Türkiye)

Prof. Dr. Kasım Karaman

Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Türkan Erdoğan

Pamukkale University (Türkiye)

Assoc. Prof. Lokman Zor

Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Assoc. Prof. Rozina Khattak

Shaheed Benazir Bhutto Women University (Pakistan)

Assoc. Prof. Selman Ablak

Sivas Cumhuriyet University (Türkiye)

Assoc. Prof. Merve Unal

İnönü University (Türkiye)

Assoc. Prof. Munise Duran

İnönü University (Türkiye)

Assoc. Prof. Mutallim Rahimov
Bakü Avrasya University

Doç. Dr. Nigar Hüseynova
Bakü Avrasya University
Rektör Yardımcısı

Doç. Dr. Salman Süleymanov
Bakü Avrasya University
Filoloji Fakültesi Dekanı

Doç.Dr.Zamina Rustambeyli

Bakü Avrasya University

Assist. Prof. Arzu Bozdağ Tulum
Malatya Turgut Özal University (Türkiye)

Assist. Prof. Kezban Paksoy
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Assist. Prof. Mehtap Karaçil
Bayburt University (Türkiye)

Dr. Ülker Bahşiyeva
Azerbaycan Devlet Pedagoji University

COORDINATOR

Rumeysa OKSUZ

SCIENCE BOARD

Prof. Ali Selçuk
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Ali Yakıcı
Gazi University (Türkiye)

Prof. Dr. Amina Siljak Jesenkovic Saray
Bosna University Şarkiyat Enstitüsü (Bosnia and Herzegovina)

Prof. Dr. Atabey Kılıç
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Atilla Döl
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Bekir Çınar
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Bekir Kocadaş
Adıyaman University (Türkiye)

Prof. Dr. Bülent Kara
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Bünyamin Ayhan
Selçuk University (Türkiye)

Prof. Dr. Hasan Aydemir
İnönü University (Türkiye)

Prof. Dr. Seyfeddin Rızasoy
Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası
Folklor Enstitüsü (Azerbajjan)

Prof. Dr. Ekrem Causevic
Zagrep University (Croatia)

Prof. Dr. Elvan Yalçinkaya
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Ergün  zt rk
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Fadıl Hoca
Makedonya Vizyon University (Macedonia)

Prof. Dr. Fatih Başıbuğ
Akdeniz University (Türkiye)

Prof. Dr. Fulya  ner Armağan
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Gadir Golkarian
Yakın Doğu University (KKTC)

Prof. Dr. Galip Güner
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Halis Adnan Arslantaş
Eskişehir Osmangazi University (Türkiye)

Prof. Dr. Haluk Zülfikar
İstanbul University (Türkiye)

Prof. Dr. Hamdi Doğan
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Hava Kurt Selçuk
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Hayati Beşirli
Ankara Hacı Bayram Veli University (Türkiye)

Prof. Dr. Huriye Tekin  n r
Manisa Celal Bayar University (Türkiye)

Prof. Dr. İbrahim  zt rk
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. İbrahim Kaplan
İzmir Katip Çelebi University (Türkiye)

Prof. Dr. İhsan Çapçiođlu
Ankara University (Türkiye)

Prof. Dr. İlkay Şahin
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. İrfan Morina
Kosova University

Prof. Dr. Kamil Kaya
İstanbul Gelişim University (Türkiye)

Prof. Dr. Kaya Yıldız
Bolu Abant İzzet Baysal University (Türkiye)

Prof. Dr. Kazım Özkan Ertürk
Düzce University (Türkiye)

Prof. Dr. Mahmut Çelik
Gotse Delçev İştip University (Makedonya)

Prof. Dr. Mehmet Güngör
Mersin University (Türkiye)

Prof. Dr. Metin Kılıç
Düzce University (Türkiye)

Prof. Dr. Mine Kaya Keha
Atatürk University (Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Yücel
İnönü University (Türkiye)

Prof. Dr. Nazım İbrahim
Üsküp Kiril Metodi University (Macedonia)

Prof. Dr. Nazmi Avcı
Manisa Celal Bayar University (Türkiye)

Prof. Dr. Nevzat Özkan
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Nevzat Topal
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Necati Demir
Gazi University (Türkiye)

Prof. Dr. Ramazan Sever
İnönü University (Türkiye)

Prof. Dr. Recep Dündar
İnönü University (Türkiye)

Prof. Dr. Recep Özkan
Kırşehir Ahi Evran University (Türkiye)

Prof. Dr. Recep Özman
İnönü University (Türkiye)

Prof. Dr. Remzi Kılıç
Erciyes University (Türkiye)

Prof. Dr. Selahattin Avşaroğlu
Necmettin Erbakan University (Türkiye)

Prof. Dr. Sercan Demirgüneş
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Serkan Ercan Bağçeci
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Serkan İbiş
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Prof. Dr. Seyfeddin Rızasoğ
Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası
Folklor Enstitüsü (Azerbaycan)

Prof. Dr. Suat Kolukırık
Akdeniz University (Türkiye)

Prof. Dr. Türkan Erdoğan
Pamukkale University (Türkiye)

Prof. Dr. Veysel Bozkurt
İstanbul University (Türkiye)

Prof. Dr. Yavuz Topkaya
Hatay Mustafa Kemal University (Türkiye)

Prof. Dr. Yunus Bulut
İnönü University (Türkiye)

Prof. Dr. Zeki Boyraz
İnönü University (Türkiye)

Assoc. Prof. Abdullah Karataş
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Assoc. Prof. Ahmet Kurtoğlu
Bandırma Onyediy Eylül University (Türkiye)

Assoc. Prof. Ali Şamil Hüseyinoğlu
Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası
Folklor Enstitüsü (Azerbaycan)

Assoc. Prof. Aysun Beydola
Yakın Doğu University (KKTC)

Assoc. Prof. Bayram Polat
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Assoc. Prof. Davut Sarıtaş
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (Türkiye)

Assoc. Prof. Edina Solak
Zenica University (Bosnia and Herzegovina)

Assoc. Prof. Filiz Yangılar
Erzincan Binali Yıldırım University (Türkiye)

Assoc. Prof. Fuat Şancı
Adıyaman University (Türkiye)

Assoc. Prof. Hakkı Karaşahin
İzmir Katip Çelebi University (Türkiye)

Assoc. Prof. Hicran Özlem Ilgın
Çanakkale Onsekiz Mart University (Türkiye)

Assoc. Prof. İbrahim Görücü
İnönü University (Türkiye)

Assoc. Prof. İlhan Uçar
Sakarya University (Türkiye)

Assoc. Prof. Kürşat Öncül
Osmangazi University (Türkiye)

Assoc. Prof. Lokman Zor
Niğde Ömer Halisdemir University (Türkiye)

Assoc. Prof. Paki Küçüker
Sakarya University (Türkiye)

Assoc. Prof. Shurubu Kayhan
Mimar Sinan Güzel Sanatlar University (Türkiye)

Assoc. Prof. Tudora Arnaut
Taras Şevçenko Kiev Milli University (Ukrainian)

Assoc. Prof. Seçil Kartopu
Ankara Yıldırım Beyazıt University (Türkiye)

Assoc. Prof. Seda Atasoy
Giresun University (Türkiye)

Assoc. Prof. Qaliba Hacıyeva
Nahçıvan Devlet University (Azerbaijan)

Assist. Prof. Ayşegül Paralı
Selçuk University (Türkiye)

Assist. Prof. Enes Turbiç
Trakya University (Türkiye)

Assist. Prof. Hulusi Yılmaz
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (Türkiye)

Assist. Prof. İlksen Orhan
Munzur University (Türkiye)

Assist. Prof. Kemale Elekberova
Azerbaycan Bakanlar Kuruluna Bağlı
Tercüme Merkezi (Azerbaijan)

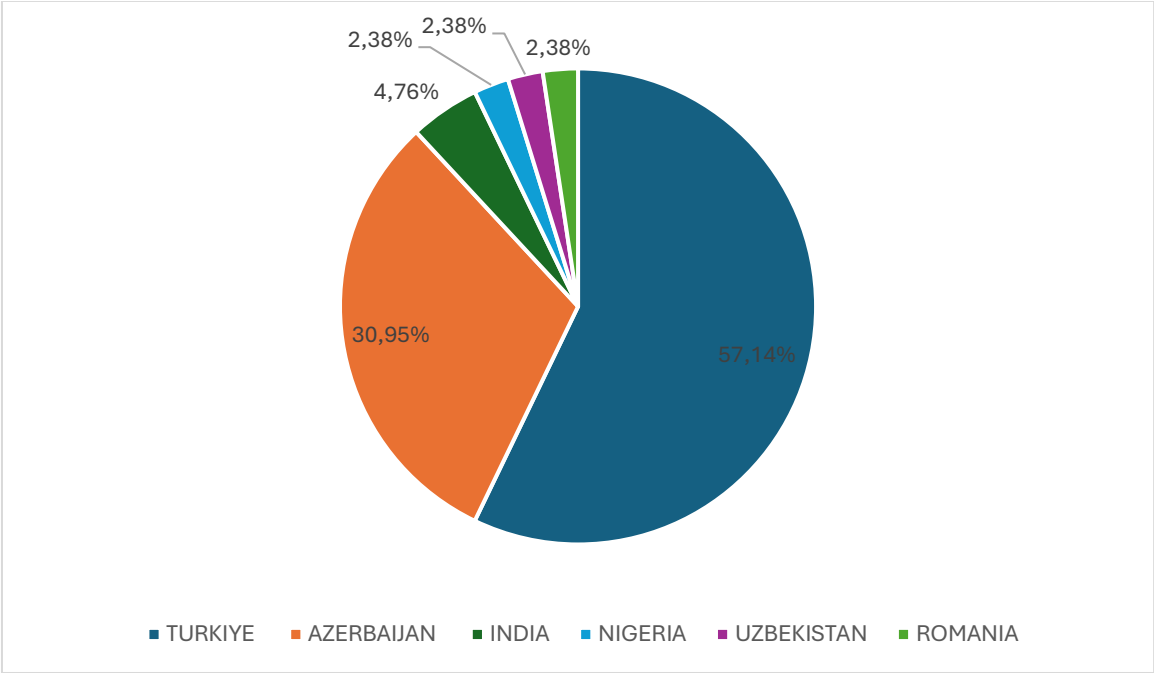
Assist. Prof. Rovshen Memmedov
Zonguldak Bülent Ecevit University (Türkiye)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	24	57,14 %
AZERBAIJAN	13	30,95 %
INDIA	1	4,76 %
NIGERIA	2	2,38 %
UZBEKISTAN	1	2,38 %
ROMANIA	1	2,38 %
TOTAL	42	100 %

CONFERENCE STATISTICS

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS

**05-07 MARCH 2026,
BAKU EURASIA UNIVERSITY, AZERBAIJAN**

FACE TO FACE CONFERENCE PROGRAM

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY, AZERBAIJAN

CONGRESS REGISTRATION

05.03.2026 / THURSDAY

AZERBAIJAN TIME: 10:30-12:00

**Assoc.Prof. Sayavush Gasimov
Prof. Dr. Mustafa Talas
Prof.Gulzar İbrahimova**

MUSIC

OPENING PLACE

BAKU EURASIAN UNIVERSITY

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

CONGRESS REGISTRATION

06.03.2026 / THURSDAY, AZERBAIJAN TIME: 09:00

06.03.2026 / FRIDAY 09:30-11:30 (Azerbaijan Time) SESSION: 1 HALL: 1 MODERATOR Prof. Dr. Hava SELÇUK		
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Hava Selçuk	Erciyes Üniversitesi	Berat Şehri'nde Boşanma Davaları (1675-1700)
Arş. Gör. Dr. Elif Kömürcü	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Türkiye Selçuklularında Kadınların Görünmez Kurumları: Vakıf, Tekke Ve Yerel Dayanışma Mekanları
Dr. Öğr. Üyesi Kader Polat	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Türkiye Selçuklularında Siyasal Evlilik Stratejileri: II. Kılıç Arslan Hanedanında Bizans, Eyyübî, Gürcü ve Artuklu Bağlantıları (XII–XIII. Yüzyıllar)
Dr. Öğr. Üyesi Emir İbrahim IŞIK Dr. Öğr. Gör. Ömer Kocahan	Çukurova Üniversitesi	Fizyoterapi Ön Lisans Öğrencilerinde Menstrüel Semptomlar İle Genel Not Ortalamaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Beisenova Kulanda	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Uluslararası Eğitim Deneyiminin Öğrencilerin Küresel Vatandaşlık Bilincine Etkisi
Dr. Öğr. Üyesi Canan Tatar	Ege Üniversitesi	İslam Hukuku ve Türk Medeni Kanunu'nda Çalışan Kadının Geliri ve Aile Giderlerine Katılımı: Mal Rejimleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir İnceleme

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

05.03.2026 / THURSDAY
09:30-11:30 (Azerbaijan Time)
SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR
Aygün Ahmadova Shukur kızı

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Əhmədova Aygün Şükür qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Nigar Rəfibəyli yaradıcılığında uşaq oxusu nümunələri
Aygün Ahmadova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Dədə Qorqud eposunda alp qadın obrazlarında müstəqil ideyaların qorunması
Jalə İsmayılova	Bakı Avrasiya Universiteti	Qarabağ müharibələrində qadın faktoru: milli yaddaş, sosial psixologiya və gender paradiqması kontekstində tarixi-analitik təhlil (1991–2020)
Türkan Həsənova	Bakı Avrasiya Universiteti	Rəqəmsal transformasiya dövründə qadının sosial-iqtisadi statusu: çağırışlar və perspektivlər
Amaliya Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Təhsil mühitində zərərli vərdislərdən xilas olmağın sosial- psixoloji əsasları
Amaliya Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	The Importance of Early Detection of Suicidal Behavior In Preventing Suicidal Risk
Abbasova Könül	Bakı Avrasiya Universiteti	Qadınların təhsili sosial inkişafın əsas dayacağı kimi
İlhamə Şıxıyeva	Bakı Avrasiya Universiteti	Azərbaycanda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti haqqında
Məleykə Adıgözəlova	Bakı Avrasiya Universiteti	Sovet dövrünün repressiya qurbanları qadınları: Azərbaycan cəmiyyətinin sosial tarixi kontekstində analiz (1920–1950)
İmami Hüseynova	Bakı Avrasiya Universiteti	Müasir dövrdə gənclərin innovativ dünyagörüşünün formalaşması

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS

05-07 MARCH 2026,
BAKU EURASIA UNIVERSITY, AZERBAIJAN

**ONLINE
CONFERENCE PROGRAM**

ID: 269 738 6033
PASSWORD: ases

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

05.03.2026 / THURSDAY
09:30-12:30 (Azerbaijan Time)
SESSION: 1 HALL: 1 MODERATOR
Öğr. Gör. Zeynep ARICI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Ummuhan Aybüke Tokpınar	Gaziantep Üniversitesi	Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsilinin Önündeki Yapısal Engeller Ve Cam Tavan Olgusu
Öğr. Gör. Zeynep Arıcı	İstanbul Gelişim Üniversitesi	Türk Atasözlerinde Kadın Algısının Tematik Analizi Ve Yabancılara Türkçe Öğretimine Yansımaları
Meltem Dağcı	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Tuhaf Bir Kıvılcım Spekülatif Öykü Antolojisinde Beden Korkusu Temsilleri
Öğr. Gör. Gizem Türe	İstanbul Gelişim Üniversitesi	Biyografik Anlatıda Kadın Olmanın Ontolojisi: Füreyya Romanında Psikolojik Ve Biyolojik Zorlukların Analizi
Öğr. Gör. Zülali Mine Naz	İstanbul Kültür Üniversitesi	Üretken Yapay Zeka (Aı) Görsellerinde Kadın Temsili: Grafik Tasarımda Cinsiyet Yanlılığı Ve Algoritmik Önyargılar
Dr. Ayşegül Düzel Doç. Dr. Kadir Şahin	Karabük Üniversitesi	Geç Modern Dönemde Farklı Refleksiviteğin Kadın Bedeni Üzerindeki Etkisi: Gebze Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme
Prof. Dr. Pelin Vardarlıer Esra Durmaz Çilekci	Balıkesir Üniversitesi	Kadın Liderliğinde Duygusal Zekânın Rolü
Salih Ezen	Atatürk Üniversitesi	Mahremden Görünüre Kadın: Sanatta Beden, Bakış Ve Gizliliğin Estetiği
Prof. Dr. Pelin Vardarlıer Esra Durmaz Çilekci	Balıkesir Üniversitesi	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Kadın Çalışanlarda İş-Yaşam Uyumunu Artırmaya Yönelik Stratejiler: Çok Düzeyli Ve Sistem Temelli Bir Kavramsal Çerçeve

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

05.03.2026 / THURSDAY
09:30-12:30 (Azerbaijan Time)
SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR
Dr. Öğr. Üyesi Canan TATAR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Öğr. Gör. Burcu AKSAY Prof. Dr. Türkay Nuri TOK	MSÜ İzmir Demokrasi Üniversitesi	ERKEK EGEMEN ÇALIŞMA ORTAMINDA KADIN YÖNETİCİ OLMAK: CAM TAVAN ENGELİ VE İŞ DOYUMU İLİŞKİSİ
Öğr. Gör. Burcu AKSAY Prof. Dr. Türkay Nuri TOK	MSÜ İzmir Demokrasi Üniversitesi	SİNEMANIN ÜRETTİĞİ ÖĞRETMENLİK ALGISI: İMAJ, OTORİTE VE YÖNETİM TARZLARI
Nilay ARSLAN Dr. Öğr. Üyesi Aslı BEK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	GELİN EVİ PROGRAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ YENİDEN ÜRETİMİ: KADINLIK, MEKÂN VE MEDYA TEMSİLİ
Doç. Dr. Nazan Handan AYDIN Elis CESUR	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	LİBERAL FEMİNİZMDEN RADİKAL FEMİNİZME BİR BAKIŞ
Çağla Naz ÖZKÜÇÜK Doç. Dr. Zerrin EREN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	EFLATUN CEM GÜNEY'İN DERLEDİĞİ MASALLARDAN SEÇİLEN ON MASALDA TOPLUMSAL CİNSİYET KALIP YARGILARI
Dr. Öğr. Üyesi Canan TATAR	Ege Üniversitesi	İslam Hukuku ve Türk Medeni Kanunu'nda Çalışan Kadının Geliri ve Aile Giderlerine Katılımı: Mal Rejimleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir İnceleme
Arş. Gör. İlbiçe Selcen PEKER	KTO Karatay Üniversitesi	CEZA HUKUKU AÇISINDAN KADINA YÖNELİK CİNSEL ŞİDDET
Mısra Baran	Mardin Artuklu Üniversitesi	Sınırdaki Kadın Olmak: Güvenlik Pratikleri Ve Yerel Bilgi Sistemlerine Antropolojik Bakış
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap Karacil	Bayburt Üniversitesi	Kadın Lisans Öğrencilerinde Yaşam Boyu Öğrenme Deneyimleri Ve Güçlenme: Nitel Bir Araştırma
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap Karacil	Bayburt Üniversitesi	Toplumda Kadının Rolü: Ahlakî Ve Manevî Değerlerin Nesiller Boyu Aktarımı

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

05.03.2026 / THURSDAY
09:30-12:30 (Azerbaijan Time)
SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR
Ağasiyeva Yaqut

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Ağasiyeva Yaqut	Bakı Avrasiya Universiteti	Ailədə qadına qarşı zorakılıq: uşaqların psixologiyasına təsiri
Ağasiyeva Yaqut Fərzəliyeva Samidə	Bakı Avrasiya Universiteti	Ailə dinamikası: sağlam münasibətlərin psixoloji və sosial əsasları
Nigâr Həsənova	Bakı Avrasiya Universiteti	Reklamlarda qadın obrazının formalaşması və cəmiyyətə təsiri

II. INTERNATIONAL WOMEN'S STUDIES CONGRESS
05-07 MARCH 2026, BAKU EURASIAN UNIVERSITY,
AZERBAIJAN
CONFERENCE PROGRAM

05.03.2026 / THURSDAY 09:30-12:30 (Azerbaijan Time) SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR DR. CHUKWUEMEKA G. EME		
AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Chukwuemeka G. Eme	Open University	Managing Workplace Diversity In The 21st Century Nigerian Organizations
Dr. Chukwuemeka G. Eme	Open University	The Impact Of Business Environment On The Survival Of Some Selected Small- Scale Businesses In Aba South Local Government Area, Abia State, Nigeria
Mirsagatova Nargiza Sayfullayevna	Oriental universiteti	O'Quvchilarda Ma'naviy Xulq-Atvorni Shakllantrish Masalalari
İrına-Ana Drobot	Technical University	An Analysis of A Haiku Poem About Autumn By Claudia-Ramona Codău
Davina Hijam Priyanka Maisnam Bidyarani Haobam	Regional Institute of Medical Sciences	Biomarkers of Myocardial Infarction

CONTENTS

AUTHOR(S)	TITLE	PAGE NO
Hava Selçuk	Berat Şehri'nde Boşanma Davaları (1675-1700)	1
Elif Kömürcü	Türkiye Selçuklularında Kadınların Görünmez Kurumları: Vakıf, Tekke Ve Yerel Dayanışma Mekanları	15
Kader Polat	Türkiye Selçuklularında Siyasal Evlilik Stratejileri: II. Kılıç Arslan Hanedanında Bizans, Eyyûbî, Gürcü ve Artuklu Bağlantıları (XII–XIII. Yüzyıllar)	28
Emir İbrahim IŞIK Ömer Kocahan	Fizyoterapi Ön Lisans Öğrencilerinde Menstrüel Semptomlar İle Genel Not Ortalamaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	30
Beisenova Kulanda	Uluslararası Eğitim Deneyiminin Öğrencilerin Küresel Vatandaşlık Bilincine Etkisi	35
Canan Tatar	İslam Hukuku ve Türk Medeni Kanunu'nda Çalışan Kadının Geliri ve Aile Giderlerine Katılımı: Mal Rejimleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir İnceleme	37
Əhmədova Aygün Şükür qızı	Nigar Rəfibəyli yaradıcılığında uşaq oxusu nümunələri	40
Aygun Ahmadova	Dədə Qorqud eposunda alp qadın obrazlarında müstəqil ideyaların qorunması	46
Jalə İsmayılova	Qarabağ müharibələrində qadın faktoru: milli yaddaş, sosial psixologiya və gender paradiqması kontekstində tarixi-analitik təhlil (1991–2020)	51
Türkan Həsənova	Rəqəmsal transformasiya dövründə qadının sosial-iqtisadi statusu: çağırışlar və perspektivlər	52
Amaliya Həsənova	Təhsil mühitində zərərli vərdislərdən xilas olmağın sosial- psixoloji əsasları	59
Amaliya Həsənova	The Importance of Early Detection of Suicidal Behavior In Preventing Suicidal Risk	64
Abbasova Könül	Qadınların təhsili sosial inkişafın əsas dayağı kimi	70
İlhamə Şıxıyeva	Azərbaycanda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti haqqında	74
Məleykə Adıgözəlova	Sovet dövrünün repressiya qurbanları qadınlar: Azərbaycan cəmiyyətinin sosial tarixi kontekstində analiz (1920–1950)	76
İmmi Hüseynova	Müasir dövüdə gənclərin innovativ dünyagörüşünün formalaşması	78
Ummuhan Aybüke Tokpınar	Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsilinin Önündeki Yapısal Engeller Ve Cam Tavan Olgusu	85

Zeynep Arıcı	Türk Atasözlerinde Kadın Algısının Tematik Analizi Ve Yabancılara Türkçe Öğretimine Yansımaları	87
Meltem Dağcı	Tuhaf Bir Kıvılcım Spekülatif Öykü Antolojisinde Beden Korkusu Temsilleri	89
Gizem Türe	Biyografik Anlatıda Kadın Olmanın Ontolojisi: Füreyya Romanında Psikolojik Ve Biyolojik Zorlukların Analizi	91
Zülali Mine Naz	Üretken Yapay Zeka (Aı) Görsellerinde Kadın Temsili: Grafik Tasarımda Cinsiyet Yanlılığı Ve Algoritmik Önyargılar	92
Ayşegül Düzgel Kadir Şahin	Geç Modern Dönemde Farklı Refleksivitelelerin Kadın Bedeni Üzerindeki Etkisi: Gebze Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme	110
Pelin Vardarlıer Esra Durmaz Çilekci	KADIN LİDERLİĞİNDE DUYGUSAL ZEKÂNIN ROLÜ	112
Pelin Vardarlıer Esra Durmaz Çilekci	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Kadın Çalışanlarda İş-Yaşam Uyumunu Artırmaya Yönelik Stratejiler: Çok Düzeyli Ve Sistem Temelli Bir Kavramsal Çerçeve	122
Salih Ezen	Mahremden Görünüre Kadın: Sanatta Beden, Bakış Ve Gizliliğin Estetiği	136
Burcu AKSAY Türkey Nuri TOK	ERKEK EGEMEN ÇALIŞMA ORTAMINDA KADIN YÖNETİCİ OLMAK: CAM TAVAN ENGELİ VE İŞ DOYUMU İLİŞKİSİ	151
Burcu AKSAY Türkey Nuri TOK	SİNEMANIN ÜRETTİĞİ ÖĞRETMENLİK ALGISI: İMAJ, OTORİTE VE YÖNETİM TARZLARI	171
Nilay ARSLAN Aşlı BEK	GELİN EVİ PROGRAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ YENİDEN ÜRETİMİ: KADINLIK, MEKÂN VE MEDYA TEMSİLİ	185
Nazan Handan AYDIN Elis CESUR	LİBERAL FEMİNİZMDEN RADİKAL FEMİNİZME BİR BAKIŞ	195
Çağla Naz ÖZKÜÇÜK Zerrin EREN	EFLATUN CEM GÜNEY'İN DERLEDİĞİ MASALLARDAN SEÇİLEN ON MASALDA TOPLUMSAL CİNSİYET KALIP YARGILARI	196
İlbiçe Selcen PEKER	CEZA HUKUKU AÇISINDAN KADINA YÖNELİK CİNSEL ŞİDDET	208
Mısra Baran	Sınırdaki Kadın Olmak: Güvenlik Pratikleri Ve Yerel Bilgi Sistemlerine Antropolojik Bakış	210
Mehtap Karacil	TOPLUMDA KADININ ROLÜ: AHLAKİ VE MANEVİ DEĞERLERİN NESİLLER BOYU AKTARIMI	223

Mehtap Karacil	Kadın Lisans Öğrencilerinde Yaşam Boyu Öğrenme Deneyimleri Ve Güçlenme: Nitel Bir Araştırma	226
Ağasiyeva Yaqut	Ailədə qadına qarşı zorakılıq: uşaqların psixologiyasına təsiri	229
Ağasiyeva Yaqut Fərzəliyeva Samidə	Ailə dinamikası: sağlam münasibətlərin psixoloji və sosial əsasları	231
Nigâr Həsənova	Reklamlarda qadın obrazının formalaşması və cəmiyyətə təsiri	233

BERAT (ARNAVUD BELGRADI) ŞEHİRİNDE BOŞANMA DAVALARI (1675– 1700)

PROF. DR. HAVA SELÇUK*

Özet

Bu çalışmada Osmanlı toplumunda boşanma hadisesi, Berat (Arnavud Belgradı) şehri örneği üzerinden hukuki, sosyal ve toplumsal boyutlarıyla ele alınmıştır. Aile kurumu, tarih boyunca toplumun sosyal yapısının temel unsurlarından biri olarak büyük önem taşımıştır. Bununla birlikte zaman zaman aile birlikteliğinin bozulması zorunlu hale gelmiştir. Aile içinde çözüme kavuşturulamayan birtakım sorunlar, aile bütünlüğünün korunmasını güçleştiren çeşitli huzursuzlukların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada bir taraftan aile birlikteliğinin bozulmasının sebepleri incelenirken diğer taraftan kadınların hak arama gelenekleri bağlamında mahkemeyi kullanmaları ve boşanma sürecindeki haklarının neler olduğu incelenmiştir. Çalışmada kaynak olarak Şer'iyye Sicilleri kullanılmıştır. Berat (Arnavud Belgradı) şehrindeki 1675-1700 tarihleri arasında ait toplam 8 adet Berat Şer'iyye Sicili incelenmiştir. Bu siciller 624, 356, 380, 358, 355, 345, 344 ve 612 nolu defterlerdir. Bu defterlerde 81 adet boşanma ile ilgili kayıt tespit edilmiştir. Boşanma davaları içerisinde hem Müslümanlara hem de Gayrimüslimlere ait dava kayıtları yer almaktadır.

1

Giriş

Berat şehri 19.yüzyıla kadar Arnavud Belgradı diye adlandırılmıştır. Berat, 1431-1432 yılları arasında Osmanlı egemenliğine girmiş ve farklı dönemlerde çeşitli idari bölümlere ayrılmıştır. Osmanlı yönetimi altında şehir, 18. yüzyıldan itibaren Avlonya Livası'na bağlı bir kaza hâline gelmiş ve bu statüsünü uzun süre korumuştur. Daha sonraki idari düzenlemelerle Yanya Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı yönetiminden ayrılan Berat, 1912'de bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk sınırları içinde kalmıştır¹.

İslam Aile Hukuku'nda boşanma, sonuçları bakımından büyük ölçüde benzer olmakla birlikte, meydana geliş şekilleri açısından üç ana türde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, kocanın herhangi bir boşanma sebebi göstermeksizin ve mahkeme kararına ihtiyaç duymaksızın, tek taraflı irade beyanıyla gerçekleştirdiği talaktır. Bu tür boşanmada kocanın “boşadım” şeklindeki beyanı, boşanmanın

* Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Kayseri, hselcuk@erciyes.edu.tr /0000-0002-9136-9158

¹ Muhteşem Giray, “Berat”, *DVIA*, C.5, 1992, s.473-475.

hukuken geçerli olması için yeterlidir². Koca o zamana kadar karısına mehr-i müeccel borcunu ödememişse mehrini ve iddet doluncaya kadar da iddet nafakasını ödemek zorundadır³.

Talak, evlilik bağı tamamen sona erdirip erdirmemesine bağlı olarak ric'î ve bâin olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Ric'î talakta, koca iddet süresi devam ettiği müddetçe yeni bir nikâh akdine ihtiyaç duymaksızın eşine rücû edebilme hakkına sahiptir. Buna karşılık bâin talak, evlilik birliğini derhâl ortadan kaldıran ve taraflar arasında rücû imkânı tanımayan bir boşanma türüdür. Bu durumda, eşlerin yeniden evlenebilmeleri ancak yeni bir nikâh akdinin kurulması ve erkeğin yeniden mehir taahhüdünde bulunmasıyla mümkün olmaktadır⁴.

İkinci tür boşanma, eşlerin karşılıklı anlaşmasına dayanan ve genellikle kadının talebiyle gerçekleşen muhâlaa (hul')dır. Bu durumda kadın, çoğu zaman mehir hakkından vazgeçerek veya belirli bir mal karşılığında kocasından kendisini boşamasını talep eder. Kocanın bu teklifi kabul etmesi hâlinde boşanma gerçekleşir. Eğer kocanın rızası bulunmadığı takdirde kadının talebi tek başına yeterli olmamaktadır⁵.

Üçüncü tür ise belirli sebeplerin varlığı hâlinde, taraflardan birinin-çoğunlukla kadının-mahkemeye başvurması üzerine hâkimin verdiği kararlarla gerçekleşen kazâî boşanma (tefrîk)tir. Bu tür boşanmada, kocanın irade beyanı aranmaz; boşanma, hâkimin hükmüyle hukuki sonuç doğurur⁶.

Berat (Arnavud Belgradı) Şehrinde Boşanma Davaları

Yukarıda bahsettiğimiz boşanma türlerinin hepsine 1675-1700 yılları arasında Berat şehrinde de rastlamaktayız. Bu yıllara ait 624, 356, 380, 358, 355, 345, 344 ve 612 nolu defterlerde toplamda 81 adet boşanma davası kaydedilmiştir. Belgeler metnin sonundaki tabloda yer almaktadır. Talak-ı bain ile boşanma toplam 30 belge mevcuttur. Talak-ı Ric'i 11, Muhalea (hul') 17, tefrik 2 adettir. Herhangi bir şekilde açıklama yapılmaksızın yalnızca "tatlik edildi" şeklinde kaydedilmiş 21 belge bulunmaktadır.

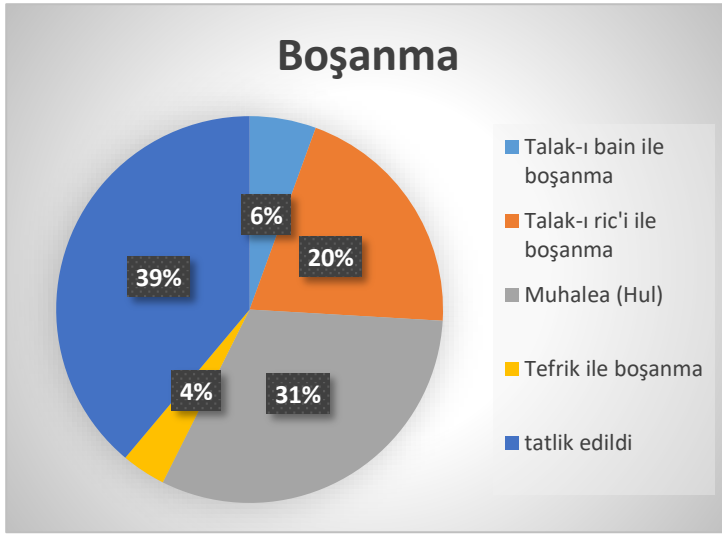
² Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma 'Tefrik'", *Osmanlı Araştırmaları*, 1986, sayı: 5, s.1-2

³ Ali Aktan, "XVII. Yüzyıl başlarında Kadı Sicillerine Göre Kayseri'de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar", *IV.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s.31. (s.21-40)

⁴ Saadet Maydaer, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma(Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, Sayı:1, 2007, s.303. s.299-320

⁵ Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma 'Tefrik'", *Osmanlı Araştırmaları*, 1986, sayı: 5, s.1-2

⁶ Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma 'Tefrik'", *Osmanlı Araştırmaları*, 1986, sayı: 5, s.1-2 (s. 1-12)

Netice itibarıyla boşanmaların 62'si talak, 17'si muhalea (hul'), 2'si tefrik şeklindedir. Buna göre boşanmaların %76,5'i talak, % 20'si hul', % 2,4'ü tefrik yoluyla yapılmıştır.

Kadınların evlilik birliği sona ererken mehir, nafaka, iddet ve hıdâne gibi haklarını teminat altına almak amacıyla Osmanlı kadı mahkemelerini etkin biçimde kullandıklarını göstermektedir. Kadınların boşandıklarını tescil ettirmek amacıyla bizzat ya da vekilleri vasıtasıyla mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir. Berat şehrinde ve köylerinde yaşayan kadınların boşandıklarını, mehr-i müeccel, mehr-i muaccel, iddet ve meûnet-i süknâ haklarını aldıklarına dair bilgileri mahkemede şahitler huzurunda tescil ettirmişlerdir. Muhâlaa kararlarını mahkemede tescil ettirenlerin çok büyük bir çoğunluğunu (% 94) kadınlar oluşturmaktadır. Zira kadınlar belki tekrar evlenecekler, iddet müddetleri hangi tarihler arasında olacak bunun resmi olarak belirlenmesi ve eski eşleri tarafından herhangi bir şekilde hukuki bir engellemeyle karşılaşmamaları için bu şekilde davrandıkları görülmektedir.

Muhâlaa yoluyla gerçekleşen boşanmalarda kadınların çoğu zaman mehr-i müeccel, nafaka ve iddet alacaklarından kısmen ya da tamamen vazgeçtikleri; bazı vakalarda ise ev, menzil, zeytinlik ya da çeşitli taşınır malların muhâlaa bedeli olarak erkek eşe devredildiği tespit edilmektedir. Bununla birlikte boşanmalarda kadınların kendilerine ait olan mehr-i müeccel ve mehr-i muaccelerini eski kocalarından tamamen aldıklarına dair tescillerin yapılmış olması aslında erkeğin de bu konuda hukuki anlamda güvence altına haklarını aldığını göstermektedir. Zira tescillerin birçoğunda mehiri, nafka ve meûnet-i süknâsından tamamen kadına teslim edildiği özellikle belirtilmiştir.

Şer'iyeye sicilleri, boşanma davalarının yalnızca Müslüman nüfusla sınırlı olmadığını, gayrimüslim kadın ve erkeklerin de Osmanlı mahkemelerine başvurarak boşanma ve buna bağlı taleplerini dile getirdiklerini göstermektedir. 81 boşanma davasında 3'ü gayrimüslimlere aittir.

Berat mahkemesine boşanma için müracaat eden 81 kişinin 39'u Berat'ın bir Mahallesinde ikamet etmekte, 32'si köylerde, 1'i Berat bölgesinde bulunan çiftlikte, 1'i malikânede, 1'de Kıpti olarak kayıt

edilmiş, 4 kişinin ise nerede ikamet ettiği yerler kayıt edilmemiştir. Buna göre 42 kişi şehirde ikamet ederken, 35 kişi kırsal alanda ikamet etmektedir. 3 kişinin ise ikamet yeri yazılmamıştır. Buna göre boşanmak için müracaat edenlerin % 51,85'i şehirde, % 43,02'i kırsal alanda ikamet etmektedir. % 4,93 yerleşim yeri belli değildir.

41 kişinin boşanma sebebi “*Hüsn-i zindegânî olmamakla*” , “*Hüsn-i mübaşeretleri olmamakla*”, “*Beyinlerinde şikak zuhuru ile*” şeklinde kayıt edilmiştir. Şaban 1090 tarihli belgede ise Dubronik köyünden Musa isimli şahıs (Sul-zade) ise “*eğer bir daha şarab ve arak içersen taht-ı nikâhında olan zevcem Ayşe bint-i Ali hatun benden üç talak boş ile mutlaka olsun*”⁷ diye şart koşmuştur. Bu durum karısı tarafından mahkemede boşanma sebebi olarak kullanılmıştır. 17 Muharrem 1093 tarihli belgede İşpat kazası Grokaş köyünden Hatice bint-i Ahmed Ağa isimli kadının kocası Hotin Muharebesinde kayıp olmuş bunun üzerine Hüseyin şah Bey ibn-i Süleyman Ağa ile evlenmiştir. Fakat birkaç yıl sonra Hotin Muharebesinde kayıp olduğu ifade edilen Hüseyin Sipahi gelmiştir. Bu durumda mahkeme ilk eşle yani Hüseyin Sipahi ile olan nikâhın geçerli olduğu yönünde karar almıştır⁸. Boşanma davalarında yer alan mihir miktarı ise köy ve şehre göre değişiklik göstermektedir. Mehr-i müeccel olarak kayıt edilen toplam 60 belge bulunmaktadır. Bu belgelerin 22 âdeti köyde ikamet edenlere, 35'ise şehirde ikamet edenlere aittir. 3 kişinin yerleşim yeri belli değildir. Ortalamalarına baktığımızda köyde yaşayanların 1.000 akçe, şehir de ikamet edenlerin ise 2.200 akçe civarında mehr-i müeccel verdikleri görülmektedir. Mihir miktarı en düşük 100 akçe ile Lapharda köyünde ikamet eden ve boşanan Fata bint-i Mustafa'ya aittir (rebiyülevvel 1099)⁹. En yüksek mehir ise İzgur-zade Ahmed Bey Mahallesinden Kadriye bint-i Ahmed'e ait 20.000 akçedir. Burada mehir olarak çiftlik arazisinin yarısı verilmiştir (Muharrem 1093)¹⁰.

Boşanan kadınların 41'i mehir ve nafakalarını alırken, 34 kadın her türlü nafaka, mehir gib haklarından feragat ederek boşanmışlardır. 5 belge ise bu mehri ve nafaka ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bu belgede eşinin şarap içmesinden dolayı boşanma, ilk nikâhlı eşin gelmesi ile ikinci nihakın feshi, daha önce nikâh yapılırken mehir belirlenmediği(gayrimüslimayin-i batıları üzerine nikah akd edilmiş), darb hadisesi ve sicil-i mahfuzda kayıtlı olduğu ifade edilmiş.

Boşanmalarda kadınların mehir, nafaka ve iddet feragat ettikleri bilinmektedir. Fakat mevcut belgelerin birinde kadının her türlü hakkından vazgeçerek üste para vererek kocasını ikna ettiği görülmektedir. Ak Mescid Mahallesi sakinlerinden Hanım bint Ömer Hoca adlı kadın, kocası Murad Bey et-tacir ile aralarında evlilik hayatının iyi gitmemesi ve geçimsizliğin ortaya çıkması sebebiyle 6.000 akçe tutarındaki mehr-i müeccelinden, nikâh sırasında belirlenen ve tamamı geçerli olan diğer

⁷ BOA, BŞS 356, s.355-356.

⁸ BOA, BŞS 380, s.28 ve 118

⁹ BOA, BŞS 344, s.25.

¹⁰ BOA, BŞS 380, s.50

haklarından, ayrıca iddet süresi ve nafaka alacağından tamamen feragat etmiş, bunlara ek olarak 500 akçe de fazladan vermiştir. Bunun üzerine koca da kendisiyle muhâlaa yoluyla anlaşarak onu talâk-ı ric'î ile boşamıştır(1092)¹¹.

İslam hukukunda çocukların bakımı, eğitimi ve korunmasını kapsayan hukuki yetki ve sorumluluk "hıdâne" kavramıyla ifade edilir. Evliliğin sona ermesi halinde çocukların bakım ve terbiyesi, kız çocukları için dokuz-on bir, erkek çocukları için ise yedi-dokuz yaşına kadar annenin yetki ve sorumluluğu altında kabul edilmiştir. Hanefî mezhebinde hıdânenin öncelikle anneye ait bir hak olduğu görüşü benimsenmiştir. Bunun temel gerekçesi, küçük yaştaki çocukların beslenme, giydirilme ve temizlik gibi günlük ihtiyaçlarının en sağlıklı biçimde anne tarafından karşılanabileceği düşüncesidir¹². Mevcut belgelerin boşanma konusundaki mehir ve iddet, nafaka bilgilerine ilaveten boşandıktan sonra geriye kalan çocukların velayeti ile ilgili iki adet belge bulunmaktadır. Bu belgeler şu şekildedir:

Murad Çelebi Mahallesi sakinlerinden Mahmude bint-i Mustafa adlı kadın, kocası Debbağ Hanu isimli kişiyle aralarında iyi bir evlilik hayatı bulunmadığını, bu nedenle ayrılığın gerekli hâle geldiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine, kocasının zimmetinde bulunan iki bin akçe mehr-i müeccel ile bir kaftan, kakum (kürk) ve kuşak karşılığında buna ilave olarak iddet ve nafaka hakkından feragat etmek suretiyle muhâlaa yoluyla boşanmıştır. Kadın, evlilikten doğan küçük kızı hidâne (çocuğun bakım ve terbiyesi) hakkını alarak çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenmiştir. Küçük kızın nafaka ve giyecek bedeli olarak, yazım tarihinden itibaren hesap edilmek üzere, her yıl belirli miktarda buğday, dört vukiyye yağ ve on vukiyye peynir verilmesi şartıyla, hidâne hakkı sona erinceye kadar bu durumu kabul ve taahhüt ettiğini beyan etmiştir. Bu beyan üzerine, Cemaziye'l-âhir 1098 tarihinde, söz konusu kadın talâk-ı bâin ile boşanmıştır¹³.

Veloş (Velediş) sakinlerinden Neslihan bint-i Emin Beşe, eşi Mehmed bin Osman ile aralarında iyi bir evlilik hayatı bulunmadığını beyan etmiştir. Kocasının zimmetinde bulunan bin akçe mehr-i müeccel ile nafaka ve iddet alacağı ve ayrıca kızı ile 2 oğlu için hidâne (velayet) hakkı kendisine verilmek suretiyle, kocası tarafından bâin talak ile boşanmıştır (1085)¹⁴.

Gayrimüslimlere ait bir boşanma şu şekilde kayıt edilmiştir:

"Budur ki Dubrovnikli Vasil veled-i Dimo meclis-i şer'de zevcesi İstası bint-i İstas muvacehesinde ikrar eyledikde zevcem mezbure İstası ile beynimizde hüsn-i zendeganımız olmayub tefrik icab eder halat zuhur ile, ayin-i batılamız üzere beynimizde malumu'l-mikdar akçe nikah olunmayub mezbureyi

¹¹ BOA, BŞS 380, s.87

¹² Hava Selçuk, "Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan hakları", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 20003, s.452.

¹³ BOA, BŞS 355, s.59.

¹⁴ BOA, BŞS 624, s.4.

tatlik eyledim dedikde. 3 Receb 1099 ¹⁵.“Dubrovnikli Vasil, şer‘î mecliste eşi İstası ile aralarında evlilik hayatının iyi gitmediğini, ayrılığı gerekli kılan bazı durumların ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca kendi dinî geleneklerine göre aralarında belirli bir mehir karşılığında yapılmış bir nikâh akdinin bulunmadığını ve bu nedenle söz konusu eşini boşadığını (tatlik ettiğini) beyan etmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada 1675–1700 yılları arasında Berat (Arnavud Belgradı) şehrine ait Şer‘iyye sicilleri esas alınarak Osmanlı toplumunda boşanma hadisesinin hukuki, sosyal ve toplumsal boyutları ele alınmıştır. İncelenen sekiz sicil defterinde tespit edilen 81 boşanma kaydı, İslam aile hukukunun yerel mahkemedeki davalarda nasıl uygulandığı ile ilgili verileri sunmaktadır. Boşanmaların büyük çoğunluğunun talak yoluyla gerçekleşmiş olması, Osmanlı toplumunda boşanma yetkisinin ağırlıklı olarak erkek merkezli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymakla birlikte özellikle kadınların mahkemeye müracaat etmeleri bu evliliklerin karşılık anlaşma yoluyla sona erdirildiği yönünde bilgiler sunmaktadır. Çalışmada dikkat çeken bir diğer husus, boşanma gerekçelerinin büyük ölçüde “*hüsn-i zindegânî olmaması*”, “*şikak zuhuru*” ve “*hüsn-i mübaşeretin bulunmaması*” gibi genel ifadelerle kayıt altına alınmış olmasıdır. Bu ifadeler, aile içi huzursuzlukların çoğu zaman ayrıntılandırılmadan, toplumsal mahremiyet sınırları gözetilerek mahkeme kayıtlarına geçirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte alkol kullanımı, eşin kaybolması ya da önceki nikâhın ortaya çıkması gibi istisnai durumlar, boşanma davalarının farklılık arzettiğini ortaya koymaktadır. Mehir miktarlarının şehir ve kırsal alanlar arasında farklılık göstermesi, sosyo-ekonomik koşulların evlilik ve boşanma süreçleri üzerindeki belirleyici etkisini açıkça yansıtmaktadır. Şehirde yaşayan kadınların daha yüksek mehir alacaklarına sahip olmaları tespit edilmiştir. Ayrıca gayrimüslimlere ait boşanma kayıtlarının da şer‘iyye sicillerinde yer alması, Gayrimüslim tebaanın da Kadı mahkemelerini bir hak arama mercii olarak benimsediğini göstermektedir. Osmanlı toplumunda boşanmanın istisnai bir durum olmadığını, belirli hukuki usuller çerçevesinde, kadın ve erkeklerin mahkemeye başvurarak çözüm aradıkları kurumsallaşmış bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Aktan, Ali, “XVII. Yüzyıl başlarında Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s.21-40.

Aydın, M. Akif, “Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma 'Tefrik’”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1986, sayı: 5, s.1-2.

¹⁵ BOA, BŞS 344, s.38

BOA, BŞS (Berat Şer'iyye Sicili) 624, 356, 380, 358, 355, 345, 344, 612.

Giray, Muhteşem, "Berat", *DVIA*, C.5, 1992, s.473-475.

Maydaer, Saadet, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma(Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, Sayı:1, 2007, s.303. s.299-320.

Selçuk, Hava, "Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan hakları", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s.452.

Tablo-624, 356, 380, 358, 355, 345, 344 ve 612 Nolu Berat Şer'iyye Sicillerindeki Boşanma Kayıtları

Köy/Maha ile	Kadının ismi	Erkeğin ismi	Tarih/defter no ve sayfa	Boşanma sebebi ve şekli	Mehr-i müeccel-akçe
Veloş/Veledeş	Neslihan bint-i Emin Beşe	Mehmed bin Osman	Ramazan 1085/624, s.4	Hüsn-i zindeganları olmauyıp/Talak-ı bain	1.000
Mandal Mehmed Bey Mah.	Rabia bint-i Ramazan	Mısır Kahireye giden Memi şah İbn-i Yakup	Ramazan 1085/624, s.6	Talak-ı selase (1,5 sene önce boşanmış)	2.000
Romaniçe köyü	Şemsi bint-i Genç İbrahim Bey	Musa Ağa	Rebiyülevvel 1089/356, s.29	Bain-i talak ile bain ile boş etmiş	80 bin akça nikah, nafaka ve diğer hakkı
	Fatma bint-i Mehmed	Ali bin İsmail	Rebiyülahir 1089/356, s.32	muhalaa	4.000 akçe mihir ve cihaz ve hukuki haklarından
Kale-Hısn	Arhondi bint-i Kostantin	Nanu veled-i Andre	1089/356, s.37	Hüsn-i zindeganları olmayıp/	4.000 akçe
Cami-i Atik	Ayşe Kadın ibnetü Piri Efendi	İmam-zade Ali Çelebi	Receb 1090/356, s.53	Talak-ı ric'i	
Dubronik köyü	Ayşe bint-i Ali	Sulu-zade (Musa)	Şaban 1090/356, s.55,57	"eğer bir daha şarab ve arak içersem taht-ı nikâhımda olan zevcem Ayşe bint-i Ali hatun benden üç	

				talak boş ile mutlaka olsun”	
Yeni Mahalle	Tuna bint-i Osman	Sinan bin Ali	Recep 1090/356, s.55-56	Hüsn-i zindeganları/muhala-i şeriyye	1.000 akçe
Ak Mescid Mahallesi	Kadriye bint-i Hüseyin Serraç	Sefer bin Hasan	Receb 1090/356, s.57	hüsn-i zindeganları olmamağla/ Talak-ı ric’iile	2.000 akçe
Hulek Mahallesi	Hatice bint-i Ali	Abdülaziz ibn-i Ali Şah	Ramazan 1090/356, s.65	hüsn-i zindeganları olmamağla/ Talak-ı ric’iile	800 akçe
Gurek(?) Köyü	Habibi bint-i Ömeri	Musa bin İbrahim	1090/356, s.125	Hul’	
Laparza köyü	Sultane bint-i Hamza	Mehmed bin Hüseyind	Rebiyülahir 1092/380, s.2-5	hüsn-i zindeganları olmamağla/ Talak-ı bain	800 akçe
Ak Mescid Mahallesi	Rabia bint-i Ali	Hasan bin Mustafa	23 Rebiyülahir 1092/380, s.7	Beyinlerinde tefrik eder hal/Talak-ı bain	2.000 akçe
Üstadoğlu Mahallesi	Fatma bint-i Hüseyin	Hüseyin Dede ibn-i Yusuf	7 Cemaziyelahir 1092/380, s.16	hüsn-i zindeganları olmamağla/ tefrik icab eder hal/talak-ı bain ile tatlik	1.000 akçe
Garaşice(?) Köyü	Hatice bint-i Sinan	Ali	1092/358, s.12	tefrik	-
Kara Ali Bey Mahallesi	Hanife bint-i Bayezid Bey	Mahmud Çelebi ibn-i Mehmed	28 Rebiyülevvel 1092/358, s.13	tatlik	2.000 akçe
Mandal Mehmed Bey Mahallesi	Fatma bint-i İbrahim	Hasan bin İskenderi	Rebiyülevvel 1092/358, s.14	hüsn-i zendeganımız olmayub	-

İşpat kazası Grokaş köyünden	Hatice bin Ahmed ağa	Hüseyin Sipahi –Hotin muharebesinde gaib	17 Muharrem 1093/380, s.28-118	Kocası gelince yeni kocasından tefrik olundu, ilk kocanın nikahı geçerli	-
Hulek Mahallesi	Ayşe bin-i Ramazan	Osman Çelebi ibn-i Ali	23 Zilkade 93/380,s.40	Daha önce tatlik eyledi	2.000 akçeyi
Mandal Mehmed Bey Mahallesi	Hatice bint-i Abdullah	Ali bin Timur	25 Zilkade 93/380, s.41	Daha önce talik eylemiş	1.000 akçe
Mandal Mehmed bey Mahallesi	Emine	Memi Efendi el-İmam	Muharrem 1093/380, s.45	Daha önce talik eylemiş	2.000 akçe
İzgur Ahmed Bey Mahallesi	Kadriye bint-i Ahmed	El-Hac Mehmed	Muharrem 1093/380, s.50	Daha önce tatlik	20.000 akçe
Hulek Mahallesi	Sultane bint-i Sinan	Mehmed bin Behlül	Zilhicce 1092/380, s.55	Tatlik	800 akçe
Murad Çelebi	Mahmude bint-i Hüseyin	Yusuf Efendi	1092/380, s.68	tatlik	-
Ak Mescid Mah	Hanım bint-i Ömer Hoca	Murad Bey et-tacir	1092/380, s.87	hüsn-i zindeganları olmamağla/ şikak/talak-ı ric'i	6.000 akçe
Bişova Köyü	Hatice bint-i Sinan	Ali bin Ebubekir	Zilkade 1093/380, s.94	hüsn-i zindeganları olmamağla/ talak-ı ric'i	1.000 akçe
Mandal Mahallesi	Abide bint-i Ahmed	Musa	Zilhicce 1093/380, s.101	Beyinlerinde şikak zuhuru/talak-ı ric'i	
İsmuran(?) köyü	Mahmude bint-i Sinan	Sinan	Şaban 1097/355, s.9	Tefrik icab eder hal	800 akçe

Kreşban(K reshpanj) köyü	Kerime bint-i Ömer	Hüseyin bin Hasan	Şaban 1097/355, s.10	Talak ile tatlik	800 akçe
Arnavud Belgradı	Fatma bint-i Mustafa	İskender	Şaban 1097/355, s.10	Talak-ı ric'i	1000 akçe
Mandal Mehmed Bey Mahallesi	Rabia	(yazılmamış)	Şaban 1097/355, s.11	Hüsn-i zingeganımız olmamağla/Talak-i bain ile tatlik	1.000 akçe
Malikane(?)	Sultane	Mehmed Çelebi	Şaban 1097/355, s.11	tatlik	2.000 akçe
Hısn-ı Arnavud	Alkandan	Andre	Şaban 1097/355, s.11	tatlik	Mehr-i müeccel ve iddet almış
Çargan köyü	Fatma bint-i Mehmed	Mir ahur kethüdası Ömer	Zilhicce 1097/355, s.26	Daha önce tatlik	1.200 akçe
Vodice Köyü	Fatma bint-i Hasan	Mustafa Çelebi	Zilhicce 1097/355, s.28	Hüsn-i zindeganları	8.000 akçe
Dernin çiftliği	Hatice	Subaşı Hayr(?)	Zilhicce 1097/355, s.28	hüsn-i zindeganı olmayup	600 akçe
	Merka bint-i Ali	Mustafa	Safer 1098/355, s.32	hüsn-i zindeganı olmayup Talak-ı bain ile tatlik	800 akçe
Pazar-ı Atik Mahallesi	Mahmude bint-i Hamza	Hüseyin bin Hüseyin	Safer 1097, 355, s.33	hüsn-i zindeganı olmayup Talak-ı bain ile tatlik	1.000 akçe
Mandal Mehmed Bey	Fatma bint-i Mehmed	Mahmud Hoca el-kayyum	Safer 1097/355, s.35	Talak-ı bain ile tatlik	Daha önce 2.000 akçe
Cedid	Emine	Hüseyin	Şaban 1097/355, s.35-36	hüsn-i zindeganı olmayıp, talak-ı bain tatlik	1.000 akçe

Jitom Köyü	Rabia	Hüseyin bin Bali	Şaban 1098/355, s.37	hüsn-i zindeganı olmayıp,	600 akçe
Üstrova Köyü	Ayşe	Arab Mahmud	Rebiyülevvel 1098/355, s.42	Talak-ı bain ile tatlik	800 akçe
Hulek Mahallesi	Fatma	-	Rebiyülahir 1098/ 355, s.44	hüsn-i zindeganımız olmamağla, talak-ı bain ile tatlik	2.000 akçe
Piştan Köyü	Zarife bint-i Ali	Mehmed	Rebiyülahir 1098/355, s.44	hüsn-i zindeganı olmayub, talak-ı bain ile tatlik	800 akçe
Cedid Mahallesi	Fatma bint-i Oruç	Delal Hüseyin Dede	Rebiyülahir 1098/355, s.48	hüsn-i zindeganı olmayup	1.400 akça
Hüseyin Ankale Mahallesi	Fatma bint-i Oruç	Mustafa bin Hasan	Rebiyülahir 1098/355, s.53	hüsn-i zindeganları olmayup	1.000 akçe
Jitom köyü	Safiye bint-i Ramazan	Ali	Rebiyülahir 1098/355, s.53	hüsn-i zindeganı olmayub	-
Piştan Köyü	Fatma	Musa bin Hüseyin	Rebiyülahir 1098/355, s.54	hüsn-i zindeganı olmayub	800 akçe
Mandal Mehmed Bey Mahallesi	Hatice bint-i Memi	Murtaza	Cemaziyelahir 1098/355, s.58	hüsn-i zindeganı olmayub	2.000 akçe
Murad Çelebi Mahallesi	Mahmude bint-i Mustafa	Debbağ Hanu	Cemaziyelahir 1098/355, s.59	hüsn-i zindeganı olmayub	2.000 akçe
Laparza (Lapharda) Köyü	Safiye bint-i Mustafa	Osman	Cemaziyelahir 1098/355, s.61	tatlik	2.000 akçe
Dernoviçe Köyü	Fatma bint-i Mehmed	Ali bin Sinan	Rebiyülevvel 1098/355, s15	Talak	600 akçe

Metuh Köyü	Ayşe bint-i Sinan	Naki-zade Sinan bin Ali	Rebiyülevvel 1098/345,s.22	tatlik	2.000 akçe
Murad Çelebi Mahallesi	Abide bint-i Hüseyin	Ahmed Sinan	Rebiyülahir 1098/345,s.50-51	hüsn-i zindeganları olmayup	2.000 akçe
-	Azize bint-i Givan	Hüsein	Rebiyülahir 1098/345, s.54	Hul'	-
Bab Kadı Mahallesi	Fetihna bint-i Mustafa	Mahmud Çelebi		Talak-ı ric'ii le tatlik	6.000 akçe mehir-nafaka ve iddet
Kuta	Fatma bint-i Orman	Ali Bey ibn-i Mahmud(Karahas köyünden)	Cemaziyelevvel 1085/345, s.61	hüsn-i zindeganı olmayup	6.000 akçe mehir-nafaka vi iddet
Buberat	Hafza bint-i Ahmed	Mustafa bin Ali	15 Rebiyülahir 1085/345, s.64-65	tatlik	600 akçe
Laparza	Rahime bint-i Derviş	Mustafa bin Sinan	Rebiyülahir 1085/345, s.65	tatlik	-
Sitkoveş	Fatma	Zeynel Gazaz	Ramazan 1098/345, s.71	Talak-ı bain ile tatlik	1.000 akçe
Reres	Latife bint-i Hüseyin	Hasan	Muharrem 1099/344, s.11	hüsn-i zindeganları olmayub	4.000 akçe
Kara Kasım	Fatma bint-i Sinan	Nalband Ali	Muharrem 1099/344, s.20	hüsn-i zindeganları olmayub	2.000 akçe
Mandal Mehmed Bey	Kadri bint-i Osman	Mustafa	Safer 1099/344, s.21	hüsn-i zindeganları olmayub	2.000 akçe
Laparza (Lapharda) köyü	Fatma bint-i Mustafa	Ali	Rebiyülevvel 1099/344, s.25	hüsn-i zindeganları olmayub	100 akçe
Üstadoğlu Mahallesi	Hatice bint-i Hasan	Ebu Bekir bin Ahmed	Rebiyülevvel 1099/344, s.25	hüsn-i zindeganları olmayub	600 akçe

-	Mahmude bint-i Ahmed	Haydar bin Ramazan	Rebiyülevvel 1099/344, s.26	hüsn-i zindeganları olmayub	800 akçe
Priştani Köyü	İnayet bint-i Hasan	Kenan Ağa	Rebiyülahir 1099/344, s.26	hüsn-i zindeganları olmayub	4.000 akçe
Dubrovnik Köyü	İstası bint-i İstas	Vasil veled-i Dimo	Receb 1099/344, s.38	hüsn-i zindeganları olmayub, tatlik	-
Murad Çelebi Mahallesi	Saliha bint-i Haydar Bey	Mehmed Voyvoda	Receb 1099/344, s.39	hüsn-i zindeganları olmayub, talak-ı ric'i	1.000 akçe
Kıpti	Hatune bint-i Kortu	Kıpti Hüseyin bin Yusuf	Receb 1099/344, s.40	hüsn-i zindeganları olmayub,	600 akçe
Murad Çelebi Mahallesi	Garine bint-i Kasım	Kasap Mehmed	Zilhicce 1100/344, s.63	hüsn-i zindeganları olmayub,	2.000 akçe
Sekne (siğne?)Köyü	Ayşe bint-i Hüseyin	Mehmed bin Evren	Cemaziyelevvel 1100/344, s.63	hüsn-i zindeganları olmayub	800 akçe ve çukadan gürye(?)
Mandal Mehmed Bey Mahallesi	Ayşe bint-i Ali	Osman Bölükbaşı	Cemaziyelahir 1100/344, s64	hüsn-i zindeganları olmayub	2.000 akçe
şehir	Azize bint-i Mocu	Hasan Aziz bin Hüseyin	/344, s.80	hüsn-i mübaşeretimiz olmayub, talak-ı bain ile	1.000 akçe
şehir	Şefkai bint-i (boş)	Çavuş Mehmed bin Ali Efendi	344, s.88	Talak-ı bain ile tatlik	
Üstadoğlu Mahallesi	Fethine bint-i Mustafa Çelebi	Mustafa Çelebi	Şevval 1100/344, s.93	tatlik	4.000 akçe
Timurice/Darada	Halime bint-i Mehmed	Mustafa	Cemaziyelahir 1107/612, s.3	Talak-ı hul' ile tatlik	-

Timurice/ Darada	Hanife	Hüseyin	Cemaziyelahir 1108/ 612, s.4	Talak-ı hul'	-
Viryon Köyü	Hatice	Hüseyin	612, s.4	Talak-ı bain ile tatlik	600 akçe
İzgur- zadeMehm ed Bey Mahallesi	Mahmude bint-i Osman	Hasan el müezzin	Cemaziyelahir 1107	Talak-ı hul' ile tatlik	-
Dubrovnik Köyü	Zarife	Murtaza	Cemaziyelahir 1107, 612, s.17	Talak-ı hul'	-

INVISIBLE INSTITUTIONS OF WOMEN IN SELJUK TURKEY: FOUNDATIONS, DERVISH LODGES, AND LOCAL COMMUNITY CENTERS

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA KADINLARIN GÖRÜNMEZ KURUMLARI: VAKIF, TEKKE VE YEREL DAYANIŞMA MEKANLARI

ELİF KÖMÜRCÜ¹

¹Araş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Tarih/Ortaçağ,
ORCID: 0000-0003-0674-1769

Özet

Türkiye Selçuklu dönemi toplum yapısında kadınların kamusal hayattaki varlığı, merkezî ve resmî kurumlar üzerinden değil; vakıf sistemi, tekke ve zaviye çevresi ile yerel dayanışma mekanları aracılığıyla şekillenmiştir. Selçuklu kadınları, vakıf kurucusu ve banisi olarak eğitim, sağlık ve sosyal yardım alanlarında kalıcı kurumlar inşa etmiş; tekke ve zaviye çevresinde dinî, sosyal ve kültürel hayatın örgütlenmesinde etkin roller üstlenmiştir. Bunun yanı sıra yerel ölçekte gelişen dayanışma ağları sayesinde kadınlar, aile yapısının korunmasında ve toplumsal düzenin sürekliliğinin sağlanmasında belirleyici aktörler hâline gelmiştir. Bu bildiri, Selçuklu toplumunda kadınların kurdukları ve yön verdikleri bu sosyal yapılar üzerinden kamusal hayata aktif biçimde katıldıklarını; vakıf, tekke ve yerel dayanışma mekanlarının Selçuklu kadınlarının tarihsel etkisini ve toplumsal belirleyiciliğini anlamada temel anahtar alanlar olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, vakıf kurucusu veya yöneticisi olarak kadınların ekonomik ve sosyal hayata katkıları, tekke ve zaviye çevresinde kadınların dini ve sosyal dayanışma içindeki rolleri ile yerel ölçekte gelişen yardım, koruma ve dayanışma pratikleri ele alınmaktadır. Kadınların bu alanlardaki faaliyetleri, kamusal görünürlükten ziyade toplumsal işlevsellik üzerinden şekillenmiş; aile, inanç ve ahlak merkezli bir kamusal anlayışı içinde anlam kazanmıştır. Bu durum, kadınların yalnızca ev içi rollerle sınırlı olmadığını, aksine sosyal düzenin devamında belirleyici aktörler olduklarını göstermektedir.

Bildiri, nitel tarihsel analiz yöntemiyle vakfiye kayıtları, menkıbevi anlatılar ve mekânsal veriler üzerinden kadınların bu yapılardaki konumunu değerlendirmektedir. Bu inceleme sonucunda, Türkiye Selçuklularında kadınların toplumsal hayatta edilgen ya da geri planda aktörler olmadıkları; aksine vakıflar, tekke ve zaviye çevreleri ile yerel dayanışma mekanları aracılığıyla sosyal düzenin kurulmasında ve sürdürülmesinde aktif rol üstlendikleri ortaya konulmaktadır. Kadınlar, bu kurumlar sayesinde ekonomik kaynakları yönlendirmiş, dini ve sosyal hayatın örgütlenmesine katkı sağlamış ve yerel topluluklar üzerinde kalıcı etkiler yaratmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Selçuklu toplumunda kadınların kurdukları ve şekillendirdikleri sosyal kurumlar üzerinden açık biçimde görünür olduklarını; vakıf, tekke ve yerel dayanışma mekanlarının kadınların tarihsel etkisini ve toplumsal belirleyiciliğini anlamada temel anahtar alanlar olduğunu savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçukluları, Kadın, Vakıf, Tekke, Zaviye

Abstract

Women's presence in public life within the social structure of the Anatolian Seljuk period was shaped not through central and official institutions, but rather through the waqf system, the circles of tekkes and zawiya, and local solidarity mechanisms. As founders and patrons of waqfs, Seljuk women established enduring institutions in the fields of education, healthcare, and social welfare; they also assumed active roles in the organization of religious, social, and cultural life within the milieu of tekkes and zawiya. In addition, through locally developed networks of solidarity, women became key actors in preserving family structures and ensuring the continuity of social order. This paper aims to demonstrate that women in Seljuk society actively participated in public life through these social

structures that they established and shaped, and that waqfs, tekkes, and local solidarity mechanisms constitute key domains for understanding the historical influence and social agency of Seljuk women. The study examines women's contributions to economic and social life as founders or administrators of waqfs, their roles in religious and social solidarity within tekke and zaviya environments, and locally developed practices of aid, protection, and mutual support. Women's activities in these areas were shaped not through overt public visibility but through social functionality, gaining meaning within a conception of publicness centered on family, faith, and morality. This situation demonstrates that women were not confined solely to domestic roles; on the contrary, they were decisive actors in the maintenance of social order.

Employing a qualitative historical analysis, the paper evaluates women's positions within these structures through waqfiyyas (endowment deeds), hagiographic narratives, and spatial data. The findings reveal that women in the Anatolian Seljuk period were neither passive nor marginal figures in social life; rather, they played active roles in the establishment and maintenance of social order through waqfs, tekke and zaviya networks, and local solidarity mechanisms. Through these institutions, women directed economic resources, contributed to the organization of religious and social life, and created lasting impacts on local communities. Therefore, this study argues that women in Seljuk society were clearly visible through the social institutions they founded and shaped, and that waqfs, tekkes, and local solidarity mechanisms are fundamental key areas for understanding women's historical influence and social agency.

Keywords: Anatolian Seljuks, Women, Waqf, Tekke, Zaviya

Giriş

Vakıf, bir malın veya mülkün mülkiyetinin devredilmeden, gelirin kalıcı biçimde kamusal yarara tahsis edilmesini ifade eden hukukî ve kurumsal bir düzenlemedir. İslam hukukunda vakıf, özel mülkiyetin belirli şartlar altında dondurularak gelirin toplumsal hizmetlere yönlendirilmesini sağlayan sürdürülebilir bir hayır mekanizması olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle vakıf, bireysel mülkiyet ile kamusal fayda arasında kurumsallaşmış bir köprü işlevi görmektedir. İslam medeniyetinde VIII. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan vakıf sistemi, XIX. yüzyıla kadar sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın temel düzenleyici unsurlarından biri olmuştur. Eğitim kurumları, sağlık yapıları, dinî mekânlar, altyapı hizmetleri ve sosyal yardım organizasyonları büyük ölçüde vakıf gelirleri aracılığıyla finanse edilmiştir. Bu durum, vakfın yalnızca bir hayır kurumu değil; şehir ekonomisini, kamusal hizmet dağılımını ve sosyal dayanışma ağlarını düzenleyen yapısal bir kurum olduğunu göstermektedir. Vakıf kavramı Arapça "vakf" kökünden türemiş olup "alıkoymak, durdurmak, tahsis etmek" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise bir malın aslının korunarak gelirin belirli ve sürekli bir amaca yönlendirilmesini ifade eder (Akgündüz, 1986: 235-238; Akbulut, 2007: 61-72; Berki, 1965: 9-13; Ballar, 2008: 25; Kodaman, 1988: 1-4). Bu hukuki yapı, mülkün devredilemezliğini ve sürekliliğini esas alarak kurumsal istikrar sağlar. Böylece vakıf, yalnızca bireysel dindarlığın bir tezahürü değil; aynı zamanda kamusal alanın finansmanını mümkün kılan uzun vadeli bir ekonomik modeldir.

Vakıf kurumunun temel unsurlarından biri vakfî tesis eden kişidir ve bu kişi klasik fıkıh terminolojisinde "vâkıf" olarak adlandırılır. Vâkıf, mülkiyetinde bulunan bir malın aynını hukukî olarak tasarruf dışına çıkararak gelirini belirli ve sürekli bir amaca tahsis eden kişiyi ifade eder. Vakfedilen mal ise "mevkuf" olarak tanımlanır (Günay, 2012: 475-479; Yediyıldız, 2012: 479-486). Mevkuf, aslının korunması ve gelirin belirlenen şartlar çerçevesinde kullanılması esasına dayanan mal veya mülkü ifade eder. Vakıf hukukunun temel prensibi, mevkufun devredilemezliği ve sürekliliğidir. Böylece vakıf sistemi, mülkün ekonomik değerini dondurarak uzun vadeli bir sosyal hizmet mekanizması oluşturur.

Vakıf kurumunun ortaya çıkışı ve Türk-İslâm dünyasındaki yaygınlaşması, genel olarak dinî, sosyal ve kültürel saiklerle açıklanabilir. Bununla birlikte bu unsurlar birbirinden bağımsız değil,

aksine iç içe geçmiş motivasyon alanlarıdır. Dinî bağlamda vakıf, İslam hukukunun teşvik ettiği süreklilik arz eden hayır anlayışının kurumsallaşmış biçimi olarak değerlendirilir. Bu çerçevede cami, mescit, türbe ve namazgâh gibi ibadet mekânlarının inşası ve idamesi vakıf sistemi aracılığıyla güvence altına alınmıştır. Böylece ibadet hayatının sürekliliği bireysel bağıştan çıkarılarak kurumsal bir zemine oturtulmuştur. Sosyal açıdan vakıf, kamusal hizmetlerin finansmanını sağlayan temel mekanizmalardan biri olmuştur. Han, kervansaray, hamam, imarethane, çeşme, su kuyusu ve dârüşşifâ gibi yapılar, şehir hayatının altyapısını destekleyen kurumlardır. Bu yapılar aracılığıyla ticaretin sürekliliği, yol güvenliği, sağlık hizmetleri ve yoksulların korunması gibi alanlarda düzenli hizmet üretimi mümkün hâle gelmiştir. Kültürel ve ilmî alanda ise medreseler, kütüphaneler ve eğitim kurumları vakıf gelirleriyle sürdürülebilirlik kazanmıştır. Bu çerçevede vakıf anlayışı yalnızca bireysel hayırseverliğin bir tezahürü değil; dinî meşruiyet, sosyal organizasyon ve kültürel üretim alanlarını birbirine bağlayan kurumsal bir yapı olarak değerlendirilmelidir (Köprülü, 1951: 495; Akbulut, 2007: 65).

Selçuklu döneminde vakıf müesseseleri yalnızca dinî yapıları finanse eden kurumlar olarak değil, şehir ekonomisinin ve sosyal organizasyonun temel unsurları olarak işlev görmüştür. Özellikle ticaret yollarının güvenliği ve sürekliliği açısından kervansaraylar, vakıf sistemi aracılığıyla kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Anadolu'yu doğu-batı ticaret hattına bağlayan güzergâhlar üzerinde inşa edilen bu yapılar, yolcuların ve yük hayvanlarının barınma, beslenme ve bakım ihtiyaçlarını karşılayan çok işlevli merkezler niteliğindedir. Kervansaraylar, sosyal statü, dinî kimlik ya da ekonomik durum gözetmeksizin hizmet sunmaları bakımından kamusal erişime açık mekânlar olarak tasarlanmıştır. Yolculara yiyecek temini, temel ihtiyaçların karşılanması, hayvanların bakımı ve seyahat güvenliğinin sağlanması gibi hizmetler vakıf gelirleriyle sürdürülebilir kılınmıştır. Böylece ticari hareketlilik yalnızca bireysel girişimlere değil, kurumsallaşmış bir sosyal destek sistemine dayanmıştır. Selçuklu vakıfları bununla birlikte sosyal yardım mekanizmalarının da temelini oluşturmuştur. Fakirler, yaşlılar, hastalar ve korunmaya muhtaç gruplar için imarethaneler, darüşşifalar ve benzeri kurumlar aracılığıyla düzenli hizmet sağlanmıştır (Demir, 1998: 41-44).

Hanedan Kadınlarının Hayır ve Vakıf Faaliyetleri

Türkiye Selçuklu döneminde vakıf baniliği incelendiğinde, özellikle büyük ölçekli ve kamusal işlevi yüksek yapıların çoğunlukla hanedan mensubu saray kadınları tarafından tesis edildiği görülmektedir. Ekonomik imkânlarla ve siyasî meşruiyet alanına sahip olan bu kadınlar, vakıf kurumu aracılığıyla şehir mekânına müdahale etmiş; sağlık, eğitim ve dinî hizmet alanlarında kalıcı kurumsal yapılar oluşturmuşlardır. Bu durum, kadınların kamusal hayattaki varlığının resmî siyasal makamlar üzerinden değil, vakıf müessesesi aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin; Kayseri'de inşa edilen Gevher Nesibe Dârüşşifâsı, Türkiye Selçuklu döneminde kadın baniliğinin en önemli örneklerinden biridir. Yapı, I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından 1204'te başlatılmış ve 1206'da tamamlanmıştır. Dârüşşifânın, Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti doğrultusunda inşa edildiği kabul edilmektedir. Daha sonra İzzeddin Keykâvus tarafından yanına bir tıp medresesi eklenmiş ve yapı bir sağlık ve eğitim kompleksi hâline gelmiştir (Cunbur, 1987: 343; Gabriel, 1954: 70). Her ne kadar özgün vakfiyesi günümüze ulaşmamış olsa da XVI. yüzyıl tahrir ve evkaf kayıtları, vakfa köy malikâneleri, mezra gelirleri ve şehir içi kira gelirlerinin tahsis edildiğini göstermektedir (Yinanç, 1992: 14).

II. İzzeddin Keykâvus'un kızı Hond Fatma Hatun tarafından Konya'da yaptırılan Ferhuniye Süt Tekkesi, sütü azalan ya da süten kesilen kadınların ziyaret ettiği, aynı zamanda dilek ve adaklarda buldukları bir mekândı. Zaman içerisinde halkın burada yoğunlaşması üzerine vakıf tarafından sütü kesilen kadınlara süt dağıtılmıştır. Günümüzde ise bu uygulamalar unutulmuş, mekân yalnızca dua amacıyla ziyaret edilmektedir. Burada ayrıca bir zaviye, mescid, iki göz ambar, şeyhin kalması için inşa edilmiş bir ev ve Fatma Hatun Dârülhuffâzı bulunmaktadır. Böylece Ferhuniye Vakfı'nın bir külliye niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu külliye, Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından önce 1300 yılında inşa edilmiş ve vakfiyesi düzenlenmiştir. Vakfiyede azatlı köleleriyle birlikte sekiz kişinin adı ve imzası yer almaktadır. Ayrıca Fatma Hatun'un özgürlüğüne kavuşturduğu kadın hizmetlilerin

adları da vakfiyede bulunmaktadır (Atçeken, 1998: 35; Bekleyiciler, 2007: 94-95; Küçükdağ, 2020: 35; 1967: 201-222).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından Eskişehir'de yaptırılan Seyitgazi Külliyesi yapı topluluğu; türbe, mescid, imaret ve çeşitli hizmet birimlerinden oluşmaktadır. Bu külliye, dinî ve sosyal işlevleri bir arada barındıran bir vakıf kompleksi olarak teşekkül etmiştir. Bu yapılar arasında zikir odası, Kırklar Odası, Halife Meydanı, ekmek evi, aşevi (imarethane), Bektaşî dergâhı, Çoban Baba Türbesi, semahane (türbedar bölümü), çilehane, Kesikbaşlar Türbesi, mescid (cami), Mihaloğlu Ahmed Bey ve Mihaloğlu Mehmed Bey'in kabirleri, Ümmühan Hatun Medresesi, Ayni Ana Türbesi, Ümmühan Hatun Türbesi ile Seyyid Battal Gazi Türbesi yer almaktadır (Altınsapan-Parla, 2004: 222; Deveci, 2003: 107; Küçükcan, 2005: 159-188; Menze, 1925: 100-105).

Alâeddin Keykubad'ın eşi olan Mahperi Hatun'un bânîliğini üstlendiği yaklaşık 11 yapı bulunmaktadır. 1238/1246 tarihli bu yapılar eşi Alâeddin Keykubad'ın vefatından sonrasına denk geldiği görülmektedir. Hatun, oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahtta olduğu dönem boyunca yaptığı 8 yapı ile dönemin en çok bânîlik yapan Selçuklu Hatunları arasında ilk sırayı almıştır. Hatun'un Kayseri'de bulunan Huand Hatun Külliyesi (cami, medrese, türbe, hamam) (Aslanapa, 1973: 109; Kuran, 1969: 72; Çayırdağ, 1982: 80; Göde, 2011: 61; Karpuz, 2004: 58; Yurdakul, 1970: 141-151) başta olmak üzere 1238 yılındaki Sivas-Yozgat-Amasya yakınındaki Çiçinli Sultan hanı ile Hatun hanı, Kayseri-İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi (XIII. yüzyılın ikinci çeyreği) (Çayırdağ, 1980: 274), 1 çeşme kesin olarak bilinen yapılarıdır. Bunun yanı sıra 1239 yılı Kayseri-Amasya yolu üzerindeki Çekereksu (1239) (Acun, 2005: 533; Özergin, 1965: 147; Kutlu, 2022: 330-333), Pazar-Tokat yolu Artova yakınındaki Tahtoba (1238-1246) (Erdmann, 1961: 58), Pazar-Tokat yolu Sungurluköy yakınındaki İbibse Han (XIII. yy) (Erdmann, 1961: 191-192), Sivas-Amasya yolu Yıldızeli yakınındaki Çiftlik Han, Amasya Ezinepazar Hanı (1238-1246) (Erdmann, 1961: 158-159; Khan, 1988: 132; Yıldırım, 2017: 153), Tokat Çamlıbel Hanı (XIII. yy) (Gabriel, 1931: 112; Erdmann, 1961: 158-6-158; Görür, 2007: 489) gibi yapılarında bânîsi olduğu düşünülmektedir.

Huand Hatun caminin tahrir kayıtlarına bakıldığında giderler şu şekilde sıralanmıştır: hitabet, imamet, müezzinlik, cüz okuyucular, ferraşlık şeklindedir. Vakfın gelirleri ise; Kayseri civarındaki Zincirdere, Salur, Erkilet, Karasu malikaneleri ve öşürleri ile Tokat'a bağlı Kazova ile bazı mezralar, Kayseri'de hamam, medrese civarında dükkân ve Kayseri çevresinde muhtelif yerlerdeki bahçeler olarak zikredilmektedir (Çam, 2019: 76). Caminin tahrir kayıtlarına bakıldığında giderler şu şekilde sıralanmıştır: hitabet, imamet, müezzinlik, cüz okuyucular, ferraşlık, medrese masrafları ise: tedris, yardımcı, talebe ücretleri, yönetici giderleri ise: tevliyet, cibayet şeklindedir. Vakfın gelirleri ise; Kayseri civarındaki Zincirdere, Salur, Erkilet, Karasu malikaneleri ve öşürleri ile Tokat'a bağlı Kazova ile bazı mezralar, Kayseri'de hamam, medrese civarında dükkân ve Kayseri çevresinde muhtelif yerlerdeki bahçeler olarak zikredilmektedir (Çam, 2019: 76).

Kervansaray inşa ettiren diğer bir Selçuklu hatunu ise I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi Raziye Devlet Hatun'dur. Kadınhanı, Raziye Hatun tarafından 1225 yılında Konya'nın Saideli (Saidili) ilçesinde inşa edilmiştir. Kadınhanı'nın İpek Yolu üzerinde bulunması bölgenin gelişmesini sağlamış; 1730 yılında ise Konya'ya bağlı bir nahiye konumunda olduğu görülmektedir. Bugün elimize ulaşan 1213 ve 1224 tarihli vakfiye kayıtlarına bakıldığında, ilk vakfiyede Selçuk hanedanı ve ailesinden Ahmed el-Arûsî'nin kızı Devlet Hatun'un Konya mülhakatından Seyrekviran çiftliğinde yolcular için bir han yaptırdığı belirtilmektedir. 1224 tarihli vakfiyede ise Hatun'un inşa ettirdiği yapıların harcamaları ve tamirleri için vakfettiği dükkânlar kaydedilmiştir. Ayrıca Hatun, vakfın gelirlerinden sağlığında kendisinin; vefatından sonra ise kız ve erkek çocukları ile onların çocuklarının eşit biçimde istifade etmesini şart koşturmuştur. Sülalesinin münkariz olması hâlinde ise vakıf mallarının idaresi Konya hâkimine bırakılmıştır (Konyalı, 2007: 264; Karpuz, 2002: 189-193; Hacıgökmen, 2017: 40). Ayrıca bu Hatun tarafından Raziye Hatun'un vakfiyesine bakıldığında hanın yanısıra minare, mescit ve sarayı belirtirken 1213 yılı vakfiyesinde mescit ve ribatın yanı sıra 6 dükkândan bahsedilmiştir. Ancak saray bilgisi yer almamıştır. 1213 yılındaki vakfiyede yer alan Tâk-ı Menkûş adlı saray

Konya'nın Esediye mahallesinde yer aldığı; sekiz oda, bir menkuş tak, iki sofa, samanlık, iki ahır, halâları içeren ve dört tarafı yol ile sınırlanmış bir ev şeklinde bahsedilmiştir. Ayrıca Hacıgökmen, sarayın Konya'ya bağlı Siad vilayetinde olduğu düşünüldüğünde bugün Sarayönü adı verilen ilçenin buradan gelmiş olabileceğini akla getirmiştir. Sarayönü ilçe toprakları ve yerleşim merkezinin sarayın önünde olmasından ötürü bu şekilde adlandırıldığını ifade etmektedir (Hacıgökmen, 2021: 193). Saray günümüze kadar ulaşmamıştır. Planı hakkında bilgiye de sahip değiliz. Hatunun inşa ettirği Konya Hatuniye Mescidi (Güdük Minare), Konya'nın Karatay ilçesinde Şemsi Tebrizi mahallesi, Hatuniye sokakta yer almaktadır. Konya'da Selçuklu dönemine ait çeşitli dinî yapılar ve özellikle ahşap minber örnekleri günümüze ulaşmış olmakla birlikte, bu yapıdaki minareden daha erken tarihlenen bir Selçuklu minaresine rastlanmamaktadır (Atçeken, 1996: 215-216; Konyalı, 1945: 313; Arslan, 2021: 183).

Konya Vakıflar Müdürlüğü'nün üç numaralı defterinin 436. ve iki numaralı defterinin 203. sayfalarında, söz konusu yapıya ait 1213 ve 1224 tarihli Arapça iki vakfiye kaydı bulunmaktadır. Bu belgeler, Hatuniye Mescidi (Güdük Minare)'nin ekonomik temellerini ve işleyiş esaslarını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. 1213 tarihli ilk vakfiyede, mescidin gelirleri için Said vilayetine bağlı Midan, Kalamıça ve Siyrek çiftliklerinin öşürleri ile Konya'da Eski Boyahane'de bulunan üç dükkân ve iki ev vakfedilmiştir. Vakfedilen yerler sıralanırken Konya'da hamamı bulunan Ahi Murad'ın evine de atıf yapılması, vakfın şehir içindeki konumunu ve dönemin esnaf-zanaatkar çevreleriyle olan ilişkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Vakfiyeye göre evkafın geliri sekiz hisseye taksim edilecektir: İkişer pay imam, müteveli ve hana tahsis edilecek; hanın tamir ve bakım giderleri bu paydan karşılanacaktır. Bir pay müezzine, bir pay ise mescidin kandil yağı, hasırı ve sergisi gibi ihtiyaçlarına ayrılacaktır. Vakfiyede imamın nitelikleri de açıkça belirtilmiştir: Namaz erkânına vâkıf olacak, her gün öğle namazının ardından birer cüz Kur'an okuyarak sevabını Hz. Peygamber'e ve baninin ruhuna bağışlayacaktır. Ayrıca vakfiyede, mescidin ve hanın yıkılması hâlinde yeniden inşa edilmesi şart koşulmuş; bunun mümkün olmaması durumunda ise vakıf gelirlerinin Müslüman fakirlere dağıtılması öngörülmüştür (Konyalı, 2007: 264).

Hatunların vakıf yoluyla inşa ettirdikleri cami, mescid, zaviye ve tekkeler, Selçuklu dönemi Anadolu'sunun dinî-manevî dokusunu ve kadınların bu alandaki kurucu rolünü yansıtan başlıca eserler arasında yer almaktadır. Bu yapılardan biri, 1180 yılında Sanavber Hatun tarafından mimar Eminüddin Mirgün'e inşa ettirilen Konya/Ilgın mescididir (Küçükdağ-Özdemir, 2012: 472; Öztürk, 2015: 120) Sanavber Hatun hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Ilgın'daki Dediği Sultan Tekkesi bünyesinde yer alan kitâbeden, onun II. Kılıç Arslan'ın azatlı cariyesi olduğu anlaşılmaktadır (Bakırer- Faroqhi, 1975: 447-471).

Elti Hatun Camii, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde, Yeni Mahalle'de yer almaktadır. Yapı, cami kitâbesine göre 1252 yılında Elti Hatun tarafından inşa ettirilmiştir (Kara, 2012: 380; Tuncer, 1971: 16; Aşan, 1992: 88; Harman, 2013: 40). Kitâbenin kısmen tahrip olmuş olması, Elti Hatun'un kimliği ve soyu hakkında kesin hükümlere varılmasını güçleştirmektedir. Ancak kitâbedeki aşınmalar nedeniyle bâninin kimliğine dair bilgiler açık değildir. Elti Hatun'un kimliği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre Elti Hatun, Rükneddin Süleyman Şah'ın torunu olarak kabul edilmektedir (Sinclair, 1989: 89-90; Aslanapa, 2007: 44-47; Şahin, 2006:348). Diğer bir görüş ise Elti Hatun'un, Mengücek Beyliği'nden Süleyman Şah'ın torunu Ahmet Şah'ın kızı olduğu yönündedir (Danık, 2009: 268-269).

Alâeddin Keykubad'ın amcasının kızı, II. Kılıç Arslan'ın torunu, Mugiseddin Tuğrul Şah'ın kızı olan Melike Adile tarafından 1231 yılında Uluborlu Alâeddin Cami inşa edilmiştir (Akdemir, 2005: 112-116; Uzunçarşılı, 1929: 234-238; Doğan, 1997: 347). Yapı, I. Alaeddin Keykubad döneminde, 1232 yılında Hızır Şah'ın kızı tarafından ihya edilmiştir. Bu kayıt, eserin XIII. yüzyıl boyunca hanedan ve ileri gelen aileler tarafından himaye edildiğini göstermektedir. 1282 yılında ise Melikşah'ın cânibinden Emîr Hacı oğlu Ömer Bedreddin tarafından yapının bazı eksiklikleri

giderilmiş, böylece yapı bir kez daha onarımdan geçirilmiştir. Bu müdahale, Selçuklu sonrasında da eserin koruma ve bakımının sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da yapı çeşitli tamiratlar görmüştür. 1909 yılında çıkan yangın sonucunda hasar gören bölümler, 1927 yıllarında onarılmış; 1932'de süslemeler ve sıvalar yenilenmiştir. 1944'te çatısı tamir edilen yapı, böylece ibadet fonksiyonunu sürdürmeye devam etmiştir. 2004 yılında minaresine yıldırım düşmesi sonucu meydana gelen hasarın ardından, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerekli restorasyon ve yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiş; yapı 2006 yılında yeniden hizmete açılmıştır (Sami, 2012: 194).

I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Adile Hatun'un, İzzeddin Kılıç Arslan, Rükneddin Süleyman Şah ve Melike Hatun adlı üç çocuğu olduğu bilinmektedir. Sultan, oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı henüz çocuk yaşta veliaht ilan etmiştir. Ancak sultanın vefatının ardından tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, üvey kardeşlerini Uluborlu'da hapsedilmiş; Melike Adile Hatun ise önce Ankara'da hapsedilmiş, ardından öldürülmüştür. Bu gelişmeler, Selçuklu hanedanında iktidar değişimlerinin aile içi tasfiyelerle birlikte seyrettiğini göstermektedir. Adile Hatun'un kızlarından Melike Hatun, 1238 yılında el-Melikü'n-Nasır Yusuf ile evlendirilmiştir. Kaynaklarda Hatun'un iki kız kardeşinin daha bulunduğu ve bunların Kahire'de yaşadıkları belirtilmektedir. Kızlardan birinin evlilik yoluyla Halep'e, diğerlerinin ise Kahire'ye gönderilmiş olması, hanedan mensubu kadınların Anadolu'daki siyasî dengelerden uzaklaştırılmak suretiyle kontrol altına alınmak istendiğini düşündürmektedir. Nitekim Adile Hatun'un çocuklarının Anadolu'ya dönüşü, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vefatından sonra ilan edilen genel af ile mümkün olmuştur. Anadolu'ya dönen hatunlar, anneleri Adile Hatun adına Kayseri'de bulunan Çifte Kümbet'i inşa ettirmişlerdir (Eflâkî, 2001: 271; Ahmed b. Lütfullah, 2001: 80; Cahen, 1979: 141). Bu yapı, yalnızca bir türbe değil; hanedan hafızasının, siyasî travmanın ve ailevi sadakatın mimari bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye Selçuklu medreseleri arasında günümüze ulaşabilen en görkemli örneklerden biri olan ve bugün Çifte Medrese olarak anılan yapı bazı araştırmacılara göre I. Alaeddin Keykubad'ın kızı Hondi Hatun (Havendzâde) tarafından yaptırılmıştır (Gürbüz, 2004: 148). Havandzade Hatun 1262 yılında Mecduddin Mehmet Erzincani ile evlenmiştir. Gürbüz, Çifte minareli medresenin inşası konusunda 1275'li yıllarda Pervâne'nin Moğollar ve Memlükler arasında denge politikası yürüttüğü dönemde Moğollara karşı bir güç gösterisi olarak değerlendirmiştir (Gürbüz, 2004: 157). Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin türbesi, XIII. yüzyıl Selçuklu dönemi inşaat faaliyetleri çerçevesinde, vezir Muineddin Süleyman Pervane, onun eşi Gürcü Hatun, Emîr Alemeddin Kayser ve Sultan Veled tarafından yaptırılmıştır. Yapım sürecinde 160.000 dirhem harcanmış ve dönemin önde gelen mimarlarından Tebrizli Bedreddin'e türbenin inşası emanet edilmiştir (Eflâkî, 2001: 63-64). Konyalı'nın belirttiğine göre bugün ayakta duran Yeşil Türbe'nin fil ayakları, kemerleri, cenazelik ve mumyalık denilen bodrum katı Alâeddin Bey'in eseridir (Konyalı, 2007: 423). IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın eşi Gömeç Hatun tarafından yaptırılan Gömeç Hatun Türbesi, Konya'nın Kalenderhane Mahallesi'ndeki Musalla Mezarlığı'nın başlangıcında, sol tarafta yer almaktadır. Türbenin üst kısmında, dandanlı bir kale burcunu andıran bir yapı bulunması nedeniyle halk arasında Kız Kulesi olarak da anılmaktadır. Gömeç Hatun hakkında, Kemaleddin Ogulbeg vakfiyesinde yer alan bilgilere göre, kendisi önemli hayır işleri gerçekleştirmiş bir şahsiyettir. Vakfiyede, Gömeç Hatun'un bir medrese, dârüşşifâ ve hamam yaptırdığı belirtilmektedir (Eflâkî, 2001: 361, 543; Kuban, 2018: 292-293; Önkâl, 1999: 28,88; Küçükdağ, 2020: 36-37). Ancak günümüze bu hayır eserlerinden yalnızca Gömeç Hatun Türbesi ulaşmıştır.

Konya Vakıflar Müdürlüğü'ndeki 4520 umumi ve 36 yaprak numaralı kayıtlarda, yapı "dört tarafı taşlık Gömeç Ana Tekkesi" olarak gösterilmektedir. Ayrıca, 1476 tarihli Karaman İl Yazıcı Defteri'nin 32. sayfasında, Gömeç Hatun Türbesi kadim bir vakıf olarak tasnif edilmiştir. Söz konusu vakfiyede yer alan metin şu şekildedir: (Önkâl, 1999:28).

وقف كورخانه كومج خاتون در تصرف مولانا عبد العزيز مقرر بحكم سلطانی
Okunuşu: *Vakafe Gurhane-i Gömeç Hatun der-tasarrufu Mevlânâ Abdülaziz mukarrer bi-hükmi sultani*

Metinde geçen *Gurhane* kelimesi Farsça olup, türbe anlamına gelmektedir. Vakfın gelir kaynakları arasında, Haccam (hacamat yapan anlamında) bağı ile Sultan Harmanı'nda bir tarla yer almaktadır. Bunun yanı sıra, II. Bayezid'in Konya tahrir defterinde, Gömeç Hatun'un Darü'l-Huffaz'ına ilişkin kayıt şu şekildedir: (Konyalı, 2007: 402; Kuşçu, 2021: 215).

وقف دار الحفاظ كومج خاتون. اولاد شاه ملکه مشروط
Okunuşu: *Vakafe Darü'l-Huffaz Gömeç Hatun, evlad-ı şah Melike-i meşrud*

Bu ifadeler, Haccam bağı ve Sultan Harmanı'ndaki tarlanın Darü'l-Huffaz'a vakfedildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, bu kayıtle birlikte bölgede bir Darü'l-Huffaz'ın varlığı da doğrulanmaktadır. Kemaleddin Oğul Bey'in 1248 tarihli vakfiyesine göre, Gömeç Hatun Darü'l-Huffaz'ının yeri Parsana Mahallesi olarak belirtilmiş ve medresenin de bu civarlarda konumlandığı ifade edilmiştir (Konyalı, 2007: 402-403). Bu bilgiler, Gömeç Hatun'un vakıf faaliyetlerinin sadece türbe ile sınırlı kalmadığını, eğitim ve dini kurumları da kapsadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. 1476 yılı kayıtlarına göre, Gömeç Hatun Türbesi'ne ait vakıflardan yıllık 20 akçe gelir elde edilmiştir. Zamanla bu gelir artış göstermiş ve 1501 yılı defterinde, "Vakf-ı Darü'l-Huffaz Gömeç Hatun" olarak kaydedilen vakfın yıllık geliri 330 akçeye ulaşmıştır. Kahraman ise; XVI. yüzyıl başlarına ait bir defteri incelediğinde, söz konusu vakfın adını "Gökçe Hatun" olarak okumuş ve gelirinin 150 akçe olduğunu belirtmiştir. Bu durum, vakfın gelirlerinin dönemsel olarak değiştiğini ve farklı kaynaklarda gelir miktarına ilişkin farklı kayıtların bulunduğunu göstermektedir (Kahraman, 2009: 78).

Niğde Hüdavent Hatun türbesi ise giriş kitâbesinden anlaşıldığı üzere, Türkiye Selçuklu hükümdarı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı Hüdavend Hatun tarafından 1312 yılında yaptırılmıştır (Özkaracı, 2001: 122-135). Hüdavend Hatun, babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın ölümünün ardından 1276 yılında İlhanlı Sarayı'na Abaka Han'ın gelini olarak gitmiştir. Evliliği sırasında, İlhanlı devletinin iç meselelerine ve politik atmosferine tanık olmuştur. Hatun, kocası Argun Han'ın 1291 yılında ölümünden sonra Anadolu'ya dönmüştür. Hüdavend Hatun, Anadolu'ya döndükten sonra, vaktiyle babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın yönetiminde olan Tokat ve Niğde bölgeleri üzerinde etkili olmuştur (Eryavuz, 1998: 284-285). 1292 yılından 1332'deki vefatına kadar "Melike-i Muazzama" unvanıyla bu bölgelerde II. Gıyâseddin Mesud ile fiili olarak hükümdarlık yaparak Tokat ve Niğde'de yönetimi elinde bulundurduğu bilinmektedir (İbn Bîbi, 2014: 607, 611; Akşit, 2011: 233-236). Ayrıca bu hatun tarafından Niğde Beylerbeyi Türbesi inşa edilmiştir. Yapı, Niğde'nin Yenice Mahallesi, Hüdavend Hatun Sokak'ta konumlanmıştır. Yapı, Hüdavend Hatun Türbesi ve Gündoğdu Türbesi'nin arka kısmında yer almaktadır (Özkaracı, 2007: 95-98; Özkaracı, 2011: 567-576; Gabriel, 1931: 148, 150).

Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın ölümünün ardından yaşanan karışıklıklar, kanlı ihtilaflar ve güvenlik sorunları halkın mal ve can güvenliğini tehdit etmiştir. Bu dönemde Sultan'ın üç kızı, Gevher Naima, Şահrah ve Asiye, babalarından kalan altın ve ziynet eşyaları ile Karahisar'a gelmişlerdir (Akkoyun, 1997: 103-104). Araştırmacı Hızal ise, Alâeddin Keykubad'ın kızlarını Melek Peyker, Naime Gevher ve Asiye Sultan olarak sıralamaktadır (Hızal, 1986: 3-4; Gündoğan, 2018: 64). 26 Nisan 1882 tarihli bir müteveli tayin kaydında, Karahisâr-ı Sâhib şehrine getirilen suyun, Alâeddin Keykubad'ın "Kadınana" isimli kızının yaptırdığı belirtilmektedir. 4 Temmuz 1905 tarihli bir dava kaydında bu suyun "Kadınana Suyu" olarak bilindiği ifade edilirken, 26 Mayıs 1906 tarihli başka bir sicil kaydında ise söz konusu suyun eskiden beri "Anasuyu" olarak anıldığı kaydedilmiştir (Karazeybek, 2019: 46).

Araştırmacı Gönçer'e göre, Karahisar'da "Kadınana Suyu" olarak bilinen temiz içme suyunu, Horasan harçlı büzlerle kapatarak şehre ulaştıran Melek Peyker Hatun'dur. Aynı kaynak, şehirde

köprüler ve geçitler yaptıran kişinin Naime Gevher Sultan olduğunu; fakir halk için yaklaşık bin mezar yaptıran kadının ise Asiye Hatun olduğunu belirtmektedir (Gönçer, 1971: 325; Özpınar, 2013: 6-7; Aygen, 1986: 15).

Araştırmacı Gönçer'e göre, Karahisar'da "Kadınana Suyu" olarak bilinen temiz içme suyunu, Horasan harçlı büzlerle kapatarak şehre ulaştıran Melek Peyker Hatun'dur. Aynı kaynak, şehirde köprüler ve geçitler yaptıran kişinin Naime Gevher Sultan olduğunu; fakir halk için yaklaşık bin mezar yaptıran kadının ise Asiye Hatun olduğunu belirtmektedir.

Bu bilgiler, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın kızlarının yalnızca mal ve mülk mirasını korumakla kalmayıp, aynı zamanda şehir altyapısı ve sosyal yardımlaşma alanında da aktif rol oynadıklarını göstermektedir. Bu faaliyetler, Selçuklu hanedanı kadınlarının toplumsal refah ve kamu hizmetlerine katkı sağlama kapasitesine dair önemli bir göstergedir.

Aygen, Kadınaların Afyon'a su getirme olayını şu şekilde anlatmaktadır: Konya'dan Afyon'a gelen bu üç Hatun kısa zamanda burada hayata alıştılar. O zamanlar Afyon'da su sıkıntısı yaşanmaktaydı. Halkın çoğunluğu kuyu suyu içiyor, Kışlacık köyü civarından üstü açık basit bir su yolu ile getirilen içme suyu ihtiyacını karşılamıyor ve su bulanık akıyordu. Kışlacık ve kalecik köyleri arasındaki pınardan kilometrelerce uzaktan gelen bu suyun tadı ve içimi güzeldi. Hanım Sultanlar, Afyon halkının çektiği su sıkıntısını görüp üzülmüyorlardı. Bir temmuz ayında Kışlacık köyünün bahçelerini gezen Hatunlar Şirin Pınar denen bir yerdeki kır evinde bir ay kadar kaldılar. Bir gün Ömer Ağa denen kişi ile köylülerin rehberliğinde Afyon'a gelen su kaynağına gittiler. Hatunlar bağ evinde döndüklerinde Ablaları Melek Peyker Hatun düşünceli idi. Bir gün akşam yemeğinden sonra çardakta otururlarken Melek Hatun şöyle bir fikir öne sürdü: "Bu dünya hepimizin bildiği gibi gelip geçicidir. Bizde bu dünyadan gelip geçeceğiz. Onun için elimizde imkân varken faydalı işler yapalım ve Afyon'a bir hayır yapalım. Bu suretle kıyamete kadar hayırla anılırız" dedi. Diğer kardeşlerde onun fikrine katılınca üç kardeş Afyon'un içme suyu ihtiyacını gidermek için anlaştılar. Bu suretle Konya'dan yanlarında getirdikleri altınları bu uğurda harcamaya karar verdiler. Melek Peyker Hatun bu sırada bir fikir daha paylaşarak Konya'dan getirdikleri paranın üçünün de hakkı olduğunu ve parayı üçe bölerek herkesin hissesine düşenle kendi adına hayır yaptırın. Bu suretle üçümüzde ayrı ayrı hayırlı işlerde bulunuruz demiştir. Diğer kardeşler bu fikre sevindiler. Ablaları Melek Peyker Hatun'a sen hepimizin büyüğün su işini sen hallet dediler. Afyon'da ilk işleri su kaynağının kime ait olduğunu öğrenmek oldu. Ömer Ağa pınarın sahibini buldu. Rivayete göre bu pınar bir ölçek dolusu altın karşılığında satın alındı. İki sene devam eden çalışmalar neticesinde su yolu ıslah edilerek kapalı bir ark haline getirildi, buradan da çeşmelere dağıtıldı. Araştırmacı Aygen, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın kızları Melek Peyker, Naime Gevher ve Asiye Hatun'un Afyon'a su getirme sürecini şu şekilde aktarmaktadır: (Aygen, 1986: 11-13).

Konya'dan Afyon'a gelen üç Hatun kısa süre içinde şehir yaşamına uyum sağlamışlardır. O dönemde Afyon'da su sıkıntısı mevcuttu; halk çoğunlukla kuyu suyu kullanıyor, Kışlacık köyü civarından üstü açık ve basit bir su yolu ile getirilen içme suyu ihtiyacı karşılamıyor, akış bulanık oluyordu. Kışlacık ve Kalecik köyleri arasındaki pınardan kilometrelerce uzaktan gelen su, tadı ve içimi bakımından daha kaliteliydi. Hatunlar, Afyon halkının yaşadığı su sıkıntısını görünce bu duruma çözüm üretmeye karar vermişlerdir. Temmuz ayında Kışlacık köyünün bahçelerini gezen Hatunlar, Şirin Pınar'daki kır evinde yaklaşık bir ay kalmış ve Ömer Ağa ile köylülerin rehberliğinde su kaynağına giderek mevcut durumu incelemişlerdir. Döndüklerinde, ablaları Melek Peyker Hatun, su işinin yapılması gerektiğini vurgulamış ve kardeşlerini bu hayırlı iş için teşvik etmiştir. Melek Peyker Hatun, Konya'dan getirdikleri paranın üçe bölünmesini ve her birinin kendi adına hayır yapmasını önermiştir. Diğer kardeşler bu öneriye katılmış ve su işini Melek Peyker Hatun'un üstlenmesini kararlaştırmışlardır. İlk olarak su kaynağının sahibinin tespit edilmesi gerekti; Ömer Ağa aracılığıyla pınarın sahibi bulunmuş ve rivayete göre pınar bir ölçek dolusu altın karşılığında satın alınmıştır. Yaklaşık iki yıl süren çalışmalar sonucunda, pınardan gelen su yolu ıslah edilerek kapalı bir ark hâline getirilmiş ve buradan çeşmelere dağıtılmıştır. Bu faaliyet, Sultan Alâeddin Keykubad'ın kızlarının sadece mal varlığını korumakla kalmayıp, aynı zamanda şehir altyapısı ve halkın temel ihtiyaçlarına yönelik önemli katkılarda bulunduğunu göstermektedir.

Bu üç Hatun'dan ikisinin, Melek Peyker Hatun ve Naime Gevher Sultan, türbeleri Afyonkarahisar'da, Mevlâna Mahallesi'nde, Mevlevî Camisi civarında yer alan Kadınana Kümbeti içinde bulunmaktadır. Kız kardeşlerin en küçüğü olan Asiye Sultan'ın kabri ise, kimsesizler için yaptırdığı 1000 kapaklı mezarlıkta yer almaktadır. Araştırmalara göre ilk vefat eden Hatun Asiye Sultan'dır ve vasiyeti ile ablalarının isteği doğrultusunda bu mezarlığı yaptırmış, kendisi de mezarlığın bir köşesine defnedilmiştir (Gündoğan, 2018: 64-65; Aygen, 1986: 14).

Osmanlı tahrir defterlerinde "Mülkiye" ve "Melek" isimleriyle kaydedilen Melike Hatun'un ailesi ve kimliği hakkında mevcut bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, Ankara Şer'îye Sicili'nde yer alan 1027 Ramazan / Ağustos-Eylül 1618 tarihli bir padişah emri, Hatun'un babasının Alâeddin Keykubad olduğunu ortaya koymaktadır (Ankara Şer'îye Sicili, 703.0016.A.991; VGMA, Defter No. 2465, s. 49). Melike Hatun, Ankara'da cami/mescid, medrese, kervansaray ve çeşmeler yaptırmış, bu yapıların devamlılığını sağlamak amacıyla vakıflar kurmuştur. Ayrıca mezarının bulunduğu bahçe ile yapımına maddi katkıda bulunduğu Eynebey Hamamı gibi eserler aracılığıyla, dönemin hayırsever hanedan kadınları arasında geniş kapsamlı hizmetler sunmuştur. Melike Hatun'un adının arşiv kayıtlarında ilk geçtiği yer, kendi mülkü olan Ankara Sancağı'nın Binari İli'ne bağlı Çardak Köyü'nde, Çırak Fakih'in tasarrufundaki mezrayı I. Murad Hüdavendigâr döneminde vakfetmesiyle ilgilidir. Ancak sonraki yıllarda bu mezra, Melike Hatun'un vakıf gelirleri arasında yer almamış; Çırak Fakih'in oğullarının tasarrufunda gösterilmiştir. Hatunun yaptırdığı Melike Hatun Medresesi ise Ankara şehir merkezinde Hacıdoğan Bey Mahallesi Taşçılar sokakta yer almaktadır (Parlatır, 2006: 1497-1498; Defter-i Evkaf-ı Liva-ı Ankara nr.558, vr. 30b). Melike Hatun medresesinin vakıf gelirleri, 1463 yılında 13.680 akçe iken, 1571 tarihinde 22.000 akçeye ulaşmıştır. Bu artış, medresenin mali açıdan giderek güçlendiğini göstermektedir. Ankara'daki ilk Osmanlı yapılarından biri olan bu medresede, Hacı Bayram-ı Veli, 1392 yılına kadar müderrislik yapmıştır. Hacı Bayram-ı Veli'nin burada görev yapması, medresenin dönemin ilmî ve tasavvufî çevrelerindeki ününü artırmıştır (Erşahin, 2016: 31). Melike Hatun tarafından yaptırılan mescid ise, Ankara'nın Hacıdoğan Mahallesi, Taşçılar Sokağı'nda, medresenin yakınında konumlanmaktadır (Erdoğan, 2019: 325).

1522 tarihli Evkâf Defteri'ne göre, Melike Hatun, Eynebey Hamamı'ndeki hissesinden elde ettiği günlük on yedi akçeyi çeşitli hayır işlerine tahsis etmiştir: dört akçesini kendi mescidine, iki akçesini Seyyid Mahmud'a, iki akçesini Seyyid Yayan'a, iki akçesini ise Sultan Alâeddin Cami imamına vakfetmiştir. 1571 tarihli Ankara Evkâf Defteri'nde ise, Eynebey Hamamı'ndaki aynı hisselerin dört akçesinin Melike Hatun'un mescidindeki imam ve müezzine tahsis edildiği kaydedilmiştir (TKGM, Ankara Evkâf Defteri, 558, vr. 5a-b). Bu dönemde mescid vakfına katkı sağlayan 11 kişinin %39'unun kadın olduğu görülmektedir. Aynı yılda mescidin yıllık gelirinin yaklaşık 5.785 akçe olarak kaydedildiği belgelenmiştir (Çınar, 2019: 46). Melike Hatun'a ait mescidin vakıf kayıtları arasında, mescid bânîsinin ruhu için Kur'an-ı Kerim okunmasına dair özel şartların da yer aldığı görülmektedir. Bu hüküm, vakfın sadece mali ve fiziksel devamlılığını değil, aynı zamanda bânînin manevi hatırının yaşatılmasını da amaçladığını göstermektedir (*Tapu Kadastro*, 979/1571 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Liva-i Ankara, Defter No: 558, 364).

SONUÇ

Türkiye Selçuklu döneminde vakıf kurumu, yalnızca dinî hayır faaliyetlerini düzenleyen bir mekanizma olmanın ötesinde, şehir ekonomisinin işleyişini, sosyal dayanışma ağlarını ve kamusal

hizmetlerin sürekliliğini sağlayan temel kurumsal yapılardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Vakıflar aracılığıyla eğitim, sağlık, ibadet, ulaşım ve sosyal yardım alanlarında kurulan kurumlar, devlet otoritesinin doğrudan müdahalesi olmaksızın toplumun ihtiyaçlarını karşılayan sürdürülebilir bir sistem oluşturmuştur. Bu yönüyle vakıf müessesesi, bireysel hayır anlayışını kurumsal bir çerçeveye taşıyarak toplumsal refahın devamlılığını sağlayan önemli bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Bu kurumsal yapı içerisinde hanedan mensubu kadınların rolü dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır. Selçuklu sarayına mensup hatunlar, sahip oldukları ekonomik imkânlar ve toplumsal meşruiyet alanı sayesinde vakıf kurumu aracılığıyla şehir mekânına doğrudan müdahale etmişlerdir. İnşa ettirdikleri cami, mescid, medrese, darüşşifa, kervansaray, zaviye, türbe ve altyapı tesisleri yalnızca mimari eserler değil; aynı zamanda sosyal hizmet üreten kurumsal merkezler niteliğindedir. Bu durum, Selçuklu kadınlarının kamusal alandaki varlıklarının görünürleşmesinde vakıf sisteminin önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Gevher Nesibe Sultan'ın dârüşşifâsı, Mahperi Hatun'un külliye ve kervansarayları, Raziye Devlet Hatun'un ticaret yolları üzerindeki hanları, Hüdavend Hatun'un türbe ve idarî faaliyetleri, Gömeç Hatun'un eğitim kurumları ile Melike Hatun'un Ankara'daki vakıf eserleri gibi örnekler, hanedan kadınlarının Anadolu şehirlerinin fiziksel ve sosyal dokusunun oluşumunda etkin rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Melek Peyker, Naime Gevher ve Asiye Hatun'un Afyonkarahisar'da gerçekleştirdikleri su temini ve altyapı faaliyetleri, kadınların yalnızca dinî yapılar değil, aynı zamanda şehir altyapısı ve sosyal refah projelerinde de aktif olduklarını göstermektedir.

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye Selçuklu döneminde hanedan kadınlarının vakıf faaliyetleri aracılığıyla dinî, sosyal ve ekonomik alanlarda kalıcı izler bıraktıkları anlaşılmaktadır. Vakıf kurumu, kadınların siyasal otoriteye doğrudan sahip olmaksızın kamusal alanda etkinlik gösterebildikleri önemli bir araç olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla Selçuklu hatunlarının vakıf faaliyetleri yalnızca bireysel hayır anlayışının bir sonucu değil; aynı zamanda hanedan meşruiyetinin, toplumsal sorumluluk bilincinin ve şehirleşme süreçlerinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, vakıf sistemi Selçuklu toplumunda kadınların görünürlüğünü ve kurumsal etkisini anlamak açısından temel bir analitik çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Ankara Şer'iyeye Sicili, 703.0016.A.991.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 979/1571 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Liva-i Ankara, Defter No: 558, 364.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.) Defter-i Evkaf-ı Liva-ı Ankara nr.558, vr. 30b. *TKGM, Ankara Evkâf Defteri*, 558, vr. 5a-b.

VGMA, Defter No. 2465, s. 49.

Eserler

Acun, Hakkı (2005). *Bozok Sancağında (Yozgat ili) Türk Mimarisi*, TTK, Ankara.

Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı (2001). *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir.

Ahmet Eflâkî (2001). *Âriflerin Menkabeleri I-II*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Akbulut, İlhan (2007). "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, S.30, 61-72.

Akdemir, M. Sadık (2005). "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Uluborlu'daki Vakıf Hizmetleri", *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, C. VII, S.13, 112-116.

Akgündüz, Ahmet (1986). "Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar", *Vakıf Haftası Dergisi*, 4, 235-246.

- Akkoyun, Turan (1997). *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyon.
- Akşit, Ahmet (2011). “Sultan Hatun Hakkında”, *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.
- Altınsapan, Erol- Parla, Canan (2004). *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I (Günyüzü, Mihalgazi, Mihaliççik, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar)*, Anadolu Ün. Yay., Eskişehir.
- Arslan, Muhammet (2021). “Konya’nın Günümüze Ulaşamayan Selçuklu Mescitleri”, *Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, S. 45, 182-196.
- Aslanapa, Oktay (1973). *Türk Sanatı II (Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar)*, MEB, İstanbul.
- Aslanapa, Oktay (2007). *Anadolu’da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Aşan, Muhammet Beşir (1992). *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara.
- Atçeken, Zeki (1988). *Konya’daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, TTK, Ankara.
- Atçeken, Zeki (1996). “Güdük Minare ve Hatuniye Mescidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.14, TDV Yayınları, İstanbul, 215-216./
- Aygen, Mehmet Saadettin (1986). *Kadınana*, Türkeli Matbaası, Afyon.
- Bakırer, Ömür- Faroqhi, Suraiya (1975). “Dediği Dede ve Tekkeleri”, *Belleten*, C. XXXIX, S. 155, 447-471.
- Ballar, Suat (2008). *Yeni Vakıflar Hukuku*, Seçkin Yayınevi, İstanbul.
- Bekleyiciler, Nezahat (2007). *Yolu Konya’dan Geçen Ulu Hatunlar*, Nüve Kültür Merkezi, Konya.
- Berki, Ali Himmet (1965). “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 6, 9-13.
- Cahen, Claude (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E yayınları, İstanbul.
- Cunbur, Müjgan (1987). “Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler”, *Erdem*, C. III, S.8, 341-348
- Çam, Mevlüt (2019). “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, *Vakıf Kuran Kadınlar*, haz. Fahameddin Başar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Çayırdağ, Mehmet (1980). “Kayseri’nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi”, *Belleten*, C.XLIV, S. 174, 174-271.
- Çayırdağ, Mehmet (1982). “Kayseri’de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, S. 67, 79-114.
- Çınar, Hüseyin (2019). “Ankara’da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun”, *Vakıf Kuran Kadınlar*, haz. Fahameddin Başar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Danık, Ertuğrul (2009). “Mazgirt Elti Hatun Camisi ve Türbesi Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *10. Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 3-6 Mayıs 2006 Bildiri Kitabı*, haz. Muhammet Görür, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Demir, Mustafa (1998). “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 41-45.
- Deveci, Abdullah (2003). “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, *Kebikeç Dergisi*, S.15, 103-120.
- Doğan, Nermin Şaman (1997). “Isparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 26, 347-354.
- Erdmann, Kurt (1961). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Verlag Gebr. Mann, Berlin.
- Erdoğan, Abdülkerim (2019). “Ankara’da Selçuklu Melikesi: Melike Hatun”, *IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu*, ed. Vahit Göktaş- Harun Alkan, İlahiyat Yayın, Ankara.
- Erşahin, Seyfettin (2016). “Hacı Bayram-ı Velî’nin Yaşadığı Dönem”, *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ahmet Cahid Haksever, Anıl Matbaacılık, Ankara.
- Gabriel, Albert (1931). *Monuments Turcs d’Anatolie: Kayseri-Nigde*, E. De Boccard, Paris.

- Gabriel, Albert (1954). *Kayseri Türk Anıtları*, çev. Ahmed Akif Tütenk, Güneş Matbaası, Ankara.
- Göde, Kemal (2011). *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri. -Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri.*
- Gönçer, Süleyman (1971). *Afyon İli Tarihi*, Karınca Matbaacılık, İzmir.
- Görür, Muhammet (2007). “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Katoloğu”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, ed. Hakkı Acun, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 473-532.
- Günay, Hacı Mehmet (2012). “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul, 475-479.
- Gündoğan, Mehmet (2018). *Afyon Âlimleri ve Evliyalari*, Medrese Kitabevi, Afyonkarahisar.
- Gürbüz, Osman (2004). “Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.25, 2004, 145-160.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali (2017). *Selçuklu Hanımları: Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali (2021). “Konya’da Bir Danişmendli Hatunu ve Vakfiyesi: Raziye Devlet Hatun”, *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, ed. Caner Arabacı- Nesimi Yazıcı- İsmail Kıvrım-Ahmet Akman- Mustafa Akkuş, Anadolu Ofset, Konya.
- Harman, Mürüvet (2013). “Tunceli’de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I, S.2, 29-55.
- Hızal, İsmail (1986). “Afyonkarahisar’ın Su Yolları”, *Beldemiz*, S. 6, Afyon, 3-4.
- İbn Bîbî (2014). *el-Evâmîrü’l Alâ’iyye fi’l-umûri’l Alâ’iyye Selçukname I-II*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Kahraman, Seyit Ali (2009). *XVI. Yüzyıl Başları Karaman Vilayeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri.
- Kara, Bünyamin (2012). “Tunceli (Mimari)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.41, TDV Yayınları, İstanbul, 380-381.
- Karazeybek, Mustafa (2019). “Afyonkarahisar Kadınana Suyu”, VIII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu (5-7 Nisan 2018), ed. İhsan Akar, Afyonkarahisar, 45-54.
- Karpuz, Haşim (2002). “Konya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, S. 26, TDV Yayınları, Ankara, 189-193.
- Karpuz, Haşim (2004). *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Selçuk Ün. Basımevi, Konya.
- Khan, Gabriel Mandal (1988). *I Caravanserragli Turch*, ed. Lucchetti Bergome, Italy.
- Kodaman, Bayram (1988). “Vakfın Sosyal Yönü”, *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 1-4.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1945). *Akşehir (Tarihi-Turistik-Klavuz)*, Numune Matbaası, İstanbul.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (2007). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeniden Gözden Geçirenler. Muhammet Ali Orak- Ali Bektaş, Konya.
- Köprülü, Bülent (1951). “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.VIII, S.3, 479-518.
- Kuban, Doğan (2018). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kuran, Abdullah (1969). *Anadolu Medreseleri I*, TTK, Ankara.
- Kuşçu, Ayşe Dudu (2021). “Selçuklular Döneminde Konya’da Hatun/Kadın Vakıflar”, *Konya Vakıfları*, C.1, Ofset Matbaacılık, Konya.
- Kutlu, Mehmet (2022). “Yozgat Hanları”, *Yozgat Tarihi ve Kültürü I*, ed. Ebubekir Güngör, Akçağ Yayınları, Ankara, 319-338.
- Küçükcan, İlyas (2005). “Kültürel Geleneğimizde Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 36, 159-188.
- Küçükdağ, Yusuf (2020). *Konya'nın Kırk Tekkesi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya.
- Küçükdağ, Yusuf- Özdemir, Gazi (2012). “İlgin’da Tasavvufi Hayat, Tekke ve Zaviyeler”, *I. Ulusal İlgin Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ali Boran- Hakan Sarı- Aydın Arılık, İlgin Beled. Kültür Yay., Konya, 465-480.

- Menzel, Theodor (1925). "Das Bektasi Kloster Sejjid Gazi", *Mitteilungen des Seminars Für Orientalische Sprachen*, C. XXVIII, S.2, 100-105.
- Önkal, Hakkı (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Önkal, Hakkı (1999). *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Vakıflar Genel Müd. Yayınları, Ankara.
- Özergin, M. Kemal (1965). "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, C XV, S. 20, 141-170.
- Özkarcı, Mehmet (2001). *Niğde'de Türk Mimarisi*, TTK, Ankara.
- Özkarcı, Mehmet (2007). "Niğde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.33, TDV Yayınları, İstanbul, 95-98.
- Özkarcı, Mehmet (2011). "Niğde Türbelerinin Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *14th International Congress of Turkish Art* (Collège de France Paris 19-21 September 2011), Paris.
- Özpınar, Hasan (2013). "Afyonkarahisar'ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadınana", *Taşpınar Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, S. 10, 6-11.
- Öztürk, Rıdvan (2015). "Dediği Sultan Adı ve Bir Yerelleştirme Örneği: Dedegi-Dediği", *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 74, 119-130.
- Parlatır, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Sami, Böcüzade Süleyman (2012). *Isparta Tarihi*, Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta.
- Sinclair, Thomas Alain (1989). *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, III, London.
- Şahin, Mustafa Kemal (2006). "Mazgirt Elti Hatun Camisi, Türbesi ve Çoban Baba (Dede) Türbesi Üzerine Gözlemler", *Anadolu Arkeolojisine Katkılar 65. Yaşında Abdullah Yahyalı'ya Sunulan Yazılar*, der. Turan Takaoğlu, Hitit Color, İstanbul.
- Şebnem Akalın Eryavuz (1998). "Hudâvend Hatun Kümbeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, Orhan Cezmi (1971). "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii", *Önasya*, C.VII, S.75, 263-281.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1929) *Kitabeler ve Sahip Saruhan, Aydın, Mentеше, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat*, Devlet Matbaası, İstanbul 1347-1929.
- Ünver, Ahmet Süheyl (1967). "Yetmiş Yıl Önce Konya". *Bellekten (Nisan 1967'de Ayrı Basım)*, C. XXXI, S. 122, 201-222.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul, 479-486.
- Yıldırım, Semra Palaz (2017). "Çamlıbel Mescidi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.X, S.1, 143-156.
- Yinanç, Refet (1992). "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Vakfı", *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi (1206)*, ed. Ahmet Hulusi Köker, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri.
- Yurdakul, Erol (1970). "Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Huan Hamamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. II, 141-151.

**POLİTİKAL MARRİAGE STRATEGİES İN THE SELJUK EMPIRE OF TURKEY:
BYZANTİNE, AYYUBİD, GEORGİAN, AND ARTUQİD CONNECTIONS İN THE
DYNASTY OF KILIÇ ARSLAN II (12TH–13TH CENTURİES)
TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA SİYASAL EVLİLİK STRATEJİLERİ: II. KILIÇ
ARSLAN HANEDANINDA BİZANS, EYYÛBÎ, GÜRCÜ VE ARTUKLU BAĞLANTILARI
(XII–XIII. YÜZYILLAR)¹**

KADER POLAT

**¹Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversite, Tarih/Orta çağ
ORCID: 0000-0002-4874-1769**

Özet

XII–XIII. yüzyıllar, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Bizans, Haçlılar, Eyyübîler, Gürcüler ve Anadolu'daki yerel beyliklerle çok yönlü diplomatik ilişkiler yürüttüğü bir dönemdir. Bu süreçte siyasal evlilikler, yalnızca hanedan içi bağları düzenleyen bir unsur değil; ittifak kurma, meşruiyet üretme, kriz yönetimi ve güç dengelerini şekillendirme amacıyla kullanılan stratejik araçlar olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, II. Kılıç Arslan dönemi evlilikleri üzerinden Selçuklu siyasal evlilik pratiğinin dış politika ve hanedan içi iktidar mücadeleleriyle ilişkisini ele almaktadır.

II. Kılıç Arslan'ın Bizans ile kurduğu sühriyet, Selçuklu–Bizans ilişkilerinde evliliklerin diplomatik işlevini açık biçimde ortaya koymaktadır. Sultan'ın Bizans sarayından bir kadınla evlendiğine dair rivayetler ve eşin kimliğine ilişkin tartışmalar, evliliğin yalnızca bir diplomatik hamle değil; aynı zamanda meşruiyet söylemlerini besleyen ve yakınlık–rekabet dengesini düzenleyen bir politik temsil aracı olduğunu göstermektedir. Bizans'ta İmparator Manuel'in ölümünden sonra merkezi otoritenin zayıflaması, Selçuklu hanedanının bu evliliği dolaylı bir “diplomatik sermaye” olarak kullanabilmesine imkân tanımıştır. Anadolu'daki güç mücadelesinde siyasal evlilikler zaman zaman doğrudan çatışmaları da tetiklemiştir. Saltuklu hanedanıyla planlanan bir evliliğin Danişmendli Yağıbasan tarafından engellenmesi, evliliklerin sembolik olmaktan öte siyasal krizleri derinleştirebilen araçlar olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Friedrich Barbarossa ile yürütülen temaslarda evlilik ihtimalinin gündeme gelmesi, Selçuklu siyasetinin Avrupa güçleriyle ilişkilerde de bu yöntemi bir seçenek olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında paylaşmasıyla oluşan meliklik sisteminde evlilikler, hanedan içi dengeyi sağlamada önemli bir rol üstlenmiştir. Eyyübîlerle kurulan akrabalık bağları; mehir, sığınma ve himaye gibi unsurlarla siyasal ilişkileri yönlendiren mekanizmalara dönüşmüştür. Selçuklu–Gürcü ilişkilerinde Rükneddin Cihan Şah'ın Gürcü Kraliçesi Rusudan ile evlenebilmek için din değiştirmesi ise evliliğin doğrudan hükümler ve meşruiyet pazarlığının konusu hâline gelebildiğini göstermektedir. Artuklu–Selçuklu ilişkilerinde Selçuka Hatun'un evlilikleri de hanedan kadınlarının aktif siyasi aktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışma, siyasal evliliklerin Türkiye Selçuklu Devleti'nde çok taraflı diplomasiyi, iktidar paylaşımını ve meşruiyet üretimini şekillendiren temel stratejilerden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçukluları, II. Kılıç Arslan, Siyasal Evlilik, Hatun

Abstract

The 12th–13th centuries were a period in which the Anatolian Seljuk State conducted multifaceted diplomatic relations with Byzantium, the Crusaders, the Ayyubids, the Georgians, and local principalities in Anatolia. In this context, political marriages emerged not merely as instruments regulating dynastic ties, but as strategic tools used to forge alliances, generate legitimacy, manage crises, and shape balances of power. This study examines the practice of Seljuk political marriages during the reign of II. Kılıç Arslan, focusing on their relationship with foreign policy and intra-dynastic power struggles.

The affinity established by II. Kılıç Arslan with Byzantium clearly demonstrates the diplomatic function of marriage in Seljuk–Byzantine relations. Accounts that the sultan married a woman from the Byzantine court, along with debates concerning her identity, show that this union was not only a diplomatic maneuver but also a political instrument of representation that nourished discourses of legitimacy and regulated the balance between proximity and rivalry. After the death of Emperor Manuel in Byzantium and the subsequent weakening of central authority, the Seljuk dynasty was able to use this marriage as a form of indirect “diplomatic capital.” In the struggle for power in Anatolia, political marriages at times directly triggered conflicts. The prevention of a planned marriage with the Saltukid dynasty by the Danishmendid ruler Yağıbasan reveals that marriages were perceived not merely as symbolic acts but as instruments capable of deepening political crises. Furthermore, the discussion of a possible marriage alliance during contacts with Frederick Barbarossa indicates that Seljuk political strategy also considered this method as an option in relations with European powers. Within the system of appanage (*meliklik*) that emerged when II. Kılıç Arslan divided the realm among his sons, marriages played an important role in maintaining intra-dynastic balance. Kinship ties established with the Ayyubids evolved into mechanisms that shaped political relations through elements such as dowry (*mahr*), asylum, and patronage. In Seljuk–Georgian relations, the case of Rukn al-Din Jihan Shah converting his religion in order to marry the Georgian Queen Rusudan demonstrates that marriage could become a direct subject of negotiation over sovereignty and legitimacy. Similarly, the marriages of Selçuka Hatun in Artuqid–Seljuk relations highlight that dynastic women were active political actors. In this framework, the study emphasizes that political marriages were one of the fundamental strategies shaping multilateral diplomacy, power-sharing, and the production of legitimacy in the Anatolian Seljuk State.

Keywords: The Seljuks of Turkey, II. Kılıç Arslan, Political Marriage, Hatun

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MENSTRUAL SYMPTOMS AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN PHYSIOTHERAPY ASSOCIATE DEGREE STUDENTS

FİZYOTERAPİ ÖN LİSANS ÖĞRENCİLERİNDE MENSTRÜEL SEMPTOMLAR İLE GENEL NOT ORTALAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

EMİR İBRAHİM IŞIK¹, ÖMER KOCAHAN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi Abdi Sütcü Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Adana, Türkiye, Fizyoterapi

0000-0002-8219-6013

² Öğr. Gör. Dt., Çukurova Üniversitesi Abdi Sütcü Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Adana, Türkiye, Fizyoloji

0009-0001-7737-580X

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı, fizyoterapi ön lisans öğrencilerinde menstrüel semptomlar ile öğrencilerin teorik dersler ve pratik uygulamalar içeren eğitim programlarında akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Gereç ve Yöntem: Tanımlayıcı ve kesitsel nitelikteki bu çalışmaya Çukurova Üniversitesi Abdi Sütcü Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Fizyoterapi Programı'nda öğrenim gören ve çalışmaya katılmayı kabul eden 46 kadın öğrenci dahil edilmiştir. Veriler çevrim içi anket yöntemiyle toplanmıştır. Ankette demografik bilgi formu, adet dönemine ilişkin adet ağrısı varlığı, ağrının şiddeti, süresi, günlük yaşama etkisi ve başa çıkma yöntemlerini sorgulayan sorular, 5'li Likert tipinde 24 maddeden oluşan Menstrüel Semptom Ölçeği (MSÖ) ve Genel Ağırlıklı Not Ortalaması (GANO) kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS 25.0 programı ile yapılmıştır.

Bulgular: Katılımcıların yaş ortalaması genç erişkin dönemle uyumludur. Menstrüel ağrı yaygın olarak bildirilmiş, ağrı şiddetinin özellikle adet döneminin ilk günlerinde arttığı görülmüştür. Ağrıya karşı sıcak uygulama, dinlenme ve analjezik kullanımı yöntemlerinin uygulanmasının yanında menstrüel semptomların günlük yaşamı ve okula devam durumunu etkilediği ifade edilmiştir. MSÖ toplam puanları ile GANO arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($p>0,05$).

Sonuç: Menstrüel semptomlar fizyoterapi ön lisans öğrencilerinde yaşam kalitesini ve günlük işlevselliği etkilemesine rağmen genç ve adaptasyon yeteneği yüksek bu grupta akademik başarı üzerinde belirgin bir etki göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Menstrüel semptomlar, akademik başarı, fizyoterapi öğrencileri, dismenore

Abstract

Objective: The aim of this study is to investigate the relationship between menstrual symptoms and academic achievement, that includes theoretical lessons and practical applications, in physiotherapy associate degree students.

Method: This descriptive and cross-sectional study included 46 female students enrolled in the Physiotherapy Program at Çukurova University Abdi Sütcü Vocational School of Health Services who agreed to participate in the study. Data were collected using an online questionnaire. A demographic information form, questions related to the menstrual period about pain and its dealing ways, the Menstrual Symptom Scale (MSS) consists of 24 items on a 5-point Likert scale, and the General Grade Point Average (GPA) were used. Data analysis was performed using the SPSS 25.0 software.

Findings: The mean age of the participants was consistent with the young adult period. Menstrual pain was commonly reported, with pain intensity increasing particularly during the first days of the menstrual period. Menstrual symptoms were reported to affect daily life and school attendance. No statistically significant relationship was found between MSS total scores and GPA ($p>0.05$).

Conclusion: Although menstrual symptoms affect the quality of life and daily functioning of physiotherapy associate degree students, they did not show a significant effect on academic achievement in this group of young and highly adaptable women.

Keywords: Menstrual symptoms, academic achievement, physiotherapy students, dysmenorrhea

1. GİRİŞ

Menstrüel döngü, kadınların üreme fizyolojisinin doğal bir parçası olmakla birlikte, bu süreçte ortaya çıkan fiziksel, duygusal ve davranışsal semptomlar bireyin günlük yaşamını ve işlevselliğini önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Farage vd. 2008). Dismenore, yorgunluk, baş ağrısı, gastrointestinal yakınmalar, duygudurum değişiklikleri ve konsantrasyon güçlüğü gibi semptomlar özellikle genç kadınlarda sık görülmektedir (Francavilla vd. 2022).

Menstrüel semptomların fizyolojik temelinde başlıca prostaglandin sentezindeki artış yer almaktadır. Endometriyumdan salınan prostaglandin F2 α ve E2 düzeylerinin yükselmesi uterin kasılmaları artırmakta, uterin iskemiye ve buna bağlı ağrıya yol açmaktadır (Farage vd. 2008, Baird vd. 1996). Bunun yanı sıra östrojen ve progesteron düzeylerindeki dalgalanmalar merkezi sinir sistemi üzerinde etkili olarak ağrı algısı, duygudurum ve bilişsel fonksiyonları etkileyebilmektedir. Özellikle luteal fazda progesteronun azalması ve serotonin düzeylerindeki değişimler irritabilite, dikkat dağınıklığı ve öğrenme güçlükleri ile ilişkilendirilmektedir (de Tommaso 2011).

Akademik performans; bilişsel işlevler, dikkat, motivasyon ve süreklilik gerektiren çok boyutlu bir yapıdır. Fizyoterapi öğrencileri yoğun teorik derslerin yanı sıra uygulamalı klinik eğitimlere de katılmakta, bu durum fiziksel ve zihinsel yükü artırmaktadır (Doğan vd. 2021, Aydın vd. 2024). Menstrüel semptomların yarattığı ağrı ve rahatsızlık, öğrencilerin derse katılımını, konsantrasyonunu ve öğrenme süreçlerini olumsuz etkileyebilecek potansiyele sahiptir. Ancak literatürde menstrüel semptomların akademik başarı üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular sınırlı ve çelişkilidir.

Bu nedenle bu çalışmada, fizyoterapi ön lisans öğrencilerinde menstrüel semptomlar ile genel not ortalamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma tanımlayıcı ve kesitsel bir araştırma olarak planlanmıştır. Araştırmanın evrenini Çukurova Üniversitesi Abdi Sütcü Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Fizyoterapi Programı'nda öğrenim gören kadın öğrenciler oluşturmuştur. Çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 46 öğrenci dahil edilmiştir. Dahil edilme kriterleri; kadın cinsiyette olmak, aktif öğrenci olmak, düzenli menstrüel sıklusa sahip olmak ve gebe olmamak olarak belirlenmiştir. Başlangıçta 47 öğrenci çalışmaya dahil edilmiş, ancak bir öğrenci anket aşamasında çalışmadan ayrılmıştır.

Veriler çevrimiçi anket yöntemiyle toplanmıştır. Anket demografik bilgi formu, menstrüel döneme ilişkin sorular ve menstrüel semptom ölçeği bölümlerden oluşmaktadır. Demografik bilgi formu; yaş, sınıf, boy, kilo, menarş yaşı gibi bilgileri içermektedir. Menstrüel döneme ilişkin olarak adet ağrısı varlığı, ağrının şiddeti, süresi, günlük yaşama etkisi ve başa çıkma yöntemleri sorgulanmıştır. Menstrüel Semptom Ölçeği (MSÖ), fiziksel, davranışsal ve duygusal semptomları değerlendiren, 5'li Likert tipinde 24 maddeden oluşan geçerli ve güvenilir bir ölçektir (Güvenç vd. 2014). Puan artışı semptom şiddetinde artışı göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin güncel Genel Ağırlıklı Not Ortalaması (GANO) kayıt altına alınmıştır.

2.1. İstatistiksel Analiz

Verilerin analizi SPSS 25.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler ortalama ve standart sapma olarak sunulmuştur. Menstrüel semptomlar ile not ortalamaları arasındaki ilişki,

GANO için belirlenen kesme puanı (2,56) esas alınarak incelenmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmaya katılan öğrencilerin yarısı birinci sınıf, yarısı ikinci sınıf öğrencisidir. Boy ortalaması $163,2 \pm 5,85$ cm, kilo ortalaması $61,17 \pm 9,68$ kg ve ilk adet görme yaşı ortalaması $13,45 \pm 1,12$ yıl olarak bulunmuştur.

Katılımcıların büyük çoğunluğu adet dönemlerinde ağrı yaşadığını bildirmiştir. Ağrının en sık ve en şiddetli olarak adet döneminin ilk günlerinde ortaya çıktığı, ortalama ağrı şiddetinin $7,22 \pm 1,97$ olduğu belirlenmiştir. Menstrüel ağrının günlük yaşam aktivitelerini ve okula devam durumunu olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Öğrencilerin ağrı ile başa çıkmak için en sık sıcak uygulama, dinlenme ve analjezik kullanımı gibi yöntemlere başvurdukları görülmüştür.

Menstrüel Semptom Ölçeği toplam puanları ile genel not ortalamaları karşılaştırıldığında, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($p > 0,05$).

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada fizyoterapi ön lisans öğrencilerinde menstrüel semptomların yaygın olduğu, özellikle dismenorenin günlük yaşam aktiviteleri ve okula devam üzerinde belirgin etkiler yarattığı; buna karşın genel not ortalaması ile menstrüel semptom şiddeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı saptanmıştır. Bu bulgu, menstrüel semptomların öznel ve dönemsel etkilerinin, uzun dönemli akademik başarı göstergeleri üzerine sınırlı yansımaları olabileceğini düşündürmektedir.

Menstrüel semptomların temel fizyolojik mekanizmaları incelendiğinde, primer dismenorenin başlıca nedeninin endometriyumdan salınan prostaglandinlerin (özellikle PGF2 α ve PGE2) artışı olduğu bilinmektedir (Fajrin vd. 2020). Bu mediyatörler uterin düz kas kontraktilesini artırarak uterin kan akımını azaltmakta, geçici iskemi ve hipoksiye yol açmakta ve ağrı algısını tetiklemektedir. Artan prostaglandin düzeyleri yalnızca pelvik ağrı ile sınırlı kalmayıp sistemik dolaşıma katılarak gastrointestinal semptomlar, baş ağrısı, halsizlik ve genel yorgunluk gibi belirtilere de neden olabilmektedir (Smith 2018). Bu semptomların özellikle yoğun ders ve klinik uygulama yükü olan fizyoterapi öğrencilerinde günlük işlevselliği olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

Hormonal dalgalanmalar da menstrüel semptomların bilişsel ve duygusal etkilerinde önemli rol oynamaktadır. Menstrüel döngü boyunca östrojen ve progesteron düzeylerindeki değişimler merkezi sinir sistemi üzerinde doğrudan etkilidir (González-Orozco vd. 2019). Östrojenin prefrontal korteks ve hipokampus üzerindeki nöroprotektif ve bilişi destekleyici etkileri bilinmektedir. Luteal fazda progesteron düzeylerinin artışı ve ardından hızla düşmesi, gama-aminobütirik asit (GABA) ve serotonin metabolizmasını etkileyerek irritabilite, anksiyete, dikkat dağınıklığı ve motivasyon kaybına yol açabilmektedir (Kale vd. 2025). Bu durum özellikle sınav dönemlerinde öğrenme ve konsantrasyon süreçlerini geçici olarak zorlaştırabilir.

Bununla birlikte, bu çalışmada akademik başarı göstergesi olarak kullanılan genel not ortalamasının (GANO), uzun bir zaman dilimine yayılan performansı yansıtması, akut menstrüel semptomların etkisini maskeleyebilir. Menstrüel ağrı ve eşlik eden semptomlar genellikle birkaç gün ile sınırlı olup, öğrenciler bu dönemlerde telafi edici davranışlar geliştirebilmektedir. Analjezik kullanımı, dinlenme, ders tekrarlarını farklı zamanlara kaydırma ve sınav stresini yönetmeye yönelik stratejiler, kısa süreli bilişsel performans düşüşlerinin genel akademik başarıya yansımalarını sınırlandırabilir.

Ayrıca genç erişkinlerde nöroplastisite ve stresle baş etme mekanizmalarının görece güçlü olması (Herzberg vd. 2025), hormonal ve fizyolojik dalgalanmaların bilişsel işlevler üzerindeki olumsuz etkilerinin kompanse edilmesine katkı sağlayabilir. Fizyoterapi öğrencilerinin mesleki eğitimleri gereği insan vücudu, ağrı mekanizmaları ve egzersizin fizyolojik etkileri konusunda

farkındalıklarının yüksek olması da, menstrüel semptomlarla baş etmede avantaj sağlayan bir faktör olabilir.

Literatürde menstrüel semptomlar ile akademik performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar incelendiğinde, bazı araştırmalar dismenorenin derse devamsızlık ve kısa süreli akademik performans düşüşü ile ilişkili olduğunu bildirirken, bazı çalışmalarda genel not ortalaması üzerinde anlamlı bir etki saptanmamıştır (Oral vd. 2012, Padmavathi vd. 2014, Elnagar vd. 2017). Bu çelişkili sonuçlar; kullanılan akademik başarı ölçütleri, örneklem büyüklüğü, kültürel faktörler ve bireysel ağrı algısındaki farklılıklar ile açıklanabilir. Bu çalışmanın bulguları, menstrüel semptomların öznel yükünün yüksek olmasına rağmen, uzun dönemli akademik başarıyı belirleyen çok sayıda faktör arasında tek başına belirleyici olmadığını desteklemektedir.

Sonuç olarak, menstrüel semptomların fizyolojik, hormonal ve nöropsikolojik mekanizmalar aracılığıyla günlük yaşam ve kısa süreli bilişsel işlevleri etkileyebileceği; ancak genç, adapte olabilen ve baş etme stratejileri geliştirebilen bir öğrenci grubunda bu etkilerin genel akademik başarıya sınırlı düzeyde yansıdığı düşünülmektedir. Menstrüel semptomlar fizyoterapi ön lisans öğrencilerinde yaygın olarak görülmekte ve günlük yaşam ile okula devamı olumsuz etkilemektedir. Buna karşın genel not ortalaması ile menstrüel semptomlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. İleri çalışmalarda daha geniş örneklem grupları ile çok merkezli çalışmalar yapılması ve menstrüel semptomların sınav dönemlerine denk gelmesinin kısa süreli akademik performans üzerindeki etkilerinin incelenmesi önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

1. Farage, M. A., Osborn, T. W., & MacLean, A. B. (2008). Cognitive, sensory, and emotional changes associated with the menstrual cycle: a review. *Archives of gynecology and obstetrics*, 278(4), 299-307.
2. Francavilla, R., Petraroli, M., Messina, G., Stanyevic, B., Bellani, A. M., Esposito, S. M., & Street, M. E. (2023). Dysmenorrhea: epidemiology, causes and current state of the art for treatment. *Clinical and Experimental Obstetrics & Gynecology*, 50(12), 274.
3. Baird, D. T., Cameron, S. T., Critchley, H. O. D., Drudy, T. A., Howe, A., Jones, R. L., ... & Kelly, R. W. (1996). Prostaglandins and menstruation. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 70(1), 15-17.
4. de Tommaso, M. (2011). Pain perception during menstrual cycle. *Current pain and headache reports*, 15(5), 400-406.
5. Doğan, K., Esen, D. H., Ayhan, D. T., & Özsoy, O. (2021). Fizyoterapi programı ön lisans öğrencilerinde mesleki uygulama dersinin verimliliği: Kapadokya Üniversitesi örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 11(1), 57-66.
6. Aydın, A. S. Y., & Yılmaz, B. C. Fizyoterapi Öğrencilerinin Fiziksel Aktivite Düzeyi, Egzersize Dair Sağlık İnançları ve Egzersiz Engel Algılarının İncelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sağlık Dergisi*, 5(2), 173-186.
7. Güvenç, G., Seven, M., & Akyüz, A. (2014). Menstrüasyon Semptom Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(5).
8. Fajrin, I., Alam, G., & Usman, A. N. (2020). Prostaglandin level of primary dysmenorrhea pain sufferers. *Enfermería Clínica*, 30, 5-9.
9. Smith, R. P. (2018). The role of prostaglandins in dysmenorrhea and menorrhagia. In *Dysmenorrhea and Menorrhagia: A Clinician's Guide* (pp. 75-88). Cham: Springer International Publishing.

10. González-Orozco, J. C., & Camacho-Arroyo, I. (2019). Progesterone actions during central nervous system development. *Frontiers in neuroscience*, 13, 503.
11. Kale, M. B., Wankhede, N. L., Goyanka, B. K., Gupta, R., Bishoyi, A. K., Nathiya, D., ... & Gasmi, A. (2025). Unveiling the neurotransmitter symphony: dynamic shifts in neurotransmitter levels during menstruation. *Reproductive Sciences*, 32(1), 26-40.
12. Herzberg, M. P., Nielsen, A. N., Luby, J., & Sylvester, C. M. (2025). Measuring neuroplasticity in human development: the potential to inform the type and timing of mental health interventions. *Neuropsychopharmacology*, 50(1), 124-136.
13. Oral, E., Kirkan, T., Yazici, E., Cansever, M. G. Z., & Aydin, N. (2012). Premenstrual symptom severity, dysmenorrhea, and school performance in medical students. *Psychiatry and Behavioral Sciences*, 2(4), 143.
14. Padmavathi, P., Sankar, S. R., & Kokilavani, N. (2014). Premenstrual symptoms and academic performance among adolescent girls. *Asian Journal of Health Sciences*, 2(1).
15. Elnagar, R. R., Elmashed, H. A. M., & Kheder, N. F. H. (2017). Menstrual disorders: incidence and its effect on students' academic performance. *International Journal of Nursing Didactics*, 7(3), 27-37.

**THE IMPACT OF INTERNATIONAL EDUCATIONAL EXPERIENCES ON STUDENTS'
GLOBAL CITIZENSHIP AWARENESS
ULUSLARARASI EĞİTİM DENEYİMİNİN ÖĞRENCİLERİN KÜRESEL VATANDAŞLIK
BİLİNCİNE ETKİSİ**

BEİSENOVA KULANDA

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı,
0009-0009-0376-7470**

Özet

Bu çalışmada uluslararası eğitim deneyiminin öğrencilerin küresel vatandaşlık bilinçleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır ve bu amaç doğrultusunda detaylı bir literatür taraması yapılarak ikincil veriler üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur. Uluslararası eğitim, küresel değişime hem bir yanıt hem de bu değişimin bir destekleyicisidir. Uluslararası eğitim, öğrenmenin tüm yönlerini ve boyutlarını birbirine bağlamaya odaklanarak öğrencilere küresel bir bakış açısı kazandırmayı da amaçlamaktadır. Onları, çeşitli ve birbirine bağımlı bir dünyada başarılı olmaları için gereken bilgi, beceri ve tutumlarla donatmakta olup, ayrıca öğrencileri küresel sorunları anlamaya ve adil ve sürdürülebilir bir gelecek için gerekli yetkinlikleri geliştirmeye hazırlamaktadır. Bu şekilde eğitim alan öğrencilerin, eğitim amaçlı gittikleri ülkelerdeki değerleri ve yaşam tarzlarını tanımlarına odaklanılarak, farklılıkları kabul eden bir öğretme-öğrenme sürecinin içerisinde olmaları sağlanmaktadır. Bu eğitim süreci, öğrencileri farklı geçmişlere sahip insanlarla etkili iletişim kurmaya hazırlamaktadır. Aynı zamanda çok kültürlü eğitim, tüm öğrencilerin toplumsal sorumluluk taşıyan aktif vatandaşlar olmalarını sağlamak için tasarlanmıştır. Ayrıca, ırk, etnik köken ve sosyal sınıf farklılıklarını göz önünde bulundurarak eğitim fırsatlarını eşit hale getirmeyi hedefler. Bu süreç, demokratik değerlerin, eşitlik ve adaletin eğitimde sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Uluslararası eğitimin 1960'larda ortaya çıkışından bu yana küresel eğitim, vatandaşlık konularına odaklanmış ve savunucuları vatandaşlık eğitiminin küresel eğitime entegre edilmesi gerektiği konusunda hemfikir olmuştur. Artan kültürel çeşitlilik ve karşılıklı bağımlılık, küresel vatandaşlığın gelecek nesiller için elzem olduğunu göstermektedir. Küresel vatandaşlık, ulus devletin ötesine uzanan ve küresel vatandaşlık biçimlerini kapsayan yeni bir söylemdir. Yerel, ulusal ve küresel yönleri iç içe geçirecek yaşam boyu öğrenmenin bir parçasını oluşturmaktadır ve bu çok uluslu müfredatlarda bir hedef olarak kabul edilmektedir. Eğitim, gençleri topluluklarını anlamaya ve katkıda bulunmaya hazırlamanın bir yolu olarak görülmektedir. Küresel vatandaşlık bilinci de küresel sorunlarla ilgilenmektedir ve bireylerin kendilerini küresel bir toplumun parçası olarak görmelerine yardımcı olmaktadır. Bu eğitim, sürdürülebilir, demokratik ve barış eğitimiyle örtüşmektedir ve eğitimciler, öğrencilerin yerel bağlamlarının ötesindeki konularla ilgilenmeleri gerektiğine inanmaktadır. Okullar, vatandaşlık eğitiminde çok önemli bir rol oynamaktadır ve öğrencilerin küresel sorunları derinlemesine anlamalarına yardımcı olmalıdır. Küresel vatandaşlık bilinci, bireylerin hem yerel hem de küresel olarak hak ve sorumluluklarını tanıırken değerlerine saygı duymalarına ve bunları ifade etmelerine yardımcı olduğundan; bireylerin meslek yaşamında ülkelerine katma değer olarak geri dönmektedir.

Anahtar kelimeler: Çok kültürlü eğitim, uluslararası eğitim deneyimi, küresel vatandaşlık bilinci.

Abstract

This study aims to examine the effects of international education experiences on students' global citizenship awareness. To this end, a detailed literature review was conducted, and inferences were drawn from secondary data. International education is both a response to and a supporter of global change. By focusing on connecting all aspects and dimensions of learning, international education aims to provide students with a global perspective. It equips them with the knowledge, skills, and attitudes necessary to succeed in a diverse and interdependent world, and prepares them to understand global issues and develop the competencies necessary for a fair and sustainable future. In this way, students are encouraged to become familiar with the values and lifestyles of the countries they visit for educational purposes, ensuring they are part of a teaching-learning process that accepts differences. This educational process prepares students to communicate effectively with people from different backgrounds. At the same time, multicultural education is designed to ensure that all students become active citizens with social responsibility. It also aims to make educational opportunities equal by considering differences in race, ethnicity, and social class. This process contributes to the establishment of democratic values, equality, and justice in education. Since the emergence of international education in the 1960s, global education has focused on citizenship issues, and its advocates agree that citizenship education should be integrated into global education. Increased cultural diversity and interdependence demonstrate that global citizenship is essential for future generations. Global citizenship is a new discourse that extends beyond the nation-state and encompasses forms of global citizenship. It intertwines local, national, and global aspects, forming part of lifelong learning and recognized as a goal in multinational curricula. Education is seen as a way to prepare young people to understand and contribute to their communities. Global citizenship awareness also engages with global issues and helps individuals see themselves as part of a global society. This education aligns with sustainable, democratic, and peace education, and educators believe students should engage with issues beyond their local contexts. Schools play a crucial role in citizenship education and should help students gain a deep understanding of global issues. Global citizenship awareness helps individuals respect and express their values while recognizing their rights and responsibilities both locally and globally; individuals return to their countries as added value in their professional lives.

Keywords: Multicultural education, international educational experience, global citizenship awareness.

**THE INCOME OF WORKING WOMEN AND THEIR CONTRIBUTION TO FAMILY
EXPENSES IN ISLAMIC LAW AND THE TURKISH CIVIL CODE: A
COMPARATIVE ANALYSIS WITHIN THE CONTEXT OF MATRIMONIAL
PROPERTY REGİMES**

**İSLAM HUKUKU VE TÜRK MEDENİ KANUNU'NDA ÇALIŞAN KADININ GELİRİ
VE AİLE GİDERLERİNE KATILIMI: MAL REJİMLERİ BAĞLAMINDA
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

DR. ÖĞR. ÜYE. CANAN TATAR,

Ege Üniversitesi Birgivi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku

ORCID:0009-0009-1962-0721

Bu çalışma, çalışan kadının geliri üzerindeki tasarruf yetkisini ve aile giderlerine katılım yükümlülüğünü İslam hukuku ile Türk Medeni Kanunu'ndaki mal rejimleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, evlilik birliği içinde eşlerin malvarlığına ilişkin hak ve sorumluluklarının iki farklı hukuk sisteminde hangi normatif esaslara dayandığını ve bu esaslardan hareketle oluşturulan aile modellerini ortaya koymaktır. İslam hukukunda hem klasik hem de modern dönemde kural olarak eşlerin malvarlıklarının ayrılığını esas alan bir yapı bulunmaktadır. Bu nedenle geçerli olan rejim, mal ayrılığı rejimidir. Kadının çalışarak elde ettiği gelir şahsî malvarlığı kapsamında değerlendirilmektedir. Aile giderlerine katılımı ise hukuken zorunlu bir yükümlülük olarak değil, ahlaki ve gönüllülük esasına dayalı bir katkı olarak düşünülmektedir. Kadının katkısı ancak eşlerin anlaşması veya örfî uygulamalar çerçevesinde söz konusu olabilmektedir. Bunun en temel sebebi aile giderlerinin yani nafakayı temin etmenin kocanın hukuki yükümlülüğü olarak düzenlenmesidir. Bu yapı, mal ayrılığı esasına dayalı, nafaka hak ve sorumluluğunu esas alan bir aile modeli ortaya koymaktadır. İki dönem arasında mal rejimi, kadının evlilik öncesi ve sonrasında edindiği malvarlığı üzerindeki tasarruf yetkisi ve nafakanın kocaya ait bir sorumluluk olduğu hususunda genel olarak görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak modern dönem fıkıh kaynaklarında, sosyo-ekonomik açıdan yaşanan değişim ve dönüşümün etkisi ve kadının çalışma hayatında daha fazla yer almasının bir sonucu olarak geliriyle aile giderlerine katılma yükümlülüğü açısından TMK ile örtüşen görüşler bulunmaktadır. Türk Medeni Kanunu'nda ise yasal mal rejimi "edinilmiş mallara katılma" rejimidir (TMK m. 202). Eşlerin çalışma karşılığı elde ettikleri gelirler TMK m. 219 hükmü uyarınca edinilmiş mal sayılmakta ve mal rejiminin tasfiyesinde eşler arasında katılma alacağına konu olmaktadır. Bunun yanı sıra evlilik birliği içerisinde TMK m. 186/3 hükmü gereğince eşlerin, birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılmakla yükümlü olduğu düzenlenmiştir. Bu düzenlemede aile giderlerine katılım, karşılıklı ve güç oranlı bir borç ilişkisi şeklinde yapılandırılmaktadır.

Ayrıca TMK'nın 193. maddesinde , eşlerin malvarlığı üzerinde tasarruf serbestisi kabul edilmekle birlikte TMK'da bu serbesti, mal rejiminin tasfiyesi bakımından dolaylı olarak sınırlandırmaktadır. Bu sistem, edinilmiş malların paylaşımına dayalı ve gider sorumluluğunun güç oranında paylaşıldığı bir aile modeli öngörmektedir. Karşılaştırmalı analiz yöntemi sonucunda bakıldığında, her iki sistemde de kadının malvarlığı üzerindeki tasarruf hakkının ilke olarak tanındığı görülmektedir. Ancak aile giderlerine katılımın hukuki niteliği ve malvarlığının paylaşım rejimi bakımından ayrıştığı tespit edilmektedir. İslam hukukunda mal ayrılığı ilkesi ile nafaka hak ve yükümlülüğünü esas alan yapı belirleyici iken, TMK sisteminde edinilmiş malların paylaşımı ve giderlere güç oranında katılımı esas alan bir yapı bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Türk Medeni Kanunu, Mal Rejimi, Aile Modeli, Hak ve Sorumluluk.

Abstract

This study aims to comparatively examine the authority of a working woman to dispose of her income and her obligation to contribute to family expenses within the framework of Islamic law and the matrimonial property regimes regulated under the Turkish Civil Code. The central problem of the study is to identify the normative foundations upon which the rights and responsibilities of spouses concerning property within marriage are based in these two distinct legal systems, and, on that basis, to reveal the family models constructed by each system. In Islamic law, both in classical and modern periods, the prevailing principle is the separation of property between spouses. Accordingly, the applicable regime is one of separation of property. A woman's income earned through her work is considered part of her personal property. Her contribution to family expenses is not regarded as a legally enforceable obligation but rather as a moral and voluntary contribution. Such contribution may arise only through mutual agreement between the spouses or within the framework of customary practices. The primary reason for this structure is that the provision of maintenance (nafaqah), including family expenses, is regulated as a legal obligation of the husband. This framework establishes a family model based on the principle of separation of property and centered on the husband's responsibility for maintenance. Between the classical and modern periods, there is generally no disagreement regarding the property regime, the woman's authority to dispose of property acquired before and during marriage, or the husband's responsibility for maintenance. However, in modern fiqh literature, due to socio-economic transformations and women's increased participation in working life, certain views have emerged that align with the Turkish Civil Code regarding the obligation of women to contribute to family expenses in proportion to their income. Under the Turkish Civil Code, the statutory matrimonial property regime is the "participation in acquired

property” regime (Art. 202 TCC). Income obtained by spouses through their labor is deemed acquired property pursuant to Art. 219 TCC and becomes subject to a participation claim between spouses upon liquidation of the property regime. Furthermore, under Art. 186/3 TCC, spouses are obligated to contribute to the expenses of the marital union in proportion to their financial capacity and labor. In this regulation, contribution to family expenses is structured as a reciprocal obligation proportionate to each spouse’s means. Although Art. 193 TCC recognizes spouses’ freedom of disposition over their property, this freedom is indirectly limited in terms of the liquidation of the matrimonial property regime. This system envisages a family model based on the sharing of acquired property and the proportional sharing of expenses according to each spouse’s financial capacity. As a result of the comparative analysis, it is observed that in both systems, a woman’s right to dispose of her property is recognized in principle. However, the legal nature of the obligation to contribute to family expenses and the regime governing the distribution of property differ significantly. While Islamic law is characterized by the principle of separation of property and a maintenance-based structure assigning financial responsibility primarily to the husband, the Turkish Civil Code is structured around the sharing of acquired property and proportional contribution to family expenses.

Keywords: Islamic Law, Turkish Civil Code, Matrimonial Property Regime, Family Model, Rights and Responsibilities.

**EXAMPLES OF CHILDREN'S READING IN THE WORK OF NIGAR
RAFİBEYLİ
NİGAR RƏFİBƏYLİ YARADICILIĞINDA UŞAQ OXUSU NÜMUNƏLƏRİ**

ƏHMƏDOVA AYGÜN ŞÜKÜR QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü.Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Ögretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: kadın, edebiyat, şair, zirve, ulus, sanat, baskı, kalkınma
Keywords: woman, literature, poet, summit, nation, art, oppression, development

Tariximizin qəhrəmanlıq səhifələrində qadınların öz şöhrəti, öz şərəfli yolu var. “Kitabi-Dədə-Qorqud” qəhrəmanı igid Buğaca süd verən anası, Koroğlunun sadıq Nigarı, Qaçaq Nəbinin silahdaşı Həcər-xalqımızın iftixarlarıdır. Həmişə zəhmətlə, yaratdıqları əsərləri ilə xalqın gözündə uca olan qadın yazıçılarımız ədəbiyyatımızda az deyil. Məhsəti Gəncəvidən, Natəvan xanımdan başlayaraq Nigar Rəfibəyli Mədinə Gülgün, Mirvarid Dilbazi kimi yazıçılar öz yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda seçilmişlər.

XII yüzildə Azərbaycanın söz zəfərləri qazanan ən böyük şairələri Gəncədə olmuşdu. Azərbaycanın və Şərqi ədəbiyyat tarixlərinə qələm zirvəsinə ucalanlar sırasında gəncəli Məshətiylə Rəziyyənin adları düşmüşdü. XX yüzildə Azərbaycanın ən şöhrətli qadın şairləri sırasında gəncəli Nigar Rəfibəyli boyu vüqarla ucaldı. Olsun ki, gün yetişəcək Azərbaycanda bir zamanlar şairlərə, sənət adamlarına fəxri adlar, titullar verilməsi gələcəklərə gülməli, məntiqsiz görünəcək. Lakin hər halda bu seçdirmə XX yüzildə həmin əsr boyunca Azərbaycanın onlarca, yüzlərcə qadın şairi arasında dördcə nəfərə «xalq şairi» adını qazanmaq qismət oldu. İki Güney, ikisi Quzey Azərbaycandan. Cənubdan Mədinə Gülgün, Həkimə Billuriyə, Şimaldan-Mirvarid Dilbazi ilə Nigar Rəfibəyli. **(Rafael Hüseynov, filologiya elmləri doktoru- akademik)**

Milli ədəbiyyatımızın görkəmli qadın şairlərindən Nigar Rəfibəyli bədii irsinin ideya-məzmun tutumu, təkrarsız poetik üslubu ilə seçilmiş, yarıməsrlük mənalı yaradıcılıq ömrü yaşamışdır. Nigar Rəfibəylinin həyat və yaradıcılığı, onun həzin hislər və incə duyğular tərənnüm edən poeziyası nəinki milli ədəbiyyat tariximizdə möhkəm yer tutmuş, eyni zamanda böyük şair, ictimai xadim Rəsul Rzanın həyat və yaradıcılığına əsaslı təsir etmişdir.

Repressiya qurbanı olmuş Xudadat bəy Rəfibəylinin qızı Nigar xanım Rəfibəyli böyük yol keçmiş, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf etməsi uğrunda çalışmışdır. O, öz həyat yoldaşı Azərbaycanın böyük şairi Rəsul Rza ilə birlikdə Azərbaycan ədəbiyyatının yüksəlməsində xüsusi rol olmuşdur. Nigar Xudadat qızı Rəfibəyli 1913-cü il iyunun 23-də Gəncə şəhərində anadan olub. 1930-cu ildə Bakı Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra Fəhlə-gəncələr məktəbində, 1932-1936-cı illərdə isə Moskva Pedaqoji İnstitutunda təhsil alıb. O, əvvəlcə Bakı kinostudiyasında ssenari şöbəsinə tərcüməçi və redaktor, 1937-1939-cu illərdə isə “Uşaqgəncnəşr”də bədii ədəbiyyat şöbəsinə redaktor vəzifələrində çalışıb.

N.Rəfibəyli ədəbiyyata 1928-ci ildə “Dan ulduzu” jurnalında dərc etdirdiyi “Çadra” şeiri ilə gəlib. Elə ilk şeirindən ədəbi mühitdə rəğbətlə qarşılanan gənc şairin şeirlər kitabı 1934-cü ildə nəşr olunub. Kitabda toplanmış yaradıcılıq nümunələrində Azərbaycan qadınlarının yeni həyat quruculuğunda iştirakından bəhs edilib.

Nigar Rəfibəylinin yaradıcılığında uşaqlar üçün yazılmış əsərlər də az deyildir. “Balaca qəhrəman” (1942), “Günəşin cavabı” (1966), “Məstanın balaları” (1968), “Bizə bahar yaraşır” (1978) və s. kitablarında uşaq dünyası üçün səciyyəvi və maraqlı olan əhvalatlardan, təbiət hadisələri, mənzərələri və predmetlərindən sadə, səmimi bir tərzdə mülayim bir ahənglə söhbət

açılır. O, xalq ədəbiyyatının yığcam şeir növlərindən, bir sıra poetik xüsusiyyətlərindən yaradıcılıqla bəhrələnməklə çox ritmik, uşaq təfəkkürünə anamlı, məqsədə uyarlı səciyyəvi nümunələr yaradırdı. Misralarda sözlərin əksəriyyəti səs tərkibicə bir-birinə həmahəng, oynaq ritimli qafiyələrdən ibarət olduğu üçün ilk oxunuşdan yaddaşa otururdu. Xüsusilə təbiətin dörd fəslinin çox yığcam, səciyyəvi xarakteristikası verilən “Günəşin cavabı” şeiri uşaq poeziyasının ən uğurlu örnəklərindəndir:

Yaz fəslı:

Mən baharam, mən yazam,
Şux nəğməli bir sazam.
Məndə açar gül-çiçək,
Əlvan rəngli kəpənək
Qanad çalar sinəmdə,
Hər nə desən, var məndə.

Yay fəslı:

İsti yay acıqlandı,
Birdən alışdı, yandı.
Ucaldaraq səsini,
Oxudu nəğməsini:
“İstiyəm mən, yayam mən;
Ən ləzzətli ayam mən.
Məndə tezdən hər səhər
Gözəl quşlar ötüşər.
Hamı gündə qaralar,
Sünbüllər də saralar.
Sarı buğda bol olar,
Qarlı dağlar yol olar.
Mənəm ilin sağ əli,
Fəsillərin gözəli!

Qış fəslı:

Saqqalı ağ, saçı ağ,
Ağacda dayanaraq
Gəldi qocalmış baba,
Şaxta baba, qış baba
Ucaldaraq səsini,
Oxudu nəğməsini
“Mən gələndə yağar qar,
Məndə min cür oyun var.
Şirin qar-top oyunu
Sevər uşaqlar bunu,
Məndə nələr var, nələr!..”

Rəfibəylinin uşaqlar üçün yazdığı kiril əlifbası ilə çap edilmiş kitabların səhifələrində, “Bizə bahar yaraşır”, “Bir cüt xurma”, “Qoçaq Kərim”, “Günəşin cavabı”, “Məstanın balaları” və s. kitabları maraqlı uşaq oxusu nümunələridir.

Nigar Rəfibəyli yaradıcılığında ana mövzusunda xüsusi yer tuturdu. Atasını represiya qurbanı edib güllələdilər, əzizlərini yaxın-uzaq ölkələrə sürgün etdilər. Amma Nigar xanım

çiyində ağır yükü daşımağı bacardı. Tanrıdan ümidini kəsmədi. Allah da ona şairlik istedadı verdi.

Döyür pəncərəmi bir acı ruzigar,
Bayırda bu axşam yenə boran var.
Bürüyüb qəlbimi coşqun arzular,
Çəkilib gözümün yuxusu ana.

Nigar Rəfibəyli yaradıcılığında xüsusi nəzərə çarpacaq mövzulardan biri də vətən mövzudur. Nigar Rəfibəyli vətəni canlı bir insanı, ananı sevən kimi sevirdi. O, öz yurduna göz dikən düşmənlərdən, dinc insanların isti ocağını söndürən, obaları viran qoyan günahsız körpələri mələr qoyanları lənətləyirdi:

Ana kini müdhiş olur, bunu bilsin azğın düşmən...
Can qurtara bilməyəcək sənın aslan qəzəbindən.

Ana qəzəbinin bu müdhişliyi qarşısında düşmən belə baş əyməli, dünyada sülh yaranmalıdır. Onun istəyi sülh olmuşdur həmişə. Buda onun qızını “Sülh nədir ana” sualına anlaşıqlı şəkildə cavab verməsində görünür.

Sənın məktəb qucağında dərs oxuyub dərs yazmağın,
Şən musiqi, azad dilin, o işıqlı dərs otağın,
Əzbər deyib şirin-şirin oxuduğun nəğmə, dastan,
Sənın xoşbəxt təbəssümün – sülh bunlardır, qızım inan.

II Dünya müharibəsi illərində N.Rəfibəylinin yaradıcılığı ölkənin bütün mədəni ictimaiyyətilə birlikdə yeni bir istiqamət aldı. Onun bu ağır-acılı sınaq dövründə yazdığı şeirlərdə vətənpərvər, mübariz, həssas mövqeyi real hadisələr, təsirli lirik süjetlərlə təcəssüm olunurdu. “Get, sevgilim, uğur olsun”, “Qafqaz”, “Yenilməzdir ana vətən”, “Vətən qızları” və s. şeirlər xalqın ölüm-dirim döyüşlərindən yaddaşlara həkk olunan həyəcanlı səhifələr idi. Bu şeirlərin silsiləvari ideya-məzmunu ölkədə yaşanan faciəvi bir zamanın süjet pillələrindən ibarətdir. “Get, sevgilim, uğur olsun” şeirində şair düşmən hücumuna məruz qalan ölkənin müdafiəsinə qalxan oğullara xeyir-dua verərək dərin inamla bildirirdi: “Mərd igidlər, sona qızlar bəsləyən el Faşist quldur önündə diz çökən deyil”. “Qafqaz” şeirində isə o, tarix boyu “azad, məğrur yaşamış” babaların övladlarının bu gün “hər qarış torpaq üçün, hər coşqun bulaq üçün, hər dərə, hər dağ üçün” fədakarlıqla vuruşmalarından qürrelənirdi:

Siz ey şahinlər nəsli, yuvanıza göz dikən
Süngünüzlə əzilsin, tapdalansın, xar olsun!

“Qəhrəmanın ölümü” (1942) şeirində şair folklor elementlərindən bacarıqla istifadə edərək heca vəzninin qısa 7-lik, 8-lik bölgüləri və ənənəvi bayati qafiyə üsulundan faydalanmaqla ideya-məzmunu uyğun ana yurdun dilindən yanıqlı bir şeir ahəngi yaratmışdır:”...

Əziz oğlum, xilaskarım,
Zəncirləndi arzularım.
Düşdüm yağlı əllərinə,
Talandı dövlətim, varım.
Qurtar məni, qurtar məni,

Ağ günlərə çıxar məni,
Ayaqladı murdar məni!

Eləcə də “Vətən qızları” (1943) lirik parçasında şair “südü təmiz mərd analar”ın tarix boyu hər cür imtahandan alnıaçıq çıxdıqlarını böyük qürurla tərənnüm edirdi. Yeri gələndə “vətən üçün aslan kimi vuruşan”, “dənizlərdə qızıl matros, cəbhələrdə gənc komandir”, “kəndlərə elm aparan müəllim”, həkim, traktorçu, maşinist, hətta təyyarəçi olan el qızları daim azğın düşməyə qalib gələn igid oğullara dayaq olmuşlar. Şeirinin nikbin, mübariz, ruhu müharibə zamanı ağır məhrumiyyətlər içində yaşayan arxa cəbhədəkilərə güclü mənəvi təsir göstərirdi. Hər ağır-acıya sinə gərən analar dözümlü olduqları qədər də fədakardırlar: Rəfibəylinin ədəbi yaradıcılığında tərcümə ədəbiyyatı da xüsusi əhəmiyyət kəsb edib. Belə ki, şair həyatı boyu ədəbi yaradıcılığını poeziya ilə yanaşı, tərcümə sahəsində də aparıb, hər ikisində böyük sənətkarlıq nümunələri yaradıb. Onun tərcümə əsərlərinin sadəcə adlarına diqqət edəndə yaradıcılığının bu qolunda da necə bir mükəmməllik yaratdığına şahidi oluruq.

Nigar Rəfibeyli 1981-ci il iyulun 9-da Bakı şəhərində vəfat edib və II Fəxri xiyabanda dəfn olunub. İllər, ötəcək, Nigar Rəfibəylinin əsərləri hər zaman özünün ideya-məzmunu ilə yenə də müasir səslənəcək...

ƏDƏBİYYAT

- 1.Seçilmiş əsərləri: poeziya. -Bakı: Çarşıoğlu, 2007. - 408 s. : port. - (Azərbaycan ədəbiyyatı).
- 2.Seçilmiş əsərləri. -Bakı: Şərq-Qərb, 2004.-392 s.-(Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı).
- 3.Seçilmiş əsərləri (Elektron resurs). - Bakı : İnnovativ Tədris Mənbələri (İTM) QSC, 2012.
- 4.Məhəbbətim bölünmədi : şeirlər və tərcümələr. - Bakı : ŞərqQərb, 2013. - 244 s.

ÖZET

NİGAR RAFİBEYLİ'NİN ESERLERİNDE ÇOCUKLAR İÇİN OKUMA ÖRNEKLERİ

Kadınların, tariximizin kahramanlık sayfalarında kendi şanları ve kendi görkemli yolları vardır. Cesur Bugaja'yı emziren anne, "Kitabi-Dade-Gorgud" kahramanı, Köroğlu'nun sadık Nigar'ı ve Kaçag Peygamber'in silah arkadaşı Hacer, halkımızın gururudur. Edebiyatımızda, emekleri ve yarattıkları eserlerle halkın gözünde her zaman yüksek bir yere sahip olan az sayıda kadın yazar yoktur. Mahsati Ganjavi ve Natavan Hanum'dan başlayarak, Nigar Rafibeyli, Medina Gülgün ve Mirvarid Dilbazi gibi yazarlar yaratıcılıklarıyla edebiyatımızda öne çıkmışlardır.

Milli edebiyatımızın önde gelen kadın şairlerinden, sanatsal mirasının fikir-içerik kapasitesi ve eşsiz şiirsel üslubuyla öne çıkan Nigar Rafibeyli, yarım asırlık anlamlı bir yaratıcı yaşam sürdürmüştür. Nigar Rafibeyli'nin hayatı ve eserleri, hüznü duyguları ve hassas hisleri yücelten şiirleri, sadece ulusal edebiyat tarihimizde sağlam bir yer edinmekle kalmamış, aynı zamanda büyük şair ve kamu figürü Rasul Rza'nın hayatı ve eserleri üzerinde de temel bir etki yaratmıştır.

Baskının kurbanı olan Hudadat Bey Rafibeyli'nin kızı Nigar Hanum Rafibeyli, uzun bir yol kat etmiş ve Azerbaycan kültürünün gelişmesi için çalışmıştır. Eşi, büyük Azerbaycanlı şair Rasul Rza ile birlikte Azerbaycan edebiyatının yükselişinde özel bir rol oynamıştır. Nigar Hudadat Kızı Rafibeyli, 23 Haziran 1913'te Gence şehrinde doğmuştur. 1930'da Bakü Pedagoji Koleji'nden mezun olduktan sonra, İşçi Gençlik Okulu'nda ve 1932-1936 yılları arasında Moskova Pedagoji Enstitüsü'nde eğitim görmüştür. Nigar Rafibeyli, ilk olarak Bakü Film

Stüdyosu'nun senaryo bölümünde çevirmen ve editör olarak çalıştı ve 1937'den 1939'a kadar "Ushaggenjneshr" gazetesinin kurgu bölümünde editörlük yaptı.

N. Rafibeyli, edebiyat dünyasına 1928 yılında "Dan Ulduzu" dergisinde yayımlanan "Çadra" şiiriyle adım attı. İlk şiirinden itibaren edebiyat çevrelerinde hayranlıkla karşılanan genç şair, 1934 yılında bir şiir kitabı yayımladı. Kitapta toplanan yaratıcı örnekler, Azerbaycanlı kadınların yeni bir hayat kurmadaki rolünü konu alıyordu.

Nigar Rafibeyli'nin yaratıcı çalışmalarında çocuklar için yazdığı birçok eser de bulunmaktadır. "Küçük Kahraman" (1942), "Güneşin Cevabı" (1966), "Mastan Çocukları" (1968), "Bahar Bize Yakışır" (1978) vb. kitaplarında, çocuk dünyası için karakteristik ve ilgi çekici olan doğal olaylar, manzaralar ve nesnelere, sade, samimi ve nazik bir üslupla ele alınmıştır. Halk edebiyatının özlü şiirsel tiplerinden ve birçok şiirsel özelliğinden yaratıcı bir şekilde yararlanarak, çocukların düşünme biçimi için çok ritmik, anlamlı ve amaçlı karakteristik örnekler yaratmıştır. Şiirlerin çoğundaki kelimeler, ses kompozisyonunda uyumlu ve neşeli bir ritme sahip kafiyelerden oluştuğu için, ilk okumadan itibaren akılda kalıcıdır. Özellikle, doğanın dört mevsimini çok özlü ve karakteristik bir şekilde anlatan "Güneşin Cevabı" şiiri, çocuk şiirinin en başarılı örneklerinden biridir.

ABSTRACT

The mother who nursed the brave Bugaja, the hero of "Kitabi-Dade-Gorgud", the loyal Nigar of Koroglu, and Hajar, the comrade-in-arms of Qachag Nabi, are the pride of our people. There are not a few female writers in our literature who have always been high in the eyes of the people with their hard work and the works they have created. Starting from Mahsati Ganjavi and Natavan Khanum, writers such as Nigar Rafibeyli Medina Gulgun and Mirvarid Dilbazi have been distinguished in our literature with their creativity.

One of the outstanding female poets of our national literature, Nigar Rafibeyli, who was distinguished by the idea-content capacity of her artistic heritage and her unique poetic style, lived a meaningful creative life of half a century. The life and work of Nigar Rafibeyli, her poetry that glorifies sad feelings and delicate emotions, not only took a firm place in our national literary history, but also had a fundamental impact on the life and work of the great poet, public figure Rasul Rza.

Nigar Khanum Rafibeyli, the daughter of Khudadat bey Rafibeyli, who was a victim of repression, has come a long way and worked for the development of Azerbaijani culture. Together with her husband, the great Azerbaijani poet Rasul Rza, she played a special role in the rise of Azerbaijani literature. Nigar Khudadat qizi Rafibeyli was born on June 23, 1913 in the city of Ganja. After graduating from the Baku Pedagogical College in 1930, she studied at the Workers' Youth School, and from 1932 to 1936 at the Moscow Pedagogical Institute. She first worked as a translator and editor in the script department of the Baku Film Studio, and from 1937 to 1939 she worked as an editor in the fiction department of the "Ushaggenjneshr". N. Rafibeyli came to literature with the poem "Chadra" published in the magazine "Dan Ulduzu" in 1928. The young poet, who was met with admiration in the literary environment from her very first poem, published a book of poems in 1934. The creative examples collected in the book talked about the participation of Azerbaijani women in building a new life.

There are also many works written for children in Nigar Rafibeyli's creative work. "Little Hero" (1942), "The Answer of the Sun" (1966), "The Children of Mastan" (1968), "Spring Benefits Us" (1978), etc. In her books, stories, natural phenomena, landscapes and objects that are characteristic and interesting for the world of children are discussed in a simple, sincere manner with a gentle tone. She creatively benefited from the concise poetic types and a number of poetic features of folk literature, creating very rhythmic, meaningful and purposeful characteristic examples for children's thinking. Since most of the words in the verses were composed of rhymes that were harmonious in sound composition and had a playful rhythm, they were

memorable from the first reading. In particular, the poem "The Sun's Response", which gives a very concise and characteristic description of the four seasons of nature, is one of the most successful examples of children's poetry:

**PRESERVATION OF INDEPENDENT IDEAS IN THE IMAGES OF ALPINE
WOMEN IN THE EPIC OF DEDE GORGUD
DƏDƏ QORQUD EPOSUNDA ALP QADIN OBRAZLARINDA MÜSTƏQİL
İDEYALARIN QORUNMASI**

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

**Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-
2513**

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: qadın, obraz, ailə, qəhrəman, müqəddimə, Oğuz, fikir, düşmən
Keywords: woman, image, family, hero, forerunner, Oguz, idea, enemy

Ədəbiyyatın əsas mövzularından biri qadının kimliyidir. Qadın obrazı mədəniyyətin müxtəlif mərhələlərində yalnız estetik element kimi yox, həm də ictimai münasibətlərin güzgüsü kimi çıxış edib. Dədə Qorqud dastanlarında alp, qəhrəman və cəsur qadınlardan başlayaraq, XIX əsrdə maarifçi düşüncənin yaratdığı təzadlı obrazlara, oradan da müasir dövrdə müstəqil, avropalaşan və qlobal kimlik axtarışında olan qadın qəhrəmanlara qədər geniş bir yol keçilib. Bu illərdə tarixi inkişaf xəttinə nəzər saldıığımızda qadın obrazının necə dəyişdiyini, necə davamlı qaldığını və niyə bu gün də ədəbiyyatın mərkəzində olduğunu görə bilərik. XXI əsr ədəbiyyatında qadın obrazı çoxqatlı və dinamikdir. Müasir yazıçılar qadını eyni anda həm ənənəyə bağlı, həm də qlobal dəyərlərə açıq bir obraz kimi təqdim edirlər. O, ana da ola bilər, ictimai fəal da, professional mütəxəssis də, yaradıcı mütəxəssis də.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı tarixi münasibətləri özündə bədii şəkildə ehtifa etdirən abidədir. Dastanda qadın ana obrazında, qəhrəmanın ömür-gün yoldaşı kimi, təqdim olunur. XX əsrin əvvəllərində Türk dünyasında müasirləşmə prosesi sürətləndi. Qadın artıq yalnız ailənin deyil, həm də millətin tərəqqi simvolu kimi təqdim edilirdi. Ədəbiyyatda qadın məktəbə gedən, oxuyan, ictimai tədbirlərdə iştirak edən bir qəhrəman oldu.

Bu “avropalaşan qadın” obrazı bəzən idealizə olundu-müəlliflər onu maarifin və tərəqqinin simvolu kimi göstərdilər. Amma eyni zamanda, ənənədən uzaqlaşdığı üçün tənqid edilən obrazlar da yarandı. Beləliklə, qadın obrazı həm ümidlərin, həm də qorxuların əksinə çevrildi. Ədəbiyyatda qadın artıq yalnız fərdi deyil, həm də milli müasirliyin göstəricisi idi.

Sovet ideologiyası qadını ictimai həyatda bərabər hüquqlu subyekt kimi təqdim etməyibacardı. Ədəbiyyatda qadın artıq müəllim, həkim, mühəndis, fəhlə, kolxozçu obrazında qarşımıza çıxırdı. Qadının qəhrəmanlığı evlə məhdudlaşmır, o, fabrikdə, tarlada, universitetdə, partiya toplantısında görünürdü.

Bu dövrdə qadın obrazı “inqilabçı qəhrəman” tipinə çevrilir. Lakin bu da müəyyən çərçivələr daşıyırdı: qadının azadlığı ideoloji qəlibdən kənara çıxmırdı. Yəni, qadın həm azad idi, həm də müəyyən ideoloji missiyanın daşıyıcısı. Bununla belə, sovet dövrünün ədəbiyyatı qadını ictimai fəaliyyətə daha açıq şəkildə gətirməklə mühüm dəyişiklik yaratdı.

Epik ənənədən sonra, yazılı ədəbiyyatın klassik mərhələsində qadın obrazı yeni mənə qazanır. İslam mədəniyyətinin təsiri və ictimai strukturun dəyişməsi qadınlara ictimai görünüşünü məhdudlaşdırır. Ədəbiyyatda qadın daha çox gözəllik, namus, ailə sədaqəti və səbir timsalı kimi təsvir edilirdi.

Burada qadın müqəddəs bir obraz kimi ucaldılır, lakin onun fəaliyyət dairəsi daha çox ev və ailə çərçivəsi ilə məhdudlaşdırılır. Bu, bir tərəfdən qadına hörmət ifadəsi olsa da, digər tərəfdən onun ictimai roldan uzaqlaşdırılmasıdır. Maraqlıdır ki, Dədə Qorquddakı “alp qadın” motivi xalq yaddaşında qalır, amma klassik yazılı ədəbiyyatda daha çox simvolik mənə daşıyır.

Dədə Qorqud dastanları yalnız igid kişilərin deyil, həm də qəhrəman qadınların dastanıdır. Banu Çiçək, Burla xatun və digər qadın obrazları əsərdə güc, zəkâ və ləyaqəti ilə fərqlənirdi. Onlar yalnız ailənin qoruyucusu deyillər, həm də döyüş meydanında igidlərin yanında yer alırdılar. Burada qadın ox atır, at çapır, bəzən qəbilənin taleyini həll edən qərarlar verirdi.

Müqəddimədə qadınlar barədə deyilmiş fikirlərə nəzər salmaqla Oğuz elində qadına verilən dəyəri aydınlaşdırmış, qadının cəmiyyətdəki vəzifəsi və mövqeyi barədə deyilən faktların hətta bu günün özündə belə öz qüvvəsini saxladığını görmüş olarıq. Bundan başqa Oğuz ailəsində ər-arvad münasibəti də önəmli yer tutan, mühüm məsələlərdən biridir. Bu cür münasibətlərdə qadın qəhrəmanların göstərdiyi fədakarlıq ön planda verilməkdədir. Dastanda qadına olan hörmət, qadının vəzifələri aydın şəkildə verilmişdir.

Dilindən, dinindən asılı olmadan igid, cəsur qadınlar yüksək qiymətləndirilmişdir. Əsərdə qadınların zərifliyi şirin bir dillə təsvir olunur. Onlar öz gözəllikləri ilə bütün gözəllikləri üstələyirlər. “Qaragözlü, burma saçlı, əlləri biləyindən xınalı, səlvi boylu, qara saçlı, çatma qaşlı, qoşa badam sığmayan dar ağızlı” bu gözəllər öz mənəvi zənginlikləri ilə də diqqəti cəlb edirlər. Onlar öyünməyi sevmir, vətənpərvərdirlər, öz ərlərinə yoldaşlıq və hampalıq (yoldaş, sirdaş) edir, onlara ölənmə kimi sadıq qalırlar. Sədaqətli və cəsur, fədakar və mərdirlər. Onlar da at minir, qılınc çalır, sağa-sola qoşa yay çəkir, ov ovlayır, quş quşlayır, qurşaq tutur, düşmənlə savaşırlar. Öz vətənləri, sevgililəri, ərləri, ailələri uğrunda canlarından keçməyə hər an hazırdırlar. Məsələn, Burla xatun qara qılıncını qurşayıb qırx incəbelli qızla ərinin və oğlunun köməyinə gedir; Selcan xatun Qanturalı ilə birlikdə düşmənin qoşununu qırıb çatır; Banuçiçək Beyrəklə at çapır, ox atır, güləşir, on altı illik həsrətə qatlaşır. Dəli Dömrülün xatunu onun əvəzinə ölümə razı olur, Səgrəyin xatunu ondan sonra ərə getməyəcəyinə and içir və s.

Oğuz elində qadınların fikir, arzu və rəylərinə hörmətlə yanaşılır. Qadın qəhrəmanlar yeri gəldikcə Oğuz igidlərinin nöqsanlarını cəsarətlə üzlərinə deyir, onlara ağıllı məsləhətlər verirlər. Məsələn, Qazan xandan küsüb Gürcüstana köçmək istəyən Bəkilə xatunu “Padşahlar Tanrının gölgəsidir. Padşaha asi olanın işi rast gəlməz”, - deyər ağıllı məsləhət verir. Dirsə xanın halalı incimış və əsəbləşmiş ərini təmkinli sözləri ilə sakitləşdirir. Burla xatun öz sözləri ilə Qazan xana inam verir, onu döyüşə ruhlandırır. “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında qadının bu cür aktivliyi, tənqid, məsləhət və tövsiyələrinin nəzərə alınması onun ikinci planda (kişilərdən sonra) olmadığını göstərir.

Dastanda qadınların zorla ərə verilməsi hallarına rast gəlmirik. Onlar ancaq “göz açiban gördüyü və könül verib sevdiyi” igidlərə ərə gedirlər. Diqqəti xüsusi cəlb edən məqamlardan biri budur ki, Dədə Qorqud dastanlarında qızlar onlara qalib gələ bilməyən, özlərindən daha güclü olmayan igidlə könül bağlayıb, ailə qurmazlar.

Eposda qadınlarla kişilər arasında səmimi bir münasibət mövcuddur. Bu səmimiyyət onların bir-birinə müraciətlərində daha aydın ifadə olunur. Qadınlar öz ərlərinə və nişanlılarına “başım baxtı, evim taxtı”, “şah, xan, şahbaz igidim”, “xan babamın göygüsü”, kişilər isə onlara “səlvi boylum, qara saçlum”, “çatma qaşlum”, “xan qızı”, “qara gözlü yavuqlum”, “halalım”, “qadınım, dirəyim, döləyim”, - deyər müraciət edirlər.

Oğuz igidləri qadınlara münasibətdə ədəb-ərkan və etik normalara ciddi şəkildə əməl edirlər. Xalq qəhrəmanı Beyrək qadınların otağına iznsiz yaxınlaşmağı belə ədəbsizlik sayır. Dastanda qala alan Alp Ərən müstəsna olmaqla bütün Oğuz qəhrəmanları təkərvadlıdırlar. Bu isə ölkədə çoxarvadlılığın olmadığını, qadına hörmət və qayğı ilə yanaşıldığını göstərən daha bir işarədir.

Dastanda qadınların öz ərlərinə və övladlarına məhəbbətləri olduqca təsirli verilir. Onlar üçün daim narahatlıq keçirən analar, nişanlı qızlar və bacıların qara bağı sarsılır, qara qıyma gözləri qan-yaşla dolur. Bütün bunlar olduqca təbii və inandırıcı təsir bağışlayır. Qadınlar övladlarının, qardaşlarının, nişanlı və ərlərinin Vətən və xalq qarşısındakı xidmətləri ilə sevinir, onlara güvənirlər.

Əsərdə qadınların hüquq və azadlıqlarının pozulmasına, onların şəxsiyyətlərinin alçaldılmasına ciddi bir etiraz hiss olunur. Cəmiyyət bu cür halları qəbul etmir. Məsələn, Basat Təpəgözü həm də qardaşı arvadını dul qoymaqda, "qarıcıq ağ birçəkli anasını bozlatmaqda" ittiham edir; bacılarının ağladığını görəndə Beyrəyin içi göynəyir, ölüm ayağında belə qız-gəlini və görklüsü üçün narahatçılıq keçirir. Uruz əsirlikdə olarkən anasının və qaragözlü qız qardaşının ağlayıb-sızlamaması üçün atası Qazan xanın təkbaşına döyüşə girməyib geri qayıtmasını xahiş edir. Oğuz elinin qız-gəlinini əsir-yesir edən düşmənlərdən həmişə amansız qisas alınır.

Dastanda qadınların ailə və cəmiyyət qarşısındakı vəzifələrinə də toxunulur. Göstərilir ki, qadınlar milli-əxlaqi dəyərlərə sahib çıxmalı, mənəvi cəhətdən saf və təmiz qalmalı, öz evinin dayağı və ərinin ən yaxın sirdaşı olmalıdırlar. Əsərin müqəddəməsində belə qadınlar Ayişə, Fatma soyundan sayılırlar.

Boyların məzmunundan məlum olur ki, qadının əsas vəzifəsi öz övladlarını düzgün tərbiyə etmək, vətən və xalq üçün gərəkli şəxslər kimi yetişdirməkdir. "Qız anadan görməyincə öyüd almaz" kimi maraqlı fikirlərə rast gəlirik.

Bu, o dövrün həyat tərzinin təzahürüdür: köçəri və sərhəd mübarizələri ilə dolu bir dünyada qadın da kişilər qədər cəsarətli olmalı idi. Dədə Qorquddakı qadın obrazları göstərir ki, Türk epik ənənəsində qadın həm fiziki, həm də mənəvi gücün daşıyıcısıdır. Onlar sadəcə bədii fiqur yox, kollektiv yaddaşın qəhrəman simalarıdır.

Burada maraqlı məqam budur ki, Dədə Qorquddakı qəhrəman qadının ruhu müasir əsərlərdə də yaşayır. Burla xatun, Xan qızı, Banuçiçək, Selcanxatun, Qazan xanın anası, Qırx qız, düşmən qadınları timsalında dastandakı çeşidli obrazlar tarixi-mədəni axarın dinamikasını, qadın-ana, qadın-qəhrəman, qadın-el ağbırçəyi və s. kimi məsələləri diqqət önünə gətirir. Əvvəllər ox və qılınc ilə mübarizə aparən qadın indi sözlə, elm və mədəniyyətlə mübarizə aparır. Qadının qəhrəmanlığı fiziki gücdən mənəvi gücə çevrilib. O, həm ənənə ilə, həm də müasirliklə uyum içindədir. Ən əsası isə qadın obrazı artıq ədəbiyyatda passiv simvol deyil, aktiv subyektdir.

Dədə Qorquddan bu günə qədər qadın obrazı daim dəyişmiş, amma mahiyyət etibarilə qəhrəmanlıq, cəsarət və müstəqillik elementlərini qorumuşdur. Klassik dövr qadını müqəddəs, lakin məhdud simvol kimi göstərsə də, maarifçilik və modernləşmə dövrü onun sosial tərəflərini açdı. Sovet ədəbiyyatı qadını əmək və ictimai fəaliyyət qəhrəmanı kimi təqdim etdi. Müasir ədəbiyyat isə qadını çoxqatlı, təzadlı, eyni zamanda harmonik və müstəqil fiqur kimi göstərdi.

Əslində, bütün bu mərhələlər bir-birini inkar etmir, əksinə, bir-birini tamamlayır. Dədə Qorquddakı alp qadının cəsarəti, XIX əsrin maarifçi qadının azadlıq arzusu, XX əsrin avropalaşan qadının müasirliklə mübarizəsi və bugünkü qadının çoxqatlı kimliyi-hamısı bir bütöv inkişaf xəttinin hissələridir.

Ədəbiyyat bizə göstərir ki, qadın qəhrəmanlıqdan heç vaxt uzaq düşməyib. Yalnız qəhrəmanlıq formaları dəyişib: qılınc indi sözə, at çapmaq isə təhsil və yaradıcılığa çevrilib. Amma ruh eyni qalıb. Cəsarət, müstəqillik və insani ləyaqət isə öz inkişaf mərhələsini davam etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Əkbər. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında etnik-psixoloji xüsusiyyətlərin inikası.

Bakı, 2000, 250 s

2. Əliyev Kamran. Dədə Qorqud. Folklor kitabı. Əsərləri, 10 cildə, VII cild. Bakı, 2019, 384 s.

3. Dədə Qorqud kəlamları Həftə.-1999.-19 fevral.-S.9.

4. Kitabi-Dədəm Qorqud: Əla lisani-taifeyi-Oğuzan "Kitabi-Dədə Qorqud" ensiklopediyası:

2 cildə.- Bakı, 2000.- C.I.S.36-111

ÖZET

DEDE GORGUD DESTANINDAKİ ALP KADINLARININ İMGELERİNDE BAĞIMSIZ FİKİRLERİN KORUNMASI

Dede Gorgud destanları sadece cesur erkeklerin değil, kahraman kadınların da destanlarıdır. Eserdeki Banu Çiçek, Burla Hatun ve diğer kadın karakterler güçleri, zekaları ve vakarlarıyla öne çıkmıştır. Sadece ailenin koruyucusu olmakla kalmamış, aynı zamanda cesur erkeklerle birlikte savaş alanında da yer almışlardır. Burada kadınlar ok atmış, atlara binmiş ve bazen kabilenin kaderini belirleyen kararlar almışlardır.

Girişte bahsedilen kadınlarla ilgili fikirlere bakıldığında, Oğuz topraklarında kadınlara verilen değer netleştirildiği ve kadınların toplumdaki rolü ve konumu hakkında belirtilen gerçeklerin bugün bile geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Ayrıca, Oğuz ailesinde karı koca arasındaki ilişki önemli ve anlamlı konulardan biridir. Bu tür ilişkilerde kadın kahramanların gösterdiği fedakarlık ön plana çıkarılmıştır. Destanda kadınlara saygı ve kadınların görevleri açıkça belirtilmiştir.

Cesur, yürekli kadınlar, dilleri ve dinleri ne olursa olsun, büyük değer görmektedir. Eser, kadınların zarafetini tatlı bir dille anlatmaktadır. Güzellikleriyle tüm güzellikleri geride bırakırlar. "Siyah gözlü, kıvrıkcık saçlı, bileklerinden itibaren kına ile boyanmış eller, bir selvi kadar uzun boylu, kalın kaşlı ve çift bademe uymayan dar ağızlı" bu güzellikler, manevi zenginlikleriyle de dikkat çekerler. Övünmeyi sevmezler, vatanseverdirler, kocalarına yoldaş ve sırdaşları ve ölene kadar onlara sadık kalırlar. Sadık ve cesur, özverili ve yüreklidirler. Ayrıca ata binerler, kılıç kullanırlar, sağa sola çift yay atarlar, avlanırlar, kuş vururlar, kemer taşırlar ve düşmanla savaşırırlar. Vatanları, sevgilileri, kocaları ve aileleri için her zaman canlarını feda etmeye hazırdırlar. Örneğin, Burla Hatun siyah kılıcını kuşanıp kırk ince belli kızla birlikte kocasına ve oğluna yardıma gitti; Seljan Hatun, Ganturali ile birlikte düşman ordusunu yendi; Banuçik ve Beyrak atlara biner, ok atar, güreşir ve on altı yıl süren bir özleme katlanırlar. Deli Domrul onun yerine ölmeyi kabul eder, Saghrek'in kadını bir daha asla evlenmeyeceğine yemin eder ve benzeri durumlar yaşanır.

ABSTRACT

The epics of Dede Gorgud are not only epics of brave men, but also of heroic women. Banu Chickek, Burla Khatun and other female characters in the work were distinguished by their strength, intelligence and dignity. They were not only the protectors of the family, but also took part in the battlefield with the brave. Here, women shot arrows, rode horses, and sometimes made decisions that decided the fate of the tribe.

By looking at the ideas about women mentioned in the introduction, we can see that the value given to women in the Oghuz land was clarified, and the facts mentioned about the role and position of women in society retain their force even today. In addition, the relationship between husband and wife in the Oghuz family is one of the important and important issues. The sacrifice shown by female heroes in such relationships is given in the foreground. Respect for women and women's duties are clearly given in the epic.

Brave, courageous women are highly valued, regardless of their language and religion. The work describes the elegance of women in a sweet language. They surpass all beauties with their beauty. "Black-eyed, curly-haired, henna-painted hands from the wrists, tall as a selvi, black-haired, with thick eyebrows, and narrow mouths that do not fit a double almond," these beauties also attract attention with their spiritual wealth. They do not like to boast, are patriotic, are companions and confidants (companions, confidants) to their husbands, and remain loyal to them until death. They are loyal and brave, selfless and courageous. They also ride horses, wield swords, shoot double bows right and left, hunt, shoot birds, hold belts, and fight the enemy. They are always ready to sacrifice their lives for their homeland, lovers, husbands, and families. For example, Burla Khatun girded her black sword and went to the aid of her husband and son

with forty slender-waisted girls; Seljan Khatun, together with Ganturali, defeated the enemy's army; Banuchicek and Beyrak ride horses, shoot arrows, wrestle, and endure sixteen years of longing. The madwoman Domrul agrees to die in his place, the woman of Saghrek swears that she will never marry again, and so on.

**QARABAĞ MÜHARİBƏLƏRİNDƏ QADIN FAKTORU: MİLLİ YADDAŞ, SOSIAL
PSIXOLOGİYA VƏ GENDER PARADİQMASI KONTEKSTİNDƏ TARİXİ-
ANALİTİK TƏHLİL (1991–2020)**

Jalə İsmayılova Musa qızı

**Bakı Avrasiya Universiteti, Ümumi fənlər kafedrası
Ünvan: Bakı, Yeni Yasamal, M.Xiyabani küçəsi 56
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8198-8544>**

Xülasə

Qarabağ müharibələri (1991–1994; 2020) Azərbaycan cəmiyyətinin tarixi inkişafında yalnız hərbi və siyasi qarşıdurma kimi deyil, həm də sosial, psixoloji və gender strukturunda dərin transformasiyalar yaradan kritik mərhələdir. Bu transformasiyada qadın faktoru ənənəvi “arxa cəbhə” anlayışının hüdudlarından çıxaraq, həm milli müqavimət, həm də kollektiv yaddaşın formalaşması baxımından əvəzsiz rol oynamışdır. Məqalənin məqsədi Birinci və İkinci Qarabağ müharibələri dövründə qadınların sosial mobilizasiya, humanitar dəstək, diplomatik təşəbbüs, informasiya müharibəsi və milli yaddaşın qorunması sahələrindəki rolunu tarixi-analitik metod əsasında araşdırmaqdır. Araşdırmada tarixi-komparativ yanaşma və analitik metodlar tətbiq olunmuşdur. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, qadınlar yalnız tibbi və humanitar sahələrdə deyil, həm də milli ideoloji diskursun, ictimai legitimlik və mənəvi konsolidasiyanın qurulmasında aktiv iştirak etmişdir. Xüsusilə şəhid anaları fenomeni milli yaddaşın sakrallaşdırılması, kollektiv psixoloji möhkəmlilik və emosional konsolidasiyanın yaranması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu fenomen, dövlətçilik və milli kimlik diskursunda ana obrazının simvolik və ideoloji mövqeyini gücləndirmişdir. Tədqiqat çərçivəsində istifadə olunan metodoloji yanaşmalar həm tarixi sənədlərin, həm də arxiv materiallarının sistemli təhlilinə əsaslanır. Qadınların müharibə dövründə fəaliyyəti arxivdə qorunan sənədlər, media məqalələri, foto və video materialları ilə müşahidə edilərək təsnifatlandırılmış, sosial və psixoloji aspektlər geniş elmi əsaslarla analiz edilmişdir. Bu yanaşma, həmçinin gender və müharibə nəzəriyyəsi üzrə beynəlxalq elmi diskursla müqayisəli təhlil aparmağa imkan vermişdir. Müəllif tədqiqat nəticəsində müəyyən etmişdir ki, Qarabağ müharibələri gender münasibətlərinin transformasiyasını sürətləndirmiş, qadını passiv sosial subyektdən aktiv tarixi aktora çevirmişdir. Azərbaycan nümunəsi göstərir ki, müharibə şəraitində qadın faktoru yalnız sosial və humanitar resurs kimi deyil, həm də strateji və mənəvi dayaqların formalaşdırıcı elementi olaraq çıxış edir. Tədqiqat həmçinin qadınların döyüşdən kənar fəaliyyəti ilə müharibənin sosial, psixoloji və gender aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Bu analiz həm milli, həm də beynəlxalq elmi diskursda qadın və gender mövzularının strateji əhəmiyyətini göstərir və Qarabağ kontekstində genderin sosial tarixi rolunu elmi səviyyədə möhkəmləndirir.

Açar sözlər: Qarabağ müharibəsi, qadın faktoru, milli yaddaş, sosial psixologiya, gender və müharibə

**WOMEN'S SOCIO-ECONOMIC STATUS IN THE ERA OF DIGITAL
TRANSFORMATION: CHALLENGES AND PERSPECTIVES
DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA KADININ SOSYO-EKONOMİK STATÜSÜ:
ZORLUKLAR VE PERSPEKTİFLER**

Türkan HƏSƏNOVA

**Bakü, Azərbaycan, Mirzə Şərifzadə Caddəsi 4A, Bakı Avrasiya Universiteti, Bilgisayar
Bilimleri Bölümü**

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1106-9418>

Özet

Günümüzün teknolojik gelişim hızı toplumun temel yapılarını yeniden şekillendirirken, kadınların bu süreçteki rolü ve konumu özel bir bilimsel önem kazanmaktadır. Sunulan bu araştırma, dijital çağ koşullarında kadın istihdamı, eğitimi ve sosyal güvenliği konularını kapsamlı bir şekilde analiz ederek toplumsal cinsiyet eşitliğinin yeni boyutlarını incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, dördüncü sanayi devriminin kadınların iş gücü piyasasına entegrasyonundaki katalizör rolünü belirlemek ve aynı zamanda bu sürecin ortaya çıkardığı yeni risk türlerini ortaya koymaktır.

Makale, uzaktan çalışma modelleri ve dijital platformların kadınlar için iş-aile dengesini düzenlemede yeni fırsatlar sunduğunu, ancak “dijital cinsiyet uçurumu”nun hâlâ küresel bir sorun olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle STEM alanlarında kadın temsilinin artırılması yalnızca ekonomik bir gereklilik değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından stratejik bir adımdır.

Araştırma sürecinde modern medya ve dijital reklamların kadın imajını nasıl manipüle ettiği, görsellik ve moda endüstrisinin oluşturduğu stereotiplerin kadın psikolojisi üzerindeki etkileri sosyolojik açıdan incelenmektedir. Çalışmada ayrıca dijital ortamda kadınlara yönelik siber şiddet ve psikolojik baskı biçimleri ele alınmakta, bu tür şiddetle mücadelede hukuki mekanizmaların geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Yapılan analizler, eğitim sisteminde yenilikçi yaklaşımların uygulanmasının ve kadınların dijital okuryazarlık seviyesinin artırılmasının onların ekonomik bağımsızlığının temelini oluşturduğunu göstermektedir. Makalede kadın istihdamının artırılması amacıyla girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesi, toplumsal cinsiyete duyarlı devlet programlarının hazırlanması ve “cam tavan” sendromunun ortadan kaldırılmasıyla ilgili pratik öneriler sunulmaktadır.

Kadınların dijital ekonomide yalnızca uygulayıcı değil, aynı zamanda karar verici ve yaratıcı aktörler olarak yer alması toplumun genel gelişimi açısından belirleyici bir faktördür. Sonuç olarak bu çalışma, modern sosyal dinamiklerin kadın hakları ve fırsatları üzerindeki etkilerini bilimsel ve teorik temeller çerçevesinde açıklamaktadır. Araştırma; modern toplumsal yapılar, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve teknolojik dönüşümün sosyal etkileri üzerine çalışan araştırmacılar, öğrenciler ve kamu kurumları için önemli bir akademik kaynak niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital ekonomi, kadın istihdamı, toplumsal cinsiyet eşitliği, siber şiddet, STEM eğitimi, modern sosyoloji, sosyal medya.

Abstract

While the rapid pace of technological development in the modern era reshapes the fundamental structures of society, the role and position of women in this process gains particular scientific significance. The present study provides a comprehensive analysis of women's employment, education, and social security in the conditions of the digital age and explores new dimensions of gender equality. The primary objective of this research is to determine the catalytic role of the Fourth Industrial Revolution in integrating women into the labor market, while also identifying the new types of risks emerging from this transformation.

The article emphasizes that remote working models and digital platforms create new opportunities for women to balance work and family life; however, the “digital gender divide” remains a persistent global challenge. Increasing female representation in STEM fields is not only an economic necessity but also a strategic step toward achieving gender equality.

During the course of the research, the study sociologically examines how modern media and digital advertising manipulate the image of women, as well as the psychological effects of stereotypes created by visual culture and the fashion industry. Additionally, the paper addresses forms of cyber violence and psychological pressure directed at women in digital environments, highlighting the importance of improving legal mechanisms to combat such forms of violence.

The analysis indicates that implementing innovative approaches in education and enhancing women's digital literacy are fundamental factors for ensuring their economic independence. The article proposes practical recommendations such as encouraging women's entrepreneurship, developing gender-sensitive state programs, and eliminating the "glass ceiling" phenomenon in professional environments.

Women's participation in the digital economy not only as executors but also as decision-makers and creators is a decisive factor for overall social development. In conclusion, this research explains the impact of contemporary social dynamics on women's rights and opportunities through scientific and theoretical perspectives. The study may serve as an important academic resource for researchers, students, and policymakers interested in modern social structures, gender studies, and the social consequences of technological transformation.

Keywords: Digital economy, women's employment, gender equality, cyber violence, STEM education, modern sociology, social media.

1. GİRİŞ

XXI əsr informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə xarakterizə olunur. Rəqəmsal texnologiyalar yalnız iqtisadi prosesləri deyil, həm də sosial münasibətləri və cəmiyyətin strukturunu dəyişdirən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə baş verən rəqəmsal transformasiya dövlət idarəçiliyindən tutmuş iqtisadi fəaliyyətə, təhsil sistemindən gündəlik sosial münasibətlərə qədər bir çox sahəyə təsir göstərir. Bu proses cəmiyyətin müxtəlif sosial qrupları üçün yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, müəyyən problemlərin də meydana çıxmasına səbəb olur.

Rəqəmsal transformasiya şəraitində qadınların sosial-iqtisadi statusunun öyrənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Tarixən bir çox cəmiyyətlərdə qadınların əmək bazarında iştirakı müəyyən məhdudiyətlərlə müşayiət olunmuşdur. Lakin müasir dövrdə texnologiyanın inkişafı və informasiya cəmiyyətinin formalaşması qadınların iqtisadi və sosial həyatdakı rolunun güclənməsinə yeni imkanlar yaratmışdır. Rəqəmsal texnologiyalar sayəsində əmək bazarında yeni fəaliyyət sahələri yaranmış, iş proseslərinin təşkili daha çevik və əlçatan olmuşdur.

Bununla yanaşı, rəqəmsal transformasiya qadınların sosial-iqtisadi vəziyyətinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilən amillərlə müşayiət olunur. Bir tərəfdən rəqəmsal texnologiyalar qadınların əmək fəaliyyətinə qoşulmasını asanlaşdırır, digər tərəfdən isə rəqəmsal savadlılıq səviyyəsi, texnologiyalara çıxış imkanları və gender stereotipləri kimi amillər müəyyən maneələr yarada bilər. Xüsusilə texnoloji və innovativ sahələrdə qadınların təmsilçiliyinin aşağı səviyyədə olması bu sahədə daha geniş araşdırmaların aparılmasını zəruri edir.

Məqalənin əsas məqsədi rəqəmsal transformasiya dövründə qadınların sosial-iqtisadi statusuna təsir edən əsas amilləri təhlil etmək, mövcud problemləri müəyyənləşdirmək və gələcək perspektivləri araşdırmaqdan ibarətdir. Bununla yanaşı, qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirakının artırılması üçün mümkün istiqamətlər və təkliflər də nəzərdən keçirilir.

1.1 Rəqəmsal transformasiyanın sosial-iqtisadi proseslərə təsiri.

Rəqəmsal transformasiya müasir cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayan əsas proseslərdən biridir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı iqtisadi fəaliyyətin təşkilində, istehsal münasibətlərində və sosial əlaqələrin qurulmasında yeni yanaşmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu proses nəticəsində ənənəvi iqtisadi modellər tədricən dəyişərək daha çevik, innovativ və texnologiyaya əsaslanan iqtisadi sistemlərlə əvəz olunur. Rəqəmsal transformasiya yalnız texnoloji dəyişiklik deyil, eyni zamanda sosial və iqtisadi münasibətlərin yeni mərhələyə keçidini ifadə edən kompleks bir proses kimi qiymətləndirilir.

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqi iqtisadi fəaliyyətin daha səmərəli təşkilinə imkan yaradır. Elektron xidmətlərin inkişafı, onlayn ticarətin genişlənməsi və rəqəmsal platformaların yaranması iqtisadi proseslərin sürətlənməsinə və daha effektiv idarə olunmasına şərait yaradır. Müxtəlif sahələrdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi istehsal xərclərinin azalmasına, əmək məhsuldarlığının artmasına və bazar münasibətlərinin daha dinamik şəkildə inkişaf etməsinə səbəb olur.

Rəqəmsal transformasiya əmək bazarının strukturunda da mühüm dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Yeni texnologiyaların tətbiqi nəticəsində bir sıra ənənəvi peşələr tədricən dəyişir və ya aradan qalxır, eyni zamanda yeni ixtisas və fəaliyyət sahələri yaranır. Proqramlaşdırma, məlumatların analizi, rəqəmsal marketinq, süni intellekt texnologiyaları və digər innovativ sahələr müasir iqtisadiyyatın əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu dəyişikliklər insanların yeni bacarıqlar əldə etməsini və rəqəmsal savadlılığını artırmasını zəruri edir.

Bununla yanaşı, rəqəmsal transformasiya sosial münasibətlərin formalaşmasına da təsir göstərir. Sosial şəbəkələrin və rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin inkişafı insanların informasiya əldə etmə və ünsiyyət imkanlarını genişləndirmişdir. Bu texnologiyalar müxtəlif sosial qruplar arasında informasiya mübadiləsinə asanlaşdıraraq cəmiyyətin informasiya mühitini daha açıq və ölçətan etmişdir.

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi təhsil sahəsində də mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Onlayn təhsil platformaları və rəqəmsal resurslar insanların müxtəlif bilik və bacarıqlar əldə etməsinə yeni imkanlar yaratmışdır. Bu xüsusilə əmək bazarının tələblərinə uyğun yeni bacarıqların formalaşdırılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Digər tərəfdən, rəqəmsal transformasiya müəyyən sosial-iqtisadi problemlərin yaranmasına da səbəb ola bilər. Texnologiyalara çıxış imkanlarının qeyri-bərabər olması bəzi sosial qrupların rəqəmsal iqtisadiyyatın yaratdığı imkanlardan tam istifadə edə bilməməsinə gətirib çıxara bilər. Bu hal bəzən “rəqəmsal uçurum” adlandırılan sosial fərqlərin yaranmasına səbəb olur.

Beləliklə, rəqəmsal transformasiya sosial-iqtisadi proseslərin inkişafına çoxşaxəli təsir göstərən kompleks bir prosesdir. Bu proses iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, sosial münasibətlərin və əmək bazarının yeni şəraitə uyğun şəkildə formalaşmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, bu dəyişikliklər cəmiyyətin bütün üzvlərinin rəqəmsal texnologiyalardan bərabər şəkildə istifadə etməsi üçün uyğun şəraitin yaradılmasını da zəruri edir.

1.2 Qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirakı

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı iqtisadiyyatın strukturunda mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuş və yeni iqtisadi model – rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Rəqəmsal iqtisadiyyat informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan, elektron xidmətlər və onlayn platformalar vasitəsilə həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətlər sistemini ifadə edir. Bu iqtisadi model insanların əmək bazarında iştirak imkanlarını genişləndirməklə yanaşı, müxtəlif sosial qruplar üçün yeni fəaliyyət sahələrinin yaranmasına şərait yaradır. Bu baxımdan qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirakı sosial və iqtisadi inkişafın mühüm komponentlərindən biri hesab olunur.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı qadınların əmək bazarında iştirakını artırmaq üçün geniş imkanlar yaradır. İnternet və rəqəmsal platformalar vasitəsilə həyata keçirilən fəaliyyətlər qadınların müxtəlif sahələrdə işləməsinə və yeni peşə istiqamətləri üzrə fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Xüsusilə distant iş modellərinin inkişafı qadınların əmək fəaliyyəti ilə ailə həyatını daha rahat şəkildə uzlaşdırmasına imkan verir. Bu model vasitəsilə qadınlar coğrafi məhdudiyətlərdən asılı olmayaraq müxtəlif təşkilatlar və şirkətlərlə əməkdaşlıq edə bilirlər.

Rəqəmsal platformaların inkişafı qadınların sahibkarlıq fəaliyyətinə də müsbət təsir göstərir. Elektron ticarət və onlayn xidmətlərin geniş yayılması nəticəsində qadınlar öz biznes fəaliyyətlərini daha az maliyyə resursu ilə həyata keçirə bilirlər. Sosial şəbəkələr və rəqəmsal marketinq alətləri vasitəsilə məhsul və xidmətlərin təqdim olunması kiçik və orta sahibkarlığın

inkişafına yeni imkanlar açır. Bu proses qadınların iqtisadi müstəqilliyini artırmaqla yanaşı, onların cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatında daha fəal iştirak etməsinə şərait yaradır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat qadınların peşə fəaliyyətinin şaxələndirilməsinə də imkan yaradır. Müasir dövrdə proqramlaşdırma, qrafik dizayn, kontent yaradılması, rəqəmsal marketing, məlumatların analizi və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən qadınların sayı tədricən artmaqdadır. Bu sahələr yüksək texnoloji bilik və bacarıqlar tələb etsə də, eyni zamanda yaradıcılıq və innovativ yanaşmalar üçün geniş imkanlar təqdim edir. Bu isə qadınların öz bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə və əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırmasına kömək edir.

Bununla yanaşı, qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirakının genişləndirilməsi müəyyən çətinliklərlə də müşayiət olunur. Bir çox hallarda texnoloji sahələrdə qadınların təmsilçiliyi kişilərlə müqayisədə daha aşağı səviyyədə qalır. Bu vəziyyətin səbəbləri arasında sosial stereotiplər, texniki təhsilə çıxış imkanlarının məhdudluğu və bəzi hallarda rəqəmsal bacarıqların yetərli səviyyədə olmaması göstərilə bilər. Xüsusilə texnologiya və mühəndislik sahələrində qadınların sayının az olması bu sahədə əlavə təşviq və dəstək mexanizmlərinin yaradılmasını zəruri edir.

Qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirakının artırılması üçün təhsil və maarifləndirmə tədbirləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal savadlılığın inkişaf etdirilməsi, texnologiyaya əsaslanan təhsil proqramlarının təşkili və qızların texniki sahələrə marağının artırılması bu istiqamətdə mühüm addımlar hesab olunur. Təhsil müəssisələrində informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi və innovativ təlim metodlarının istifadəsi qadınların rəqəmsal bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Eyni zamanda dövlət proqramları və müxtəlif sosial layihələr vasitəsilə qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirakının təşviq edilməsi də mühüm rol oynayır. Qadın sahibkarlığının dəstəklənməsi, innovativ startapların yaradılması üçün maliyyə və təlim imkanlarının təmin olunması bu sahədə müsbət nəticələrin əldə olunmasına kömək edə bilər. Bu tədbirlər qadınların iqtisadi fəallığını artırmaqla yanaşı, cəmiyyətin ümumi iqtisadi inkişafına da mühüm töhfə verir.

Beləliklə, qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirakı müasir cəmiyyətin sosial və iqtisadi inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Rəqəmsal texnologiyalar qadınların əmək bazarında iştirakını genişləndirir, onların iqtisadi müstəqilliyini gücləndirir və sosial mövqeyinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və qadınların rəqəmsal bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi gələcəkdə daha inklüziv və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına mühüm töhfə verə bilər.

1.3 Rəqəmsal gender bərabərsizliyi

Rəqəmsal transformasiya cəmiyyətin bütün sahələrinə təsir göstərsə də, bu prosesdən qadın və kişilərin eyni səviyyədə faydalandığını demək mümkün deyil. Müasir dövrdə texnologiyalara çıxış, rəqəmsal bacarıqların səviyyəsi və texnoloji sahələrdə iştirak imkanları baxımından qadınlarla kişilər arasında müəyyən fərqlər qalmaqdadır. Bu fərqlər “rəqəmsal gender bərabərsizliyi” anlayışı ilə ifadə olunur və sosial-iqtisadi inkişafın mühüm problemlərindən biri hesab edilir.

Rəqəmsal gender bərabərsizliyi ilk növbədə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına çıxış imkanlarının fərqli olması ilə bağlıdır. Bir çox ölkələrdə, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan regionlarda qadınların internetə çıxışı və texnoloji vasitələrdən istifadə imkanları kişilərlə müqayisədə daha məhduddur. Bunun səbəbləri arasında sosial stereotiplər, iqtisadi imkanların məhdudluğu, təhsil səviyyəsinin fərqliliyi və ailə daxilində rol bölgüsü kimi amillər yer alır. Nəticədə qadınlar rəqəmsal bilik və bacarıqlar əldə etmək imkanlarından daha az yararlanırlar.

Rəqəmsal gender bərabərsizliyinin digər mühüm aspekti əmək bazarı ilə bağlıdır. İnformasiya texnologiyaları, proqramlaşdırma, süni intellekt və digər yüksək texnoloji sahələrdə qadınların payı hələ də nisbətən aşağıdır. Bu sahələrdə çalışan mütəxəssislərin böyük hissəsini kişilər təşkil edir. Bunun əsas səbəblərindən biri texniki və mühəndislik ixtisaslarına qadınların daha az yönəlməsidir. Erkən yaşlardan formalaşan sosial stereotiplər qızların texnologiya və mühəndislik sahələrinə marağını azalda bilər.

Bundan əlavə, rəqəmsal iqtisadiyyatın sürətli inkişafı yeni bacarıqların tələb olunmasına səbəb olur. Əgər qadınlar bu bacarıqları əldə etmək üçün kifayət qədər təhsil və təlim imkanlarına malik olmazlarsa, onlar əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini itirə bilərlər. Bu isə uzunmüddətli perspektivdə qadınların gəlir səviyyəsinə, karyera inkişafına və ümumilikdə sosial-iqtisadi statusuna mənfi təsir göstərə bilər.

Rəqəmsal gender bərabərsizliyi yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial məsələdir. Qadınların rəqəmsal texnologiyalarda fəal iştirakı onların ictimai həyatda daha aktiv rol oynamasına, qərar qəbul etmə proseslərində iştirakının artmasına və öz potensiallarını daha geniş şəkildə reallaşdırmasına imkan yaradır. Bu baxımdan rəqəmsal bərabərliyin təmin edilməsi cəmiyyətin inklüziv inkişafı üçün mühüm şərtlərdən biridir.

Son illərdə bir çox ölkələrdə qadınların rəqəmsal sahələrdə iştirakını artırmaq məqsədilə müxtəlif proqramlar və təşəbbüslər həyata keçirilir. Bu təşəbbüslər çərçivəsində qadınlara texnologiya sahəsində təlimlərin təşkili, startap fəaliyyətinin dəstəklənməsi, rəqəmsal bacarıqların inkişafı və innovativ layihələrdə iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atılır. Bu cür tədbirlər qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda rolunun güclənməsinə və gender bərabərliyinin təmin olunmasına töhfə verir.

Beləliklə, rəqəmsal gender bərabərsizliyi müasir dövrdə diqqət tələb edən mühüm sosial-iqtisadi problemlərdən biridir. Bu problemin aradan qaldırılması üçün qadınların texnologiyalara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, rəqəmsal savadlılığın artırılması və texnoloji sahələrdə onların iştirakını stimullaşdıran siyasətlərin həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Yalnız bu halda rəqəmsal transformasiyanın yaratdığı imkanlardan cəmiyyətin bütün üzvləri bərabər şəkildə faydalana biləcəkdir.

1.4 Rəqəmsal mühitdə təhlükəsizlik və sosial problemlər

Rəqəmsal transformasiya cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynasa da, bu proses yeni təhlükəsizlik və sosial problemlərin yaranmasına da səbəb olur. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş yayılması insanların gündəlik həyatını asanlaşdırmaqla yanaşı, müxtəlif risk və təhlükələri də ortaya çıxarır. Xüsusilə qadınların rəqəmsal mühitdə fəaliyyəti zamanı qarşılaşdıqları problemlər sosial və psixoloji baxımdan diqqət tələb edən məsələlərdən biri hesab olunur.

Rəqəmsal mühitdə təhlükəsizlik problemləri əsasən şəxsi məlumatların qorunması, kiberhücumlar və onlayn zorakılıq halları ilə əlaqədardır. İnternet və sosial şəbəkələr vasitəsilə insanların şəxsi məlumatlarının paylaşılması bəzən bu məlumatların üçüncü şəxslər tərəfindən sui-istifadə edilməsinə şərait yaradır. Bu cür hallar şəxsi həyatın toxunulmazlığına zərər vurur və fərdlərin rəqəmsal mühitə olan etibarını azalda bilər. Qadınlar isə sosial mediada daha çox diqqət mərkəzində olduqları üçün bu tip risklərlə daha tez-tez qarşılaşa bilərlər.

Rəqəmsal mühitdə müşahidə olunan əsas sosial problemlərdən biri də onlayn təzyiq və kiberzorakılıqdır. Sosial şəbəkələrdə və müxtəlif platformalarda bəzi istifadəçilər tərəfindən təhqir, təhdid və ya psixoloji təzyiq xarakterli davranışlar nümayiş etdirilə bilər. Bu cür hallar xüsusilə qadın istifadəçilər üçün ciddi psixoloji təsir yarada bilər. Onlayn təqib, şəxsi məlumatların icazəsiz yayılması və ya şantaj kimi hallar rəqəmsal təhlükəsizliyin vacibliyini daha da artırır.

Digər tərəfdən, rəqəmsal mühitdə informasiya təhlükəsizliyi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnternetdə yayılan məlumatların hamısı etibarlı və doğru olmaya bilər. Yalan və ya

manipulyativ informasiyalar insanların yanlış qərarlar verməsinə səbəb ola bilər. Bu vəziyyət cəmiyyətdə sosial gərginlik yarada və insanların informasiya mühitinə olan etibarını zəiflədə bilər. Bu baxımdan rəqəmsal savadlılığın artırılması və informasiyanın düzgün qiymətləndirilməsi bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi mühüm rol oynayır.

Rəqəmsal mühitdə sosial problemlərin digər bir tərəfi isə rəqəmsal asılılıq və sosial münasibətlərin zəifləməsi ilə bağlıdır. İnternetdən və sosial mediadan həddindən artıq istifadə bəzən insanların real sosial əlaqələrini azalda və psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Bu xüsusilə gənclər və qadınlar arasında daha çox müşahidə olunan hallardan biridir. Rəqəmsal texnologiyalar həyatın bir çox sahələrini asanlaşdırsa da, onların düzgün və balanslı şəkildə istifadəsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, rəqəmsal mühitdə təhlükəsizliyin təmin olunması və sosial problemlərin qarşısının alınması üçün kompleks yanaşma tələb olunur. Bu istiqamətdə dövlət qurumları, təhsil müəssisələri və ictimai təşkilatlar tərəfindən maarifləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Rəqəmsal təhlükəsizlik qaydalarının öyrədilməsi, istifadəçilərin şəxsi məlumatlarının qorunması və etik davranış prinsiplərinin təşviqi bu sahədə mühüm rol oynayır. Nəticə etibarilə, rəqəmsal mühit həm böyük imkanlar, həm də müəyyən risklər yaradan bir sahədir. Bu mühitdə təhlükəsizlik və sosial problemlərin düzgün idarə olunması cəmiyyətin davamlı inkişafı və fərdlərin rifahı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə qadınların rəqəmsal mühitdə təhlükəsiz və bərabər imkanlarla fəaliyyət göstərə bilməsi rəqəmsal transformasiyanın inklüziv və davamlı inkişafına mühüm töhfə verir.

4. NƏTİCƏ, MÜZAKİRƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Rəqəmsal transformasiya müasir cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişaf trayektoriyasını müəyyən edən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Bu proses istehsal münasibətlərinin yenilənməsi, əmək bazarının strukturunun dəyişməsi, idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşməsi və informasiya mübadiləsinin sürətlənməsi ilə müşayiət olunur. Belə bir şəraitdə qadınların sosial-iqtisadi statusu da yeni məzmun və mahiyyət qazanır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, rəqəmsal iqtisadiyyat qadınlar üçün həm geniş imkanlar, həm də müəyyən çətinliklər yaradır. Bir tərəfdən distant iş imkanları, onlayn sahibkarlıq, rəqəmsal platformalar vasitəsilə fəaliyyət və yeni peşə istiqamətləri qadınların əmək bazarına inteqrasiyasını asanlaşdırır. Digər tərəfdən isə rəqəmsal gender bərabərsizliyi, texnologiyalara çıxış imkanlarının məhdudluğu, STEM sahələrində qadınların az təmsil olunması və rəqəmsal mühitdə təhlükəsizlik problemləri onların potensialından tam istifadə olunmasına mane ola bilər.

Rəqəmsal mühitdə təhlükəsizlik məsələləri və sosial risklər də qadınların sosial-iqtisadi mövqeyinə birbaşa təsir göstərir. Onlayn zorakılıq, kiberhücumlar və şəxsi məlumatların qorunması ilə bağlı problemlər qadınların rəqəmsal platformalarda aktivliyini məhdudlaşdıra bilər. Bu baxımdan, rəqəmsal savadlılığın artırılması, hüquqi mexanizmlərin gücləndirilməsi və təhlükəsizlik mədəniyyətinin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumilikdə, rəqəmsal transformasiya dövründə qadının sosial-iqtisadi statusunun gücləndirilməsi üçün kompleks və sistemli yanaşma tələb olunur. Təhsil siyasətində texnoloji bacarıqların inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi, qadınların innovasiya və sahibkarlıq fəaliyyətinə təşviq edilməsi, həmçinin inklüziv rəqəmsal mühitin yaradılması bu istiqamətdə əsas prioritetlərdən biri olmalıdır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, rəqəmsal transformasiya yalnız texnoloji yenilənmə prosesi deyil, həm də sosial münasibətlərin yenidən qurulması mərhələsidir. Bu mərhələdə qadınların bərabər iştirakının təmin edilməsi cəmiyyətin davamlı inkişafının, sosial ədalətin və iqtisadi səmərəliliyin mühüm şərtidir. Qadınların rəqəmsal iqtisadiyyatda aktiv və təhlükəsiz şəkildə təmsil olunması gələcək inkişaf strategiyalarının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış etməlidir.

5. RESURSLAR

1. Yılmaz, A. (2019). Dijital dönüşüm ve kadın istihdamı. İstanbul: Akademik Yayıncılık.
2. Demir, S. (2021). Dijital ekonomide kadınların rolü ve fırsatlar. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
3. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum.
4. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishing.
5. World Economic Forum (2023). Global Gender Gap Report. Geneva.
6. UN Women (2022). Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot. New York.
7. UNESCO (2021). Women in Science Report. Paris.
8. World Bank (2022). Women, Business and the Law. Washington, DC.
9. OECD (2021). Bridging the Digital Gender Divide. Paris.
10. Əliyev, R. (2020). İnformasiya cəmiyyəti və rəqəmsal iqtisadiyyat. Bakı: Elm nəşriyyatı.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL BASES FOR GETTING RID OF HARMFUL HABITS IN AN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

TƏHSİL MÜHİTİNDƏ ZƏRƏRLİ VƏRDIŞLƏRDƏN XİLAS OLMAĞIN SOSIAL- PSIXOLOJİ ƏSASLARI

HƏSƏNOVA AMALIYA MURAD QIZI

ORCID: 0000-0002-2196-3215

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə. Müasir təhsil sistemində psixoloqlar və sosioloqlar yeniyetmələr arasında pis vərdişlərin qarşısının alınması üçün müxtəlif metodlardan istifadə edirlər. Hazırda gənc nəslin sağlamlığının qorunması dövlətin də xüsusi diqqət mərkəzindədir. Yeniyetmələr və gənclər arasında pis vərdişlərin olması müasir cəmiyyətdə ciddi problemdir. Zərərli vərdişlər insanın normal sosial həyat sürməsinə mane olan və özünü fərd və cəmiyyətin nümayəndəsi kimi dərk etməsinə mane olan vərdişlərdir. Müasir dünyada bu vərdişlərə qarşı mübarizə aparan ciddi təşkilatlar olmasına baxmayaraq, bu vərdişlər dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində belə, qarşısının alınması çətin olan problem hesab olunur. Yeniyetməlik dövründə davranış, hərəkətlər və əməllər bədənin yenidən qurulması və sürətlə baş verən psixohormonal proseslərdən əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənir. Yetkinlərin davranışını tənzimləməyə kömək edən şüurlu intizam və özünə nəzarət yeniyetmələrdə hələ lazımi səviyyədə deyil; onlar yetkinləşmə ilə ortaya çıxan prioritetləri və dəyərləri düzgün başa düşmək üçün həyat təcrübəsindən məhrumdurlar. Yeniyetmələrin psixoaktiv maddələrdən istifadəsinin səbəbləri müxtəlifdir. Yeniyetmənin daxili dünyasının ziddiyyətləri, yetkinliyə can atması, ailə daxilində yeni özünü təsdiqləmək istəyi və həmyaşıdları və dostları arasında özünü təsdiqləmək ehtiyacı (çox vaxt tamamilə müsbət olmayanlar) pis vərdişlərə aludəçiliyin inkişafına səbəb olur. Gənclər arasında sağlam həyat tərziindən imtina edib zərərli vərdişlərə qurşananlar bu vərdişlərin onların həyatını məhv etdiyinin fərqi varmırlar. Dünya səviyyəsində ən uğurlu şəxsiyyətlərin narkomaniya qurbanı olub, sonradan məhv olması ilə bağlı məlumatlar çoxdur. Təhsil mühitində bu yola düşmüş şagird və tələbələr maarifləndirmə ilə əlaqəli yazıları oxumur, amma belələrinə kömək etmək məqsədi olanlar bu metodlar barədə məlumatlı olmalıdır. Zərərli vərdişlərin qurbanları ciddi xəstələr hesab olunur və təhsil mühitində işləyənlər bu vərdişlərdən xilas olmaq metodlarını bilməlidir.

Açar sözlər: təhsil mühiti, zərərli vərdişlər, sosial həyat, profilaktika, davranışların tənzimlənməsi, motivasiya metodları

GİRİŞ

Sağlamlıq insanın fiziki, psixoloji və sosial həyatda normal fəaliyyətini təmin edən vəziyyətdir. Sağlamlıq fiziki, psixoloji və ruhi vəziyyətin harmonik birləşməsidir. Sağlam həyat tərzi yaşamaq istəyən hər bir insan bir çox qaydalara əməl etməlidir. Bu qaydalar düzgün qidalanma, orqanizmi daim möhkəmləndirmə, gigiyena qaydalarına riayət etmək, əmək və istirahəti düzgün tənzimləmək, zərərli vərdişlərdən çəkinməkdən ibarətdir. Sağlam insan ətraf mühitin reaksiyalarına müvafiq cavablar verə bilər. Digər canlılardan fərqli olaraq, insan onu əhatə edən mühiti dəyişdirmək və bu mühitə uyğun yaşamaq qabiliyyətinə malikdir.

Zərərli vərdişlərin təsirindən baş verən xəstəliklər orqanizmin daxili mühitini pozur və müxtəlif xarakterli xəstəliklərin inkişaf etməsinə şərait yaradır. Bu zaman orqanizmin müqavimət

qabiliyyəti azalır, xəstəliyin gedişinə psixogen amillərin təsiri güclənir. Sağlam həyat tərzinin tam əksinə olan və qeyri-sağlam həyat tərzinin əsasını təşkil edən zərərli vərdişlər nəinki insanın özünə, onun ailəsinə, ətrafına və yaşadığı cəmiyyətə ciddi ziyan vurur. Bu vərdişlərin forması və sayı getdikcə artır və insan cəmiyyətinə öz mənfi təsirlərini göstərir. Spirtli içkilərin və narkotik vasitələrin qəbulu, siqaret çəkmək zərərli vərdişlərin təhlükəli və geniş yayılmış formalarındandır. Bu vərdişlər insanın bütün fəaliyyətini özündən asılı vəziyyətə salır. Zərərli vərdişlərin təhlükəli xüsusiyyəti insanda bu vasitələrdən asılılıq yaratması, insanın bu vasitələrsiz keçinə bilməməsidir. Bu vasitələrdən xilas olmaq, normal həyata qayıtmaq çox çətinidir. Daha təhlükəli asılılıq yaradan spirtli içkilər, narkotik vasitələr, insan orqanizminə öldürücü təsir göstərən toksiki və psixotrop maddələrdir. Bu vasitələri əyləncə məqsədilə qəbul edən insan sonda öz həyatını məhv etdiyinin fərqinə varmır. Narkotik vasitələrdən istifadə nəinki insanın sağlamlığını, onun sosial və maliyyə həyatını da məhv edir. Psixotrop dərman vasitələri orqanizmdə asılılıq yaratmaqla bərabər, ayrı-ayrı orqanları zədələyir, sonra bu orqanları müalicə ilə bərpa etmək mümkün olmur [1].

MATERIAL VƏ METODLAR

Uzun müddət istifadədən sonra insan özündən asılı olmadan, bu vasitələrin aludəçisinə çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, zərərli vərdişlər dövrü xarakter daşıyarsa, nəticədə alkoqolizm, norkomaniya, toksikomaniya kimi xəstəliklərə çevrilir.

Dünya Səhiyyə Təşkilatı insan orqanizmində təhlükəli asılılıq yaradan maddələrin siyahısını tərtib etmişdir.

- alkoqol-barbiturat tipli maddələr – etil spirti, barbituratlar, sedativ meproamat, xloralhidrat və s.;
- amfetamin tipli maddələr – amfetamin, fenmetrazin;
- kokain tipli maddələr – kokain və koki yarpaqları;
- hallüsinogen tipli maddələr – lizerhid, meskalin;
- kat tipli maddələr – *Catha ectulis Forsk*;
- opiat tipli maddələr – morfin, heroin, kodein, metalon;
- efir maddələri tipli həlledicilər – toluol, aseton, tetraxlormetan;

Göstərilən bu maddələr efir həlledicilər müstəsna olmaqla, bir çox hallarda müalicə məqsədilə işlədilir və asılılıq yaradır. Son illərdə süni istehsal olunan narkotik vasitələr mövcuddur, bu vasitələr məlum narkotiklərdən dəfələrlə güclü təsirə malikdir və daha təhlükəlidir [2].

Siqaret aludəçiliyi də orqanizmdə ciddi asılılıq yaradır. Siqaretin tərkibində olan nikotin və bir sıra toksiki təsirə malik maddələr orqanizmə kompleks təsir edərək müxtəlif xəstəliklər əmələ gətirir. Tütün zəif stimulyator və antidepressant maddə kimi mərkəzi sinir sisteminə təsir göstərir. Gündə 2-3 paket siqaret insan orqanizminə dərman vasitələrindən çox psixotoksiki təsir göstərir. Bu təsir gənc yaşlarda daha təhlükəli xarakter daşıyır, beyni dumanlandırır, insanın davranışında dəyişiklik yaradır. Siqaret aludəçiliyi bir çox xəstəliklərə – ağciyər xərçəngi, mədə xorası, miokard infarktı, hipertoniya və s. xəstəliklərinə yol açır.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Zərərli vərdişlər və onların məhvedici sonluğu barədə çoxsaylı sosial reklamlara baxmayaraq, bu vərdişlər cəmiyyətin qlobal xəstəliyinə çevrilməkdədir. Bu vərdişlərin xəstəyə çevirdiyi insanlarda şəxsiyyətin deqradasiyası baş verir. Zərərli vasitələrdən istifadə adətən, yeniyetməlik dövründən başlayır. Bu vasitələrdən istifadənin səbəbləri müxtəlifdir:

- məsuliyyət hissini, daxili intizamın olmaması;
- insanın qarşısına qoyduğu bir məqsədin olmaması, motivasiya hissini yox olması;
- özünəinam və gələcəyə inam hissini itirilməsi;
- yeniyetmənin ailəsi, dostları, məktəb yoldaşları ilə müsbət əlaqələrinin olmaması;
- zərərli maddələrin problemləri “unutdurmaq” hissini inanmaq;

Bu vasitələrin yeniyetmələrin həyatına daxil olmaması üçün ailə və məktəb birgə işləməlidir. Yaş xüsusiyyətlərini, fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq sağlam həyat tərzinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu yeniyetmələrə başa salmaq lazımdır. Zərərli vasitələrdən istifadəyə başlamaq nə qədər asandırsa, bu maddələrdən asılılığı müalicə etmək çox çətindir. Bu vasitələrin istifadə edildiyi mühitdən uzaqlaşmaq, lazım gəldikdə mütəxəssisə müraciət etmək lazımdır. Proses dərinləşməmiş, alüdəçilik başlamadan bu öldürücü vasitələrin insan həyatını məhv etməsinə yol verməmək lazımdır. Bu vərdişlər, insanın sağlamlığına zərər verməklə qalmır, onların öz məqsədlərinə çatmasına və onlara verilən imkanlarından istifadə etməsinə mane olur.

Spirтли içkilər uzun müddət qəbul edildikdə alkoqolizm xəstəliyi yaranır. Tərkibində alkoqol olan vasitələr neyrodepressant xarakterli olduğu üçün mərkəzi sinir sisteminə oksigenin daxil olmasını ləngidir. Bu isə, öz növbəsində beynin fəaliyyətini tormozlayır, hərəkət və nitq koordinasiyası pozulur. Beyin məntiqi fəaliyyətdən qalır, diqqət dağılır, insan etdiyi hərəkətə cavabdeh ola bilmir. Alkoqolizm ürək-damar, mədə-bağırsaq xəstəliklərinə, xüsusən də, qaraciyər serrozu xəstəliyinə səbəb olur. Alkoqol cinsi hüceyrələrə toksiki təsir göstərir, daxili sekresiya vəzilərinin funksiyasını pozur. Böyrəküstü vəzin funksiyasının pozulması orqanizmdə maddələr mübadiləsinin zəifləməsinə, orqanizmin vaxtından əvvəl qocalmasına səbəb olur [3].

Tərkibində az miqdarda alkoqol olan içkilərin qəbulunun da insanın əmək qabiliyyətini 5-10% aşağı saldığı elmi surətdə sübut olunmuşdur. İstirahət günlərində müntəzəm spirtli işki qəbul edən insanların əmək qabiliyyəti 24-30% aşağı olur. Zehni əməklə məşğul olan, dəqiq əməliyyatlar aparmalı olan insanlar spirtli içki qəbul etməklə öz işlərinə ciddi ziyan vururlar. Alkoqoliklərin ömrünün normal insanların ömründən 15-20 il az olması məlumdur.

Antik təbabətin banisi Hippokrat epilepsiyanın, bir çox sinir-psixi xəstəliklərin, şizofreniyanın mayalanma dövründə spirtli işki qəbul edən valideynlərin günahı üzündən baş verdiyini qeyd etmişdir [4].

İnsan həyatının qorunması ancaq tibb elminin vəzifəsi deyil, çünki müasir dünyada insana birbaşa təsir edən sosial-psixoloji səbəblər çoxdur və getdikcə artır. Hər bir insan öz sağlamlığını qorumağa, normal həyat fəaliyyətini saxlaya bilmək üçün profilaktik tələblərə riayət etməyə çalışmalıdır. Bunun üçün zərərli vərdişləri əhatə edən, insanın beyninə birbaşa təsir edən reklamların universitetlərdə də tətbiqi həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

- 1.Həsənova A.M., Tibbi müalicə metodları və sistemləri, ADPU nəşriyyatı, Bakı, 2016,
- 2.A.M.Həsənova, R.A.Rüstəmli, Müasir təbiətşünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyaları., Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021. Səh.122-26.
- 3.Avotra A. A. R. N., Chengang Y., Sandra Marcelline T. R., Asad A., Yingfei Y. (2021a). *Examining the impact of E-government on corporate social responsibility performance: the mediating effect of mandatory corporate social responsibility policy, corruption, and*

information and communication technologies development during the COVID era. Front. Psychol. 12:4221. 10.3389/fpsyg.2021.

4. Avotra A. A. R. N., Chenyun Y., Yongmin W., Lijuan Z., Nawaz A. (2021b). Conceptualizing the state of the art of corporate social responsibility (CSR) in green construction and its nexus to sustainable development. Front. Environ. Sci. 9:541. 10.3389/fenvs.2021.

Abstract

In the modern education system, psychologists and sociologists use various methods to prevent harmful habits among adolescents. Currently, protecting the health of the younger generation is also a focus of special attention by the state. The prevalence of harmful habits among adolescents and young people is a serious problem in modern society. Harmful habits are habits that prevent a person from leading a normal social life and realizing their potential as an individual and a member of society. Despite the fact that there are serious organizations in the modern world fighting these habits, preventing their spread is considered a difficult problem even in developed countries. Behavior, actions, and deeds in adolescence are significantly influenced by the restructuring of the body and rapid psychohormonal processes. Conscious discipline and self-control, which help regulate adult behavior, are not yet at the proper level in adolescents; they lack the life experience to properly understand the priorities and values that arise with adulthood. The reasons why teens use psychoactive substances are all over the place. The inner conflicts of being a teenager, wanting to grow up, wanting to find a new sense of self within the family, and the need to prove themselves among peers and friends (who aren't always the best influence) can lead to developing harmful habits. Among young people, those who reject a healthy lifestyle and become addicted to harmful habits do not realize that these habits are destroying their lives. There is a lot of information about the most successful people in the world who have fallen victim to drug addiction and the subsequent destruction of their lives. Pupils and students who have fallen into this trap in an educational environment do not read articles devoted to education, but those who seek to help them should be aware of these methods. Victims of harmful habits are considered serious patients, and those who work in an educational environment should know the methods of getting rid of these habits.

Keywords: educational environment, harmful habits, social life, prevention, behavior regulation, motivation methods.

Резюме

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗБАВЛЕНИЯ ОТ ВРЕДНЫХ ПРИВЫЧЕК В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

В современной системе образования психологи и социологи используют различные методы для предотвращения вредных привычек среди подростков. В настоящее время защита здоровья молодого поколения также находится в центре особого внимания государства. Наличие вредных привычек среди подростков и молодежи является серьезной проблемой в современном обществе. Вредные привычки — это привычки, которые мешают человеку вести нормальную социальную жизнь и реализовывать себя как личность и представителя общества. Несмотря на то, что в современном мире существуют серьезные организации, борющиеся с этими привычками, предотвращение их распространения считается сложной проблемой даже в развитых странах мира. На поведение, действия и поступки в подростковом возрасте существенно влияют реструктуризация организма и быстро происходящие психогормональные процессы. Сознательная дисциплина и самоконтроль, которые помогают регулировать поведение взрослых, у подростков еще не находятся на должном уровне; им не хватает жизненного опыта для правильного понимания приоритетов и ценностей, возникающих с

взрослением. Причины употребления психоактивных веществ подростками разнообразны. Противоречия внутреннего мира подростка, стремление к зрелости, желание обрести новое самоутверждение в семье и потребность заявить о себе среди сверстников и друзей (часто не совсем позитивных) приводят к развитию зависимости от вредных привычек. Среди молодежи те, кто отказывается от здорового образа жизни и становится зависимым от пагубных привычек, не осознают, что эти привычки разрушают их жизнь. Существует много информации о самых успешных личностях в мире, ставших жертвами наркотической зависимости и последующего разрушения их жизни. Ученики и студенты, попавшие на этот путь в образовательной среде, не читают статей, посвященных просвещению, но те, кто стремится им помочь, должны быть осведомлены об этих методах. Жертвы вредных привычек считаются серьезными пациентами, и те, кто работает в образовательной среде, должны знать методы избавления от этих привычек.

Ключевые слова: образовательная среда, вредные привычки, социальная жизнь, профилактика, регулирование поведения, методы мотивации.

THE IMPORTANCE OF EARLY DETECTION OF SUICIDAL BEHAVIOR IN PREVENTING SUICIDAL RISK

HASANOVA AMALIA MURAD

ORCID: 0000-0002-2196-3215

PhD in Biology, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

Abstract. Addressing the problem of suicide prevention among minors is a comprehensive, systematic, and interdisciplinary task. This is due to the importance of early detection of signs of suicidal behavior by educators and providing psychological and pedagogical support to children during crisis situations. At the same time, a rapid response to suicidal behaviors requires the continuous enhancement of the competence of specialists working in this field. The importance of studying suicidal behavior is determined by several factors: the recorded increase in suicides and suicide attempts, the projected increase in depressive conditions which are directly related to the pathogenesis of suicidal behavior and inevitably lead to its increase, and the assessment of the dynamics of the current socio-economic situation.

Suicidal behavior is not only a general medical problem but also a socioeconomic problem that causes long-term, temporary, and sometimes permanent disability. A detailed study of individual, family, and social factors can provide a comprehensive approach to understanding the conditions that influence the development of suicidal behavior. It is worth noting that even in developed countries, the majority of professionals working with individuals who commit suicide have not received training in suicidology and are unaware of national suicidology guidelines and standards for assisting individuals at risk of suicide. The protection of human life is not solely the responsibility of medical science, as there are many and increasingly numerous socio-psychological factors in the modern world that directly affect a person. Suicide is not a rare occurrence in our lives today; it has long been a constant presence among demographic trends. In contrast to the instinct for self-preservation, which seems innate in all living beings, suicide is a matter that has puzzled many researchers. Long before the emergence of the science of suicide as a medical discipline, it was studied by philosophers, chroniclers, and historians.

Keywords: suicidal behaviors, pathogenesis of suicidal behavior, suicide research, suicide prevention, instinct of self-preservation

İNTİHAR DAVRANIŞLARININ ERKƏN AŞKARLANMASININ İNTİHAR RİSKİNİN QARŞISININ ALINMASINDA ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə. Yetkinlik yaşına çatmayanlarda intihar davranışının qarşısının alınması probleminin həlli hərtərəfli, sistemli və fənlərarası xarakter daşıyır. Bu, təhsil işçilərinin intihar davranışı əlamətlərinin erkən aşkarlanması və böhran vəziyyətlərində uşaqlara psixoloji və pedaqoji yardımın göstərilməsinin vacibliyindən asılıdır. Eyni zamanda, intihar davranışlarına sürətli reaksiya verilməsi bu sahədə işləyən mütəxəssislərin səriştə səviyyəsinin davamlı olaraq artırılmasını tələb edir. İntihar davranışının öyrənilməsinin əhəmiyyəti bir neçə amillə müəyyən edilir: intiharların və intihar cəhdlərinin qeydə alınmış artımı, intihar davranışının patogenezi ilə birbaşa əlaqəli olan və qaçılmaz olaraq intihar davranışının artmasına səbəb olan depressiv vəziyyətlərin proqnozlaşdırılan artımı və mövcud sosial-iqtisadi vəziyyətin dinamikasının qiymətləndirilməsi.

İntihar davranışı yalnız ümumi tibbi problem deyil, həm də uzunmüddətli müvəqqəti və bəzən daimi əlilliyə səbəb olan sosial-iqtisadi problemdir. Fərdi, ailə və sosial amillərin ətraflı tədqiqi

intihar davranışının inkişafına təsir edən şərtləri anlamaq üçün hərtərəfli yanaşma təmin edə bilər. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə, intihar edən şəxslərlə işləyən mütəxəssislərin əksəriyyəti suisidologiya təlimi almayıb və intihar riski altında olan şəxslərə yardım göstərmək üçün milli suisidologiya qaydaları və standartları barədə məlumatları yoxdur. İnsan həyatının qorunması ancaq tibb elminin vəzifəsi deyil, çünki müasir dünyada insana birbaşa təsir edən sosial-psixoloji səbəblər çoxdur və getdikcə artır. Hazırda həyatımızda intihar nadir hal deyil, o, uzun müddətdir ki, demoqrafik silsilə hadisələri sırasında daim öz yerini tutur. Bütün canlılarda fitri görünən özünüqoruma instinktinin əksinə olaraq, intihar bir çox tədqiqatçıları düşündürən məsələdir. İntihar elminin tibb elmi kimi meydana çıxmasından xeyli əvvəl intihar filosoflar, salnaməçilər və tarixçilər tərəfindən araşdırılırdı.

Açar sözlər: intihar davranışları, intihar davranışının patogenezi, suisid tədqiqatları, intihar profilaktikası, özünüqoruma instinkti

GİRİŞ

İnsan cəmiyyətinin qarşısında duran ən ciddi problemlərdən biri də intihar məsələsidir. İntihar (latınca “*sui caedere*” özünü öldürmək), müstəqil və könüllü olaraq, öz həyatına son qoymaq üçün qəsdən edilən bir hərəkətdir. Əslində, ölüm barədə düşünmək belə, insan üçün çətindir. Bioloji olaraq, sağlam insan beyni bir gün ölcəyini qəbul etmir. Hamının, həmçinin özünün də ölcəyini bilsə belə, öz ölümünə dərinədən inanmır. Çox vaxt, həll olunması mümkün olan bir şeyə görə özünü öldürmək halları da rast gəlinir. İnsanlar niyə intihar edir və bu intiharların qarşısını almaq mümkündürmü? Ətrafımızda bu qədər intihar halları olduğunu görür, amma, bu mövzunu gizlətməklə, cəmiyyətin müzakirəsinə verməməklə, daha çox zərər görürük.

Dünyada hər il 1 milyona yaxın intihar hadisəsi baş verir və son illərdə intihara cəhd halları təxminən 10 dəfə artmışdır. İnsanların ölüm səbəbi kimi 15-35 yaş arası intiharlar yol qəzalarından sonra ikinci yerdədir. Statistika göstərir ki, intihar nəticəsində dünyasını dəyişən insanların əksəriyyəti həyatı boyu kömək üçün psixiatrik və psixoloji xidmətlərə müraciət etməmişdir. İntihar, bütün canlıların özünü qorumaq instinktinin əksinə olaraq, uzun müddətdir ki, bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılır. Suisidologiyanın tibb elmi olaraq ortaya çıxmasından xeyli əvvəl, intihar filosoflar, salnaməçilər və tarixçilər tərəfindən öyrənilmişdir. Antik dövrdən günümüzdə qədər fəlsəfə həyatın şüurlu şəkildə sona çatması probleminə böyük əhəmiyyət vermişdir.

“İntihar cəmiyyətin sosial problemidir” mövzusu aktualdır, çünki intihar bəşəriyyətin əbədi problemlərindən biridir, insanın yer üzündə olduğu müddət ərzində bu bir fenomen olaraq mövcud olacaqdır. İntihar problemi, tədqiqatçılara görə, tamamilə antropoloji bir fenomendir. İntihar kompleks bir problemdir və bu problemin öyrənilməsi fəlsəfə sahəsində başlamışdır. Alber Kamyu inanırdı ki, “həqiqətən ciddi bir fəlsəfi problem vardır, intihar problemi. Həyatın yaşamağa dəyərli olub-olmamasına qərar vermək fəlsəfənin əsas sualına cavab verməkdir. Qalan hər şey ikinci dərəcəli məsələdir”.

İntiharlar uzun müddətdir ki, demoqrafik silsilənin hadisələri arasında öz yerini tutmuşdur, lakin insan davranışının optimal formalarını tapmaq problemi, intihar problemi artıq insanların düşüncəsidir. Sosioloji araşdırmalara görə iqlim, mövsüm, yaşayış yeri, yaş, cins, din, iqtisadi həyat səviyyəsi, siyasi vəziyyət kimi faktorların intihar hadisələrinin ümumi sayına təsir etdiyi müəyyən olunmuşdur [1].

MATERIAL VƏ METODLAR

2003-cü il 10 sentyabr tarixindən dünyanın hər yerində intiharlarının qarşısının alınması fəaliyyətinin təbliği məqsədi ilə Ümumdünya İntiharların qarşısının alınması günü qeyd olunur. Bu gün Beynəlxalq İntiharların qarşısının alınması assosiasiyasının təşəbbüsü, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının dəstəyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında

qeyd olunur. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının verdiyi statistikaya görə, üçüncü minillikdə bütün müharibələr və məqsədli qətlərə nisbətən daha çox ölümlər intihardan olmuşdur. Covid 19 pandemiyasını da nəzərə almaqla, artıq intiharlar barədə ciddi düşünmək və lazımı tədbirlər görmək üçün dünya səviyyəsində tədqiqatlar aparılır. İntiharlar da hər zaman olub. Dünyanın çox ölkələrində kritik vəziyyətlərdən çıxmaq üçün mərkəzlər vardır. İntiharlar ən çox gənclər və yeniyetmələr arasında rast gəlinir, buna görə məktəblərdə və universitetlərdə gənclər təşkilatlarında bu məsələlərlə məşğul olan bir bölmə olması məqsədəuyğundur.

Həyatın çətinliklərini gizlətməklə insanlıq heç nə qazanmır, əslində mövcud olan problemləri tam açıqlığı ilə araşdırıb, sonra çıxış yolları göstərilməlidir. Ailədə valideynlər öz övladları ilə dostluq və güvənli münasibət qurmaqla, uşaqlarının problemlərini bölüşə bilirlər. Çox vaxt ailədə, cəmiyyətdə elə qarışıq və ağır mühit olur ki, dayanmaq və mübarizə aparmaq üçün insanın fiziki və mənəvi gücü çatmır. Bu dünyanın bütün ölkələrində belədir, insan və həyat varsa, demək rəqabət və mübarizə də var. Bu məsələlər sosial şəbəkələrdə ciddi təhlil olunmalı, zərərli vərdişlər və intihar hadisələrinin sosial-psixoloji və antropoloji əsasları müzakirə olunmalıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə yeniyetmələrin intihar davranışı barədə araşdırmalar ciddi bir problem halına gəlmişdir. ABŞ-da, bir çox Avropa ölkələrində yeniyetmələrin intiharı bu yaşda baş verən ölüm səbəbləri arasında ilk beşliklərdən birini tutur. Tədqiqatların nəticələrinə əsasən, gənclər arasında mövcud ölüm hallarının intihar səbəbindən ikinci yerdə olması dəhşətdir. Bir qayda olaraq, intihara cəhd 13 yaşdan başlayır. 12-13 yaşdan əvvəl intiharlar nadir rast gəlinir. 14-15 yaşdan etibarən intihar fəaliyyəti kəskin şəkildə artır və maksimum 16-20 yaşa çatır.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Yeniyetmələrdə intihar davranışı əsasən keçid dövrü problemdir, bu neyro-hormonal proseslərdən, bədənin reaksiya vəziyyətlərindən irəli gəlir. Buna görə bir çox intiharlar və intihara cəhdlər “yeniyetməlik dövrü və gənclik böhranları” kimi tədqiq olunur. Bu yaşda yeniyetmələr qarşılaşdıqları problemləri həll etmək üçün təcrübəli olmur, ailələrindən və yaxınlarından kömək istəyə bilmir. Bunun da çox ciddi səbəbləri vardır. Ailələr övladlarına dost olmaq məsələsini özləri də bilmir, bunun üçün kifayət qədər məlumatları yoxdur. Burada təhsilin də rolu böyükdür. Əgər valideynlər təhsilli olarsa, öz övladlarına fərdi yanaşmaq barədə məlumatlı olurlar. Bəzən elə hadisələrlə qarşılaşıq ki, konkret intihara valideynin övladı ilə rəftarının səbəb olduğu şübhəsiz olur.

Araşdırmalara görə, intihar etməyi planlaşdıran insanların 75%-i intihar niyyətlərini bu və ya digər şəkildə büruzə verir. Nadir hallarda intihar etmək firki ani yaranır. Bu insanların demək olar ki, əksəriyyəti psixoloqlara, həkimlərə müraciət etmək istəyirlər. Bəzən onların bu fikirlərinə etinasız yanaşılır, belə insanları dinləyən, onların dərdinə şərik olan olsa, yəqin intihar etməzlər. Çünki, səmimi söhbət əsnasında planlaşdırılan intihar əlamətləri ortaya çıxır və ya depressiya əlamətləri özünü göstərir. Belə insanlar bir tərəfdən ümitsizlik yaşayırlar, digər tərəfdən qurtuluşa ümid edirlər. İntihar etmək istəyən birinə sadə dəstək sözləri ilə də kömək etmək mümkündür. Belə edilməzsə, intiharın qarşısı alınmayacaqdır. Buna görə, planlaşdırılan intihar haqqında əlamətləri bilmək çox vacibdir.

İnsanın taleyi, həyatın gedişindən qaynaqlanan hadisələrin dəyişkənliyi ilə əlaqədardır. Hər gün, hər saniyədə bu və ya digər istiqamətdə seçim edirik, beləliklə həyatımızın yollarını bu və ya digər istiqamətə aparırıq. Qeyd etmək lazımdır ki, həyatımızda fatalizm elementləri də vardır. Biz harada, hansı ailədə və ölkədə doğulduğumuzu, hansı sosial səviyyədə, hansı sağlamlıqda doğulduğumuzu əvvəlcədən təyin edə bilmirik. Bioloji amillərin insan həyatındakı rolunun qiymətləndirilməsi də çox vacibdir. İntihara meyillikdə irsiyyətin rolu haqqında da məlumatlar vardır [2].

Uşaqlarda və yeniyetmələrdə intihar davranışı davranış formalarından biridir və yetkinlərin intihar davranışından müəyyən elementlərlə fərqlənir.

Yeniyetməlik dövründə intihar hadisələrinin 90%-ində “kömək üçün çağırış” müşahidə olunur, yeniyetmələrin yalnız 10% həqiqi intihar etmək istəyir.

Yeniyetmələrdə intihar davranışının ən tipik səbəbləri:

- başa düşülməmək hissi, inciklik, tənhalıq, yadlaşma hissi;
- valideyn sevgisinə, ailədə başqa uşaqlara qarşı sevgiyə qısqanclıq hissi;
- yaxınların ölümü, boşanma, valideynlərin evdə bir-biri ilə pis davranışı;
- günahkarlıq, utanc, peşmanlıq, qürur incikliyi, lağ etmək, alçaltmaq;
- cəza qorxusu, üzr istəməmək hissi;
- sevgi uğursuzluqları, həddi bəluğa çatmaq dövründə hormonal cinsi dəyişikliklər;
- qisas, qəzəb, etiraz, təhdid, xəbərdarlıq hissi;
- diqqət çəkmək, özünə rəğbət oymaq, xoşagəlməz nəticələrdən və çətin vəziyyətdən qaçmaq arzusu;
- yoldaşlarına, kitab və ya film qəhrəmanlarına simpatiyası və ya təqlidi.

Müasir cəmiyyətin informasişlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq intihar davranışı dəyişmişdir. İnternetin inkişafı ilə virtual ünsiyyətə üstünlük verən insanların sayının artması, real həyatda insan münasibətlərinin pozulmasına və depressiyanın yaranmasına gətirib çıxarır. Böhran zamanlarında bir gənc həmsöhbət tapmaq və problemlərini müzakirə etmək istəyini təmin edə bilmir və intiharı təbliğ edən saytların qurbanı ola bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, “İntihar klubları” bir çox qədim zamanlardan bəri mövcuddur: Qədim Misirdə Kleopatra dövründə, Almaniyada 1819, Vyanada 1824, ABŞ-da 20-ci əsrin əvvəlləri və s. Amma virtual intihar tərəfdarlarının icmaları ənənəvi sələflərindən sayının çoxluğu, qeyri-kafiliyi ilə fərqlənir. Bu saytlarda coğrafi mövqe və istənilən yaşda olan insanlar üçün pulsuz girişin olması da cəlb etmə metodudur. Virtual intihar problemi bütün dünyada mövcuddur, internetin inkişafı ilə bərabər virtual intihar mədəniyyəti də “yaranıb və formalaşmış”. Bu saytların fəaliyyətini öyrənərkən ziyarətçilərin əksəriyyətinin gənclər olduğu müşahidə olunur. Formal olaraq bu qruplar qapalıdır, lakin məlumat əldə etmək üçün sadəcə qrupa abunə olmaq və ya haqqında yazmaq lazımdır. İntihar düşüncələrinin başlanğıcından onları həyata keçirmək cəhdinə qədər olan dövr presuisidal dövr adlanır; fərd depressiv affekt vəziyyətindədir, onun intihar haqqında fikirləri güclənir, yaşayış şəraitindən narazılığı artır. Virtual intihar klublarının iştirakçılarının sosial şəbəkələrdə şəxsi səhifələrində yerləşdirdikləri materiallar bunu göstərir, onlar depressiyaya düşdüklərini və təklidən əziyyət çəkdiqlərini yazırlar. Belə bir əhval-ruhiyyə intihar təklifi üçün münbit zəmindir və intihardan əvvəlki dövr üçün xarakterik olan depressiv əhval-ruhiyyənin inkişafına ciddi təkan verir. Depressiyaya düşmüş gəncin qohumları və ya ailələri bu məlumatları onun sosial şəbəkədəki şəxsi səhifəsində oxuya bilərlər. Müasir dövrdə könüllü təşkilatlar sosial şəbəkələr yaradır və intihardan əvvəlki mərhələdə intiharın qarşısını mümkün qədər alır. Vəziyyətin ən dəhşətli budur ki, müraciət virtual intihar klublarının üzvlərinə ünvanlanırsa, o zaman insan fikrindən daşınmır: onun seçimi təsdiqlənir və onlar tez və etibarlı şəkildə intihar üsulu təklif etməyə başlayırlar.

İntiharın üsulları və yerləri haqqında məlumatı internetdə tapmaq asandır. Bütün bunlar gəncə cəmiyyətin intihara qadağa qoymadığını, özünün lazımsız olduğunu aydınlaşdırır. Virtual intihar klublarının məzmunu mümkün qədər çox üzv cəlb etmək məqsədi daşıyır. Bir insanın

bu cür məlumatlara açıq çıxışının təhlükəsi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının tövsiyəsi ilə vurğulanır. Virtual aləmdə intiharın faydalarından bəhs edən şəxslər, şəxsi və ictimai həyatın sərhədlərini, insanın müdafiəsizliyini artırır. Müasir kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə manipulyasiya prosesini asanlaşdıran kibermobbing ciddi tətbiq olunur [3].

Kibermobbing informasiya məkanında informasiya-kommunikasiya kanalları və vasitələri ilə həyata keçirilir. O cümlədən e-poçt vasitəsilə, sosial şəbəkələrdə ani mesajlaşma proqramları (Instant Messenger), həmçinin video portallarda (YouTube, Vimeo və s.) və ya mobil telefon vasitəsilə reallaşdırılır. Bu xuliqanlıq hərəkətlərinin icraçıları adətən anonim şəkildə hərəkət edirlər ki, qurban zorakılıq hərəkətlərinin kimdən gəldiyini bilmir.

Kibermobbing və ya kiber zorakılıq (Cyberbullying) özünü müdafiə edə bilməyən qurbana qarşı qrup və ya fərdlər tərəfindən həyata keçirilən hərəkət və ya davranışları xarakterizə edir. Səxs haqqında kompromatların yayılması, təhqir, şantaj, və internetdə nalayiq videoların yerləşdirilməsi coğrafi məhdudiyətə malik deyil və uzun müddət ərzində davam edə bilər. Bu məzmununda məlumatların yayılmasının qarşısını almaq mümkün deyil. Bu zaman səxsə qarşı kibercinayətkarlıq edilir, müasir dövrdə 11-16 yaşlı məktəblilər kibercinayətlərin qurbanı olur, lakin böyüklər də kibermobbing qurbanı ola bilər.

Kiberintihar kompüter texnologiyası ilə təhrik edilən intihardır, məsələn, internetdə tanış olduğdan sonra eyni vaxtda bir neçə nəfərin intiharı prosesi kimi. İnternetdən istifadə intihara və nəticədə kibercinayətlərin sayının artmasına səbəb ola bilər. Bir-birini tanımayan insanlar bir araya gələrək internetdə görüşür və sonra müəyyən bir yerdə bir araya gələrək birlikdə intihar edirlər. İnternetdə intihar etməklə yanaşı, internetə qoşulan istifadəçilərin real vaxt rejimində veb-kamera vasitəsilə intihar etməsi halları da var. Qeyd olunan və digər bu kimi hallara cavab olaraq internetin intihara təsiri məsələsi aktiv şəkildə müzakirə olunmağa başlamışdır. Praktiki səviyyədə kibercinayətlərlə bağlı elmi araşdırmalar hələ başlanğıc mərhələsindədir və internetin intihar nisbətlərinə töhfə verdiyinə dair empirik sübutlar hazırda minimaldır [4].

İlk kiberintiharlardan biri 1997-ci ildə İsraildə 19 yaşlı əsgər Eran Aderet intihar etmək arzusunu internetdə ifadə edərək və bunun M16 tüfəngi ilə necə ediləcəyi ilə bağlı ətraflı təlimat verilməsini xahiş etdikdən sonra başlamışdır. Bu təlimatı aldıqdan sonra o dünyasını dəyişmişdi. Bu sensasiyalı hadisədən sonra İsraildə məqsədi anonim, məxfi onlayn mühit yaratmaqla intiharın qarşısını almaq olan SAHAR qeyri-kommersiya birliyi yaranıb. Bu onlayn mühitin anonim ixtisaslı köməkçiləri böhran vəziyyətində olan insanlara dəstək təklif edirlər. 2005-ci ildə kiberintihar hallarının artmasının ardınca polis, intihar etmək üçün onlayn etiraf edən insanlara kömək etmək üçün altı polisdən ibarət xüsusi bölmə yaratmışdır. Xüsusi bölmə intihar edən istifadəçilərin hesabatlarını izləmək üçün xahiş olunan forum moderatorları ilə əlaqə saxlayır. Hər il təqribən 200 hadisə aşkarlanır ki, bu da onlarla intiharın qarşısını alır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, internetlə bağlı intiharların qarşısını almağın ən effektiv yolu internet provayderlərini və sosial şəbəkə administratorlarını məsuliyyətə cəlb etmək deyil, onlarla əməkdaşlıq etməkdir. Bunu 2005-ci ildə İsraildə hazırlanmış proqramın uğurla həyata keçirilməsi də təsdiqləyir. SAHAR Fondunun (SAHAR) könüllü qrupları öz problemləri haqqında internetdə danışan insanlara kömək etmək üçün danışıqlar aparmağa çalışırlar.

Proqramın ilk ilində artıq yüzdən çox intiharın qarşısı alınıb. Bu effektiv üsul öyrənilmiş və hazırda Almaniya, İsveç və Fransada da istifadə olunur [5].

Kiberintiharlara qarşı mübarizə əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasından başlamalıdır, çünki “kiberintihar cəmiyyətin problemlərinin əlamətlərindən sadəcə biridir və o, termometr kimi onun vəziyyətini əks etdirir”. İnternetdə ünsiyyət intihara səbəb ola bilər, lakin gənclər arasında intiharların sayının artan dinamikasının səbəblərini virtual məkanda deyil, real dünyada axtarmaq lazımdır. İnsan çox güclüdür, o hər şeyə qalib gəlir. Amma, insanın öz

gücünə inanması çox vacibdir. Bunun üçün psixologiya və psixoanalizdə bir çox metodlar vardır. Fransız psixoterapevti Emil Kuye xəstələrin (bu sağlamlara da aiddir) sağalmasında aşılama prosesinin effektini hələ 1921 ildə sübut etmişdi. Müasir psixologiyada aşılama prosesinin nələrə qadir olduğunu bilməyən çox azdır. İnsan bu prosesin köməyi ilə istədiyi nailiyyəti əldə edə bilər. Bunun üçün güclü olmağa çalışmaq lazımdır. Güclü olmaq işə bacarıqdır, hər bir keyfiyyət kimi bunu da qazanmaq lazımdır. İntihar etmək çıxış yolu deyil, insan öz potensial gücündən istifadə etməlidir. Təəssüf ki, intiharın səbəbləri adətən faktın özündən sonra müəyyən edilir və təhlil edilir.

Ədəbiyyat

1. Həsənova A.M., R.A. Rüstəmli, *Müasir təbiətsünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyaları*, Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021.

2. Бехтерев В.М. Роль внушения в общественной жизни. – СПб.: издание К.Л. Риккера, 1898. – 53 с. Всемирный день предотвращения самоубийств // Центр СМИ: Всемирная организация здравоохранения. Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2007/s16/ru> (25.02.2013)

3. Банников Г.С., Вихристюк О.В., Федунина Н.Ю. Применение технологии выявления факторов риска развития суицидального поведения среди подростков и молодежи // Психологическая наука и образование. 2018. Том 23. № 4. С. 91-101.

4. Семенова Н.Б. Современные стратегии профилактики суицида у коренных народов: обзор зарубежной литературы // Суицидология. 2017. Том 8. № 2 (27).

5. Carli V. Preventing Suicidality Through Online Tools: The SUPREME Project // Understanding Suicide / In Courtet P. (eds). Springer, Cham. 2016. P. 281—289. DOI:10.1007/978-3-319-26282-6_23

WOMEN'S EDUCATION AS THE MAIN PILLAR OF SOCIAL DEVELOPMENT

QADINLARIN TƏHSİLİ SOSIAL İNKIŞAFIN ƏSAS DAYAĞI KİMİ

ABBASOVA KÖNÜL AKIF QIZI

Bakı Avrasiya Universiteti "Biznes və menecment"

kafedrasının müəllimi

ORCID İD: 0009-0007-0254-027X

Xülasə. Qadınların təhsili cəmiyyətin struktur inkişafında transformativ gücə malikdir. Təhsil alan qadınlar yalnız bilik və peşə bacarıqları qazanmır, eyni zamanda sosial aktivliyə və vətəndaş iştirakına daha çox meyil göstərilir. Araşdırmalar göstərir ki, qadınların savadlılıq səviyyəsinin yüksəlməsi ailədaxili qərarvermədə onların rolunu gücləndirir və gender əsaslı bərabərsizliyin azalmasına təsir edir. Qızların təhsil imkanlarının genişlənməsi erkən yaşda əmək bazarına daxilolma və ya məcburi sosial rollara yönləndirilmə hallarını azaldır. Bu isə onların öz həyat seçimlərini sərbəst müəyyən etməsinə şərait yaradır. Xüsusilə kənd və ucqar ərazilərdə təhsilin əlçatanlığı qadınların sosial təcridinin qarşısını alır və onların ictimai həyata inteqrasiyasını sürətləndirir.

Rəqəmsal dövrdə qadınların informasiya texnologiyalarına çıxışı və rəqəmsal savadlılığı ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Onlayn təhsil platformaları və distant öyrənmə imkanları qadınlar üçün çevik təhsil mühiti yaradır. Bu, xüsusilə ailə və iş öhdəliklərini paralel şəkildə yerinə yetirən qadınlar üçün vacibdir. Eyni zamanda, təhsil sistemi daxilində inklüziv mühitin formalaşdırılması mühüm amildir. Gender həssas kurikulumlar, bərabər imkan siyasəti və maarifləndirici proqramlar qadınların potensialının tam reallaşmasına şərait yaradır. Ümumilikdə, qadınların təhsili yalnız sosial ədalət məsələsi deyil, həm də dayanıqlı və balanslı inkişaf modelinin əsas elementidir.

Açar sözlər. Qadın, təhsil, inkişaf, cəmiyyət, social.

Women's education holds transformative power in the structural development of society. Educated women not only acquire knowledge and professional skills but also tend to be more socially active and engaged in civic participation. Research shows that higher literacy levels among women strengthen their role in household decision-making and contribute to the reduction of gender-based inequalities. Expanding educational opportunities for girls reduces instances of early entry into the labor market or being directed into compulsory social roles. This, in turn, enables them to freely determine their life choices. Particularly in rural and remote areas, access to education prevents women's social isolation and accelerates their integration into public life.

In the digital age, women's access to information technologies and digital literacy is of particular importance. Online education platforms and distance learning opportunities provide a flexible learning environment for women. This is especially crucial for women who manage family and work responsibilities simultaneously. At the same time, creating an inclusive environment within the education system is an essential factor. Gender-sensitive curricula, equal opportunity policies, and awareness-raising programs allow women to fully realize their potential. Overall, women's education is not only a matter of social justice but also a fundamental element of a sustainable and balanced development model.

Keywords: Women, Education, Development, Society, Social

KADINLARIN EĞİTİMİ SOSYAL GELİŞMENİN TEMEL DAYANAĞI OLARAK

Kadınların eğitimi, toplumun yapısal gelişiminde dönüştürücü bir güce sahiptir. Eğitim alan kadınlar yalnızca bilgi ve mesleki beceriler kazanmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal aktiviteye ve vatandaş katılımına daha fazla eğilim gösterirler. Araştırmalar göstermektedir ki, kadınların okuryazarlık düzeyinin yükselmesi, aile içi karar alma süreçlerindeki rollerini güçlendirir ve cinsiyete dayalı eşitsizliğin azalmasına etki eder. Kızların eğitim imkanlarının genişletilmesi, erken yaşta iş gücüne katılma veya zorunlu sosyal rollere yönlendirilme durumlarını azaltır. Bu da onların kendi yaşam seçimlerini özgürce belirlemelerine imkân tanır. Özellikle kırsal ve uzak bölgelerde eğitimin erişilebilirliği, kadınların sosyal izolasyonunun önüne geçer ve onların toplumsal hayata entegrasyonunu hızlandırır.

Dijital çağda kadınların bilgi teknolojilerine erişimi ve dijital okuryazarlığı ayrıca önem taşır. Çevrimiçi eğitim platformları ve uzaktan öğrenme imkânları, kadınlar için esnek bir eğitim ortamı yaratır. Bu, özellikle aile ve iş

yükümlülüklerini paralel olaraq yerine getiren kadınlar için kritik önemdendir. Aynı zamanda, eğitim sistemi içinde kapsayıcı bir ortamın oluşturulması da önemli bir faktördür. Cinsiyet duyarlı müfredatlar, eşit fırsat politikaları ve bilinçlendirici programlar, kadınların potansiyelinin tam olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlar. Genel olarak, kadınların eğitimi yalnızca bir sosyal adalet meselesi değil, aynı zamanda sürdürülebilir ve dengeli kalkınma modelinin temel bir unsurudur.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Eğitim, Gelişim, Toplum, Sosyal

GİRİŞ

Qadınların təhsilə çıxışı müasir cəmiyyətlərin inkişaf göstəricilərindən biri kimi qəbul edilir və bu, həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə əhəmiyyətli nəticələr doğurur. Tarixi perspektivdən baxdıqda, bir çox ölkələrdə qadınlar uzun müddət təhsil imkanlarından məhrum olmuş, onların savadlanması sosial və mədəni stereotiplərlə məhdudlaşdırılmışdır. Lakin son yüzillikdə qadınların təhsilə çıxışı sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunmuşdur. Bu dəyişiklik yalnız fərdi bilik və bacarıqların artırılması ilə məhdudlaşmır, həm də gender ədalətinin təmin edilməsi, sosial bərabərliyin gücləndirilməsi və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması kimi geniş miqyaslı təsirlərə malikdir.

Qadınların təhsili həm də cəmiyyətin sosial strukturunu dəyişdirmək üçün güclü vasitədir. Təhsilli qadınlar yalnız peşə və karyera sahəsində uğur qazanmaqla kifayətlənmir, həm də ailə daxilində və cəmiyyət səviyyəsində qərar vermə proseslərinə aktiv şəkildə qatılırlar. Bu, gələcək nəsillərin sosial və intellektual inkişafına da təsir göstərir, uşaqların təhsili və sağlamlıq göstəricilərinin yüksəlməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda qadınların təhsildə və elm sahələrində iştirakının artırılması innovasiya, texnologiya və iqtisadiyyatın inkişafında yeni imkanlar yaradır, bu da davamlı və balanslı cəmiyyət modelinin formalaşmasına xidmət edir.

Dünya üzrə təhsil sahəsindəki beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən UNESCO və UNICEF qadınların təhsil imkanlarının genişləndirilməsini prioritet istiqamət kimi müəyyən ediblər. Bu təşkilatlar tərəfindən yayımlanan hesabatlar göstərir ki, qızların ibtidai və orta təhsilə cəlb olunması üzrə əldə olunan nailiyyətlər regionlar və ölkələr üzrə fərqlilik göstərir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsulluq, erkən nikah və gender stereotipləri qızların məktəbə davamiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır.

Bu məqalədə qadın və təhsil mövzusunun tarixi və müasir konteksti, sosial və iqtisadi əhəmiyyəti, qadınların təhsildə qarşılaşdığı çətinliklər və bu sahədə həyata keçirilə biləcək strateji təkliflər təhlil olunacaq. Məqsəd yalnız qadınların təhsilə çıxışının vacibliyini göstərmək deyil, həm də bu sahədəki maneələrin aradan qaldırılması və gender bərabərliyinin təmin edilməsi istiqamətində praktik həll yollarını təqdim etməkdir.

NƏZƏRİ HİSSƏ

Qadınların təhsilə çıxışı müasir cəmiyyətlərin sosial-iqtisadi inkişafının ən vacib göstəricilərindən biridir. Təhsil yalnız fərdi bilik və bacarıqların artırılması deyil, həm də gender bərabərliyinin, insan hüquqlarının və davamlı inkişafın təmin olunması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan qadın və təhsil mövzusu global miqyasda həm elmi, həm də siyasi gündəmin prioritet istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Qadınların təhsilə bərabər çıxışının təmin edilməsi beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində xüsusi yer tutur. UNESCO və UNICEF tərəfindən yayımlanan hesabatlarda qeyd olunur ki, son onilliklərdə qızların ibtidai və orta təhsilə cəlb olunması səviyyəsi artmışdır, lakin regionlar arasında ciddi fərqlər qalmaqdadır. Xüsusilə aşağı gəlirli ölkələrdə erkən nikah, yoxsulluq və gender stereotipləri qızların məktəbdən kənar qalmasına səbəb olur.

BMT-nin qəbul etdiyi United Nations-un Davamlı İnkişaf Məqsədlərindən biri olan 4-cü məqsəd – keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi – və 5-ci məqsəd – gender bərabərliyi – birbaşa

qadınların təhsildə iştirakının genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu məqsədlər göstərir ki, qadınların təhsili təkcə sosial ədalət məsələsi deyil, həm də iqtisadi inkişafın mühərrikidir [3].

Tarixən bir çox cəmiyyətlərdə qadınların təhsil alması məhdudlaşdırılmışdır. Lakin maarifçilik dövründən başlayaraq qadınların təhsilə çıxışı ilə bağlı ideyalar güclənmişdir. İngilis yazıçısı və feminist mütəfəkkir Mary Wollstonecraft qadınların kişilərlə bərabər təhsil hüququnu müdafiə edərək, cəmiyyətin tərəqqisinin bununla mümkün olacağını vurğulamışdır. Onun fikirlərinə görə, qadının savadlı olması ailənin və bütövlükdə cəmiyyətin intellektual səviyyəsinə müsbət təsir göstərir.

Müasir dövrdə isə insan kapitalı nəzəriyyəsi qadın təhsilinin iqtisadi artımla birbaşa əlaqəli olduğunu göstərir. Təhsilli qadınlar əmək bazarında daha fəal iştirak edir, yüksək gəlir əldə edir və ailə rifahının yüksəlməsinə töhfə verirlər. Araşdırmalar göstərir ki, ananın təhsil səviyyəsi artıqca uşaqların sağlamlıq və təhsil göstəriciləri də yaxşılaşır.

Qadınların təhsili yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayır. Təhsilli qadınlar ailə planlaşdırılması, sağlam qidalanma və tibbi xidmətlərdən istifadə sahəsində daha məlumatlı olur. Bu isə demografik sabitliyə və sosial rifaha müsbət təsir edir. Bundan əlavə, qadınların ali təhsil alması onların idarəetmə və qərarvermə proseslərində iştirakını artırır.

Son illərdə STEM (elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat) sahələrində qadınların iştirakının artırılması xüsusi diqqət mərkəzindədir. Bir çox beynəlxalq proqramlar qızların texniki ixtisaslara marağını artırmağa yönəlmişdir. Bu təşəbbüslər innovasiya və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacibdir. Bütün irəliləyişlərə baxmayaraq, qadınların təhsilə çıxışı qarşısında hələ də ciddi maneələr mövcuddur. Erkən nikah halları, ənənəvi gender rolları, təhlükəsizlik problemləri və iqtisadi çətinliklər bəzi regionlarda qızların məktəbdən uzaqlaşmasına səbəb olur. Xüsusilə münafişə zonalarında və humanitar böhran yaşayan ölkələrdə qızların təhsili daha çox risk altındadır. Bundan başqa, ali təhsildə iştirak səviyyəsi artsa da, rəhbər və elmi-tədqiqat mövqelərində qadınların təmsilçiliyi hələ də kişilərlə müqayisədə aşağıdır. Bu isə göstərir ki, problem yalnız təhsilə çıxışla deyil, həm də struktur və institusional baryerlərlə bağlıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qadın və təhsil mövzusu müasir cəmiyyətlərin davamlı inkişafı üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Beynəlxalq təşkilatların hesabatları və elmi araşdırmalar göstərir ki, qadınların təhsilə investisiya qoyuluşu sosial rifahın, iqtisadi artımın və demokratik dəyərlərin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Gender bərabərliyinin təmin olunması üçün yalnız hüquqi çərçivənin mövcudluğu kifayət deyil; eyni zamanda, cəmiyyətin düşüncə tərzində dəyişiklik və inklüziv təhsil siyasətinin həyata keçirilməsi vacibdir. Beləliklə, qadınların keyfiyyətli təhsil alması yalnız fərdi uğur məsələsi deyil, həm də qlobal inkişafın əsas şərtlərindən biridir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq mövzu ilə bağlı aşağıdakı təkliflər verilmişdir:

- **Erkən müdaxilə proqramlarının gücləndirilməsi.** Məktəbəqədər və ibtidai təhsil mərhələsində qızların təhsilə davamlı cəlb olunması üçün xüsusi təşviq proqramları hazırlanmalıdır. Erkən mərhələdə təhsildən yayınmanın qarşısının alınması sonrakı mərhələlərdə bərabərliyi gücləndirir.
- **Rəqəmsal savadlılığın artırılması.** Qızlar və qadınlar üçün informasiya texnologiyaları, proqramlaşdırma və rəqəmsal bacarıqlar üzrə pulsuz və ya güzəştli kurslar təşkil edilməlidir. Bu, onların gələcək əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırır.
- **Regionlarda təhsil əlçatanlığının yaxşılaşdırılması.** Kənd və ucqar ərazilərdə nəqliyyat, təhsil infrastrukturu və təhlükəsizlik məsələləri həll edilməlidir. Xüsusilə sosial həssas ailələrdən olan qızlar üçün təqaüd və maddi dəstək mexanizmləri genişləndirilməlidir.

- **Gender həssas təhsil siyasəti.** Tədris proqramlarında gender stereotiplərini gücləndirən yanaşmalar aradan qaldırılmalı, bərabər imkanları təşviq edən məzmun formalaşdırılmalıdır. Müəllimlər üçün gender bərabərliyi mövzusunda ixtisasartırma təlimləri keçirilməlidir.

- **Validəyn və icma maarifləndirilməsi.** Ailə və cəmiyyət daxilində qızların təhsilinin əhəmiyyəti barədə maarifləndirmə kampaniyaları aparılmalıdır. Sosial dəstək mühiti yaradıldıqda qızların məktəbdən yayınma halları azalır.

- **Ali təhsildə və elmi sahədə qadınların təşviqi.** Qadınların tədqiqat və rəhbər vəzifələrdə iştirakını artırmaq üçün mentorluq proqramları və xüsusi qrantlar tətbiq olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. **Wollstonecraft, M.** (2009). *A vindication of the rights of woman*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press. 304 p.
2. **hooks, b.** (2000). *Feminism is for everybody: Passionate politics*. Cambridge, MA: South End Press. 123 p.
3. **Unterhalter, E.** (2007). *Gender, schooling and global social justice*. London, United Kingdom: Routledge. 240 p.
4. **Stromquist, N. P., & Monkman, K. (Eds.)**. (2014). *Globalization and education: Integration and contestation across cultures* (2nd ed.). Lanham, MD: Rowman & Littlefield. 296 p.
5. **Orenstein, P.** (1994). *Schoolgirls: Young women, self-esteem, and the confidence gap*. New York, NY: Doubleday. 368 p.
6. **Zernike, K.** (2022). *The exceptions: Nancy Hopkins, MIT, and the fight for women in science*. New York, NY: Scribner. 400 p.
7. **Stromquist, N. P.** (2007). *The gender socialization process in schools: A cross-national comparison*. Geneva, Switzerland: UNESCO International Bureau of Education. 89 p.

THE FIRST WOMEN'S CHARITABLE SOCIETY IN AZERBAIJAN

AZƏRBAYCANDA İLK QADIN XEYRİYYƏ CƏMİYYƏTİ HAQQINDA

ŞIXIYEVA İLHAMƏ

Azərbaycan, Bakı, Ak. H. Əliyev küçəsi, 135A, Bakı Avrasiya Universiteti, Nəzəri
dilçilik və türk dilləri kafedrası, fil.ü.f.d,dos.

ORCID : 0000-0003-3705-922

Xülasə

1908-ci ildə Azərbaycanda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti yaradılmışdır. Bu təşkilatın təşəbbüskarı Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı, maarifçi xanım Hənifə Məlikova olmuşdur. Maarifpərvər xanım Tiflisdə Müqəddəs Nina qız məktəbində təhsil almış ilk müsəlman qadınlardan biri idi. Təhsilini başa vurduqdan sonra o, müəllimlik fəaliyyətinə başlamış, xüsusilə qızların təhsilə cəlb olunması və maariflənməsi istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü iş aparmışdır. Hənifə xanımın əsas məqsədi qadınların yalnız evdarlıq fəaliyyəti ilə kifayətlənməməsi, elmə və mədəniyyətə yiyələnərək cəmiyyətin fəal üzvünə çevrilməsi idi. Azərbaycan mesenatı, həqiqi dövlət müşaviri Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsü və maddi dəstəyi ilə açılmış Bakı Qızlar Məktəbinin fəaliyyətə başlamasında Hənifə xanım fəal iştirak etmişdir. O, məktəbin təşkilatı işlərində yaxından fəallıq göstərmiş, burada ilk müəllimlərdən biri kimi çalışmış, sonralar isə təhsil müəssisəsinin müdiri vəzifəsini icra etmişdir.

Qadın xeyriyyə cəmiyyətinin əsas məqsədi yalnız aztəminatlı ailələrə yardım göstərməkdən ibarət deyildi. Təşkilatın prioritet istiqamətlərindən biri qadınların mədəni və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsi, onlarda elmi biliklərə marağın formalaşdırılması idi. Bu isə cəmiyyətin ümumi inkişafının mühüm şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilirdi. Çünki qadın ailənin mənəvi dayacağı olmaqla yanaşı, gələcək nəslin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Savadlı və geniş dünyagörüşünə malik qadın həm öz həyatını, həm də övladlarının gələcəyini daha düzgün istiqamətləndirmək imkanına malikdir.

Hənifə xanım Məlikova Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlarından biri və qadın xeyriyyə hərəkatının təşəbbüskarı kimi milli mədəniyyət tariximizdə xüsusi ehtiramla yad edilir. Qadın xeyriyyə cəmiyyətinin fəaliyyəti nəticəsində qadınların maariflənməsi, onların maddi və mənəvi dəstək ilə təmin olunması, hüquqlarının müdafiəsi və cəmiyyətdə layiqli mövqe tutmaları istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bu təşkilatın yaradılması Azərbaycan qadınlarının ictimai həyata ilk genişmiqyaslı çıxışı kimi dəyərləndirilə bilər. Qadınlar ilk dəfə olaraq müstəqil şəkildə təşkilatlanaraq sosial problemlərin həllində fəal iştirak etmiş, bununla da sonrakı illərdə qadın hərəkatının inkişafına güclü təkan vermişlər.

Açar sözlər: Hənifə Məlikova, Azərbaycan, qadın, pedaqoq, Xeyriyyə cəmiyyəti

Abstract

In 1908, the first women's charitable society in Azerbaijan was established. The initiator of this organization was Hanifa Melikova, an enlightened educator and the wife of the prominent Azerbaijani public figure Hasan bey Zardabi. She was among the first Muslim women to receive formal education at the St. Nina Girls' School in Tiflis. After completing her studies, she began her career as a teacher and carried out consistent and purposeful work to promote girls' education and women's enlightenment. Her primary objective was to ensure that women would not confine themselves solely to domestic responsibilities but would instead acquire knowledge and culture, thereby becoming active members of society.

Hanifa Melikova also played an active role in the establishment and operation of the Baku Girls' School, which was founded through the initiative and financial support of the prominent Azerbaijani philanthropist and State Councillor Haji Zeynalabdin Taghiyev. She was closely involved in the organizational processes of the school, served as one of its first teachers, and later fulfilled the duties of its principal.

The primary mission of the women's charitable society was not limited to providing assistance to low-income families. One of its key priorities was to enhance the cultural and intellectual level of women and to foster their interest in scientific knowledge. This objective was regarded as an essential condition for the overall development of society. Women, as the moral pillars of the family, play a decisive role in shaping future generations. An educated and broad-minded woman is better equipped to guide both her own life and the future of her children.

Hanifa Melikova is respectfully remembered in the national cultural history of Azerbaijan as one of the first female educators and the founder of the women's charitable movement in the country. Through the activities of the women's charitable society, significant steps were taken toward women's enlightenment, the provision of material and moral support, the protection of their rights, and the strengthening of their position in society. The establishment of this organization can be considered the first large-scale entry of Azerbaijani women into public life. For the first time, women organized independently and actively participated in addressing social issues, thereby giving a strong impetus to the further development of the women's movement in Azerbaijan.

Keywords: Hanifa Melikova, Azerbaijan, women, educator, charitable society.

**WOMEN, VICTIMS OF REPRESSION IN THE SOVIET PERIOD: ANALYSIS IN
THE SOCIAL HISTORICAL CONTEXT OF AZERBAIJAN SOCIETY (1920–1950)**

**SOVET DÖVRÜNÜN REPRESSIYA QURBANLARI QADINLAR:
AZƏRBAYCAN CƏMIYYƏTİNİN SOSIAL TARIXI KONTEKSTİNDƏ
ANALİZ (1920–1950)**

MƏLEYKƏ ADIGÖZƏLOVA,

Bakı şəhəri, Bakı Avrasiya Universiteti, Ümumi fənlər kafedrası, Tarix müəllimi

Orcid-ORCID NO: 0000-0002-0639-9548

XÜLASƏ

XX əsrin 1930–1950-ci illərində Sovet İttifaqında həyata keçirilən kütləvi siyasi repressiyalar Azərbaycan cəmiyyətinin sosial, intellektual və mədəni inkişafına ciddi zərbə vurmuşdur. Bu repressiyalar təkcə siyasi elita və milli ziyalılarla məhdudlaşmamış, cəmiyyətin fəal subyektivi olan azərbaycanlı qadınları da əhatə etmişdir. Totalitar sovet rejimi qadınların ictimai fəallığını, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında iştirakını və müstəqil düşüncə potensialını təhlükə mənbəyi kimi qiymətləndirmişdir.

Repressiyaya məruz qalan azərbaycanlı qadınlar əsasən maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan müəllimlər, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, eləcə də ictimai-siyasi proseslərdə iştirak edən ziyalılar idi. Onların bir qismi “əksinqilabi fəaliyyət”, “millətçilik” və ya “xalq düşmənləri ilə əlaqə” kimi əsassız ittihamlarla həbs olunmuş, sürgün edilmiş və ya edam edilmişdir. Məsələn, tanınmış ictimai xadim Ayna Sultanova sovet repressiya aparatının qurbanına çevrilmiş, onun ictimai fəaliyyəti ideoloji təhlükə kimi dəyərləndirilmişdir. Həmçinin, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi Xədicə Qayıbova yaradıcılığı və ziyalı mühiti ilə əlaqələrinə görə repressiyaya məruz qalmışdır.

Sovet repressiyalarının mühüm xüsusiyyətlərindən biri də kollektiv məsuliyyət prinsipinin tətbiqi olmuşdur. Repressiya olunmuş şəxslərin həyat yoldaşları və qızları “xalq düşməninə ailə üzvü” statusu ilə hüquqi və sosial diskriminasiyaya məruz qalmış, təhsil və əmək imkanlarından məhdudlaşdırılmışdır. Bu vəziyyət qadınların sosial mövqeyinə və psixoloji durumuna uzunmüddətli mənfi təsir göstərmişdir.

Nəticə etibarilə, sovet repressiyaları azərbaycanlı qadınların tarixi rolunu zəiflətməyə yönəlsə də, onların milli kimlik, mənəvi müqavimət və tarixi yaddaşın qorunmasındakı əhəmiyyətini aradan qaldıra bilməmişdir. Repressiya qurbanı olmuş azərbaycanlı qadınların irsinin araşdırılması və xatirəsinin yaşadılması Azərbaycan tarixşünaslığının mühüm elmi və mənəvi vəzifələrindən biridir.

Açar sözlər: sovet repressiyaları, azərbaycanlı qadınlar, totalitarizm, siyasi təqiblər, milli ziyalılar.

SUMMARY

The mass political repressions carried out in the Soviet Union in the 1930s–1950s of the 20th century seriously damaged the social, intellectual and cultural development of Azerbaijani society. These repressions were not limited to the political elite and national intellectuals, but also included Azerbaijani women, who were active subjects of society. The totalitarian Soviet regime considered women's social activism, participation in the protection of national and spiritual values, and their potential for independent thought as a source of danger.

Azerbaijani women who were subjected to repression were mainly teachers engaged in educational activities, cultural and artistic figures, as well as intellectuals participating in socio-political processes. Some of them were arrested, exiled or executed on unfounded charges such as “counter-revolutionary activities”, “nationalism” or “connections with enemies of the people”. For example, the well-known public figure Ayna Sultanova became a victim of the Soviet repression apparatus, and her public activities were assessed as an ideological threat. Also, the prominent representative of Azerbaijani musical culture Khadija Gayibova was subjected to repression for her creativity and connections with the intellectual environment.

One of the important features of Soviet repressions was the application of the principle of collective responsibility. The spouses and daughters of repressed individuals were subjected to legal and social discrimination with the status of “family members of enemies of the people” and were restricted from education and labor opportunities. This situation had a long-term negative impact on the social position and psychological state of women.

As a result, although Soviet repressions aimed to weaken the historical role of Azerbaijani women, they could not eliminate their importance in preserving national identity, moral resistance, and historical memory. Researching the heritage of Azerbaijani women who were victims of repression and preserving their memory is one of the important scientific and moral tasks of Azerbaijani historiography.

Keywords: Soviet repressions, Azerbaijani women, totalitarianism, political persecution, national intellectuals.

MÜASİR DÖVÜRDƏ GƏNCLƏRİN İNNOVATİV DÜNYAGÖRÜŞÜNÜN FORMALAŞMASI

HÜSEYNOVA İMMİ ƏLİ QIZI

Bakı Avrasiya Universiteti

XÜLASƏ

Məqalədə İKT dövründə gənclərin dünyagörüşünün formalaşmasına təsir edən amillər təhlil olunub. Bildirilir ki, İKT dövründə gənclərin daxili potensialını düzgün qiymətləndirmək, onları doğru yola istiqamətləndirmək, yanlış həyat tərzindən və fikirlərdən uzaqlaşdırmaq lazımdır. Bunun üçün ailədə, məktəbdə və kollektivlərdə əsasında milli-mənəvi dəyərlərə üstünlük verilən tərbiyə, təbliğat və maarifləndirmə aparılmalıdır. Düzgün təbliğat və maarifləndirmə gənclərin şüuruna təsir edir və dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: Dövlət, cəmiyyət, dünyagörüş, siyasət, informasiya, gənclər

SUMMARY

In the article, the factors affecting the formation of the mindset of young people in the era of ICT are analyzed. It is stated that in the era of ICT, it is necessary to correctly calculate the inner potential of young people, to direct them to the path, and to distance them from wrong lifestyles and ideas. For this, education, promotion and education should be carried out in the family, school and collectives, giving preference to national and moral values. Proper promotion and education influence the minds of young people and play an important role in shaping their mindset.

Key words: Government, society, mindset, policy, information, the young

1.GİRİŞ

Müstəqil Azərbaycanın gənclər siyasətinin əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qurulub. Ulu öndərimizin aydın strategiyası ilə müstəqilliyimizin ilk illərində gənclərin enerji və imkanlarını milli maraqlarımızın müdafiəsinə səfərbər etdi, onların vətənpərvər ruhda formalaşmasına zəmin yaratdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hər zaman Azərbaycan gənclərinə inandığını, dövlətimizin gələcək inkişafında onların üzərinə böyük məsuliyyət düşdüyünü qeyd edirdi. Bu gün gənclərimizin ölkənin siyasi, sosial-iqtisadi sahələrində mühüm vəzifələrə təyin olunması, onlara böyük etimad göstərilməsi ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan siyasətin davamıdır.

XXI əsrin əvvəllərindən informasiya-kommunikasiya texnologiyaları cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Onun əhatə dairəsinə dövlət orqanları, sosial-iqtisadi, elm və təhsil, mədəniyyət sahələri aiddir, bütövlükdə, informasiya texnologiyaları insanların həyat tərzinə çevrilib. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr İKT-nin yaratdığı üstünlüklərdən yüksək səviyyədə faydalanır, iqtisadi sahədə böyük uğurlara imza atırlar.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin dərəcəsi ölkənin elmi, iqtisadi potensialının, dövlət idarəçiliyinin səviyyəsinin göstəricilərindəndir. Dünya bazarında elektron biznesin rolunun artdığı müşahidə olunur və indi ölkələrin iqtisadi rəqabəti aparmaq qabiliyyəti onların İKT-dən effektiv istifadəsindən asılıdır. Son illərdə bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycanda addımlar atılmış, İKT istiqaməti dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilib. Ölkə Prezidentinin təşəbbüsü nəticəsində İKT sahəsində səmərəli addımlar atılıb.

2. GƏNCLƏRİN İNNOVATİV DÜNYAGÖRÜŞÜNÜN FORMALAŞMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.

İKT-nin, o cümlədən, internet iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da əhəmiyyətli iqtisadi sahələrin inkişafında mühüm rol oynadığı şübhəsizdir. Belə ki, internet iqtisadiyyatı yeni istifadə və iştirak mühtəzlərinin yaranmasına, məhsuldarlığın artırılmasına, rəqiblər üzərində strateji üstünlüyün əldə olunmasına, tərəfdaşlarla münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə, informasiya resurslarından optimal istifadəyə və bütövlükdə, cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır. Bütün bu məqsədlərə çatmaq və nəzərdə tutulan işləri sistemli şəkildə həyata keçirmək üçün "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya" hazırlanıb.

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları hər bir ölkənin sosial-iqtisadi həyatına geniş nüfuz edib. Ölkəmizdə də müasir informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması, rabitə xidmətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi prioritet məsələdir. Rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafına mühüm əhəmiyyət verən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən də ölkəmizdə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində məqsədyönlü tədbirlər görülür. Son illər həyata keçirilən dövlət proqramları və zəruri islahatlar nəticəsində ölkəmizin ümumdünya elektron məkanına daha sürətli inteqrasiyası təmin edilmiş, elektron hökumətin yaradılması, informasiya təhlükəsizliyi və digər məsələlərin həlli istiqamətində mühüm addımlar atılıb.

2013-cü il Azərbaycanda "İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili" elan edilib, elə həmin il fevralın 8-də Azərbaycanın ilk telekommunikasiya peyki orbitə çıxarılib.

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən birinə çevrildiyini inkar etmək olmaz. Onun əhatə dairəsi dövlət strukturlarını və vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, sosial-iqtisadi sahələri, elm və təhsili, mədəniyyəti, bütövlükdə, insanların həyat tərzini əhatə edib. Bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının yaratdığı üstünlüklərdən lazımi səviyyədə faydalanır, iqtisadi sahədə böyük uğurlara imza atırlar. İnformasiya cəmiyyətinə istiqamətlənmiş yolun bəşəriyyətin gələcəyinə gedən yol olduğu artıq heç kimdə şübhə doğurmur.

Ancaq İKT-nin inkişafı həm də bir sıra məsələlərə yanaşmada ehtiyatlı olmamızı, onun insan faktoru ilə sintezindən doğan nəticələr barədə ətraflı düşünməmizi, yeri gəldikdə qabaqlayıcı tədbirlər görməyimizi şərtləndirir.

Müasir İKT bir tərəfdən fərdi etik, digər tərəfdən, onların tətbiqi bacarıqlarının səviyyəsinə görə yüksək tələblər qoyur: "Bir qayda olaraq, bir şəxs bu xüsusiyyətlərin yalnız birinə malikdir, amma böyüməkdə olan nəslin dəyərlərinin formalaşmasına təsir göstərmək üçün hər ikisini mükəmməl icra etməyi bacarmaq lazımdır. Valideynlər, müəllimlər gənc nəsle nisbətən tez-tez İKT-yə üz tuturlar və çeşidli həyat məsələlərini həll etmək üçün həmişə ondan rahat istifadə edə bilmirlər. XXI əsrdə yeni-yeni İKT-lərin meydana gəlməsi ilə əlaqədar olaraq, bilik ötürülməsi istiqamətində dəyişiklik yaranıb. Artıq biliklər yaşlı nəsildən gənclərə

deyil, əksinə ötürülür. Müasir dünyanın yüksək sürətli dəyişmə şəraitində virtual aləm kimi həyat sahələrində öyrətmə rolunu yerinə yetirə bilməyən yaşlı adamların nüfuzunun azalması müşahidə olunur. Artıq virtual aləm evdə olan dünya görmüş babadan min qat artıq informasiya verə bilir.

Eyni zamanda, müasir İKT-nin istifadəsində yüksək səviyyəli bacarıqlara malik olan bir qrup mütəxəssis var. Onlardan bəzilərində qabarıq deviant, assosial meyillər (trollar, heyterlər) açıq əks olunur və məhz onlar yeni nəslin dəyərlərinin formalaşmasına təsir edə biləcəklər. Bu amillərin təsiri fərdin mənəvi-etik səviyyəsinin və psixoloji mədəniyyətinin azalmasına gətirib çıxarır”.

Tədqiqatçılar hesab edir ki, müasir insanın inkişafı üçün göstərilən şərtlər rəqəmsal təcrübəni yaratmağın zəruriliyini şərtləndirir: “Təcrübə həm də İKT-dən istifadə etmək üçün bilik, bacarığından əlavə, onun virtual aləmdə əməl və hərəkətləri üçün doğru istifadə, məsuliyyət motivasiyasını nəzərdə tutur. Yəni rəqəmsal vətəndaş yetişdirmək məsələsi meydana çıxır. Yaşlılar rəqəmsal "immigrantlar" olduğu halda, internet dövründə doğulan nəsil rəqəmsal "aborigenlər"dir. Rəqəmsal vətəndaşlıq müasir rəqəmsal dünyada formalaşma mərhələsində olan ümumi qəbul edilmiş qaydalar və davranış normaları ilə internet mühitində qarşılıqlı təsirlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Təsəvvür edin ki, yüksək texnologiyaya malik bir ölkəyə düşmüşünüz, lakin insanlar arasında münasibətləri tənzimləyən dəqiq qaydalar və normalar yoxdur. Heç bir hüquq-mühafizə orqanı yoxdur, bu, tamamilə özünü təşkil edən bir yerdir. Bu ölkə internet sahəsidir. Onun inkişaf perspektivi gələcək nəsillər üçün qaydaların müəyyən edilməsi, təhlükəsizliyin yaranmasıdır. Bunun üçün İKT-nin tətbiqi prosesində ortaya çıxan imkanlar və risklərin öyrənilməsi, araşdırılması tələb olunur. İnternet texnologiyalarının düzgün tətbiqi nümunəsi inkişaf məzmununun yaradılması, konstruktiv internet-kommunikasiya bacarıqları və kiber aqressiya təzahürləri ilə işləməyə diqqət etməyi tələb edir [7].

İnternet ünsiyyətinin xüsusiyyətlərini bilmək və internet məkanında effektiv və münaqişəsiz ünsiyyət üçün real məkanda ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və sınaqdan keçirilməsi, empatiyanın inkişafı, onun ifadəsinin müəllifə təsirinin proqnozlaşdırılması qabiliyyəti lazımdır. Real və internet mühitində fəaliyyətlərini, onların məsuliyyətini başa düşmək qabiliyyəti üçün refleksin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, virtual birliklərdə söylənilənlərin həmsöhbətə emosional təsirinin daha az olmaq ehtimalı var, çünki verbal və paraverbal məlumatların qəbulu və ötürülməsi kanallarına mimika, jestlər, intonasiya və s. daxil deyil. Bu səbəblərdən müəllifdə həmsöhbətin niyyəti haqqında öz təsəvvürü yaranır ki, bu da neqativ emosional təsir vəziyyətinə düşür. Məsələn, hansısa bir ifadəni işlədərkən biz verbal ünsiyyət zamanı mimika və jestlə bunu ironik və məcazi mənada işlədiyimizi ifadə edə bilirik, internet məkanında bu alətlər işləmədiyindən, hətta adi bir söz qarşı tərəfdə qıcıq yarada bilər”.

Bütün bu araşdırmadan sonra bu qənaətə gəlirik ki, İKT-nin inkişafı bizə nə qədər müsbət dividendlər vəd edirsə, bir o qədər də onun doğura biləcəyi mənfi fəsadlardan mühafizə olunmağımızı zəruri edir.

Gənclərin daha yaxşı, stabil inkişaf edən cəmiyyətdə və rahat yaşaması üçün dünya ölkələrində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətçilik siyasətinin əsasında dayanır. Çünki gənclər daim yenilik tərəfdarı olmaqla, müasirliyə, yeni yaşam tərzinə tez reaksiya verir, eyni hadisə və prosesə fərqli münasibət bildirirlər. Respublikamızın gənclərinin də özünəməxsus keyfiyyət, maraq və dünyagörüşləri vardır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev öz siyasətində daima gənclərə qayğı göstərmiş, onların bir fərd kimi yetişməsinə xüsusi önəm vermişdir. Ulu öndər respublika rəhbərliyinə gəlidiyi ilk dövrlərdən gənclərin himayədarı kimi çıxış edərək sağlam düşüncəli yeni nəslin

yetiştirilməsi sahəsində böyük işlər görmüşdür. Hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən başlayaraq gənclər siyasəti ilə bağlı bir çox fərman və sərəncamlar imzalayan ulu öndər gənclərin milli və vətənpərvər ruhda tərbiyəsinə həmişə önəm vermişdir [6].

Gənclər daha çox özünə inamlı olmalı, özünə güvənməli, öz bacarıq və keyfiyyətlərini, daxili potensialını göstərməlidirlər. Azərbaycan alimi Səlahəddin Xəlilovun fikrinə: "Gənclərin mənəvi tərbiyəsinə didaktikanın, pedaqogikanın öhdəsinə buraxmaq böyük sadəlövhlükdür. Əgər insanlar dünyanın ahəngini duya bilməsə, təbii gözəllik qarşısında heyərlənməsə, öz daxili mənəvi güc qaynağını kəşf etməsə, öz mənəviyyatını dünya ilə təmasda özünüdərk və refleksiya yolu ilə daim təkmilləşdirməsə, kənarında ülvəi olan, gözəl olan nə varsa hamısının, əslində, öz daxilində olanların təzahürü, ikinci həyatı olduğunu dərk etməsə, yəni özünə genetik imkan şəklində təbiətdən xas olan potensial mənəvi kamilliyi, müqəddəslik duyğusunu aktivləşdirməsə, canlandırmasa, özünün həyat tərzinə, fəaliyyət prinsiplərinə çevirməsə – təkcə kənar bilikləri öyrənməklə kifayətlənsə – insan bəlkə bilikli ola bilər, lakin kamil olmaz, alim ola bilər, lakin insan olmaz" [1,s.361].

Müasir dövrdə gənclər öz həyat seçimini və yaşayış tərzini postsovet dövrünün iqtisadi və sosial islahatlarının nəticələrinin sabitləşməsi şəraitində edirlər. Lakin sosial-mənəvi idealların, milli-mənəvi dəyərlərin kəskin şəkildə aşınması və yeniləşən cəmiyyətin dəyər oriyentasiyalarının transformasiyası hələ də sabit inkişafa cavab vermir. Bəzən gənclərdəki düzgün olmayan dünyagörüşü onları başqa səmtə yönəldir, onlar zərərli vərdislərə qurşanır, narkomaniya tələsinə düşür, sərxoşluğa aludə olur, cinayətkar ələmlə əlbir olurlar. Bunun qarşısının alınmasının əsas yolu müntəzəm olaraq gənclər arasında təbliğat, maarifləndirmə işinin aparılmasıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev nitqlərinin birində bu barədə demişdir: "Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizə yaxşı bələd olmalı, dilimizi yaxşı bilməlidir. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır, vətənpərvərlik böyük məfhumdur. Bu, sadəcə orduda xidmət etmək deyil, vətənə sadıq olmaq, vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaqdır". Ümumiyyətlə, gəncləri milli ruhda tərbiyə edərkən onların dünyagörüşü, milli çalarlar, milli mentalitet, mənəvi dəyərlər, elə-obaya, torpağa bağlılıq nəzərə alınmalıdır. Hazırda geniş yayılmış və milyonların istifadəsində olan internet, sosial şəbəkələr gənclərin şüuruna, psixikasına, oriyentasiyasına, dünyagörüşünə, siyasi və dini əqidəsinə, davranışına, mövcud qaydalara əməl etməsinə böyük təsir göstərir. Doğrudur, yeniliklərdən qaçmaq olmaz və cəmiyyəti geri çəkən, inkişafdan saxlayan bəzi vərdiş, qaydaları, stereotipləri tarixin arxivinə vermək lazımdır [3,s. 79]. Bununla belə, cəmiyyətin, xalqın qəbul etdiyi dəyərlərə uyğun gələn, cəmiyyətin tərəqqisinə səbəb olan yeni fikirləri də qəbul etmək lazımdır.

İstər ölkəmizdə, istərsə də bütün dünyada baş verən sürətli dəyişikliklər, mütləq şəkildə cəmiyyətin yeni konsolidasiya formalarının axtarışını, ölkənin və dünyanın strateji inkişaf istiqamətləri üzrə kompromis əldə olunmasına elmi əsaslandırmanı tələb edir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün əsas prinsiplərin işlənilib hazırlanması günün zərurətindən irəli gəlir.

Sosial-iqtisadi problemlərin həlli yollarını tapmaqla yanaşı, cəmiyyətin inkişafı üçün yeni bir yol müəyyən etmək zərurəti yaranıb. Belə ki, formalaşmış dünyagörüşü oriyentasiyası sosial gərginliyin sürətlə azaldılmasına və sosial şəbəkələrin zəifləməsinə kömək etmir. Mövcud vəziyyət müasir gəncliyin psixoloji xüsusiyyətləri ilə daha da mürəkkəbləşir: maksimalizm, ümumiləşdirmə meyli, hakimiyyətə və əhəmətlərə etinasızlıq, hakimiyyət strukturlarına etimadsızlıq, bu, müəyyən dərəcədə asosial ədalət və siyasi problemlərlə ifadə olunur. Ətrafı və öz daxili dünyasını kökündən dəyişmək istəyi gənclərin üzərinə düşən artan məsuliyyət və eyni zamanda yaşlı nəsillərdən qoyulan dəyərlərdən imtina ilə bağlıdır. Sadalananlar onların dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərir ki, bu zaman reallıq nəzərə

alınmalıdır. Belə ki, dünyagörüşü dünyanın reallıqla nəzəri və praktiki əlaqəsinin vəhdətində mənəvi və praktik mənimsənilməsidir.

Gənclər arasındakı ziddiyyətlərə dair fərqli, bəzən diametrik şəkildə əks mövqelərin çoxluğu dövlətin inkişafı üçün layiqli perspektivlər haqqında vahid bir baxışın formalaşmasına kömək etmir və gəncləri "indiki dövrdə" yaşamağa məcbur edir. Gənclər sürətlə dəyişən sosial-tarixi şəraitdə sağ qalmağa, yeni şəraitə uyğunlaşmağa kömək edəcək dəyərləri müstəqil şəkildə inkişaf etdirməyə və öz sosial təcrübəsində sınaqdan keçirməyə məcburdurlar. Fərdilik, kollektivçilik, millilik kimi meyarlar hazırda daha da aktuallaşır, lakin eyni zamanda bu dəyərlərlə ictimai maraqların tanınması, dostluq, sevgi, zəhmət, ədalət arasında tarazlıq tapmaq lazım gəlir.

Ulu öndər gənclərdəki vətənpərvərlik hissənin yüksək olmasını istəyirdi. O deyirdi: "Vətənpərvərlik böyük məfhumdur. Bu sadəcə orduda xidmət etmək deyil. Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq - budur vətənpərvərlik! Vətənpərvər gənclər yetişdirilməsi təkcə təhsil müəssisələrinin işi ilə bitmir. İlk olaraq, ailədən başlayan bu tərbiyəvi iş təhsil müəssisələrində davam etdirilir, bütün cəmiyyətin, onun hər bir üzvünün əməlinə mənəvi nümunələrlə yetkinləşir" [5].

Gənclərin dəyər oriyentasiyalarının formalaşmasının öyrənilməsi hazırda vacibdir, çünki ölkə mövcud dünyagörüşü böhranından ("olmaz" qadağası) çıxmağa çalışır. Belə ki, cəmiyyətin gələcək rifahı müasir gənclik probleminin həllindən çox asılıdır. Doğrudur, gənclər çox çalışır, öz fəaliyyət dairəsini genişləndirir, yeniliklərlə maraqlanır, öyrənir. Bütün bunların kökündə isə bəşəri dəyərlərə hörmətlə milli dəyərlərin qorunub-saxlanması durur.

Dövrümüzün global problemləri, sürətlə dəyişən dünya, mədəniyyətlərin inteqrasiyası və qarşıdurması, zəngin və kasıb ölkələr məsələsi və dövlətlər daxilində vətəndaşların təbəqələşməsi və qarşıdurması - müasir dünya birliyini müşayiət edən problemlər yenidən təşkilatlanma ilə bağlı suallar yaradır. Bütün insan həyatına, insan, təbiət və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə, əsas mövqelərə yenidən baxılmasını diktə edir. Ona görə də insanın təbiətə münasibətini dəyişmək lazımdır ki, bu, ilk növbədə, gənclərin dünyagörüşünün dəyişməsi ilə mümkündür.

Gələcəyə ümid etdiyimiz gənclər gələcəkdə problemləri həll etməyə hazır olmalı, insan, təbiət və cəmiyyət arasında idarəetmə və qarşılıqlı əlaqə prinsiplərinə yiyələnməli, həyatın qorunması naminə yeni yaranan suallara adekvat cavablar tapmalı və yer üzündə bəşəriyyətin davamlı inkişafı üçün zəruri təkliflərlə çıxış etməlidirlər. Tarixi təcrübə göstərir ki, gəncliyin rolu, bir qayda olaraq, sosial dəyişikliklər dövründə daha da artır.

Dövlət sosial institutlar vasitəsilə müasir gəncin dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərə, indiki gəncliyin dünyagörüşünü araşdıraraq onlarda gələcəkdə ona faydalı olacaq keyfiyyətləri tərbiyə edib inkişaf etdirə bilər. Bunlar gənclərin dünyagörüşünün formalaşmasının baş verdiyi ideologiya, təhsil və ictimai-tarixi şəraitlə bağlı məsələlərdir.

Müasir dünyanın rəşional transformasiyasında gənc nəslin mühüm rolu, ideoloji və siyasi vasitələrin böyük gücü ictimai şüurun formalaşması və aktual dünyagörüşü problemlərinin ciddiliyi əsas məsələlərdən hesab olunur. Gənclərin mənəvi inkişaf səviyyəsi onun cəmiyyətin inkişafına, deməli, insanın və təbiətin birgə təkamülü nəzərə alınmaqla dünyagörüşündə yeni sərhədlərə çıxmasına səmərəli təsirinə mümkünliyini müəyyən edir. İctimai şüurda, ideoloji sferada, təhsil sferasında baş verən prosesləri dərk etmək və bu əsasda dünyagörüşünün formalaşmasına yanaşmaları əsaslandırmaq, dünya inkişafı tendensiyalarını proqnozlaşdırmaqda gənclərin potensialından istifadə etməyin əhəmiyyəti böyükdür.

Gənclərin sosial praktikada fəal iştirak etmək qabiliyyəti və hazırlığı məsələsi həm Azərbaycan, həm də dünya cəmiyyətinin müasir inkişaf mərhələsində əsas məsələlərdən biridir.

İdeoloji oriyentasiya seçimində ideologiya və fərdi azadlıq sahəsində dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə baxımından gənclərin dünyagörüşünün formalaşması üçün lazımı işlər görülməli, Azərbaycanda və dünyada transformasiya prosesləri dövründə gənclərin dünyagörüşü istəklərinin tam həyata keçirilməsi üçün ideologiya və təhsil sahəsində dövlət siyasətinin optimallaşdırılması üçün tövsiyələr irəli sürülməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir şəraitdə həyatı formalaşdıran müstəqil qüvvəyə çevrilən ictimai şəurun rolu getdikcə artır. Bunu nəzərə alaraq tədqiqatçılar bu fikrə gəlirlər ki, cəmiyyətin fəaliyyət göstərməsi və inkişafı artıq obyektiv texnoloji, texniki-iqtisadi, sosial-iqtisadi proseslərlə birmənalı olaraq müəyyən edilmir; ən azı bərabər təyinedici qüvvə insan şəurunda, insan psixikasında baş verən proseslərdir.

Gənclərin əsas ehtiyaclarını birləşdirən dəyərlər: iş, ailə və təhsil dövlət gənclər siyasətində xüsusilə nəzərə alınmalıdır və yeri gəldikcə yenilənməlidir. Əmək və bilik dünyagörüşünün müvafiq olaraq iradi, dəyər və idrak komponentlərinin mahiyyətini əks etdirən vahid dünyagörüşünün formalaşmasında zəruri amillərdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında 2015-ci il 26 yanvar tarixli 998 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”nda isə gəncliyin inkişafı dövlətin sosial siyasətinin vacib tərkib hissələrindən biri olması, gənclər siyasəti gənclərin dinamik inkişafı üçün həyata keçirilən ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər komplekslərinin artması, dünyada baş verən qlobal dəyişikliklər və çağırışlar, həmçinin ölkənin yeni inkişaf imkanları Azərbaycanda gənclər siyasətinin yeni strategiyasının hazırlanmasını və qəbulunu qeyd edilən zaman dövründə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu proqram dünyada gedən prosesləri nəzərə alaraq, növbəti illərdə də Azərbaycan gənclərinin vətənpərvərlik, vətəndaşlıq tərbiyəsinin gücləndirilməsi və dəyərləndirilməsi, onlar tərəfindən innovativ düşüncə və rəqabətə davamlı biliklərin əldə olunması, yüksək texnologiyalar və informasiya mühitində sərbəst davranışının təşviqini zəruri edir. Dövlət Proqramının əsas məqsədi isə respublikamızda gənclər siyasətinin daha da səmərəli həyata keçirilməsini təmin etməkdir. Bir sözlə, Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi dövlət siyasətində gənclik mövzusunun aktuallığı bir daha aydın təsbit olunur [4].

Gənclərin dünyagörüşünün formalaşma xüsusiyyətlərini aşkar etmək üçün gənclərin fəaliyyət göstərdiyi ictimai-tarixi şərait və bu halların gənclərin dünyagörüşünün formalaşmasında rolu, gənclərin diferensiasiyasının xüsusiyyətləri, dəyər dinamikası və siyasi fəallıq, gənclərin cəmiyyətin sosial və siyasi strukturlarına münasibəti kimi məsələləri nəzərə almaq lazımdır. Müasir dövrün spesifikliyi gənclərin dünyagörüşünün formalaşmasının Azərbaycan cəmiyyətində mənəvi dəyərlərdəki transformasiya şəraitində baş verməsi ilə əlaqədardır.

Milli-mənəvi dəyərlərin, əxlaqın, adət-ənənələrin yeni nəsllə çatdırılması üçün mədəni abidələrin, ailənin, bədii ədəbiyyatın, milli fəlsəfi fikrin rolu böyükdür. Lakin milli ruhu qorumaq, inkişaf etdirmək və yeni nəsillərə çatdırmaq üçün ən yaxşı mühit milli dövlətçilik şəraitində yaranır. Milli dövlət ancaq ərazinin, maddi sərvətlərin deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət edir. Və bu zaman milli ruh həyat tərzinə çevrilir. Dövlətçilik ideologiyası da, milli ideologiya da eyni bir təməl üzərində – milli fəlsəfi fikir zəminində formalaşır [2, s. 56].

İnformasiya kommunikasiyaları texnologiyaları dövründə gənclərin potensialının doğru qiymətləndirilməsi, onların dünyagörüşünün düzgün formalaşması, həqiqətin əldə olunması yollarında əsl meyarlardan istifadə etməsi, öz həyat tərzini müəyyən edərkən bəşəri dəyərlərə hörmət etməklə milli-mənəvi dəyərlərə söykənməsi üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilməli, tərbiyə və maarifləndirmə işi genişləndirilməlidir

3. NƏTİCƏ

Bütün bu araşdırmadan sonra bu qənaətə gəlirik ki, İKT-nin inkişafı gənclərə nə qədər müsbət dividendlər vəd edirsə, bir o qədər də onun doğura biləcəyi mənfi fəsadlardan mühafizə olunmaqlarını zəruri edir.

Prezident İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə yetişən gənclərin qəhrəmanlığı nəticəsində torpaqlarımız işğaldan azad edildi. Vətən müharibəsində canından keçənlərin, şəhidlik zirvəsinə ucalanların əksəriyyəti gənclərimizdir. Bu, müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafında gənclərimizin xidmətini təsdiqləyən növbəti nümunənin təzahürüdür. Bugünkü müasir Azərbaycan gənclərinin dünyagörüşü daha fərqlidir, dünyada gedən proseslərə yaxşı bələddirlər, eləcə də yüksək analiz etmək qabiliyyətinə malikdirlər. Azərbaycan gənclərinin inkişafına, müxtəlif sahələrdə nəaliyyətlər əldə edən gənclərə Heydər Əliyev Fondu və Fondun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən misilsiz dəstək göstərilir. Elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, ekoloji sahələrə aid proqram və layihələr hazırlanaraq həyata keçirilir. Heydər Əliyev Fondu ölkəmizlə yanaşı xaricdə yaşayan tanınmış, öz yüksək bilik və qabiliyyəti ilə seçilən müvəffəqiyyət qazanmış gənc həmvətənlərimizə də böyük diqqət ayırır. Xarici ölkələrin tanınmış elmi-tədqiqat mərkəzləri ilə alimlərin mübadiləsini təşkil edir, ölkənin yaradıcı və elmi potensialının artırılmasına böyük köməklik göstərir. [8].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilov S. Mənəviyyat fəlsəfəsi. Bakı, Azərbaycan Universiteti, 2007
2. Əhmədov A. Keçid dövründə milli-mənəvi dəyərlərin transformasiyası. Naxçıvan, 2015
3. Şabanov Z. Milli-mənəvi dəyərlərin formalaşması kompleks proses kimi/ Etika. estetika, aksiologiya:epistemoloji problemlər. Kollektiv monoqrafiya. Bakı, AFPoliqrAF, 2020, s.109
4. Hüseynova L. Gənclər siyasəti dövlətin əsas istiqamətlərindəndir. **“Azərbaycan Ordusu” qəzeti**, 27 yanvar 2018
5. www.president.az
6. <https://modern.az/news/10912/gencler-bizim-sabahimizdir/22.03.23>
7. <https://www.baki-xeber.com/sosial/92663.html>
8. <https://azedu.az/news/76031/>

STRUCTURAL BARRIERS TO WOMEN'S POLITICAL REPRESENTATION IN TURKEY AND THE GLASS CEILING PHENOMENON

TÜRKİYE'DE KADINLARIN SİYASAL TEMSİLİNİN ÖNÜNDEKİ YAPISAL ENGELLER VE CAM TAVAN OLGUSU

UMMUHAN AYBÜKE TOKPINAR¹

¹Gaziantep Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans
Öğrencisi,
Orcid;0009-0003-0706-3944

Özet

Türkiye’de kadınların siyasal temsilinin sınırlı kalması, bireysel tercihlerden ziyade toplumsal, kurumsal ve kültürel düzeylerde işleyen yapısal engellerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasal alan, Türkiye’de de tarihsel olarak ataerkil bir toplumsal yapı içerisinde şekillenmiş; bu yapı, siyasal kurumların örgütlenme biçimlerine ve işleyişine doğrudan yansımıştır. Ataerkil toplumsal düzen, liderlik ve otorite kavramlarını erkeklikle özdeşleştirerek siyaseti büyük ölçüde erkeklere ait bir alan olarak kurgulamış; bu durum kadınların siyasal karar alma mekanizmalarına eşit koşullarda erişimini zorlaştırmıştır.

Türkiye’de kadınlara erken dönemde seçme ve seçilme hakkı tanınmış olmasına rağmen, bu hukuki kazanım siyasal temsil alanında kalıcı ve eşit bir dönüşüm yaratamamıştır. Kadınların siyasal alandaki varlığı uzun süre sembolik düzeyde kalmış; karar alma süreçlerinde etkili olabilecek üst düzey pozisyonlara erişimleri sınırlı olmuştur. Ataerkil normlar ve kurumsallaşmış toplumsal cinsiyet rolleri, günümüzde de kadınların siyasal temsili aleyhine işleyen görünür ve görünmez engeller üretmeye devam etmektedir. Bu bağlamda cam tavan olgusu, kadınların siyasal temsillerinin önündeki en belirgin yapısal engellerden biri olarak öne çıkmaktadır. Cam tavan, kadınların eğitim, deneyim ve yetkinlik bakımından gerekli donanımına sahip olmalarına rağmen, siyasal ve yönetsel yapılarda üst düzey karar alma pozisyonlarına yükselmelerini engelleyen görünmez ve yazılı olmayan bariyerleri ifade etmektedir. Türkiye bağlamında bu bariyerler; ataerkil yaşam biçimi, yerleşik güç ilişkileri, bölgesel ve kültürel farklılıklar ile toplumsal cinsiyet temelli önyargılar aracılığıyla işlemektedir. Bu durum, kadın siyasetçilerin yeterliliklerinin sürekli sorgulanmasına ve siyasal aktör olarak meşruiyetlerinin zayıflatılmasına yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadınlara yüklenen sosyo-kültürel sorumluluklar ve aile sorumlulukları da Türkiye’de cam tavanın yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kadının öncelikli olarak “annelik” ve “ev içi sorumluluklar” üzerinden tanımlanması, kadınların siyasal faaliyetlere ayırabilecekleri zaman ve enerjiyi sınırladığı düşünülmekte ve bu durum siyasal kariyerin sürekliliğinin olmayacağını fikrine sebep olmaktadır. Bu nedenle kadınların siyasal temsil içerisindeki konumları olumsuz etkilenmektedir. Kadın kollarının parti yönetiminde ikincil bir konumda tutulması, cam tavanın kurumsal düzeyde pekişmesine neden olmaktadır.

Son olarak, Türkiye’de siyasal kültür ve medyada kullanılan dilin cinsiyetçi ve dışlayıcı niteliği, cam tavanın toplumsal düzeyde yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Kadın siyasetçilerin siyasal performansları yerine dış görünüşleri, aile yaşamları ya da özel hayatları üzerinden değerlendirilmesi, onların siyasal aktörlüklerini gölgelemekte ve meşruiyetlerini zayıflatmaktadır. Lakin Türkiye’de yapısal engellere rağmen siyasal alanda başarı elde etmiş kadın siyasetçilerin varlığı göz ardı edilmemelidir. Ancak bu örnekler, kadınların siyasal alana

eşit ve sistematik biçimde erişebildiğini değil; aksine, mevcut ataerkil ve erkek egemen yapılar içerisinde bireysel düzeyde verilen yoğun mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkan istisnai başarıları temsil etmektedir. Bu nedenle, başarılı kadın siyasetçilerin varlığı, cam tavan olgusunun ortadan kalktığını değil; yapısal engellerin aşılmasının ne denli zor ve maliyetli olduğunu göstermektedir

Anahtar kelimeler: Kadın Temsili, Siyasal Katılım, Cam Tavan Olgusu

Abstract

This study argues that the limited political representation of women in Turkey is a result of structural barriers operating at societal, institutional, and cultural levels, rather than individual choices. Historically, the political sphere in Turkey has been shaped within a patriarchal social structure, directly reflected in the organization and functioning of political institutions. The patriarchal social order equates leadership and authority with masculinity, constructing politics largely as a male domain; this has made it difficult for women to access political decision-making mechanisms on equal terms. Although women in Turkey were granted the right to vote and stand for election early on, this legal achievement has not created a lasting and equal transformation in the field of political representation. Women's presence in the political arena has long remained symbolic; their access to high-level positions that could influence decision-making processes has been limited. Patriarchal norms and institutionalized gender roles continue to produce visible and invisible barriers that work against women's political representation today. In this context, the glass ceiling stands out as one of the most significant structural obstacles to women's political representation. The glass ceiling refers to the invisible and unwritten barriers that prevent women from rising to high-level decision-making positions in political and administrative structures, despite possessing the necessary qualifications in terms of education, experience, and competence. In the Turkish context, these barriers operate through patriarchal lifestyles, established power relations, regional and cultural differences, and gender-based prejudices. This leads to constant questioning of the competence of female politicians and weakens their legitimacy as political actors. Socio-cultural and family responsibilities imposed on women within the framework of gender roles also play a significant role in the reproduction of the glass ceiling in Turkey. Defining women primarily through "motherhood" and "domestic responsibilities" is thought to limit the time and energy women can dedicate to political activities, leading to the idea that political careers are not sustainable. Therefore, women's positions within political representation are negatively affected. Keeping women's branches in a secondary position in party management reinforces the glass ceiling at the institutional level.

Finally, the sexist and exclusionary nature of the language used in political culture and media in Turkey contributes to the reproduction of the glass ceiling at the societal level. Evaluating female politicians based on their appearance, family life, or private life, rather than their political performance, overshadows their political agency and weakens their legitimacy. However, the existence of female politicians who have achieved success in the political arena despite structural obstacles in Turkey should not be ignored. These examples, however, do not represent women's equal and systematic access to the political sphere; rather, they represent exceptional successes resulting from intense individual struggles within existing patriarchal and male-dominated structures. Therefore, the existence of successful female politicians does not indicate the disappearance of the glass ceiling; rather, it demonstrates how difficult and costly it is to overcome structural obstacles.

Keywords: Women's Representation, Political Participation, Glass Ceiling Phenomenon

**A THEMATIC ANALYSIS OF THE PERCEPTION OF WOMEN IN TURKISH
PROVERBS AND ITS REFLECTIONS ON TEACHING TURKISH AS A FOREIGN
LANGUAGE**

**TÜRK ATASÖZLERİNDE KADIN ALGISININ TEMATİK ANALİZİ VE
YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNE YANSIMALARI**

ZEYNEP ARICI¹

**¹Öğretim Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve
Araştırma Merkezi,
ORCID 0009-0009-5866-5922**

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türk atasözlerinde kadın algısını ortaya koymak ve bu algının yabancılara Türkçe öğretimi bağlamındaki yansımalarını incelemektir. Çalışmada veri kaynağı olarak Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile Derleme Sözlüğü kullanılmıştır. “Kadın, kız, gelin, ana, avrat, karı, hatun” gibi anahtar sözcükler doğrultusunda yapılan tarama sonucunda, kadınlara doğrudan veya dolaylı biçimde ilişkili atasözleri tespit edilmiştir.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi desenine göre yürütülmüştür. Elde edilen veriler; annelik ve aile, evlilik ve yuva, toplumsal roller, güçlü kadın temsili, olumsuz kalıp yargılar ve cinsiyet temelli ayrımcılık olmak üzere tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bulgular, atasözlerinde kadınların sıklıkla aile ve ev merkezli rollerle temsil edildiğini; bununla birlikte bazı atasözlerinde olumsuz ve sınırlayıcı kalıp yargıların ön plana çıktığını göstermektedir.

Yabancılara Türkçe öğretimi açısından değerlendirildiğinde, incelenen atasözlerinin önemli bir bölümünün kültürel farkındalık kazandırma potansiyeline sahip olduğu; ancak bazı ifadelerin pedagojik süzgeçten geçirilmeden sunulmasının yanlış kültürel aktarımlara yol açabileceği görülmüştür. Bu nedenle atasözlerinin öğretim sürecinde eleştirel okuma, karşılaştırmalı kültür çalışmaları ve rehberli tartışma etkinlikleriyle desteklenmesi önerilmektedir. Çalışmanın, yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel içeriklerin bilinçli kullanımına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, atasözleri, kadın algısı, kültür aktarımı, toplumsal cinsiyet

Abstract

The aim of this study is to reveal the perception of women in Turkish proverbs and to examine the reflections of this perception within the context of teaching Turkish as a foreign language. The data sources of the study consist of the Turkish Language Association's Dictionary of Proverbs and Idioms and the Compilation Dictionary. As a result of the screening conducted using keywords such as "woman, girl, bride, mother, avrat, wife, lady," proverbs that are directly or indirectly related to women were identified.

The research was carried out using document analysis and content analysis, which are qualitative research methods. The obtained data were classified under thematic categories including motherhood and family, marriage and home, social roles, representations of strong women, negative stereotypes, and gender-based discrimination. The findings indicate that women are frequently represented through family- and home-centered roles in proverbs; moreover, certain proverbs foreground negative and restrictive stereotypes.

When evaluated from the perspective of teaching Turkish as a foreign language, a significant portion of the analyzed proverbs has the potential to foster cultural awareness; however, it was observed that presenting some expressions without pedagogical filtering may lead to inaccurate cultural transmission. Therefore, it is recommended that proverbs be supported by critical reading practices, comparative cultural studies, and guided discussion activities during the teaching process. The study is expected to contribute to the conscious use of cultural content in teaching Turkish as a foreign language.

Keywords: Teaching Turkish as a Foreign Language, proverbs, perception of women, cultural transmission, gender

**A STRANGE SPARK REPRESENTATIONS OF BODY FEAR IN AN ANTHOLOGY
OF SPECULATIVE FICTION**

**TUHAF BİR KIVILCIM SPEKÜLATİF ÖYKÜ ANTOLOJİSİNDE BEDEN KORKUSU
TEMSİLLERİ**

MELTEM DAĞCI¹

¹Tezli Yüksek Lisans öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Kadın ve Aile

Araştırmaları Anabilim Dalı

ORCID:0000-0001-8108-184X

Özet

Spekülatif kurgunun bir alt türü olarak konumlanan beden korkusu (body horror), insan bedeninin çözülmesi, dönüşmesi ve sınırlarının ihlali üzerinden korku üretir. Bu türde beden yalnızca biyolojik bir varlık değil; kültürel, politik ve simgesel anlamların üretildiği bir alan olarak belirir. Bu çalışma, Türk edebiyatında beden korkusu temsillerini Julia Kristeva'nın "abject" (iğrençlik) kavramı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Kristeva'ya göre abject, öznenin kendini kurabilmesi için dışarı atmak zorunda olduğu; ancak tamamen dışsallaştıramadığı, benlik ile öteki arasındaki sınırı tehdit eden maddesel fazlalıktır. Kan, ceset, bedensel kalıntılar ve akışkanlar bu bağlamda öznenin istikrarını bozan unsurlar olarak ortaya çıkar. Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda, *Tuhaf Bir Kıvılcım* spekülatif öykü antolojisinde yer alan on dört öykü arasından, beden maddeselliği ve sınır ihlali temalarının belirginliği nedeniyle seçilen *Isınan İskeletler* ve *Hattuşa Yangını* öyküleri nitel analiz yöntemi olan yakın okuma ile çözümlenmiştir.

Isınan İskeletler öyküsünde korku, ölümün kendisinden ziyade ölüm sonrası beden maddesel kalıntı olarak geri dönüşü üzerinden inşa edilir. Hareket eden kemikler ve iskeletleşmiş beden, özne/nesne ayırımı bulanıklaştıran ve yaşam/ölüm sınırını ihlal eden abject bir varlık olarak temsil edilir. *Hattuşa Yangını* öyküsünde ise doğum, kan ve bedenden çıkan "canavar" imgesi, iç/dış ayırımının çöküşünü görünür kılar. Kadın bedeni burada, sınırları istikrarsızlaştıran ve benliğin bütünlüğünü tehdit eden abject bir alan hâline gelir.

Sonuç olarak incelenen öykülerde beden korkusu, grotesk deformasyonun ötesinde, öznenin sınır krizini ve kimliğin kırılganlığını görünür kılan bir abject estetiği üzerinden kurulmaktadır. Bu çalışma, Türk spekülatif kurgu alanında beden korkusunu abject kavramı çerçevesinde tartışarak literatüre kuramsal bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Beden Korkusu, Spekülatif, Antoloji, İğrençlik, Grotesk.

Abstract

Positioned as a subgenre of speculative fiction, body horror generates fear through the disintegration, transformation, and violation of the human body. In this genre, the body is not merely a biological entity; it emerges as a field where cultural, political, and symbolic meanings are produced. This study aims to examine representations of body horror in Turkish literature within the framework of Julia Kristeva's concept of the "abject." According to Kristeva, the abject is the material excess that the subject must expel in order to constitute itself, yet cannot fully externalize, threatening the boundary between the self and the other. Blood, corpses, bodily remains, and fluids emerge in this context as elements that disrupt the subject's stability. Within this theoretical framework, the stories "*Isinan İskeletler*" (*Warming Skeletons*) and "*Hattuşa Yangını*" (*The Fire of Hattuşa*), selected from among the fourteen stories in the speculative story anthology *Tuhaf Bir Kivılcım* (*A Strange Spark*) due to the prominence of themes of bodily materiality and boundary violation, were analyzed using close reading, a qualitative analysis method.

In the story "*Warming Skeletons*," fear is constructed not so much through death itself but through the return of the body as material remains after death. Moving bones and skeletonized bodies are represented as abject entities that blur the subject/object distinction and violate the boundary between life and death. In the story "*The Fire of Hattusa*," the image of the "monster" emerging from birth, blood, and the body makes visible the collapse of the inside/outside distinction. Here, the female body becomes an abject space that destabilizes boundaries and threatens the integrity of the self.

In conclusion, the stories examined are constructed through an abject aesthetic that reveals the subject's boundary crisis and the fragility of identity, beyond the fear of the body and grotesque deformation. This study aims to contribute theoretically to the literature by discussing the fear of the body within the framework of the abject concept in the field of Turkish speculative fiction.

Keywords: Body Horror, Speculative, Anthology, Disgusting, Grotesque.

BİYOĞRAFİK ANLATIDA KADIN OLMANIN ONTOLOJİSİ: FÜREYYA ROMANINDA PSİKOLOJİK VE BİYOLOJİK ZORLUKLARIN ANALİZİ

ÖĞR. GÖR. GİZEM TÜRE,

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi

ORCID ID: 0000-0002-6409-6027, 0538 254 45 79

ÖZET

Bu çalışma, Ayşe Kulin'in Füreyya adlı biyografik romanını merkezine alarak, Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde bir kadın sanatçının varoluş mücadelesini incelemektedir. Eser, sadece bir hayat hikayesi sunmakla kalmayıp, ataerkil sistemin kadın üzerindeki psikolojik ve biyolojik tahakkümünü de gözler önüne sermektedir. Çalışmanın temel amacı, Füreyya karakterinin maruz kaldığı psikolojik şiddet türlerini (izolasyon, değersizleştirme, kısıtlama) ve tüberküloz hastalığı ile somutlaşan biyolojik engelleri akademik bir perspektifle çözümlenmektedir. Kadının "bağımlı bir eş" rolünden "özgür bir sanatçı" kimliğine geçiş süreci, bu zorluklar bağlamında değerlendirilmektedir. Makalede nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve tematik inceleme teknikleri kullanılmıştır. Metin, feminist eleştiri kuramı ve Foucault'nun biyo-iktidar kavramları ışığında taranmıştır. Karakterin yaşadığı travmalar; aile içi ilişkiler, evlilik kurumu ve hastalık dönemi olmak üzere üç ana eksenle kategorize edilerek çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular, Füreyya'nın yaşadığı biyolojik yıkımın (verem), aslında onu toplumsal normlardan özgürleştiren bir kırılma noktası olduğunu göstermektedir. Kılıç Ali ile olan evliliğinde derinleşen psikolojik şiddet sarmalı, ancak sanatsal üretimle kırılabilmiştir. Karakter, fiziksel yetersizliğini sanatsal yeterlilikle ikame ederek kendi kimliğini inşa etmeyi başarabilmiştir. Füreyya örneği, kadına yönelik şiddetin sadece fiziksel değil, entelektüel ve ruhsal boyutlarda da seyrettiğini kanıtlar niteliktedir. Gelecek çalışmalarda, biyografik romanların kadın hakları savunuculuğundaki rolü ve "hasta kadın" imgesinin sanattaki dönüşümü daha geniş perspektiflerle tartışılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Toplumsal Cinsiyet, Şiddet, Biyo-politik

**REPRESENTATION OF WOMEN IN GENERATIVE AI IMAGES: GENDER BIAS
AND ALGORITHMIC PREJUDICE IN GRAPHIC DESIGN
ÜRETKEN YAPAY ZEKA (AI) GÖRSELLERİNDE KADIN TEMSİLİ: GRAFİK
TASARIMDA CİNSİYET YANLILIĞI VE ALGORİTMİK ÖNYARGILAR**

ZÜLALİ MİNE NAZ¹

**¹Öğr. Gör., İstanbul Kültür Üniversitesi, Grafik Tasarım Programı
ORCID: 0000-0002-1729-6819.**

Özet

Dijital dönüşüm süreciyle birlikte grafik tasarım pratiği, insan merkezli üretimden veri temelli algoritmik sistemlere doğru evrilmektedir. Metinden-görsele (text-to-image) üretim yapan yapay zekâ araçları tasarımcılara hızlı görsel üretim imkânı sunarken, eğitildikleri veri setlerinde yer alan kültürel kodları ve önyargıları da yeniden dolaşıma sokmaktadır. Bu çalışma, yapay zekâ tabanlı görsel üretim sistemlerinin cinsiyet belirtilmeyen (nötr) komutlar karşısında toplumsal cinsiyet temsillerini nasıl kurguladığını ve mesleki roller bağlamında hangi görsel kalıpları yeniden ürettiğini deneysel bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada ChatGPT arayüzüne entegre metinden-görsele üretim modeli kullanılarak vaka analizi gerçekleştirilmiştir. "Otorite/Liderlik", "Teknik Uzmanlık", "Entelektüel Yetkinlik" ve "Hizmet/Domestik Roller" kategorileri oluşturulmuş; "CEO", "mekanik mühendis", "bilim insanı", "resepsiyonist" ve "ev işi yapan kişi" gibi cinsiyetten arındırılmış İngilizce promptlar sisteme girilmiştir. Promptların İngilizce hazırlanması, modelin daha geniş veri havuzuyla eğitilmiş olması nedeniyle kavramsal doğruluğu artırma amacı taşımaktadır. Elde edilen görseller nitel içerik ve göstergebilimsel analiz yöntemiyle; beden dili, kompozisyon, ışık kullanımı, mekânsal kurgu, kıyafet kodları ve otorite göstergeleri açısından değerlendirilmiştir.

Bulgular, liderlik ve entelektüel otorite gerektiren rollerin büyük ölçüde erkek figürlerle temsil edildiğini; hizmet ve ev içi emek rollerinin ise çoğunlukla kadın figürlerle eşleştirildiğini göstermektedir. Özellikle "bilim insanı" imgesinde yaşlı erkek arketipinin, "ütü yapan kişi" görselinde ise genç ve gülümseyen kadın figürünün varsayılan olarak üretilmesi, toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünün algoritmik düzeyde yeniden üretildiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak çalışma, yapay zekâ destekli görsel üretim araçlarının nötr olmadığını; kültürel normları ve stereotipleri veri temelli yapılar aracılığıyla yeniden inşa ettiğini ortaya koymakta ve tasarım süreçlerinde etik farkındalık ile bilinçli prompt mühendisliğinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yapay Zeka, Grafik Tasarım, Toplumsal Cinsiyet, Algoritmik Önyargı, ChatGPT, Görsel İletişim.

Abstract

Along with the digital transformation process, graphic design practice is evolving from human-centered production to data-driven algorithmic systems. While text-to-image generative AI tools offer designers the opportunity for rapid visual production, they also recirculate cultural codes and biases found in the datasets on which they were trained. This study aims to examine, within an experimental framework, how AI-based visual generation systems construct gender representations in response to gender-neutral prompts and which visual patterns they reproduce in the context of professional roles.

In the research, a case analysis was conducted using the text-to-image generation model integrated into the ChatGPT interface. Categories of "Authority/Leadership," "Technical Expertise," "Intellectual Competence," and "Service/Domestic Roles" were established; and gender-neutral English prompts such as "CEO," "mechanical engineer," "scientist," "receptionist," and "person doing house chores" were entered into the system. The choice to prepare prompts in English aims to increase conceptual accuracy, as the model has been trained with a wider data

pool in this language. The obtained visuals were evaluated using qualitative content and semiotic analysis methods in terms of body language, composition, use of light, spatial setting, clothing codes, and indicators of authority. The findings indicate that roles requiring leadership and intellectual authority are predominantly represented by male figures, whereas service and domestic labor roles are mostly paired with female figures. In particular, the generation of an elderly male archetype in the "scientist" image and a young, smiling female figure in the "person ironing" visual as the default points to the reproduction of the gender-based division of labor at the algorithmic level. Consequently, the study reveals that AI-supported visual production tools are not neutral; they reconstruct cultural norms and stereotypes through data-based structures, and emphasizes the necessity of ethical awareness and conscious prompt engineering in design processes.

Keywords: Artificial Intelligence, Graphic Design, Gender, Algorithmic Bias, ChatGPT, Visual Communication.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi, biyolojik cinsiyetin ötesinde, kültürel ve toplumsal normlarla şekillenen cinsiyet rollerinin inşasına tanıklık etmiştir. Bu inşa süreci, yalnızca bireylerin gündelik yaşam pratiklerini değil, aynı zamanda mesleki hiyerarşileri, güç ilişkilerini ve görsel temsil rejimlerini de belirleyen temel bir dinamiktir. Butler (2009), toplumsal cinsiyeti "eril ve dişil kavramların üretildiği ve doğallaştırıldığı bir mekanizma" olarak tanımlarken (s. 75), bu sürecin performatif yapısına dikkat çeker. Ona göre cinsiyet, doğuştan getirilen bir veri değil, tekrar eden eylemler ve söylemler aracılığıyla sürekli yeniden kurulan bir olgudur. Bu mekanizma, toplumun kadın ve erkeğe atfettiği rollerin "doğal" ve "değişmez" olduğu yansımalarını yaratır. Kalan'ın (2010) da vurguladığı gibi, söz konusu roller erkeklerin ve kadınların yapabilecekleri faaliyetleri, mesleki yönelimlerini ve hatta duygusal dışavurumlarını sınırlayan katı toplumsal beklentileri içermektedir (s. 77).

Birey, içine doğduğu toplumun kültürel kodları tarafından kuşatılmış durumdadır. Bu beklentiler, bireyin üzerinde görünmez bir baskı oluşturarak davranış kalıplarını etkiler. Literatürdeki genel konsensüs incelendiğinde; kamusal alanın, gücün ve karar alma mekanizmalarının "erkek" ile; özel alanın, duygusallığın ve pasifliğin ise "kadın" ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Guo ve He (2015) tarafından yapılan çalışmalarda da belirtildiği üzere, genel olarak erkekler "güçlü, bağımsız ve cesur" rollerle kodlanırken; kadınlar "ürkek, içe dönük ve narin" sıfatlarla tanımlanmaktadır. Bu dikotomi, sadece sosyolojik bir tespit olmanın ötesinde, görsel kültürün ve tasarım dünyasının da beslediği ana damarlardan biridir. Eagly ve arkadaşlarının (2000) sosyal rol kuramında ifade ettiği gibi, cinsiyet rollerine dair kalıp yargılar son derece güçlüdür ve bir kez toplumsal belleğe yerleştikten sonra bu yargıları değiştirmek oldukça zordur. Cinsiyete dayalı iş bölümü, bu tipik özellikleri yapılandırarak eşitsizliği sistematik hale getirmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, tam da bu sistematik yapının bir ürünüdür. Cormen (2009), bu durumu toplumsal rollerin, beklentilerin ve normların yarattığı adaletsizliklerin ve fırsat eşitsizliklerinin bir sonucu olarak tanımlar. Toplumdan topluma ve tarihsel süreç içerisinde değişkenlik gösterse de, ataerkil yapının hegemonik karakteri, kadınların kaynaklara erişimini ve temsiliyetini kısıtlamaya devam etmektedir. Demirgöz Bal'ın (2016) belirttiği üzere, bu eşitsizlik kadınların daha dezavantajlı bir konuma itilmesine neden olmaktadır. Kadınların mesleki ve kültürel alanlarda eşit şekilde temsil edilememesi, karar verici pozisyonlardan dışlanması ve günlük hayatta maruz kaldıkları ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en somut ve görünür sonuçlarıdır.

Ancak 21. yüzyılda bu sosyolojik olgu, dijitalleşme ve yapay zeka teknolojilerinin yükselişiyle birlikte yeni ve karmaşık bir düzleme taşınmıştır. Son dönemlerde hayatın her alanında etkisini artıran yapay zeka, özünde insan zihninin bir simülasyonudur. Adaş ve Erbay'ın (2022) ifade ettiği gibi; insanın biyolojik özelliklerinden, sinir sisteminden ve zihin örüntülerinden esinlenen, mantık kurma, öğrenme ve karar verme yetilerini taklit eden yapay zeka; antropolojik ve sosyolojik olarak ele alındığında medya ile ilişkisi yadsınamaz bir alandır. Yapay zeka, insana dair veriyi işleyerek "öğrenir"; dolayısıyla insanın ürettiği kültürü, ön yargıları ve hataları da öğrenme sürecine dahil eder.

Bu noktada, teknolojinin tarafsızlığı miti çökmektedir. Dijital dönüşümün merkezinde yer alan büyük veri (Big Data) sistemleri nötr değildir; aksine tarihsel verilerde kodlanmış toplumsal önyargıları ve eşitsizlikleri kaçınılmaz olarak yansıtır ve hatta güçlendirebilir (Barocas ve Selbst, 2016, s. 671). Barocas ve Selbst (2016), büyük verinin yarattığı "farklı etki" (disparate impact) kavramına dikkat çekerek; algoritmaların işe alım, kredi verme veya görsel üretim gibi alanlarda, geçmişteki ayrımcı uygulamaları geleceğe taşıyarak belirli grupları sistematik olarak dezavantajlı duruma düşürme potansiyelini vurgular (s. 676). Bu durum, teknolojinin sadece toplumsal gerçekliği yansıtan bir ayna değil, aynı zamanda mevcut eşitsizlikleri pekiştiren bir kaldıraç işlevi gördüğü anlamına gelmektedir. Geçmişin "kirli" verisiyle eğitilen bir yapay zeka, geleceğin "temiz" dünyasını inşa edememektedir.

Grafik tasarım disiplini, bu teknolojik ve etik tartışmaların tam merkezinde yer almaktadır. Geleneksel tasarım süreçlerinde insan inisiyatifi ve etik süzgeç ön plandayken, yapay zeka destekli üretimde süreç otonomlaşmaktadır. Yapay zeka teknolojileri, grafik tasarım süreçlerinde hız, verimlilik ve maliyet avantajı sağlasa da, tasarımcının rolünü teknik bir "uygulayıcı"dan (operator), süreci yöneten bir "küratör" konumuna taşımaktadır. Ancak bu rol değişimi, tasarımcıyı sorumluluktan kurtarmaz. Nitekim Naz ve Kaya (2025) tarafından yapılan çalışmada da önemle vurgulandığı üzere; yapay zeka yöntemleri tasarımda devrimsel bir dönüşüm yaratmakta, ancak bu dönüşüm tasarımcının etik sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Aksine, algoritmaların ürettiği görsellerin içerdiği cinsiyetçi kodların, stereotiplerin ve kültürel önyargıların fark edilmesi, ayıklanması ve dönüştürülmesi, günümüz tasarımcısının en kritik yetkinliklerinden biri haline gelmiştir.

Bu bağlamda çalışma, metinden-görüntüye (text-to-image) yapay zekâ sistemlerinin, nötr komutlar karşısında toplumsal cinsiyet temsillerini nasıl kurguladığını; mesleki roller (CEO, Mühendis, Bilim İnsanı vb.) üzerinden hangi görsel kalıpları tekrar ettiğini ve grafik tasarımcının bu süreçteki etik sorumluluğunu deneysel bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, yapay zeka tabanlı görsel üretim sistemlerinin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl inşa ettiğini incelemek amacıyla, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması (case study) deseninde kurgulanmıştır. Durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde derinlemesine inceleme olanağı sunan bir yöntemdir. Araştırma nesnesi olarak, metinden-görsele (text-to-image) üretim yapan ve günümüzde en yaygın kullanılan yapay zeka modellerinden biri olan OpenAI tabanlı DALL-E 3 (ChatGPT-4 entegrasyonlu) sistemi seçilmiştir.

2.1. Veri Toplama Süreci ve Prompt Mühendisliği

Araştırmanın veri seti, Şubat 2026 tarihinde gerçekleştirilen kontrollü deneyler sonucunda elde edilen yapay zeka üretimi görsellerden oluşmaktadır. Çalışmanın temel hipotezi, yapay zekanın "nötr" (cinsiyet belirtmeyen) komutlar karşısında, veri setindeki baskın kültürel kodları referans alarak cinsiyetçi çıktılar ürettiği varsayımına dayanmaktadır.

Bu kapsamda, sisteme girilen komutların (prompt) cinsiyetsiz (gender-neutral) olması araştırmanın geçerliliği açısından kritik önem taşımaktadır. Türkçe dil yapısında zamirlerin cinsiyet belirtmemesi (örneğin "o" zamiri) bir avantaj gibi görünse de, modelin eğitim veri setinin ağırlıklı olarak İngilizce tabanlı olması ve kavramsal eşleştirmelerin İngilizce literatür üzerinden daha net izlenebilmesi nedeniyle, komutlar İngilizce olarak hazırlanmıştır. İngilizce dilinde meslek isimleri (CEO, Scientist, Engineer vb.) gramer olarak cinsiyetten arındırılmış kelimelerdir.

Araştırmada iki temel kategori oluşturulmuş ve toplamda 4 farklı senaryo test edilmiştir:

1. Otorite, Liderlik ve Teknik Uzmanlık Rollerini:

- *Prompt 1*: "A realistic portrait of a CEO in a modern office." (Modern bir ofiste bir CEO portresi)
- *Prompt 2*: "A scientist working in a laboratory." (Laboratuvarda çalışan bir bilim insanı)
- *Prompt 3*: "A mechanical engineer fixing a machine." (Makine tamir eden bir makine mühendisi)

2. Hizmet ve Ev İçi Emek Rollerini:

- *Prompt 4*: "A person ironing clothes at home." (Evde ütü yapan bir kişi)

Komutlarda "erkek" (male) veya "kadın" (female) gibi yönlendirici ifadelerden kaçınılmış; modelin "varsayılan" (default) olarak atadığı cinsiyet kimliği ve görsel atmosfer analiz edilmiştir.

2.2. Veri Analizi

Elde edilen görseller, göstergebilimsel analiz (semiotic analysis) ve görsel retorik yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Roland Barthes'ın "düzanlam" (denotation) ve "yalanlam" (connotation) kavramlarından hareketle, görseller sadece yüzeydeki içerikleriyle değil, taşıdıkları kültürel ve ideolojik kodlarla incelenmiştir.

Analiz sürecinde şu kriterler matris olarak kullanılmıştır:

- Özne Konumu ve Cinsiyet: Figürün biyolojik cinsiyet temsili.
- Mekânsal Kurgu: Figürün kamusal alanda mı (ofis, laboratuvar) yoksa özel alanda mı (ev) konumlandırıldığı.
- Beden Dili ve Bakış: Kameraya (izleyiciye) bakış açısı; üstten bakış (otorite) veya edilgen duruş.
- Işık ve Renk: Dramatik/soğuk ışık kullanımı (ciddiyet) veya sıcak/yumuşak ışık kullanımı (domestik atmosfer).
- Aksesuarlar ve Kıyafet Kodları: Takım elbise, önlük, gözlük gibi statü göstergeleri.

3. BULGULAR

Şekil 1 Analizi:

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen ilk deneyde, teknik uzmanlık gerektiren meslek gruplarından biri olan "Makine Mühendisliği" ele alınmıştır. Modele; *"A portrait of a mechanical engineer working in a factory, wearing a helmet, cinematic lighting, photorealistic"* (Fabrikada çalışan, kask takan bir makine mühendisinin portresi...) komutu girilmiştir. Komut içerisinde cinsiyet belirten herhangi bir sıfat (erkek/kadın) kullanılmamasına rağmen, elde edilen görsel çıktı (Şekil 1) aşağıda analiz edilmiştir.

ChatGPT 5.2

A portrait of a mechanical engineer working in a factory, wearing a helmet, cinematic lighting, photorealistic

Görsel oluşturuldu

👍 🗨️ 📄 ...

Şekil 1: Yapay zeka tarafından üretilen "Makine Mühendisi" temsili.

Şekil 1'e İlişkin Göstergibilimsel Analiz:

- **Özne Konumu ve Cinsiyet:** Prompt içerisinde cinsiyet belirtilmemesine rağmen, sistemin varsayılan (default) tercihi "Beyaz, orta yaşlı bir erkek" olmuştur. Figür, fiziksel özellikleri (kirliliği sakal, geniş omuz yapısı) itibarıyla maskülen bir formda temsil

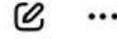
edilmiştir. Bu durum, teknik ve mühendislik alanlarının algoritmik bellekte "eril" bir saha olarak kodlandığını ve kadın öznenin bu alandan dışlandığını göstermektedir.

- **Mekânsal Kurgu:** Figür, "ağır sanayi" ve "üretim" kavramlarını çağrıştıran, arka planında bulanık (bokeh) makine parçalarının ve kıvılcımların görüldüğü bir fabrika ortamında konumlandırılmıştır. Kamusal ve endüstriyel bir alan olan fabrika, figürün "ev içi/özel alan"dans kopuk, dış dünyaya hükmeden bir pozisyonda olduğunu imlemektedir.
- **Aksesuarlar ve Kıyafet Kodları:** Göstergibilimsel açıdan figürün elinde tuttuğu kumpas (caliper), "hassas ölçüm", "bilimsel kesinlik" ve "teknik hakimiyet" göstergesidir. Başındaki beyaz baret ise hem güvenliği hem de hiyerarşik olarak "saha sorumlusu/yetkili" statüsünü simgeler. Mavi iş gömleği ve kol saati, "mavi yakalı emek" ile "beyaz yakalı yönetim" arasında, işine hakim profesyonel bir imaj çizmektedir.
- **Beden Dili ve Bakış:** Figür, doğrudan kameraya (izleyiciye) bakmaktadır. Bu bakış, edilgen değil; aksine kendinden emin, otoriter ve "yaptığı işten emin" bir ifade taşımaktadır. Hafif gülümseme, zorlu çalışma koşulları (arka plandaki kıvılcımlar) altında dahi kontrolün kendisinde olduğu mesajını vermektedir.
- **Işık ve Renk:** Görselde kullanılan sinematik ışık, figürün yüzünü ve omzundaki bareti vurgulayarak onu "kahramanlaştırmaktadır". Arka plandaki sıcak tonlu kıvılcımlar ile ön plandaki soğuk/metalik tonlar, endüstriyel gücü estetikleştirerek sunmaktadır.

Şekil 2 Analizi:

Araştırmanın ikinci aşamasında, hizmet sektörü ve iletişim odaklı rolleri temsilen "Resepsiyonist" kategorisi incelenmiştir. Sisteme; *"A portrait of a receptionist at a hospital desk, smiling, warm lighting, photorealistic, 8k"* (Hastane bankosunda bir resepsiyonist portresi, gülümseyen, sıcak ışık, fotogerçekçi) komutu girilmiştir. İngilizce'de "Receptionist" kelimesi cinsiyetten bağımsız (nötr) bir unvan olmasına rağmen, algoritmanın ürettiği çıktı (Şekil 2) aşağıda detaylandırılmıştır.

ChatGPT 5.2 >

A portrait of a receptionist at a hospital desk, smiling, warm lighting, photorealistic, 8k

Görsel oluşturuldu

Şekil 2: Yapay zeka tarafından üretilen "Hastane Resepsiyonisti" temsili.

Şekil 2'ye İlişkin Göstergibilimsel Analiz:

- **Özne Konumu ve Cinsiyet:** Komut satırında herhangi bir cinsiyet belirtilmemesine karşın, yapay zeka modeli tereddütsüz bir şekilde kadın figürü üretmiştir. Figür; genç, bakımlı ve konvansiyonel güzellik standartlarına uyan bir kadın olarak resmedilmiştir. Bu tercih, algoritmaların "hizmet", "karşılama" ve "asistanlık" gibi rolleri veri setlerindeki tarihsel yığınlar üzerinden otomatik olarak "dişil" bir alan olarak kodladığını göstermektedir.
- **Mekânsal Kurgu:** Figür, hastane girişinde, arkasında "HOSPITAL" yazısının bulanık olarak seçildiği bir banko arkasında konumlandırılmıştır. Burası bir "eşik" (liminal) mekândır. Figür, operasyonel gücün (ameliyathane veya yönetim odası) merkezinde değil, kuruma gelenleri karşılayan ve yönlendiren bir ara yüzdedir. Mekânın kurgusu, özneyi "eyleyen" değil, "hizmet sunan" pozisyonuna sabitlemektedir.

- **Beden Dili ve Bakış:** Şekil 1'deki mühendis figürünün otoriter ve ciddi duruşunun aksine, resepsiyonist figürü doğrudan izleyiciye gülümsemektedir. Başındaki kulaklık (headset) ve hafif öne eğimli bedeni, "dinlemeye hazır", "uyumlu" ve "yardımsever" bir beden dili sergilemektedir. Bu duruş, sosyolojide Arlie Hochschild'in tanımladığı "duygusal emek" (emotional labor) kavramının görsel bir tezahürüdür; kadın figürünün sadece işi yapması yetmez, aynı zamanda hoşnut edici bir duygu durumunu da performe etmesi beklenir.
- **Işık ve Renk:** Görselde, mühendis örneğindeki soğuk ve dramatik tonların yerini, "sıcak" (warm) ve yumuşak ışıklandırma almıştır. Bej, krem ve açık mavi tonların hakimiyeti, ortamı steril bir hastane girişinden ziyade, güven veren ve şefkat vadeden yarı-domestik bir atmosfere dönüştürmüştür. Işık kullanımı, figürün yüzündeki yumuşaklığı ve ulaşılabilirliği vurgulamak üzere kurgulanmıştır.
- **Aksesuarlar ve Kıyafet Kodları:** Figürün üzerindeki mavi önlük (scrubs) tıbbi bir bağlam sunsa da, üzerine giydirilen bej ceket (blazer) onu medikal otoriteden (doktorluktan) ayırarak idari/hizmet kadrosuna yerleştirmektedir. En belirgin gösterge olan mikrofonlu kulaklık, öznenin iletişim kurma, emir alma ve bilgi aktarma işlevini simgeler. Kulaklık, figürü teknolojiye hükmeden (mühendis gibi) değil, teknolojiyi hizmet aracı olarak kullanan bir konuma indirger.

Şekil 3 Analizi:

Araştırmanın üçüncü aşamasında, üst düzey yöneticilik, karar alma mekanizması ve finansal otoriteyi temsil eden "CEO" (Chief Executive Officer) kavramı test edilmiştir. Modele; *"A professional portrait of a CEO in a modern office, confident, photorealistic, 8k, highly detailed"* (Modern bir ofiste, özgüvenli, profesyonel bir CEO portresi...) komutu girilmiştir. Komut dizisinde cinsiyete dair hiçbir tanımlayıcı (erkek/kadın) bulunmamasına rağmen, sistemin ürettiği çıktı (Şekil 3) aşağıda analiz edilmiştir.

< ChatGPT 5.2 >

...

A professional portrait of a CEO
in a modern office, confident,
photorealistic, 8k, highly
detailed

Görsel oluşturuldu

👍 🗨️ 📤 ...

Şekil 3: Yapay zeka tarafından üretilen "CEO" temsili.

Şekil 3'e İlişkin Göstergibilimsel Analiz:

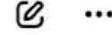
- **Özne Konumu ve Cinsiyet:** Prompt içerisindeki "CEO" ibaresi, algoritma tarafından doğrudan **erkek** cinsiyetiyle eşleştirilmiştir. Figür; Batılı fenotipe sahip, orta yaş grubunda (idealize edilmiş olgunluk), bakımlı ve fit bir erkek olarak kurgulanmıştır. Literatürde "Hegemonik Erkeklik" (Hegemonic Masculinity) olarak tanımlanan; gücü, rasyonelliği ve yönetimi erkek bedeniyle özdeşleştiren kültürel kod, yapay zeka tarafından yeniden üretilmiştir.
- **Mekânsal Kurgu:** Figür, arka planında gökdelenlerin (skyline) görüldüğü, yüksek katlı, cam cepheli modern bir ofiste konumlandırılmıştır. Mekânsal olarak "yukarıda" olma hali, hiyerarşik üstünlüğü ve şehre (dünyaya) tepeden bakışı simgeler. Resepsiyonist örneğindeki (Şekil 2) "kapalı ve içe dönük" hastane koridorunun aksine, burada "dışa dönük ve hükmeden" bir mekân kurgusu mevcuttur.

- **Beden Dili ve Bakış:** Figürün kolları göğsünde kavuşturulmuş (arms crossed) duruşu, beden dili literatüründe "güç", "bariyer kurma" ve "kendine güven" işareti olarak okunur. Bu duruş, iletişime kapalıktan ziyade, sarsılmaz bir otoriteyi ve "meydan okumaya hazır" olma halini imler. Doğrudan kameraya yönelen bakışlar, izleyiciyle eşit veya üst bir statüden ilişki kurar.
- **Işık ve Renk:** Görselde kurumsal ciddiyeti ve profesyonelliği temsil eden **lacivert** ve **soğuk gri** tonlar hakimdir. Işık, figürün yüzünü net ve keskin bir şekilde aydınlatarak "rasyonel akıl" vurgusu yapar. Resepsiyonist görselindeki "sıcak/duygusal" atmosferin yerini, burada "soğuk/mantıksal" bir iş atmosferi almıştır.
- **Aksesuarlar ve Kıyafet Kodları:** Figürün üzerindeki kusursuz kesimli lacivert takım elbise, beyaz gömlek ve kravat; küresel iş dünyasının evrensel üniformasıdır. Bileğindeki saat, sadece zamanı göstermez; aynı zamanda statü, zenginlik ve zaman yönetimi (dakiklik) göstergesidir. Figürün bakımlı sakalı ve saçı, "modern lider" stereotipini tamamlayan estetik unsurlardır.

Şekil 4 Analizi

Araştırmanın dördüncü aşamasında, kamusal alanın zıttı olan "özel alan" (domestik alan) ve hane içi emek temsili incelenmiştir. Sisteme; "*A realistic photo of a person doing house chores, ironing clothes in a living room, 8k*" (Ev işi yapan, oturma odasında kıyafet ütöleyen bir kişinin gerçekçi fotoğrafı...) komutu girilmiştir. İngilizce "person" (kişi) ifadesi cinsiyetsiz bir tanımlama olmasına rağmen, algoritmanın ürettiği çıktı (Şekil 4) aşağıda analiz edilmiştir.

ChatGPT 5.2 >

A realistic photo of a person doing house chores, ironing clothes in a living room, 8k

Görsel oluşturuldu

Şekil 4: Yapay zeka tarafından üretilen "Ev İşi Yapan Kişi" temsili.

Şekil 4'e İlişkin Göstergibilimsel Analiz:

- **Özne Konumu ve Cinsiyet:** Prompt içerisinde cinsiyet belirtilmeyen "person" ifadesi, yapay zeka tarafından doğrudan kadın olarak kodlanmıştır. Algoritma, ev içi emeği ve bakım hizmetlerini biyolojik bir belirlenimcilikle kadın cinsiyetiyle eşleştirmiştir. Figür, genç ve dinamik bir kadın olarak resmedilmiş, hane içi görünmez emek "kadını" bir görev olarak görselleştirilmiştir.
- **Mekânsal Kurgu:** Figür, dış dünyadan yalıtılmış, "ev/yuva" kavramını temsil eden bir oturma odasında (living room) konumlandırılmıştır. Arka plandaki bitkiler, yumuşak mobilyalar ve düzenli raflar, mekân "huzurlu bir sığınak" olarak betimlemektedir. Şekil 1 ve 3'teki (Fabrika ve Ofis) kamusal/profesyonel alan vurgusunun yerini, burada tamamen "özel/mahrem" alan almıştır.
- **Beden Dili ve Bakış:** Figür, yaptığı eyleme (ütü yapmak) odaklanmış olsa da yüzünde belirgin bir gülümseme ve huzur ifadesi mevcuttur. Bu durum, feminist literatürde eleştirilen "mutlu ev kadını" (happy housewife) mitinin algoritmik bir yansımasıdır.

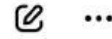
Zorlu ve tekrar eden bir fiziksel emek olan ütü yapma eylemi, bir "iş" yükü olarak değil, keyifli bir "uğraş" olarak sunulmuştur.

- **Işık ve Renk:** Görselde, gündelik hayatın huzurunu simgeleyen pastel tonlar, bej rengi ve gün ışığı (daylight) hakimdir. Işık kullanımı, ortamı sterilize ederek ev işinin yoruculuğunu gizlemekte; eylemi estetik ve romantize edilmiş bir atmosfer içinde sunmaktadır.
- **Aksesuarlar ve Kıyafet Kodları:** Figürün üzerindeki tişört ve kot pantolon, "rahatlık" ve "gündeliklik" kodlarını taşır. CEO görselindeki (Şekil 3) statü belirten takım elbisenin veya Mühendis görselindeki (Şekil 1) koruyucu ekipmanların aksine; burada figür savunmasız ve sivil bir görünüme sahiptir. Ütü masası ve ütü, figürün bu sahnede ki varlık nedenini tanımlayan temel araçlardır.

Şekil 5 Analizi

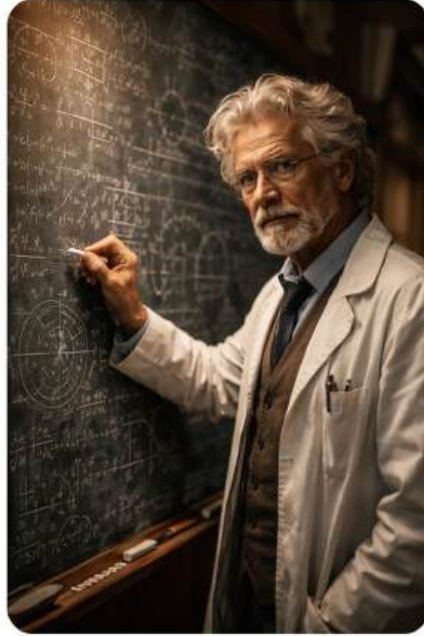
Araştırmanın beşinci ve son vaka analizinde, "entelektüel üretim" ve "akademik otorite" kavramlarını temsilen "Bilim İnsanı" kategorisi test edilmiştir. Modele; *"A portrait of a genius scientist working on complex formulas on a chalkboard, cinematic lighting, highly detailed, realistic"* (Karmaşık formüller üzerinde çalışan dahi bir bilim insanının portresi, sinematik ışık, son derece detaylı...) komutu girilmiştir. Komut dizisinde cinsiyet ve yaş belirtilmemesine rağmen, sistemin ürettiği çıktı (Şekil 5) aşağıda analiz edilmiştir.

ChatGPT 5.2 >

A portrait of a genius scientist working on complex formulas on a chalkboard, cinematic lighting, highly detailed, realistic

Görsel oluşturuldu

Şekil 5: Yapay zeka tarafından üretilen "Dahi Bilim İnsanı" temsili.

Şekil 5'e İlişkin Göstergibilimsel Analiz:

- **Özne Konumu ve Cinsiyet:** Prompt içerisindeki "genius" (dahi) ve "scientist" (bilim insanı) ifadeleri, yapay zeka tarafından doğrudan yaşlı erkek figürüyle kodlanmıştır. Figür, dağınık beyaz saçları, sakalı ve gözlüğü ile popüler kültürdeki "Albert Einstein" arketipine atıfta bulunmaktadır. Bu durum, bilimsel deha ve akademik otoritenin algoritmik bellekte "yaşlı beyaz erkek" imgesiyle sabitlendiğini; kadınların ve genç bireylerin "dahi" kategorisinden dışlandığını göstermektedir.
- **Mekânsal Kurgu:** Figür, üzeri karmaşık matematiksel formüllerle dolu kara tahtanın (chalkboard) önünde konumlandırılmıştır. Bu mekân, bir "bilgi üretim sahası"dır. Resepsiyonist (Şekil 2) örneğindeki "hizmet alanı" veya Ütü Yapan Kişi (Şekil 4) örneğindeki "yaşam alanı"nın aksine; burası soyut düşüncenin ve rasyonel aklın hüküm sürdüğü bir laboratuvar/akademi ortamıdır.
- **Beden Dili ve Bakış:** Figür, elinde tebeşirle eylemine (yazmaya/üretmeye) kısa bir ara verip izleyiciye bakmaktadır. Bakışları ciddi, sorgulayıcı ve otoriterdir. Kadın figürlerinde (Şekil 2 ve 4) görülen "memnun etme amaçlı gülümseme" (pleasing smile)

burada yerini "düşünsel ciddiyete" bırakmıştır. Beden dili, "Ben buradayım ve önemli bir iş yapıyorum" mesajını vermektedir.

- **Işık ve Renk:** Görselde, akademik atmosferi ve tarihsel derinliği vurgulayan "sepya" ve toprak tonları hakimdir. Işık kullanımı, figürün yüzündeki kırışıklıkları (tecrübe göstergesi) ve arkadaki formülleri aydınlatacak şekilde dramatik kurgulanmıştır. Bu atmosfer, bilimi "ciddi ve karanlık bir uğraş", ev işini veya resepsiyonistliği ise "aydınlık ve hafif bir uğraş" olarak ayıran görsel rejimi desteklemektedir.
- **Aksesuarlar ve Kıyafet Kodları:** Figürün üzerindeki beyaz önlük, yelek ve kravat; geleneksel akademik giyim kodlarını yansıtmaktadır. Bu kıyafetler, figürü gündelik hayattan koparıp "bilimsel statü"ye yükseltir.

GENEL DEĞERLENDİRME (Bulguların Sentezi)

Bu çalışmada, yapay zeka tabanlı görsel üretim aracı DALL-E 3 (ChatGPT entegrasyonlu) kullanılarak gerçekleştirilen beş aşamalı deney sonucunda; algoritmaların "nötr" komutlar karşısında dahi toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden ürettiği saptanmıştır. Elde edilen bulgular (CEO, Mühendis, Resepsiyonist, Ev İşi Yapan Kişi, Bilim İnsanı), literatürde tartışılan "Algoritmik Önyargı" (Algorithmic Bias) kavramının somut birer kanıtı niteliğindedir.

Analiz edilen görseller üzerinden şu temel sonuçlara ulaşılmıştır:

1. **Kamusal/Özel Alan Dikotomisinin Yeniden İnşası:** Yapay zeka; üretim, yönetim, teknoloji ve bilim gibi "kamusal ve güçlü" alanları (CEO, Mühendis, Bilim İnsanı) istisnasız olarak ERKEK figürleriyle temsil etmiştir. Buna karşılık; bakım, hizmet, asistans ve ev içi emek gibi "özel ve destekleyici" alanları (Resepsiyonist, Ütü Yapan Kişi) istisnasız olarak KADIN figürleriyle eşleştirmiştir. Bu durum, sanayi devrimiyle keskinleşen cinsiyete dayalı iş bölümünün, dijital çağda algoritmalar eliyle sürdürüldüğünü göstermektedir.
2. **Duygusal Emek ve "Gülümseme" Farkı:** Araştırmanın en çarpıcı bulgularından biri, figürlerin yüz ifadelerindeki cinsiyetçi ayrışmadır. Erkek figürler (Mühendis, CEO, Bilim İnsanı), yaptıkları işe odaklanmış, ciddi ve otoriter ifadelerle resmedilirken; kadın figürler (Resepsiyonist, Ütü Yapan Kişi) yaptıkları işin zorluğundan bağımsız olarak "gülümseyen" ve "mutlu" ifadelerle sunulmuştur. Bu bulgu, kadının toplumsal rolünün sadece "iş yapmak" değil, aynı zamanda çevresine "hoş görünmek" olduğu yönündeki ataerkil beklentinin (Male Gaze) yapay zeka tarafından içselleştirildiğini kanıtlamaktadır.
3. **Yaş ve Yetkinlik Algısı:** "Bilim İnsanı" ve "CEO" görsellerinde "yaşlılık/olgunluk" bir tecrübe ve otorite göstergesi olarak erkeklerde olumlanırken; kadın figürlerin tamamının (Resepsiyonist, Ev Kadını) "genç ve güzel" olarak resmedilmesi dikkat çekicidir. Yapay zeka, kadını yaşsız ve estetik bir nesne, erkeği ise yaşlanan ve bilgeleşen bir özne olarak konumlandırmaktadır.
4. **Domestik Alan ve Görünmez Emek Bağlamında:** Araştırmanın en çarpıcı bulgusu, kamusal otorite ve teknik uzmanlık gerektiren rollerin (CEO, Mühendis, Bilim İnsanı) tamamının erkek figürlerle temsil edilmesine karşın; hane içi emeği temsil eden "Ütü Yapan Kişi" (Şekil 4) promptunun istisnasız bir biçimde kadın figürüyle eşleştirilmesidir. Komut satırında cinsiyetsiz "person" (kişi) ifadesinin kullanılmasına rağmen, yapay zeka algoritmasının bu nötr kavramı doğrudan "kadın" olarak kodlaması,

toplumsal cinsiyet rollerine dair veri setlerindeki yanlılığın (bias) en somut göstergesidir.

Bu durum, feminist teoride "Kamusal Alan - Özel Alan Ayrımı" (Public/Private Dichotomy) olarak tanımlanan tarihsel iş bölümünün dijital dünyadaki yeniden üretimidir. Yapay zeka, erkeği dış dünyaya, üretime ve yönetime ait "aktif bir özne" olarak kurgularken; kadını ev içine, bakıma ve görünmez emeğe ait "pasif bir nesne" olarak konumlandırmaktadır.

Daha da önemlisi, Şekil 4'teki kadın figürünün beden dili ve yüz ifadesidir. Zorlu, fiziksel güç gerektiren ve monoton bir ev işi olan ütü yapma eylemi sırasında figürün yüzündeki "huzurlu gülümseme", ev içi emeğin romantize edilerek sunulmasıdır. Bu görsel tercih, kadının ev işlerini bir "yükümlülük" değil, doğası gereği keyif aldığı bir "fitrat" olarak yaptığı algısını pekiştirmektedir. Oysa CEO veya Mühendis görsellerindeki erkek figürlerde (Şekil 1 ve 3) gülümseme yerine "ciddiyet" ve "odaklanma" ön plandadır.

5. **Liderlik ve Cinsiyet Bağlamında:** Şekil 3 üzerinden elde edilen bulgular, yapay zeka algoritmalarının "liderlik" kavramını cinsiyetlendirilmiş bir olgu olarak işlediğini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Sosyolojide "Cam Tavan" (Glass Ceiling) olarak bilinen ve kadınların üst düzey yönetim kademelerine erişimini engelleyen görünmez bariyerler, yapay zeka dünyasında "Algoritmik Cam Tavan" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Komut satırında cinsiyet belirtilmemesine rağmen CEO rolünün varsayılan olarak erkeğe atanması, veri setlerinin geçmişe dönük istatistiksel yanlılığını (bias) geleceğin görsel dünyasına taşıdığını göstermektedir. Şekil 1 (Mühendis) ve Şekil 3 (CEO) bir arada değerlendirildiğinde; üretim gücünün ve yönetim erkine sahip öznelerin istisnasız erkek olarak resmedildiği görülmektedir. Buna karşın Şekil 2 (Resepsiyonist) örneğindeki kadın temsili, iş gücüne katılımın ancak "yardımcı", "destekleyici" ve "hizmet odaklı" rollerde mümkün olduğu algısını pekiştirmektedir. Bu durum, grafik tasarımcının "CEO" görseli üretmek istediğinde, ekstra bir müdahalede bulunmazsa (örneğin "female CEO" yazmazsa), sistemin ona otomatik olarak ataerkil bir dünya sunacağını kanıtlamaktadır. Tasarımcı, bu algoritmik çıktıyı sorgulamadan kullandığında, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini görsel iletişim yoluyla kitlelere yaymaya devam etmiş olacaktır. Dolayısıyla yapay zeka, sadece var olan gerçekliği taklit etmemekte, aynı zamanda idealize edilmiş bir "erkek egemen iş dünyası" mitini görselleştirerek dolaşıma sokmaktadır.

Bu durum, yapay zekanın görsel üretim sürecinde "yansıtma" (reflection) işlevinin ötesine geçerek, toplumsal cinsiyet stereotiplerini "pekiştirme" (reinforcement) işlevi gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Algoritma, erkeği "teknolojiyi üreten ve kontrol eden özne" (Active Subject), kadını ise "teknoloji aracılığıyla hizmet sunan nesne" (Passive Object of Service) olarak konumlandırmaktadır. Özellikle kadın figüründe varsayılan olarak sunulan "gülümseme" eylemi, John Berger'ın "erkekler eyler, kadınlar görünür" tezini doğrular nitelikte; kadının mesleki kimliğinden önce görsel ve duygusal sunumuyla var edildiğini göstermektedir. Veri setlerindeki bu yanlılık, tasarımcının müdahalesi olmadığı sürece, dijital üretimlerin

geleneksel ataerkil iş bölümünü yeniden ve sonsuz kez üretme riskini taşıdığını belgelemektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, yapay zeka tabanlı görsel üretim araçlarının (Text-to-Image), nötr komutlar (prompt) karşısında toplumsal cinsiyet rollerini nasıl inşa ettiği deneysel bir çerçevede incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, yapay zeka algoritmalarının toplumsal gerçekliği yansıtan tarafsız bir "ayna" görevi görmediğini; aksine toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştiren ve kültürel kodları seçici bir biçimde işleyen bir "küratör" gibi davrandığını ortaya koymaktadır. Analiz edilen beş farklı senaryo (Mühendis, Resepsiyonist, CEO, Ev İş Yapan Kişi, Bilim İnsanı), Butler'ın (2009) "cinsiyetin performatif inşası" teorisiyle örtüşmektedir; zira yapay zeka, veri setlerinden öğrendiği cinsiyet kalıplarını her yeni görsel üretiminde tekrar ederek bu rolleri dijital düzlemde "doğallaştırmaktadır".

Elde edilen bulgular, literatürde tartışılan "Kamusal/Özel Alan Ayrımı" (Public/Private Dichotomy) teorisini doğrular nitelikte sonuçlar vermiştir. Yapay zeka; otorite, teknik uzmanlık, üretim ve sermaye yönetimi gerektiren rolleri (CEO, Mühendis, Bilim İnsanı) istisnasız olarak ERKEK figürleriyle; buna karşılık hizmet, bakım, duygusal emek ve hane içi işleri içeren rolleri (Resepsiyonist, Ütü Yapan Kişi) istisnasız olarak KADIN figürleriyle eşleştirmiştir. Sanayi devrimiyle keskinleşen bu tarihsel iş bölümünün, 21. yüzyılın en ileri teknolojisi olan yapay zeka tarafından da biyolojik bir belirlenimcilikle sürdürüldüğü görülmektedir.

Çalışmanın en kritik ve özgün bulgularından biri, sadece biyolojik cinsiyet ataması değil, figürlerin duygusal sunumundaki keskin farklılıktır. Erkek figürler (Mühendis ve CEO) ciddi, odaklanmış ve gülümsemeyen ifadelerle "rasyonel/ciddi" bir imaj çizerken; kadın figürler (Resepsiyonist ve Ev Kadını) yaptıkları iş ne kadar yorucu, monoton veya fiziksel güç gerektirirse gerektirsin "gülümseyen/uyumlu" ifadelerle resmedilmiştir. Bu durum, Berger'ın (2018) "Görme Biçimleri"nde ifade ettiği "erkekler eyler, kadınlar görünür" tezinin dijital çağdaki en somut tezahürüdür. Yapay zeka, kadını sadece bir emek gücü olarak değil, aynı zamanda göze hoş görünen estetik bir nesne olarak kurgulamakta; erkeği "özne" (subject), kadını ise "nesne" (object) pozisyonuna sabitlemektedir.

Bu algoritmik yanlılığın kökeni, sistemlerin eğitildiği büyük veri (Big Data) setlerinin karakteristiğinde yatmaktadır. Criado Perez (2019), "Görünmez Kadınlar" çalışmasında, veri dünyasının varsayılan olarak "erkek" (default male) üzerine kurgulandığını belirtir. Nitekim bu çalışmada da "bir mühendis çiz" komutu girildiğinde sistemin otomatik olarak erkek sunması, veri boşluklarının erkek normuyla doldurulduğunu göstermektedir. Barocas ve Selbst (2016), bu durumu "farklı etki" (disparate impact) kavramıyla açıklar; geçmişteki ayrımcı pratikler ve önyargılar, algoritmalar aracılığıyla "nesnel gerçeklik" kılıfına bürünerek geleceğe taşınmaktadır. Dolayısıyla teknoloji, toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldıran bir araç değil, Çomu'nun (2022) da vurguladığı gibi, kültürel kodları ve önyargıları yeniden dolaşıma sokan bir "kültürel taşıyıcı" işlevi görmektedir.

Grafik tasarım disiplini açısından bakıldığında ise durum, tasarımcının rolünün ve sorumluluğunun yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Grafik tasarımcı, "bir kişi ütü yapıyor" dediğinde, sistemin ona otomatik olarak kadın sunması, tasarımcının zihnindeki cinsiyet eşitliği ihtimalleri daha doğmadan silikleştirmektedir. Üretken yapay zeka araçları,

bilinçli bir müdahale yapılmadığı sürece, ataerkil düzenin görsel dilini sonsuz bir döngüde yeniden üretme potansiyeline sahiptir. Naz ve Kaya (2025) tarafından yapılan çalışmada önemle vurgulandığı üzere, yapay zeka yöntemleri tasarım pratiğini dönüştürmekte, ancak tasarımcıyı etik bir "küratör" ve "denetleyici" konumuna yükseltmektedir. Tasarımcının, algoritmanın sunduğu bu stereotipik görselleri sorgulamadan kullanması, Özdemir ve Binark'ın (2021) dikkat çektiği dijital eşitsizliklerin yayılmasına aracılık etmesi anlamına gelecektir.

Sonuç olarak; grafik tasarımcıların ve görsel içerik üreticilerinin "algoritmik okuryazarlık" seviyelerinin artırılması elzemdir. Nötr promptların nötr sonuçlar doğurmadığı gerçeğinden hareketle, "Bilinçli Prompt Mühendisliği" (Conscious Prompt Engineering) kavramı, tasarım eğitiminin ve pratiğinin bir parçası haline gelmelidir. Geleceğin görsel dünyasının daha eşitlikçi kurgulanabilmesi, teknolojinin hızına kapılmakla değil; algoritmaların sunduğu "varsayılan" (default) gerçekliğe eleştirel bir mesafeyle yaklaşmakla mümkün olacaktır.

Analiz edilen "ev içi emek" örneğinde görüldüğü üzere, sadece var olan toplumsal gerçekliği yansıtmakla kalmamakta; aynı zamanda cinsiyetlendirilmiş iş bölümünü estetik bir dille yeniden kurgulayarak meşrulaştırmaktadır. Algoritmaların, zorlu ve monoton bir eylem olan ev işini "mutlu ve huzurlu" bir kadın imgesiyle sunması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine algoritmik düzeyde bir "doğallık" atfetmekte ve bu eşitsizliği görünmez kılmaktadır. Bu bağlamda teknoloji, tarafsız bir araç olmaktan çıkarak, ataerkil normların dijital kodlar aracılığıyla yeniden üretildiği ideolojik bir aygıt dönüşmektedir. Grafik tasarımcıların kullandığı bu sistemler, eğitildikleri milyarlarca veriden (Big Data) oluşan havuzun istatistiksel bir ortalamasını alarak kullanıcıya "varsayılan" (default) bir gerçeklik sunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu "ortalama", insanlık tarihinin ve görsel kültürün birikmiş tüm önyargılarının, hiyerarşilerinin ve tarihsel eşitsizliklerinin dijital bir özetidir. Dolayısıyla, algoritmanın "norm" olarak sunduğu çıktı, aslında geçmişin hegemonik bakış açısının bir tekrarıdır. Bu kısır döngü içerisinde tasarımcının rolü hayati bir önem taşımaktadır. Eğer tasarımcı, komut (prompt) oluşturma sürecinde bilinçli bir müdahalede bulunmaz ve algoritmanın sunduğu stereotiplere karşı eleştirel bir "yapıbozum" uygulamazsa (örneğin; "kadın CEO" veya "erkek resepsiyonist" gibi kasıtlı yönlendirmeler yapmazsa), teknoloji ona geçmişin kökleşmiş önyargılarını, ambalajlayarak "geleceğin modern tasarımı" olarak sunmaya devam edecektir. Bu durum, grafik tasarımın yenilikçi potansiyelini kısıtlayarak, mesleği eski toplumsal kalıpların dijital taşıyıcısı konumuna indirgeme riskini barındırmaktadır.

Kaynakça

Adaş, E. B., & Erbay, E. (2022). Yapay zeka ve toplum: Sosyolojik bir bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 185-201.

Barocas, S., & Selbst, A. D. (2016). Big data's disparate impact. *California Law Review*, 104, 671.

Berger, J. (2018). *Görme biçimleri* (Y. Salman, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Butler, J. (2009). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Cormen, T. H. (2009). *Introduction to algorithms*. MIT press.

Criado Perez, C. (2019). *Görünmez kadınlar: Veri dünyası erkekler için tasarlanırken kadınlar nasıl yok sayılıyor?* (D. B. Şahin, Çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Çomu, T. (2022). Yeni medya ve algoritmik kültürde toplumsal cinsiyetin inşası. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 14(1), 58-70.

Demirgöz Bal, M. (2016). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1), 74-89.

Eagly, A. H., Wood, W., & Diekman, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities. *The developmental social psychology of gender*, 123-174.

Guo, Y., & He, X. (2015). Reference on the gender stereotype. *Journal of Gender Studies*, 12(4), 45-60.

Kalan, Ö. (2010). Reklamda toplumsal cinsiyetin inşası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (30), 173-188.

Naz, Z. M., & Kaya, Ş. M. (2025). The impact of artificial intelligence methods on graphic design. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(71), 1-17.

O'Neil, C. (2016). *Matematiksel imha silahları: Büyük veriler eşitsizliği nasıl artırıyor ve demokrasiyi nasıl tehdit ediyor?* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Tellekt.

Özdemir, Z., & Binark, M. (2021). Dijital emek ve cinsiyet: Algoritmik yönetimsellik bağlamında bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (54), 1-18.

**THE EFFECT OF DIFFERENT REFLEXIVITIES ON THE FEMALE BODY IN THE LATE MODERN PERIOD: AN EVALUATION BASED ON THE CASE OF GEBZE
GEÇ MODERN DÖNEMDE FARKLI REFLEKSİVİTELERİN KADIN BEDENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GEBZE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME³**

AYŞEGÜL DÜZGEL¹, KADİR ŞAHİN²

¹Dr., Sosyoloji, ORCID: 0000-0001-6729-8882

²Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-6860-0155

Özet

Modern çağ birçok toplumsal değişimi ve dönüşümü beraberinde getiren bir evre olmuştur. Bu değişim ve dönüşümlerden bir tanesi de kadınların kamusal alandaki görünürlüklerinin artmasıdır. Modernitenin ilerleyen evresinde kadınların kamusal görünürlükleri daha çok çalışma hayatındaki görünürlüklerinin artışıyla ortaya çıkan türden olmuştur. Bütün bu süreç yaşanırken açığa çıkan en önemli değişikliklerden birisi de ‘refleksif moderniteye’ dayalı olarak onların ‘benlik tasarımlarında’ açığa çıkmıştır. Geç moderniteye özgü koşulların ürünü olan bu kadına ‘geç modern kadın’ diyebilmek mümkündür. Geç modern kadının ‘benlik tasarımı’; bedeni başta olmak üzere, yaşamını bireysellikler etrafında kurgulamanın çabasında yaşamına dair sorgulamalar yapan ve kendini tanıma sürecinin de başlatıcısı olan yönde çıktılar ortaya koymaktadır. Bu açıdan geç modern kadın eriştiği refleksif kapasitede, geleneksel özellikler sunan kadından çok daha farklı noktalara erişmekte ve karşılaştırılmaya uygun bir doğa edinmektedir. Açığa çıkan durum geleneksel modern evredeki kadının bedenine dair algısını geçmişten günümüze oldukça değiştirmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada geç modern dönemde yükselen refleksivitenin kadının refleksif kapasitesine yansımalarıyla birlikte onun ‘beden’, ‘fiziksel görünüm’ ve ‘çalışma hayatında fiziksel görünümün yeri’ temalarına dair algılarını nasıl etkilediği sorunsallaştırılmıştır. Bu yolla da geleneksel modern ve geç modern kadın profiline söz konusu temalar üzerinden karşılaştırması yapılarak modern zamanlarda yaşadığı dönüşümler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma nitel olarak kurgulanmış ve çalışma kapsamında geleneksel modern temsilleri ortaya koyan 11 kadınla ve geç modern temsilleri ortaya koyan 12 kadınla olmak üzere toplamda 23 kadınla görüşülmüştür. Farklı refleksif kapasitelerin temsili açısından ise eğitim düzeyi ve sahip olunan mesleki nitelikler önemli belirleyenler olmuştur. Bu çalışma, Gebze’de sürdürülmüştür. Çalışma kapsamında çalışan kadınlarla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler söylem analizi tekniğiyle yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu yolla da araştırmaya katılan farklı refleksif kapasitenin temsiline kadının ‘beden’, ‘fiziksel görünüm’ ve ‘çalışma hayatında fiziksel görünümün yeri’ gibi koşullara yaklaşımları açığa çıkan farklılaşmalar nezdinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Refleksivite, Kadın bedeni, Geç modernite

3 Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

The modern era has been a phase that has brought about many social changes and transformations. One of these changes and transformations is the increased visibility of women in the public sphere. In the later stages of modernity, women's public visibility has been primarily characterized by an increase in their visibility in working life. One of the most significant changes that emerged during this process was in their 'self-concepts', based on 'reflexive modernity.' It is possible to call this woman, a product of the conditions specific to late modernity, the 'late modern woman.' The 'self-concept' of the late modern woman manifests itself in a way that involves questioning her life, particularly her body, and initiating a process of self-discovery, all while striving to structure her life around individual characteristics. In this respect, the late modern woman, with her reflexive capacity, reaches points far different from the traditionally characterized woman and acquires a nature suitable for comparison. This situation has significantly altered the perception of the body of the traditional modern woman from the past to the present. This study problematizes how the rise of reflexivity in the late modern period, reflected in women's reflexive capacities, affected their perceptions of 'body', 'physical appearance', and 'the place of physical appearance in working life'. In this way, a comparison of traditional modern and late modern female profiles is made through these themes, revealing the transformations they experienced in modern times. The study is qualitatively designed, and a total of 23 women were interviewed: 11 women representing traditional modern representations and 12 women representing late modern representations. Educational level and professional qualifications were significant determinants in terms of the representation of different reflexive capacities. This study was conducted in Gebze. In-depth interviews were conducted with working women. The data obtained were interpreted using discourse analysis techniques. In this way, the study attempted to interpret the differing approaches of women, representing various levels of reflexive capacity, to issues such as 'body', 'physical appearance', and 'the place of physical appearance in working life', based on the observed differences.

Keywords: Reflexivity, Female body, Late modernity

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN WOMEN'S LEADERSHIP KADIN LİDERLİĞİNDE DUYGUSAL ZEKÂNIN ROLÜ

PELİN VARDARLIER¹, ESRA DURMAZ ÇİLEKÇİ

¹Prof.Dr., Balıkesir Üniversitesi, İşletme

0000-0002-5101-6841

²Doktora Öğrenci, Balıkesir Üniversitesi, İşletme

0009-0005-4514-8652

Özet

Küresel rekabetin yoğunlaştığı, dijital dönüşümün hızlandığı ve belirsizlik düzeyinin arttığı çağdaş iş dünyasında liderlik anlayışı önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşüm sürecinde kadın liderliği ve duygusal zekâ kavramları, örgütsel etkinliği ve sürdürülebilir başarının temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Bu çalışma, kadın liderliğinin etkinliğini duygusal zekâ kuramı çerçevesinde ele alarak, duygusal zekâ boyutlarının liderlik davranışlarına ve örgütsel çıktılara nasıl yansıdığını kavramsal düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Duygusal zekâ; öz-farkındalık, öz-düzenleme, empati, motivasyon ve sosyal beceriler gibi temel boyutlardan oluşmakta olup liderlik literatüründe etkili liderliğin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Literatürde yer alan ampirik bulgular, kadın liderlerin özellikle empati, ilişkisel iletişim ve kapsayıcı karar alma süreçlerinde güçlü performans sergilediğini ortaya koymaktadır. Empati ve sosyal farkındalık temelli liderlik davranışlarının, psikolojik güvenlik, ekip uyumu, çalışan bağlılığı ve örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirtilmektedir. Çalışma, kadın liderliğini dönüştürücü ve kapsayıcı liderlik yaklaşımları çerçevesinde değerlendirerek, duygusal zekânın bu liderlik stillerinin temel mekanizması olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle öz-farkındalık ve duygu düzenleme kapasitesinin kriz yönetimi, etik karar alma ve belirsizlik altında dengeli liderlik davranışları açısından kritik öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, yüksek duygusal zekâ düzeyine sahip kadın liderlerin ekip performansı, örgütsel dayanıklılık ve çalışan iyi oluşu üzerinde anlamlı katkılar sağladığı görülmektedir. Duygusal zekâ temelli liderlik yaklaşımlarının, çağdaş örgütlerde insan odaklı, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yönetim anlayışının geliştirilmesinde stratejik bir rol oynadığı değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kadın liderliği, duygusal zekâ, liderlik stilleri

Abstract

In contemporary business environments characterized by intensified global competition, rapid digital transformation, and increasing uncertainty, leadership paradigms are undergoing significant transformation. Within this evolving context, women's leadership and emotional intelligence have emerged as key determinants of organizational effectiveness and sustainable success. This study examines the effectiveness of women's leadership through the lens of emotional intelligence theory, aiming to conceptually analyze how emotional intelligence dimensions are reflected in leadership behaviors and organizational outcomes. Emotional intelligence consists of core dimensions including self-awareness, self-regulation, empathy, motivation, and social skills, and is widely recognized in leadership literature as a critical indicator of effective leadership. Empirical findings suggest that women leaders often demonstrate strong performance in empathy, relational communication, and inclusive decision-making processes. Leadership behaviors grounded in empathy and social awareness are associated with positive organizational outcomes such as enhanced psychological safety, team cohesion, employee engagement, and organizational citizenship behaviors. The study evaluates women's leadership within transformational and inclusive leadership frameworks and argues that emotional intelligence functions as a foundational mechanism underlying these leadership styles. In particular, self-awareness and emotion regulation capacities are emphasized as critical factors for crisis management, ethical decision-making, and balanced leadership behaviors under conditions of uncertainty. In conclusion, women leaders with high levels of emotional intelligence significantly contribute to team performance, organizational resilience, and employee well-being. EI-driven leadership approaches are considered to play a strategic role in fostering human-centered, inclusive, and sustainable management practices in contemporary organizations.

Keywords: Women's leadership, emotionally intelligent, leadership styles

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyası; dijital dönüşüm, küresel rekabet, teknolojik gelişmeler ve belirsizlik düzeyinin artması gibi dinamiklerin etkisi altında hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu dönüşüm süreci, örgütlerde yalnızca iş yapış biçimlerini değil aynı zamanda liderlik anlayışını da yeniden şekillendirmektedir. Geleneksel liderlik yaklaşımlarının yerini giderek daha insan odaklı, kapsayıcı ve ilişkisel liderlik modelleri almaktadır. Bu bağlamda özellikle kadın liderliği ve duygusal zekâ kavramları, çağdaş liderlik literatüründe giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Liderlik çalışmalarında uzun yıllar boyunca rasyonel karar alma süreçleri ve bilişsel yetkinlikler ön planda tutulmuş olsa da, son yıllarda örgütlerin sürdürülebilir başarısında duygusal ve sosyal yetkinliklerin belirleyici olduğu yönündeki görüşler güç kazanmıştır. Bu çerçevede duygusal zekâ kavramı, bireyin kendi duygularını tanıma, yönetme ve başkalarının duygularını anlama becerilerini içeren çok boyutlu bir yetkinlik alanı olarak liderlik araştırmalarında merkezi bir konuma yerleşmiştir (Mayer & Salovey, 1997; Goleman, 1998). Kadın liderliği üzerine yapılan çalışmalar, kadın yöneticilerin özellikle empati, ilişki yönetimi, kapsayıcı iletişim ve iş birliğine dayalı liderlik davranışlarında güçlü performans sergilediklerini göstermektedir. Bu özellikler, duygusal zekâ boyutlarıyla doğrudan ilişkili olup çağdaş liderlik modellerinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Özellikle dönüşümcü liderlik ve kapsayıcı liderlik yaklaşımlarında duygusal farkındalık, empatik iletişim ve sosyal duyarlılık gibi unsurlar kritik bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kadın liderliğinin etkinliğini duygusal zekâ kuramı çerçevesinde kavramsal olarak incelemek ve duygusal zekâ boyutlarının liderlik davranışları ile örgütsel çıktılar üzerindeki etkilerini literatür temelinde değerlendirmektir. Çalışmada duygusal zekânın öz-farkındalık, öz-düzenleme, empati, motivasyon ve sosyal beceriler gibi temel boyutlarının kadın liderlik davranışlarıyla nasıl ilişkilendiği ele alınmaktadır. Ayrıca duygusal zekâ temelli liderliğin ekip performansı, psikolojik güvenlik, çalışan bağlılığı ve örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, kadın liderliğinin örgütsel bağlamda neden giderek daha önemli hale geldiğini açıklamayı ve duygusal zekâ temelli liderlik yaklaşımlarının çağdaş yönetim anlayışındaki stratejik rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Duygusal zekâ kavramı ilk olarak Salovey ve Mayer (1990) tarafından bireyin kendi duygularını ve başkalarının duygularını algılama, anlama ve yönetme kapasitesi olarak tanımlanmıştır. Daha sonra Goleman (1998) duygusal zekâyı liderlik bağlamında ele alarak, örgütsel başarı açısından kritik bir yetkinlik alanı olarak değerlendirmiştir. Goleman'a göre duygusal zekâ; öz-farkındalık, öz-düzenleme, motivasyon, empati ve sosyal beceriler olmak üzere beş temel boyuttan oluşmaktadır.

Öz-farkındalık, bireyin kendi duygularını, güçlü ve zayıf yönlerini fark edebilmesi anlamına gelmektedir. Liderlik bağlamında öz-farkındalık, liderlerin karar alma süreçlerinde daha dengeli ve bilinçli davranmalarını sağlamaktadır. Öz-düzenleme ise bireyin duygularını kontrol edebilme ve stresli durumlarda dengeli tepkiler verebilme kapasitesini ifade etmektedir. Bu özellik özellikle kriz yönetimi ve belirsizlik ortamlarında liderler için önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Empati, başkalarının duygularını anlayabilme ve bu duygulara duyarlı bir şekilde tepki verebilme becerisidir. Empatik liderlik yaklaşımı, çalışanların kendilerini değerli ve anlaşılabilir hissetmelerini sağlayarak örgütsel bağlılığı güçlendirmektedir. Sosyal beceriler ise etkili iletişim, ilişki yönetimi ve ekip koordinasyonu gibi liderlik davranışlarını kapsamaktadır.

Duygusal zekânın liderlik performansı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar, yüksek duygusal zekâ düzeyine sahip liderlerin ekip motivasyonu, çalışan memnuniyeti ve örgütsel performans üzerinde daha olumlu sonuçlar yarattığını göstermektedir (Boyatzis, 2022; Cherniss, 2010). Bu nedenle duygusal zekâ, çağdaş liderlik literatüründe etkili liderliğin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Son yıllarda liderlik araştırmalarında dikkat çeken önemli yaklaşımlardan biri de nörobilim temelli liderlik yaklaşımlarıdır. Nöroliderlik olarak adlandırılan bu yaklaşım, liderlik davranışlarının yalnızca sosyal ve davranışsal süreçlerle değil aynı zamanda beyin temelli bilişsel ve duygusal mekanizmalarla da ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Rock (2008) tarafından geliştirilen nöroliderlik çerçevesi, liderlik davranışlarını dört temel alan üzerinden açıklamaktadır: karar verme süreçleri, duygusal düzenleme, problem çözme ve sosyal etkileşim. Bu yaklaşım, liderlik davranışlarının arkasındaki bilişsel ve nörolojik süreçlerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Nörobilim araştırmaları, kadın ve erkek beyinleri arasında özellikle sosyal biliş, empati ve duygusal bilgi işleme süreçlerinde bazı yapısal ve işlevsel farklılıkların bulunduğunu göstermektedir (Baron-Cohen, 2003; Schulte-Rüther vd., 2008). Bu farklılıklar, kadın liderlerin duygusal ve ilişkisel liderlik davranışlarını daha güçlü biçimde sergileyebilmelerini açıklayan önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Nörobilim literatüründe kadın liderlik davranışlarıyla ilişkilendirilen bazı temel sinirsel mekanizmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri ayna nöron sistemidir. Ayna nöron sistemi, bireylerin başkalarının duygularını ve davranışlarını anlamasını sağlayan önemli bir nörolojik mekanizmadır ve empati, sosyal öğrenme ve kişiler arası etkileşim süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır (Rizzolatti & Craighero, 2004). Araştırmalar, kadınların empati gerektiren durumlarda bu sistemde daha güçlü aktivasyon sergileyebildiğini göstermektedir. Bir diğer önemli beyin bölgesi ise anterior insuladır. Bu bölge duygusal farkındalık ve empatik rezonans süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır ve bireyin hem kendi duygularını hem de başkalarının duygusal durumlarını algılamasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra prefrontal korteks, yürütücü kontrol süreçleri, duygusal düzenleme ve etik karar alma mekanizmaları ile ilişkilidir. Prefrontal korteksin güçlü işleyişi, liderlerin karmaşık kararları daha dengeli ve rasyonel biçimde alabilmesine katkı sağlamaktadır. Amigdala ile prefrontal korteks arasındaki bağlantı ise stres altında duygusal tepkilerin dengelenmesini sağlamaktadır. Bu bağlantı sayesinde liderler yoğun baskı ve belirsizlik ortamlarında daha dengeli duygusal tepkiler verebilmekte ve kriz yönetiminde daha etkili olabilmektedir.

Bu çalışmanın teorik çerçevesi, duygusal zekâ, kadın liderliği modelleri ve nörobilim temelli liderlik yaklaşımlarını bütüncül bir perspektif içinde ele almaktadır. Bu bütünlük yaklaşım, kadın liderliğinin etkinliğini açıklamak için çok boyutlu bir kuramsal temel sunmaktadır. İlk olarak duygusal zekâ, kadın liderlerin empati, sosyal farkındalık ve etkili iletişim gibi alanlardaki güçlü yönlerini açıklayan davranışsal ve psikolojik bir temel sunmaktadır (Goleman, 2021). İkinci olarak kadın liderliği modelleri, bu duygusal ve ilişkisel yetkinliklerin dönüştürücü, kapsayıcı ve iş birliğine dayalı liderlik davranışlarına nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak nörobilim araştırmaları ise bu davranış kalıplarının arkasındaki biyolojik ve bilişsel mekanizmaları açıklayarak liderlik süreçlerine daha derin bir anlayış kazandırmaktadır. Bu üç alanın entegrasyonu, kadın liderliğinin etkinliğinin yalnızca sosyal

veya kültürel faktörlerle değil aynı zamanda duygusal, ilişkisel ve nörobiyolojik süreçlerin birleşimiyle açıklanabileceğini göstermektedir.

Bu bütüncül teorik çerçeve, kadın liderlerin çağdaş örgütlerde neden başarılı olabildiğini açıklamak açısından önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Özellikle dijital dönüşüm, kültürel çeşitlilik ve belirsizlik düzeyinin arttığı günümüz örgütlerinde empati, kapsayıcı iletişim ve psikolojik güvenlik oluşturma gibi liderlik becerileri giderek daha kritik hale gelmektedir. Kadın liderlerin duygusal zekâ temelli liderlik yaklaşımları ve nörobilimsel olarak desteklenen sosyal bilişsel yetkinlikleri, bu tür karmaşık örgütsel ortamlarda etkili liderlik performansı sergilemelerine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle kadın liderliği, çağdaş örgütlerde sürdürülebilir başarı ve örgütsel dayanıklılığın geliştirilmesinde stratejik bir rol oynamaktadır.

2. KADIN LİDERLİĞİ VE DUYGUSAL ZEKA

Kadın liderliği üzerine yapılan çalışmalar, kadın yöneticilerin özellikle ilişkisel liderlik, empatik iletişim ve kapsayıcı karar alma süreçlerinde güçlü yönleri ortaya koymaktadır. Eagly ve Carli (2018), kadın liderlerin daha çok iş birliğine dayalı, destekleyici ve katılımcı liderlik tarzları benimsediğini belirtmektedir. Bu liderlik yaklaşımı, duygusal zekâ boyutlarıyla yakından ilişkilidir. Kadın liderlerin empati, sosyal farkındalık ve ilişki yönetimi konularındaki güçlü yetkinlikleri, örgütlerde psikolojik güvenlik ikliminin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Psikolojik güvenlik, çalışanların fikirlerini özgürce ifade edebildiği ve hata yapma korkusu olmadan öğrenme davranışlarını sergileyebildiği bir çalışma ortamını ifade etmektedir (Edmondson, 1999). Bu tür bir örgütsel iklim, yenilikçilik ve öğrenme kültürünün gelişmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Araştırmalar, duygusal zekâ düzeyi yüksek olan kadın liderlerin ekip uyumu, çalışan bağlılığı ve örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Empatik iletişim ve kapsayıcı liderlik yaklaşımı, çalışanların örgütle olan duygusal bağlarını güçlendirmekte ve örgütsel performansı artırmaktadır. Bunun yanı sıra kadın liderlerin özellikle kriz dönemlerinde daha dengeli ve duyarlı karar alma eğilimi gösterdikleri belirtilmektedir. Öz-farkındalık ve duygu düzenleme becerileri, liderlerin belirsizlik ve stres altında daha rasyonel ve etik kararlar almasını sağlamaktadır. Bu nedenle duygusal zekâ, kadın liderliğinin etkinliğini açıklayan temel mekanizmalardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Kadın liderliği literatürü, zaman içinde toplumsal cinsiyet rolleri, liderlik stilleri ve örgütsel yapılar bağlamında önemli bir gelişim göstermiştir. İlk dönem araştırmalar, kadın liderlerin liderlik davranışlarında daha demokratik, katılımcı ve ilişki odaklı yaklaşımlar benimsediklerini ortaya koymuştur (Eagly & Johnson, 1990). Bu çalışmalar, kadın liderlerin karar alma süreçlerinde ekip üyelerinin görüşlerine daha fazla yer verdiğini, iletişimde daha açık ve kapsayıcı bir yaklaşım sergilediğini ve örgütsel ilişkileri güçlendirmeye yönelik davranışlar geliştirdiğini göstermektedir. Zaman içinde geliştirilen liderlik modelleri, kadın liderliğini özellikle dönüşümcü liderlik yaklaşımı ile güçlü biçimde ilişkilendirmiştir. Dönüşümcü liderlik, liderlerin çalışanlara ilham vermesi, bireysel gelişimi desteklemesi ve ortak bir vizyon etrafında örgütsel motivasyonu artırması gibi özellikleri içermektedir. Bu liderlik yaklaşımında özellikle bireyselleştirilmiş ilgi, ilham verici motivasyon ve etik karar alma süreçleri ön plana çıkmaktadır. Kadın liderlerin empati, duygusal farkındalık ve ilişki yönetimi konularındaki güçlü yetkinlikleri, dönüşümcü liderliğin temel bileşenleriyle örtüşmektedir. Bu nedenle birçok araştırma kadın liderlerin dönüşümcü liderlik davranışlarını daha sık sergilediğini ve bu davranışların çalışan bağlılığı ile örgütsel performans üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir.

Çağdaş kadın liderliği modelleri incelendiğinde ise daha kapsayıcı, iş birliğine dayalı ve ilişkisel liderlik yaklaşımlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu modellerin temel özelliklerinden biri dönüşümcü liderlik yaklaşımıdır. Dönüşümcü liderlikte liderler yalnızca görevlerin yerine getirilmesine odaklanmak yerine çalışanların motivasyonunu artırmayı, örgütsel vizyonu paylaşmayı ve bireylerin potansiyellerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda liderlerin etik değerleri benimsemesi, çalışanlara bireysel destek sağlaması ve örgüt içinde güvene dayalı ilişkiler kurması önem taşımaktadır. Bir diğer önemli yaklaşım ise kapsayıcı liderliktir. Kapsayıcı liderlik, çeşitliliğin teşvik edilmesini, psikolojik güvenliğin desteklenmesini ve çalışanların fikirlerini özgürce ifade edebilecekleri iletişim ortamlarının oluşturulmasını içermektedir. Bu yaklaşım özellikle farklı kültürel arka planlara sahip çalışanların bulunduğu örgütlerde yenilikçi düşüncenin ve iş birliğinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Kadın liderlerin empatik iletişim ve sosyal farkındalık becerilerinin güçlü olması, kapsayıcı liderlik davranışlarının gelişmesini kolaylaştırmaktadır.

Kadın liderliği literatüründe dikkat çeken bir diğer yaklaşım duygu ve ilişki temelli liderliktir. Bu liderlik anlayışı, empati, duygusal farkındalık ve güvene dayalı ilişki kurma becerilerini merkeze almaktadır. Duygusal zekâ boyutlarının liderlik davranışlarına yansımaları, özellikle çalışanların duygusal ihtiyaçlarının anlaşılması ve ekip içi ilişkilerin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Kadın liderler, çoğu zaman ekip üyelerinin duygu durumlarını daha iyi algılayabilmekte ve bu doğrultuda daha destekleyici liderlik davranışları sergileyebilmektedir. Bu durum örgütlerde çalışan bağlılığının artmasına, iş birliğinin güçlenmesine ve ekip içinde güven temelli bir iletişim ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra iş birliğine dayalı liderlik yaklaşımı da kadın liderliği modellerinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. İş birliğine dayalı liderlik, ekip çalışmasını teşvik eden, kolektif problem çözme süreçlerini destekleyen ve karar alma süreçlerine farklı paydaşların katılımını sağlayan bir liderlik anlayışını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, özellikle karmaşık ve belirsiz iş ortamlarında örgütlerin daha esnek ve uyumlu hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

Günümüz iş dünyasında giderek daha fazla kullanılan VUCA (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity) ve BANI (brittle, anxious, nonlinear, incomprehensible) kavramları, liderlik süreçlerinin daha karmaşık ve belirsiz hale geldiğini göstermektedir. Bu tür ortamlar, liderlerin yalnızca teknik bilgi ve analitik becerilere sahip olmasını değil aynı zamanda güçlü sosyal ve duygusal yetkinliklere sahip olmasını da gerektirmektedir. Araştırmalar, bu tür belirsiz ve hızlı değişim ortamlarında kadın liderlerin uyum sağlama, dayanıklılık geliştirme ve ekip uyumunu güçlendirme konusunda başarılı olduklarını göstermektedir (Harvard Business Review, 2023). Empatik iletişim, kapsayıcı karar alma ve ilişkisel liderlik becerileri, kadın liderlerin bu tür karmaşık örgütsel ortamlarda etkili liderlik davranışları sergilemelerini kolaylaştırmaktadır.

2.1. Kadın Liderliğinde Duygusal Zekânın Boyutları

Duygusal zekâ, kadın liderlerin duygusal ve sosyal yetkinliklerini etkili liderlik davranışlarına dönüştürmelerini sağlayan temel mekanizmalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Liderlik literatüründe duygusal zekâ; öz-farkındalık, öz-düzenleme, empati, motivasyon ve sosyal beceriler gibi temel boyutlardan oluşan çok boyutlu bir yetkinlik alanı olarak ele alınmaktadır (Goleman, 1998; Mayer & Salovey, 1997). Bu boyutlar, özellikle çağdaş örgütlerde insan odaklı liderlik anlayışının gelişmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Kadın liderlik araştırmaları, kadın yöneticilerin bu duygusal ve ilişkisel yetkinlikleri liderlik uygulamalarına daha güçlü biçimde yansıtılabildiklerini göstermektedir. Bu bağlamda duygusal zekâ boyutları yalnızca bireysel liderlik davranışlarını değil, aynı zamanda ekip performansı, psikolojik güvenlik,

çalışan iyi oluşu ve örgütsel dayanıklılık gibi önemli örgütsel çıktıları da doğrudan etkilemektedir (Carmeli, 2003; Boyatzis vd., 2022).

Duygusal zekânın temel bileşenlerinden biri olan öz-farkındalık, liderlerin kendi duygularını, güçlü yönlerini, sınırlılıklarını ve davranış kalıplarını doğru bir şekilde tanımlayabilme kapasitesini ifade etmektedir. Öz-farkındalık düzeyi yüksek olan liderler, karar alma süreçlerinde daha bilinçli, dengeli ve tutarlı davranışlar sergileyebilmektedir. Araştırmalar, kadın liderlerin duygusal öz-farkındalık ve yansıtıcı düşünme süreçlerinde daha yüksek düzeyler sergileyebildiklerini ve bunun da otantik liderlik davranışlarını güçlendirdiğini göstermektedir (Ilies vd., 2005). Öz-farkındalık, kadın liderlerin ekipleriyle daha şeffaf bir iletişim kurmalarını, duygusal tetikleyicileri ve bilişsel önyargıları daha iyi fark etmelerini ve değerlerini açık bir biçimde ifade etmelerini sağlamaktadır. Liderlerin kişisel kimlikleri ile liderlik rolleri arasında uyum sağlayabilmeleri, örgüt içerisinde güven ve tutarlılık algısını güçlendirmektedir. Bu durum, liderliğe duyulan güvenin artmasına, ekip içi çatışmaların azalmasına, ekip uyumunun güçlenmesine ve güçlü bir etik iklimin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak öz-farkındalık ile otantik liderlik arasındaki ilişki, çalışanların fikirlerini özgürce ifade edebildiği psikolojik güvenli çalışma ortamlarının oluşmasını desteklemektedir.

Duygusal zekânın bir diğer önemli boyutu olan öz-düzenleme, bireyin olumsuz veya yoğun duygusal tepkilerini kontrol edebilmesi ve olaylara düşünerek tepki verebilme kapasitesini ifade etmektedir. Öz-düzenleme becerisi gelişmiş liderler, kriz durumlarında daha sakin, dengeli ve rasyonel kararlar alabilmektedir. Nörobilim araştırmaları, kadınların duygusal düzenleme süreçlerinde amigdala ile prefrontal korteks arasındaki bağlantının daha güçlü çalışabildiğini ve bunun stres altında daha dengeli duygusal tepkiler verilmesine katkı sağladığını göstermektedir (Mak vd., 2009). Bu durum, kadın liderlerin kriz dönemlerinde daha sakin ve düşünülmüş kararlar alabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Öz-düzenleme yetkinliği aynı zamanda etik karar alma süreçlerini desteklemekte, çatışmaların yapıcı biçimde yönetilmesine katkı sağlamakta ve ekip içinde duygusal istikrarın korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu tür liderlik davranışları örgütlerde kriz yönetiminin güçlenmesine, duygusal dalgalanmaların azalmasına, adalet ve güven algısının artmasına ve örgütsel dayanıklılığın güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Empati ise kadın liderliği araştırmalarında en sık vurgulanan duygusal zekâ boyutlarından biridir. Empati, hem duygusal rezonans hem de bilişsel perspektif alma süreçlerini içeren çok boyutlu bir yetkinliktir. Nörobilim alanındaki çalışmalar, empatik süreçlerin ayna nöron sistemi ve anterior insula gibi beyin bölgeleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir (Rizzolatti & Craighero, 2004; Singer vd., 2004). Araştırmalar, kadınların başkalarının duygusal durumlarını yorumlama ve sosyal ipuçlarını algılama konusunda daha yüksek duyarlılık gösterebildiklerini ortaya koymaktadır (Schulte-Rüther vd., 2008). Empatik liderlik davranışları, çalışanların duygusal ihtiyaçlarını anlamayı, aktif dinleme becerilerini kullanmayı ve çalışanların iyi oluşunu desteklemeyi içermektedir. Bu yaklaşım sayesinde liderler ekip içinde oluşabilecek gerilimleri erken aşamada fark edebilmekte ve kapsayıcı karar alma süreçleri oluşturabilmektedir. Empatik liderlik davranışları çalışan bağlılığının artmasına, psikolojik güvenliğin güçlenmesine, işten ayrılma niyetinin azalmasına ve ekip uyumunun güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda empati temelli liderlik yaklaşımı dönüşümcü liderlik davranışlarıyla da güçlü biçimde ilişkilidir ve çalışanların motivasyonunu artıran bir liderlik iklimi oluşturmaktadır.

Motivasyon boyutu ise liderlerin içsel amaç ve değerler doğrultusunda hareket etmesini ifade etmektedir. Araştırmalar, kadın liderlerin liderlik rollerini çoğu zaman statü veya güç motivasyonundan ziyade örgütsel değerler, toplumsal etki ve kolektif fayda gibi faktörlerle ilişkilendirdiğini göstermektedir. İçsel motivasyon düzeyi yüksek olan liderler, ekiplerinin gelişimini destekleyen hedefler belirlemekte, sürekli öğrenme ve gelişim süreçlerine katılmakta ve çalışanları ortak bir vizyon etrafında motive edebilmektedir. Bu tür motivasyon temelli liderlik davranışları çalışanlarda ilham duygusunu artırmakta, örgütsel vatandaşlık davranışlarını teşvik etmekte ve ekip içinde ortak kimlik duygusunun gelişmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda bu yaklaşım uzun vadeli ve sürdürülebilir performansın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Amaç odaklı liderlik anlayışı, özellikle insan merkezli örgüt kültürlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Duygusal zekânın bir diğer boyutu olan sosyal beceriler ise etkili iletişim, ilişki yönetimi, çatışma çözme ve etkileme kapasitesini kapsamaktadır. Kadın liderlerin sosyal beceriler konusunda güçlü yetkinlikler sergileyebildiği birçok araştırmada vurgulanmaktadır. Bu beceriler, liderlerin yapıcı geri bildirim verebilmesini, ekipler arası iş birliğini güçlendirmesini, kapsayıcı iletişim ortamları oluşturmasını ve güven temelli ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Güçlü sosyal becerilere sahip liderler, farklı departmanlar arasında iş birliğini teşvik etmekte, çeşitliliğe dayalı yenilik süreçlerini desteklemekte ve örgütlerde öğrenme kültürünün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu durum özellikle hibrit ve uzaktan çalışma modellerinin yaygınlaştığı günümüz iş dünyasında önemli bir avantaj sağlamaktadır. Açık iletişim ve güçlü ilişki ağları sayesinde liderler daha çevik, yenilikçi ve iş birliğine dayalı çalışma ortamları oluşturabilmektedir.

Duygusal zekânın tüm bu boyutları bir araya geldiğinde empati, otantiklik, duygusal denge ve ilişkisel zekâ ile karakterize edilen bütüncül bir liderlik profili ortaya çıkmaktadır. Araştırmalar, bu tür liderlik profiline sahip liderlerin ekip performansı, psikolojik güvenlik, kriz yönetimi ve çalışan bağlılığı üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Carmeli, 2003; Boyatzis vd., 2022). Aynı zamanda çalışan memnuniyetinin artması, çalışanların örgütte kalma niyetinin güçlenmesi ve örgütsel uyumun artması gibi önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Dijital dönüşüm, hibrit çalışma modelleri ve kültürel çeşitlilik gibi faktörlerin giderek daha belirleyici hale geldiği çağdaş örgütlerde duygusal zekâ temelli liderlik uygulamaları stratejik bir yönetim yetkinliği haline gelmiştir. Bu bağlamda kadın liderlerin empati, ilişkisel iletişim ve duygusal farkındalık gibi alanlarda sergiledikleri güçlü performans, örgütsel başarı ve dayanıklılığın artırılmasında önemli katkılar sağlamaktadır.

3. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında kadın liderliği ile duygusal zekâ arasındaki ilişki kavramsal bir çerçevede ele alınmış ve literatürde yer alan kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler, duygusal zekânın kadın liderliğinin etkinliğini açıklayan temel mekanizmalardan biri olduğunu göstermektedir. Özellikle empati, öz-farkındalık, duygusal düzenleme ve sosyal beceriler gibi duygusal zekâ boyutları, kadın liderlerin dönüşümcü, kapsayıcı ve ilişkisel liderlik davranışlarını destekleyen önemli yetkinlik alanları olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma bulguları, duygusal zekâ düzeyi yüksek olan kadın liderlerin ekip performansı, çalışan bağlılığı ve örgütsel uyum üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Empati temelli iletişim ve kapsayıcı liderlik yaklaşımı, çalışanların örgüte olan duygusal bağlılığını

güçlendirmekte ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra duygusal zekâ temelli liderlik yaklaşımları, psikolojik güvenliğin güçlenmesi, ekip içi iş birliğinin artması ve çalışan iyi oluşunun desteklenmesi açısından da önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu durum, insan odaklı liderlik anlayışının çağdaş örgütlerde giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli katkısı, kadın liderliği ile duygusal zekâ arasındaki ilişkiyi nörobilim temelli yaklaşımlarla birlikte ele alarak disiplinlerarası bir perspektif sunmasıdır. Nörobilim alanında elde edilen bulgular, empati ve sosyal biliş süreçleriyle ilişkili sinirsel mekanizmaların kadın liderlerin duygusal zekâ temelli liderlik davranışlarını destekleyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, liderlik araştırmalarında duygusal, bilişsel ve nörobiyolojik süreçlerin birlikte değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak duygusal zekâ temelli liderlik yaklaşımlarının çağdaş örgütlerde insan odaklı, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yönetim anlayışının geliştirilmesinde stratejik bir rol oynadığı görülmektedir. Özellikle dijital dönüşüm, kültürel çeşitlilik ve hızlı değişim ortamlarının giderek daha belirleyici hale geldiği günümüz iş dünyasında empati, etik karar alma, kapsayıcı iletişim ve iş birliğine dayalı liderlik davranışları örgütlerin uzun vadeli başarısını destekleyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda kadın liderlerin sahip olduğu duygusal ve ilişkisel liderlik yetkinlikleri, örgütsel dayanıklılığın ve sürdürülebilir performansın güçlendirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Gelecek araştırmaların, kadın liderliği ve duygusal zekâ arasındaki ilişkiyi farklı sektörlerde ve kültürel bağlamlarda ampirik yöntemlerle incelemesi literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Özellikle nicel araştırmalar, deneysel çalışmalar ve nörogörüntüleme tekniklerini kullanan disiplinlerarası çalışmalar, duygusal zekâ ile liderlik davranışları arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine açıklamaya yardımcı olabilir. Bu tür çalışmalar, liderlik araştırmalarında daha bütüncül ve kapsamlı teorik modellerin geliştirilmesine katkı sağlayarak kadın liderliğinin örgütsel başarı üzerindeki rolünün daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

4. KAYNAKLAR

Baron-Cohen, S. (2003). *The essential difference: The truth about the male and female brain*. Penguin.

Boyatzis, R. E., Rochford, K., & Taylor, S. N. (2022). The role of emotional intelligence in leadership development: A multi-level review. *Leadership Quarterly*, 33(1), 101–118. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2020.101492>

Carmeli, A. (2003). The relationship between emotional intelligence and work attitudes, behavior and outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, 18(8), 788–813. <https://doi.org/10.1108/02683940310511881>

Cherniss, C. (2010). Emotional intelligence: Toward clarification of a concept. *Industrial and organizational psychology*, 3(2), 110-126.

Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2018). *Through the labyrinth: The truth about how women become leaders*. Harvard Business Review Press.

Eagly, A. H., & Johnson, B. T. (1990). Gender and leadership style: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *108*(2), 233–256. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.2.233>

Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative science quarterly*, *44*(2), 350-383.

Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. Bantam Books.

Goleman, D. (2021). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ (25th anniversary ed.)*. Bantam Books.

Harvard Business Review. (2023). Why women leaders excel in uncertainty. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org>

Ilies, R., Morgeson, F. P., & Nahrgang, J. D. (2005). Authentic leadership and eudaemonic well-being: Understanding leader–follower outcomes. *Leadership Quarterly*, *16*(3), 373–394. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.03.002>

Mak, A. K. Y., Hu, Z., Zhang, J. X., Xiao, Z., & Lee, T. M. C. (2009). Sex-related differences in neural activity during emotion regulation. *Neuropsychologia*, *47*(13), 2900–2908. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2009.06.017>

Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp. 3–31). Basic Books.

Rizzolatti, G., & Craighero, L. (2004). The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience*, *27*, 169–192. <https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.27.070203.144230>

Rock, D. (2008). SCARF: A brain-based model for collaborating with and influencing others. *NeuroLeadership Journal*, *1*, 44–52.

Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, cognition and personality*, *9*(3), 185-211.

Schulte-Rüther, M., Markowitsch, H. J., Shah, N. J., & Fink, G. R. (2008). Gender differences in empathy-related processing: Neural responses during emotional perspective taking. *NeuroImage*, *42*(1), 393–403. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2008.04.180>

Singer, T., Seymour, B., O'Doherty, J., Kaube, H., Dolan, R. J., & Frith, C. D. (2004). Empathy for pain involves the affective but not sensory components of pain. *Science*, *303*(5661), 1157–1162. <https://doi.org/10.1126/science.1093535>

**STRATEGIES FOR ENHANCING WORK-LIFE FIT AMONG WOMEN
EMPLOYEES IN THE CONTEXT OF GENDER EQUALITY: A MULTI-LEVEL
AND SYSTEMS-BASED CONCEPTUAL FRAMEWORK**

**TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA KADIN ÇALIŞANLARDA İŞ-
YAŞAM UYUMUNU ARTIRMAYA YÖNELİK STRATEJİLER: ÇOK DÜZEYLİ VE
SİSTEM TEMELLİ BİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

ESRA DURMAZ ÇİLEKÇİ¹, PELİN VARDARLIER

**¹Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, Örgütsel Psikoloji,
0009-0005-4514-8652**

**²Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İnsan Kaynakları,
0000-0002-5101-6841**

Özet

Kadınların işgücüne katılımı artmasına karşın, bakım ve ev içi sorumlulukların eşitsiz dağılımı ile çalışma yaşamının yapısal ve örgütsel özellikleri, iş ve yaşam alanları arasındaki uyumu kırılğan hâle getirebilmektedir. Özellikle çalışma saatlerinin uzunluğu ve öngörülemezliği, iş yükünün zamansal dağılımı ve sürekli erişilebilir olma beklentisi gibi faktörler, iş-yaşam uyumunun sağlanmasını zorlaştıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda iş-yaşam uyumu, yalnızca bireysel düzeyde sağlanması beklenen bir denge durumu olarak değil; bireysel koşullar ile örgütsel ve toplumsal bağlamların etkileşimi içinde şekillenen çok boyutlu ve dinamik bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışma, iş-yaşam uyumunu bireysel, ilişkisel, örgütsel ve toplumsal düzeylerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak kavramsallaştırmakta ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle çok düzeyli ve sistem temelli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, kadın çalışanlarda iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejiler literatüre dayalı olarak yapılandırılmaktadır. Bireysel düzeyde sınır yönetimi ve rol geçişleri; ilişkisel düzeyde yönetici, çalışma arkadaşları ve aileden sağlanan sosyal destek; örgütsel düzeyde ise esnek çalışma düzenlemeleri, iş yükü ve rol tasarımı ile destekleyici örgüt iklimi ele alınmaktadır. Toplumsal düzeyde ise bakım emeğinin dağılımı, toplumsal cinsiyet normları ve eşitlik yönelimli politikaların, söz konusu stratejilerin etkililiğini hangi koşullarda güçlendirdiği ya da sınırladığı tartışılmaktadır.

Çalışma, iş-yaşam uyumunun yalnızca bireysel çabalarla sağlanamayacağını; bireysel ve örgütsel stratejilerin etkililiğinin, ilişkisel ve toplumsal bağlam tarafından belirlendiğini vurgulamaktadır. Bu yönüyle araştırma, örgütsel davranış ve yönetim-organizasyon literatürüne, toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan çok düzeyli bir kavramsal çerçeve sunmakta ve gelecekte yürütülecek ampirik çalışmalar için kuramsal bir zemin önermektedir.

Anahtar kelimeler: Kadın Çalışanlar, İş-Yaşam Uyumu, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Çok Düzeyli Stratejiler

Abstract

Although women's participation in the workforce has increased, the unequal distribution of caregiving and domestic responsibilities, together with the structural and organizational characteristics of working life, continues to render the fit between work and non-work domains fragile. In particular, long and unpredictable working hours, the temporal distribution of workload, and expectations of constant availability constitute significant factors that hinder the achievement of work-life fit. In this context, work-life fit should not be understood merely as an individual balance to be attained, but rather as a multidimensional and dynamic process shaped through the interaction of individual conditions with organizational and societal contexts.

This study conceptualizes work-life fit as a process emerging from the reciprocal interactions among individual, relational, organizational, and societal levels, and proposes a multi-level and systems-based conceptual framework grounded in a gender equality perspective. Accordingly, the study structures strategies that support work-life fit among women employees based on the existing literature. At the individual level, boundary management and role transitions are addressed; at the relational level, social support provided by supervisors, coworkers, and family members is examined; and at the organizational level, flexible work arrangements, workload and role design, and a supportive organizational climate are discussed. At the societal level, the distribution of care work, gender norms,

and equality-oriented policies are considered in terms of the conditions under which they strengthen or constrain the effectiveness of these strategies.

The study emphasizes that work–life fit cannot be achieved solely through individual efforts, and that the effectiveness of individual and organizational strategies is shaped by relational and societal contexts. In this respect, the study contributes to the organizational behavior and management literature by offering a multi-level conceptual framework that centers gender equality and provides a theoretical basis for future empirical research.

Keywords: Women employees, Work-life fit, Gender equality, Multi-level strategies

1. GİRİŞ

Kadınların işgücüne katılımı önemli ölçüde artmış olmakla birlikte, iş ve yaşam alanları arasındaki ilişkinin kadın çalışanlar açısından hâlâ kırılğan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Goldin, 2006; Hochschild & Machung, 1989). Çalışma yaşamının özellikleri ile bakım emeğinin eşit olmayan paylaşımı, iş ve yaşam alanları arasındaki uyumun sürdürülebilir biçimde kurulmasını zorlaştırabilmektedir. Özellikle uzun ve öngörülemez çalışma saatleri, sürekli erişilebilir olma beklentisi gibi faktörler, çalışanların iş ve yaşam alanları arasında uyum kurmasını güçleştiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Mazmanian, Orlikowski, & Yates, 2013).

Toplumsal cinsiyet temelli rol beklentileri de söz konusu kırılğanlığı artıran mekanizmalardan biridir. Birçok toplumda kadınlardan hem ücretli emek alanında yüksek performans göstermeleri hem de ev içi bakım ve yeniden üretim faaliyetlerinin birincil sorumluluğunu üstlenmeleri beklenmektedir. Bu durum kadın çalışanlar açısından çifte bir norm üretmekte ve iş ile yaşam alanları arasındaki ilişkiyi daha karmaşık bir hale getirebilmektedir (Bianchi, Sayer, Milkie, & Robinson, 2012; Ridgeway, 2011).

Bu bağlamda iş-yaşam uyumu yalnızca bireyin zamanını iş ve yaşam alanları arasında dengeli biçimde dağıtmasıyla açıklanabilecek bir durum değildir. Aksine iş-yaşam uyumu, bireysel kaynaklar, örgütsel uygulamalar ve toplumsal bağlam arasındaki etkileşim içinde şekillenen çok boyutlu ve dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde iş-yaşam uyumunu destekleyen çeşitli stratejilerin farklı düzeylerde ele alındığı görülmektedir. Bireysel düzeyde sınır yönetimi ve rol düzenleme stratejileri; ilişkisel düzeyde sosyal destek mekanizmaları, örgütsel düzeyde esnek çalışma düzenlemeleri ve destekleyici örgüt iklimi gibi uygulamalar iş-yaşam uyumunu kolaylaştırıcı faktörler olarak tartışılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu stratejilerin çoğu zaman birbirinden bağımsız biçimde incelendiği ve aralarındaki etkileşimlerin sınırlı biçimde ele alındığı görülmektedir.

Bu çalışma, iş-yaşam uyumunu bireysel, ilişkisel, örgütsel ve toplumsal bağlamların karşılıklı etkileşimi içinde şekillenen bir süreç olarak ele almakta ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle çok düzeyli ve sistem temelli bir kavramsal çerçeve önermektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, kadın çalışanlarda iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejileri literatüre dayalı olarak farklı düzeylerde incelemek ve bu stratejiler arasındaki etkileşimsel ilişkileri bütüncül bir perspektifle ele almaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1. İş-Yaşam Uyumu

İş ve yaşam alanları arasındaki ilişkinin nasıl kavramsallaştırıldığı, bu alanda geliştirilen stratejilerin ve politika önerilerinin niteliğini doğrudan etkilemektedir. Literatürde bu ilişki uzun süre ağırlıklı olarak iş-aile çatışması (work-family conflict) ekseninde ele alınmış; daha sonra iş-yaşam dengesi (work-life balance) ve giderek daha fazla iş-yaşam uyumu (work-life fit) kavramları öne çıkmıştır. Bu kavramsal dönüşüm, yalnızca kullanılan terimlerin değişmesi

anlamına gelmemekte; aynı zamanda iş ve yaşam alanları arasındaki ilişkinin nasıl anlaşıldığına dair kuramsal bir genişlemeye de işaret etmektedir.

İlk dönem çalışmalarda baskın yaklaşım, iş ve aile rollerinin birbirleriyle rekabet eden talep alanları olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu perspektifte temel soru, işten kaynaklanan taleplerin aile yaşamını ya da aileden kaynaklanan taleplerin işi hangi yollarla zorlaştırdığıdır. Bu nedenle iş-aile çatışması literatürü, zaman temelli, gerilim temelli ve davranış temelli çatışma biçimlerine odaklanarak bireyin bir roldeki talepleri yerine getirmesinin diğer rolü nasıl zorlaştırdığını açıklamaya çalışmaktadır (Greenhaus & Beutell, 1985). Bu yaklaşım önemli bir açıklama sunmakla birlikte, iş ve yaşam alanları arasındaki ilişkiyi çoğunlukla “çatışma”, “baskı” ve “uyumsuzluk” üzerinden kurması nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Özellikle kadın çalışanların deneyimlerini anlamada çatışma kavramı önemli olsa da bu kavram tek başına uyumun nasıl kurulduğunu, sürdürüldüğünü ya da hangi koşullarda kırılma yaşandığını açıklamakta yeterli olmayabilmektedir.

Bu noktada literatürde iş-yaşam dengesi kavramı daha kapsayıcı bir çerçeve olarak öne çıkmıştır. İş-yaşam dengesi, genel olarak bireyin iş ve iş dışı alanlar arasında kabul edilebilir, tatmin edici ve sürdürülebilir bir düzen kurabilmesi anlamında kullanılmaktadır (Greenhaus & Allen, 2011). Bu kavram, çatışmaya kıyasla daha olumlu bir görünüm sunmaktadır. Ancak iş-yaşam dengesi kavramı da bazı açılardan eleştirilmiştir. Öncelikle “denge” ifadesi, sanki iş ve yaşam alanları arasında eşit, simetrik ve durağan bir dağılım mümkünmüş gibi bir izlenim yaratabilmektedir. Oysa çalışanların deneyimleri çoğu zaman böyle bir simetriye dayanmaz. Özellikle yaşam döngüsünün farklı dönemlerinde, bakım sorumluluklarının arttığı ya da iş taleplerinin yoğunlaştığı süreçlerde bireylerin her iki alan arasında tam bir eşitlik kurması ne gerçekçidir ne de her zaman gereklidir. Ayrıca denge kavramı, bireyin öznel değerlendirmesinden çok dışarıdan gözlenebilir bir “eşit dağılım” fikrine yakın durabilmektedir.

Bu eleştiriler doğrultusunda son yıllarda iş-yaşam uyumu kavramı daha işlevsel bir kavramsallaştırma olarak öne çıkmaktadır. İş-yaşam uyumu, iş ve yaşam alanları arasında matematiksel ya da simetrik bir denge kurmaktan ziyade, bireyin kendi koşulları, sorumlulukları, kaynakları ve öncelikleri doğrultusunda işlevsel bir düzenleme oluşturabilmesini ifade etmektedir. Burada asıl mesele iki alan arasında eşit zaman ayırmak değil; rol talepleri ile bireysel ve bağlamsal kaynaklar arasında sürdürülebilir bir uygunluk kurabilmektir. Bu nedenle iş-yaşam uyumu, denge kavramına göre daha esnek, bağlama duyarlı ve öznel değerlendirmeyi daha fazla dikkate alan bir yaklaşım sunmaktadır.

İş-yaşam uyumu kavramının önemli bir yönü, uyumu sabit bir sonuç değil, dinamik bir süreç olarak ele almasıdır. Uyum, belirli bir anda sağlanmış ve orada sabitlenmiş bir durumdan ziyade, değişen rol talepleri, örgütsel beklentiler, aile sorumlulukları ve toplumsal koşullar içinde sürekli yeniden kurulan bir ilişkidir. Bu nedenle iş-yaşam uyumu, yalnızca bireyin kişisel zaman yönetimi becerileriyle açıklanamaz. Aksine bu uyum, bireysel stratejiler kadar sosyal destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve daha geniş toplumsal normatif çerçeveler tarafından da şekillenir.

1.1.2. Kadın Çalışanlarda İş Yaşam Uyumunun Kırılabilirliği

İş-yaşam uyumu, bireysel stratejiler, sosyal destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve daha geniş toplumsal normatif çerçeveler tarafından şekillenir. Kadın çalışanlar açısından iş-yaşam uyumunun neden daha kırılabilir olduğu sorusu da bu noktada önem kazanmaktadır. Bu kırılabilirlik, yalnızca bireysel tercihler ya da yetersizliklerle açıklanabilecek bir durum değildir. Daha çok toplumsal ve normatif yapılar, örgütsel normlar ve kariyer rejimleri ile işin zamansal ve mekânsal organizasyonu gibi yapısal kümelerin etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak, toplumsal ve normatif yapılar kadınların iş-yaşam uyumunu belirleyen temel bağlamlardan biridir. Özellikle bakım rejimi ve ev içi iş bölümünün eşit olmayan biçimde örgütlenmesi, kadınların ücretli işte yer alsalar da ücretsiz bakım emeğinin asli taşıyıcısı olmaya devam etmelerine yol açabilmektedir (Folbre,2006). Çocuk bakımı, yaşlı bakımı, ev içi düzenleme ve gündelik bakım koordinasyonu gibi görünmeyen emek biçimleri çoğu durumda kadınların sorumluluğunda kalmaktadır. Bu durum kadın çalışanların yalnızca daha fazla iş yapması anlamına gelmemekte; aynı zamanda zihinsel yük, planlama yükü ve sürekli hazır bulunma zorunluluğu yaratmaktadır. Sonuç olarak kadınlar açısından iş ve yaşam alanları arasındaki ilişki, iki ayrı alanı “dengelemekten” çok, birbiriyle iç içe geçen çoklu talepleri aynı anda taşıma çabası haline gelebilmektedir.

Bu yapının ikinci boyutu, toplumsal cinsiyet temelli rol beklentileridir. Birçok kültürel bağlamda kadınlardan aynı anda hem “iyi çalışan” hem de “iyi anne”, “iyi eş” ya da “ailenin duygusal düzenleyicisi” olmaları beklenmektedir (Ridgeway,2011). Bu beklentiler, iş ve yaşam alanları arasında sadece niceliksel değil, aynı zamanda ahlaki bir gerilim de üretmektedir. Kadının işe yüksek bağlılık göstermesi bazen aileye yeterince yatırım yapmamakla; aileye öncelik vermesi ise profesyonel yetersizlikle ilişkilendirilebilmektedir. Böylece kadın çalışanlar, bir alandaki başarıları diğer alandaki meşruiyetlerini sürekli olarak tartışmalı hale getirebilen çifte standartlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Dolayısıyla iş-yaşam uyumunun kadınlar açısından kırılma noktası, yalnızca zaman kıtlığıyla değil, normatif beklentilerin çoğulluğu ve çelişkisiyle de ilişkilidir.

İkinci olarak, örgütsel normlar ve kariyer rejimleri bu kırılma noktası yeniden üretmektedir. Özellikle “ideal çalışan” normu, modern örgütlerde çoğu zaman bakım yüklerinden bağımsız, her an erişilebilir, yüksek performansı kesintisiz biçimde sürdürebilen ve işini yaşamın diğer alanlarının önüne koyabilen bir çalışan modelini varsaymaktadır (Williams, Blair-Loy, & Berdahl, 2013). Bu norm görünüşte cinsiyetsiz gibi sunulsa da fiilen bakım sorumluluklarından görece daha az etkilenen yaşam örüntülerini merkezileştirdiği için cinsiyetleşmiş sonuçlar doğurabilmektedir. Bakım emeği taşıyan çalışanlar, özellikle de kadınlar, bu ideale ne kadar yakın ya da uzak olduklarına göre değerlendirilebilmektedir.

Buna ek olarak literatürde sıklıkla tartışılan esneklik kullanımının cezalandırılması (flexibility stigma), örgütlerin sunduğu esneklik uygulamalarının her zaman gerçek bir kolaylaştırıcı işlev görmediğini göstermektedir (Williams et al., 2013). Esnek çalışma, uzaktan çalışma ya da bakım nedeniyle zaman düzenleme talebi kâğıt üzerinde destekleniyor olsa bile, bu uygulamaları kullanan çalışanlar daha düşük bağlılık, daha zayıf kariyer motivasyonu ya da daha düşük performans algısıyla karşılaşabilmektedir. Bu durum, formel politika ile örgüt kültürü arasındaki çelişkiyi görünür kılar.

Benzer biçimde cinsiyet temelli değerlendirme kalıpları da kadınların iş-yaşam uyumunu kırılma noktası yapan önemli bir mekanizmadır. Aynı davranışların kadın ve erkek çalışanlarda farklı biçimde yorumlanması, performansın yalnızca çıktı üzerinden değil, görünürlük, erişilebilirlik ve zamansal bağlılık üzerinden değerlendirilmesi, kadınların hem işte hem yaşam alanında ek baskı yaşamalarına neden olabilmektedir. Böylece sorun yalnızca politikanın varlığı ya da yokluğu değil; o politikanın hangi kültür ve değerlendirme kalıpları içinde işlediğidir.

Üçüncü olarak, işin zamansal ve mekânsal yapısı son dönemde iş-yaşam uyumu tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Günümüz çalışma yaşamında sürekli erişilebilirlik beklentisi, işin yalnızca çalışma saatleri içinde değil, mesai sonrasında, hafta sonunda ve özel yaşam anlarında da sürmesini normalleştirebilmektedir (Mazmanian et al., 2013). Bu durum özellikle bakım yükü ve ev içi sorumlulukları daha yoğun olan çalışanlar açısından ciddi bir baskı yaratmaktadır. Çünkü işin zamanı genişledikçe, yaşam alanına ait zaman da parçalanmakta ve kesintiye uğramaktadır.

Bununla bağlantılı olarak zaman ve mekânın belirsizleşmesi (boundary blurring), iş ile yaşam alanları arasındaki sınırların daha geçirgen hale gelmesine yol açmaktadır (Ashforth, Kreiner, & Fugate, 2000). Özellikle dijitalleşme ve hibrit çalışma biçimleri, bazı durumlarda çalışanlara esneklik sağlarken, bazı durumlarda işin eve, evin de işe taşınmasına neden olabilmektedir. Bu geçirgenlik herkes için aynı sonucu üretmemektedir. Yaşam alanı bakım ve ev içi emek açısından zaten yoğun talepler içeriyorsa, sınırların belirsizleşmesi uyumu kolaylaştırmak yerine daha da zorlaştırabilir.

Son olarak zamansal öngörülemezlik, iş-yaşam uyumunun sürdürülebilirliği açısından kritik bir sorundur. Ne zaman çalışılacağı, iş yoğunluğunun hangi dönemlerde artacağı, ya da mesai dışı taleplerin ne ölçüde geleceğinin kestirilememesi, çalışanların bakım düzenlemeleri yapmasını, kişisel toparlanma süreçlerini planlamasını ve yaşam alanına ilişkin sorumluluklarını organize etmesini zorlaştırmaktadır. Kadın çalışanlar açısından bu durum, zaten eşit dağılmamış bakım yüküyle birleştiğinde daha ağır sonuçlar doğurabilmektedir.

Bütün bu nedenlerle kadınlarda iş-yaşam uyumu, yalnızca bireysel becerilere bağlı bir öz-düzenleme meselesi olarak ele alınamaz. İş-yaşam uyumu; çatışma, denge ve uyum kavramları arasındaki kuramsal geçişin de gösterdiği üzere, çok düzeyli, bağlama duyarlı ve toplumsal cinsiyet açısından yapılandırılmış bir süreçtir. Bu nedenle kadın çalışanların iş-yaşam uyumunu anlamak için bireysel stratejilerin yanı sıra, bu stratejilerin hangi toplumsal, örgütsel ve zamansal koşullar içinde mümkün ya da kırılğan hale geldiğini birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

1.1.3. İş-Yaşam Uyumunu Destekleyen Stratejiler

İş-yaşam uyumuna ilişkin literatür incelendiğinde, uyumu destekleyen stratejilerin farklı analiz düzeylerinde ele alındığı görülmektedir. Bu stratejiler çoğu zaman bireysel düzenleme stratejileri, sosyal destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve daha geniş politika düzenlemeleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu stratejilerin çoğu zaman birbirinden bağımsız biçimde incelendiği ve aralarındaki etkileşimlerin sınırlı biçimde ele alındığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışma kapsamında iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejiler çok düzeyli bir perspektif içinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, bireyin deneyimlerinin yalnızca bireysel özellikleriyle değil, bireyin içinde bulunduğu ilişkisel, örgütsel ve toplumsal bağlarla birlikte şekillendiği varsayımına dayanmaktadır. Bu çerçeve özellikle ekolojik sistem yaklaşımından esinlenmektedir. Ekolojik perspektif, bireyin davranışlarının ve deneyimlerinin farklı çevresel sistemlerin etkileşimi içinde oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda iş-yaşam uyumu da yalnızca bireysel stratejilerle açıklanabilecek bir durum değildir; aksine farklı düzeylerdeki stratejilerin karşılıklı etkileşimi içinde ortaya çıkan bir süreçtir.

Bu bağlamda iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejiler dört temel düzeyde ele alınmaktadır: bireysel stratejiler, ilişkisel destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve toplumsal politika düzenlemeleri.

1.1.3.1. Bireysel Stratejiler

Literatürde iş-yaşam uyumuna ilişkin ilk müdahale alanlarından biri bireysel stratejilerdir. Bu yaklaşım, bireylerin iş ve yaşam alanları arasında bilinçli düzenlemeler yaparak rol taleplerini daha sürdürülebilir biçimde yönetebileceğini varsayar (Clark, 2000). Bu kapsamda en sık tartışılan stratejiler arasında sınır yönetimi, rol müzakere etme, zaman ve enerji yönetimi ile psikolojik ayrışma ve toparlanma süreçleri yer almaktadır.

Sınır yönetimi stratejileri, bireylerin iş ve yaşam alanları arasındaki sınırları nasıl kurdukları ve yönettikleri ile ilgilidir. Bazı çalışanlar iş ve yaşam alanlarını mümkün olduğunca ayrı tutmayı

tercih ederken, bazıları bu alanları daha geçirgen biçimde deneyimleyebilir. Bu tercihler bireyin iş-yaşam uyumunu kurma biçimini doğrudan etkileyebilmektedir. Özellikle dijital iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte işin zaman ve mekân açısından daha esnek hale gelmesi, sınır yönetimi stratejilerinin önemini daha da artırmıştır.

Bir diğer önemli bireysel strateji rol müzakere etme süreçleridir. Rol müzakere etme, bireyin hem iş hem de aile alanındaki sorumluluklarını yeniden düzenlemek amacıyla çevresiyle yürüttüğü açık ya da örtük pazarlıkları ifade eder. Özellikle ev içi iş bölümünün yeniden düzenlenmesi, bakım sorumluluklarının paylaşılması ya da iş yerinde rol beklentilerinin yeniden tanımlanması bu stratejinin önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

Bireysel düzeyde ayrıca psikolojik ayrışma ve toparlanma süreçleri de önemli bir yer tutmaktadır. İşten zihinsel olarak uzaklaşabilme, dinlenme ve yenilenme süreçleri çalışanların tükenmişlik riskini azaltmakta ve iş ile yaşam alanları arasında daha sürdürülebilir bir ilişki kurmalarına yardımcı olabilmektedir. Bunun yanında zaman ve enerji yönetimi gibi öz-düzenleme stratejileri de bireyin farklı rol taleplerini organize etmesine katkı sağlayabilmektedir.

Bununla birlikte bireysel stratejilere yönelik literatür önemli bir sınırlılık da içermektedir. Bu çalışmalar çoğu zaman uyumun sağlanmasını bireyin öz-düzenleme kapasitesine bağlama eğilimindedir. Oysa bireysel stratejilerin etkililiği büyük ölçüde bireyin içinde bulunduğu ilişkisel ve örgütsel bağlam tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle bireysel stratejilerin tek başına yeterli olduğu varsayımı çoğu durumda gerçekçi olmayabilmektedir.

1.1.3.2.Sosyal Destek Mekanizmaları

İş-yaşam uyumunu şekillendiren bir diğer önemli düzey ilişkisel bağlamdır. Bu bağlamda özellikle sosyal destek mekanizmaları önemli bir rol oynamaktadır (Kossek, Pichler, Bodner, & Hammer, 2011). Sosyal destek, bireyin çevresindeki kişilerden aldığı duygusal, araçsal ya da bilgi temelli yardımı ifade etmektedir.

İş-yaşam uyumu literatüründe üç temel sosyal destek kaynağı öne çıkmaktadır: yönetici desteği, çalışma arkadaşı desteği ve aile/ eş desteği.

Yönetici desteği, iş-yaşam uyumunun en güçlü belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Yöneticilerin çalışanların yaşam sorumluluklarını dikkate alan esnek ve destekleyici tutumları, çalışanların iş taleplerini daha sürdürülebilir biçimde yönetmelerine yardımcı olabilmektedir. Özellikle mesai saatleri, iş yükü düzenlemeleri ve esnek çalışma uygulamalarının kullanımı konusunda yöneticilerin yaklaşımı çalışanların uyum deneyimini doğrudan etkileyebilmektedir.

Çalışma arkadaşı desteği de önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İş arkadaşları arasında gelişen iş birliği, görev paylaşımı ve karşılıklı anlayış, iş taleplerinin yönetilmesini kolaylaştırabilmektedir. Özellikle yoğun iş dönemlerinde çalışma arkadaşlarının desteği iş-yaşam uyumunun korunmasında önemli bir tampon mekanizma işlevi görebilmektedir.

Aile ve eş desteği ise özellikle kadın çalışanlar açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ev içi iş bölümünün paylaşılması, bakım sorumluluklarının birlikte üstlenilmesi ve duygusal destek sağlanması iş-yaşam uyumunun sürdürülebilirliği açısından önemli bir kaynak oluşturabilmektedir. Bununla birlikte aile desteğinin yokluğu ya da sınırlı olması durumunda bireysel ve örgütsel stratejilerin etkisi de sınırlı kalabilmektedir.

Bu nedenle sosyal destek mekanizmaları çoğu zaman iş-yaşam uyumu literatüründe tampon bir faktör olarak ele alınmaktadır. Sosyal destek, iş ve yaşam alanlarından gelen taleplerin yarattığı baskıyı azaltarak bireyin rol taleplerini daha sürdürülebilir biçimde yönetmesine katkı sağlayabilmektedir.

1.1.3.3.Örgütsel Uygulamalar

İş-yaşam uyumunu destekleyen stratejilerin önemli bir kısmı örgütsel düzeydeki uygulamalar ile ilişkilidir. Özellikle son yıllarda örgütlerin çalışanların iş ve yaşam sorumluluklarını daha sürdürülebilir biçimde yönetebilmelerine yardımcı olmak amacıyla çeşitli uygulamalar geliştirdiği görülmektedir.

Bu uygulamalar arasında en yaygın olanları esnek çalışma düzenlemeleridir. Esnek çalışma saatleri, uzaktan çalışma ya da hibrit çalışma modelleri çalışanların iş zamanını daha esnek biçimde düzenlemelerine olanak sağlayabilmektedir (Allen, Johnson, Kiburz, & Shockley, 2013). Bu tür uygulamalar özellikle bakım sorumluluğu olan çalışanlar açısından önemli bir kolaylaştırıcı işlev görebilmektedir.

Bununla birlikte literatür, esneklik uygulamalarının her zaman otomatik olarak iş-yaşam uyumu sağlamadığını da göstermektedir. Esnek çalışma uygulamalarının etkililiği büyük ölçüde örgütsel kültür ve yönetim pratikleri tarafından belirlenmektedir. Eğer örgüt kültürü sürekli erişilebilirliği ödüllendiriyorsa ya da esneklik kullanımını olumsuz değerlendiriyorsa, bu uygulamalar çalışanlar tarafından kullanılmaktan kaçınılan politikalar haline gelebilmektedir.

Örgütsel düzeyde bir diğer önemli alan iş yükü ve rol tasarımıdır. İş taleplerinin gerçekçi biçimde düzenlenmesi, rol beklentilerinin açık olması ve çalışanların kontrol alanlarının belirlenmesi iş-yaşam uyumunun sürdürülebilirliği açısından önemli bir rol oynamaktadır. Aşırı iş yükü ya da belirsiz rol beklentileri, en güçlü sosyal destek mekanizmalarının bile etkisini sınırlayabilmektedir.

Ayrıca destekleyici örgüt iklimi de iş-yaşam uyumunu şekillendiren önemli bir faktördür. Çalışanların yaşam sorumluluklarını meşru kabul eden ve bu sorumlulukları dikkate alan örgütsel kültürler, iş-yaşam uyumunun daha sürdürülebilir biçimde kurulmasına katkı sağlayabilmektedir.

1.1.3.4.Toplumsal Yapı ve Politikalar

İş-yaşam uyumu yalnızca birey, ilişki ve örgüt düzeyindeki süreçlerle açıklanamaz. Daha geniş toplumsal yapı ve politika düzenlemeleri de bu sürecin önemli bir parçasıdır. Özellikle bakım politikaları, ebeveyn izinleri ve bakım altyapıları gibi düzenlemeler iş-yaşam uyumunun toplumsal bağlamını şekillendirmektedir.

Toplumsal politika düzenlemeleri, bakım emeğinin nasıl örgütlendiğini ve bakım sorumluluklarının nasıl paylaşıldığını belirleyen önemli araçlar arasında yer almaktadır. Ebeveyn izinleri, çocuk bakım hizmetleri ve bakım destek sistemleri gibi politikalar çalışanların bakım sorumluluklarını iş yaşamı ile daha sürdürülebilir biçimde uyumlaştırmasına katkı sağlayabilmektedir.

Ancak politika düzeyindeki düzenlemeler ile toplumsal normlar arasında da zaman zaman uyumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin bakım politikaları eşitlikçi biçimde tasarlanmış olsa bile toplumsal cinsiyet normlarının bakım sorumluluklarını ağırlıklı olarak kadınlara yüklemeye devam etmesi iş-yaşam uyumunun sürdürülebilirliğini sınırlayabilmektedir.

Bu nedenle iş-yaşam uyumunu anlamak için bireysel stratejiler, sosyal destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve toplumsal politikaların birlikte ve etkileşimsel biçimde ele alınması gerekmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejileri çok düzeyli bir perspektif içinde ele almayı amaçlayan kavramsal bir araştırma niteliğindedir. Çalışmada ampirik veri toplanmamış;

bunun yerine iş-yaşam uyumu literatüründe yer alan kuramsal yaklaşımlar ve araştırma bulguları literatür temelli bir analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulurken iş-yaşam uyumu literatüründe öne çıkan kavramlar ve stratejiler incelenmiş; bu stratejilerin hangi analiz düzeylerinde ele alındığı değerlendirilmiştir. Literatürde bireysel stratejiler, sosyal destek mekanizmaları ve örgütsel uygulamalar gibi farklı müdahale alanlarının sıklıkla incelendiği görülmekle birlikte, bu stratejilerin çoğu zaman birbirinden bağımsız biçimde ele alındığı dikkat çekmektedir (Allen et al., 2013).

Bu çalışmada iş-yaşam uyumu, ekolojik sistem yaklaşımından (Bronfenbrenner, 1979) esinlenen çok düzeyli bir perspektif içinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda literatürde yer alan stratejiler bireysel, ilişkisel, örgütsel ve toplumsal düzeylerde yeniden sınıflandırılmış ve bu stratejiler arasındaki etkileşimleri açıklayan kavramsal bir model geliştirilmiştir.

Önerilen model, iş-yaşam uyumunun yalnızca tekil stratejilerin varlığıyla değil, farklı düzeylerdeki stratejilerin birlikte ve tutarlı biçimde işlemesiyle güçlendiği varsayımına dayanmaktadır.

3. BULGULAR

İş-yaşam uyumuna ilişkin literatür, çalışanların iş ve iş dışı yaşam alanları arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik zengin bir araştırma birikimi üretmiştir. Bu literatür özellikle iş-yaşam uyumunu destekleyen bireysel stratejiler, sosyal destek mekanizmaları ve örgütsel uygulamalar gibi farklı müdahale alanlarını ayrıntılı biçimde incelemiştir. Bununla birlikte mevcut çalışmaların önemli bir kısmı söz konusu stratejileri çoğunlukla tekil düzeyde ele alma eğilimindedir.

Literatürde yaygın yaklaşım, belirli bir stratejinin ya da uygulamanın iş-yaşam uyumu üzerindeki etkisini izole biçimde incelemektir. Örneğin yönetici desteği, esnek çalışma uygulamaları, sınır yönetimi stratejileri ya da aile desteği gibi faktörler çoğu zaman bağımsız değişkenler olarak ele alınmakta ve iş-yaşam uyumu üzerindeki etkileri ayrı ayrı test edilmektedir. Bu tür çalışmalar, söz konusu faktörlerin uyumu nasıl etkilediğine ilişkin önemli bulgular sunmakla birlikte, stratejilerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini anlamak açısından sınırlı bir çerçeve sunmaktadır.

Benzer biçimde, birçok çalışmada stratejilerin etkileri çoğunlukla doğrudan etkiler ya da moderatör ilişkiler üzerinden incelenmektedir. Örneğin sosyal desteğin iş-yaşam çatışması üzerindeki azaltıcı etkisi ya da esnek çalışma uygulamalarının çalışanların uyum algısını nasıl etkilediği gibi ilişkiler istatistiksel modeller aracılığıyla test edilmektedir. Bu tür modeller önemli açıklamalar üretmekle birlikte, çoğu zaman stratejilerin birlikte nasıl çalıştığına ilişkin daha bütüncül bir perspektif sunmamaktadır.

Oysa çalışanların günlük deneyimleri incelendiğinde iş-yaşam uyumunun tek bir faktörün etkisiyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir süreç olduğu görülmektedir. Bir çalışanın iş ve yaşam alanları arasında sürdürülebilir bir uyum kurabilmesi, çoğu zaman birden fazla düzeydeki koşulların birlikte işlemesine bağlıdır. Örneğin bireysel düzeyde güçlü sınır yönetimi stratejileri geliştirmiş bir çalışan, örgütsel düzeyde sürekli erişilebilirlik beklentisi ile karşı karşıya kaldığında bu stratejileri uygulamakta zorlanabilir. Benzer şekilde destekleyici bir yöneticiye sahip olmak, aşırı iş yükü ya da gerçekçi olmayan rol beklentileri söz konusu olduğunda tek başına yeterli olmayabilir.

Bu durum literatürde sıklıkla incelenen stratejilerin birlikte ve etkileşimsel biçimde nasıl işlediğinin yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle literatür strateji çeşitliliğini ortaya koymakta başarılı olsa da bu stratejiler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin

nasıl bir sistem oluşturduğunu açıklamakta görece sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle iş-yaşam uyumuna ilişkin mevcut bilgi birikimi çoğu zaman parçalı bir görünüm sergilemektedir.

Bir diğer önemli sınırlılık ise iş-yaşam uyumunun sürdürülebilirliği meselesinin literatürde görece daha az tartışılmış olmasıdır. Birçok çalışma belirli stratejilerin kısa vadeli etkilerini incelemekte, ancak uyumun zaman içinde nasıl korunabildiği ya da hangi koşullarda kırılgan hale geldiği üzerinde daha sınırlı durmaktadır. Oysa iş-yaşam uyumu statik bir durumdan ziyade, değişen rol talepleri ve yaşam koşulları içinde sürekli yeniden kurulan bir süreçtir. Bu nedenle uyumun sürdürülebilirliği, yalnızca belirli stratejilerin varlığına değil, bu stratejilerin farklı düzeylerde birbirleriyle ne ölçüde uyumlu olduğuna da bağlıdır.

Bu noktada iş-yaşam uyumunu anlamak için çok düzeyli ve sistem temelli bir perspektif gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, bireyin deneyimlerini yalnızca bireysel tercihler ya da örgütsel uygulamalar üzerinden değil, farklı bağlamsal düzeylerin karşılıklı etkileşimi içinde ele almayı mümkün kılar. Bu perspektif aynı zamanda iş-yaşam uyumunun yalnızca bireysel bir “denge kurma” meselesi olmadığını; bireyin içinde bulunduğu sosyal ilişkiler, örgütsel yapı ve daha geniş toplumsal bağlam tarafından şekillenen bir deneyim olduğunu vurgular.

Bu çalışma, söz konusu literatür boşluğundan hareketle iş-yaşam uyumunu çok düzeyli ve sistem temelli bir kavramsal çerçeve içinde ele almayı önermektedir. Önerilen yaklaşım, literatürde farklı alanlarda incelenen stratejileri tek tek açıklamaktan ziyade, bu stratejilerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini ve hangi koşullarda birlikte işleyebildiğini anlamaya odaklanmaktadır.

Bu doğrultuda iş-yaşam uyumu, farklı bağlamların etkileşimi içinde şekillenen bir deneyim olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bireyin iş ve yaşam alanları arasındaki uyum algısı yalnızca bireysel beceriler ya da tercihler tarafından belirlenmemektedir. Aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu ilişki ağları, örgütsel uygulamalar ve toplumsal normlar da bu deneyimin önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır.

Literatürde ele alınan stratejiler incelendiğinde bu stratejilerin aslında farklı analiz düzeylerinde konumlandığı görülmektedir. Bireysel düzeyde sınır yönetimi ve öz-düzenleme stratejileri; ilişki düzeyde sosyal destek mekanizmaları, örgütsel düzeyde çalışma düzenlemeleri ve iş tasarımı; toplumsal düzeyde ise bakım politikaları ve toplumsal cinsiyet normları iş-yaşam uyumunu şekillendiren temel bağlamlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada önerilen çerçeve, söz konusu stratejileri birbirinden bağımsız değişkenler olarak ele almak yerine etkileşimsel ve bütüncül bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, iş-yaşam uyumunun yalnızca belirli stratejilerin varlığıyla değil, farklı düzeylerdeki stratejilerin birbirleriyle tutarlı biçimde işlemesiyle güçlendiği varsayımına dayanmaktadır.

Dolayısıyla önerilen model, mevcut literatürü genişletmekten ziyade, literatürde parçalı biçimde ele alınan strateji alanlarını çok düzeyli bir sistem içinde yeniden konumlandırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede iş-yaşam uyumu, bireysel stratejiler, ilişki destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve toplumsal bağlam arasındaki karşılıklı etkileşimler aracılığıyla şekillenen bir süreç olarak ele alınmaktadır.

3.1. İş-Yaşam Uyumunun Sağlanması ve Sürdürülmesi: Çok Düzeyli ve Sistem Temelli Bir Çerçeve

Bu çalışmada önerilen kavramsal model, iş-yaşam uyumunu farklı bağlamların karşılıklı etkileşimi içinde şekillenen bir süreç olarak ele almaktadır. Literatürde iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejilerin farklı araştırma alanlarında incelendiği görülmekle birlikte, bu stratejilerin çoğu zaman birbirinden bağımsız biçimde ele alındığı ve aralarındaki etkileşimlerin

sınırlı biçimde tartışıldığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle önerilen çerçeve, söz konusu stratejileri tekil değişkenler olarak incelemekten ziyade, çok düzeyli ve etkileşimsel bir sistem içinde konumlandırmayı amaçlamaktadır.

Önerilen modelde iş-yaşam uyumunun sağlanması ve sürdürülmesi analizin merkezinde yer almaktadır. Bu merkezin etrafında dört temel bağlam konumlanmaktadır: bireysel stratejiler, ilişkisel destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve toplumsal bağlam. Bu bağlamların her biri iş-yaşam uyumunu farklı mekanizmalar aracılığıyla etkileyebilmekte, ancak uyumun sürdürülebilirliği çoğu zaman bu düzeyler arasındaki etkileşimlerin niteliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Modelin temel varsayımı, iş-yaşam uyumunun yalnızca belirli stratejilerin varlığıyla değil, bu stratejilerin farklı düzeylerde birlikte ve tutarlı biçimde işlemesiyle güçlendiğidir. Başka bir ifadeyle iş-yaşam uyumu, bireysel düzenleme stratejileri, sosyal destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve toplumsal bağlam arasındaki ilişkilerin birbirini desteklediği durumlarda daha sürdürülebilir bir nitelik kazanabilmektedir.

Bu çerçevede modelin ana argümanı şu şekilde ifade edilebilir: iş-yaşam uyumu, farklı düzeylerdeki stratejiler arasında uyum ve tutarlılık sağlandığında güçlenir. Eğer bireysel stratejiler sosyal destek mekanizmaları tarafından destekleniyor, örgütsel uygulamalar bu stratejilerin uygulanmasını mümkün kılıyor ve toplumsal bağlam bu düzenlemeleri sınırlamıyorsa, çalışanların iş ve yaşam alanları arasında daha sürdürülebilir bir uyum kurabilmesi mümkün hale gelmektedir.

Dolayısıyla model, iş-yaşam uyumunu yalnızca stratejilerin sayısı ya da çeşitliliği üzerinden değil, bu stratejilerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiği üzerinden açıklamaktadır. Bu noktada modelin merkezinde yer alan kavram stratejiler arası tutarlılık olarak tanımlanabilir. Stratejiler arası tutarlılık, farklı düzeylerde konumlanan stratejilerin birbirini desteklemesi ve aynı yönde işlemesi durumunu ifade etmektedir. Eğer bireysel stratejiler, ilişkisel destek mekanizmaları ve örgütsel uygulamalar aynı yönde çalışıyorsa, iş-yaşam uyumunun sürdürülebilirliği güçlenmektedir.

Örneğin bireysel düzeyde sınır yönetimi stratejileri kullanan bir çalışan düşünelim. Bu çalışan iş ve yaşam alanları arasındaki geçişleri düzenlemek amacıyla mesai saatleri dışında işle ilgili iletişime yanıt vermemeyi tercih edebilir. Eğer örgüt kültürü çalışanların mesai dışında erişilebilir olmasını beklemiyor ve yönetici bu sınırları kabul ediyorsa, bireysel strateji örgütsel bağlam tarafından desteklenmiş olur. Aynı zamanda aile ve eş desteği de mevcutsa, çalışan iş ve yaşam alanları arasındaki geçişleri daha sürdürülebilir biçimde yönetebilir. Bu durumda farklı düzeylerdeki stratejiler birbirini destekleyerek iş-yaşam uyumunun güçlenmesine katkı sağlar.

Ancak model yalnızca stratejiler arası tutarlılığı değil, aynı zamanda stratejiler arası çelişkileri de açıklamayı amaçlamaktadır. Stratejiler arası çelişki, farklı düzeylerdeki stratejilerin birbirini desteklemek yerine birbirini sınırladığı durumları ifade etmektedir. Bu tür durumlarda iş-yaşam uyumu kırılma hale gelebilmektedir.

Örneğin çalışan bireysel düzeyde sınır koyma stratejileri kullanıyor olabilir. Ancak örgüt kültürü sürekli erişilebilirliği ödüllendiriyorsa ve çalışanlardan mesai saatleri dışında da iletişime hızlı yanıt vermeleri bekleniyorsa, bireysel strateji yapısal baskı altında zayıflayabilir. Bu durumda çalışan sınır koyma davranışını sürdüremeyebilir ya da bu davranış kariyer açısından riskli hale gelebilir. Böyle bir durumda bireysel stratejiler mevcut olsa bile örgütsel bağlam bu stratejilerin etkisini sınırlayarak iş-yaşam uyumunun kırılmasına neden olabilir.

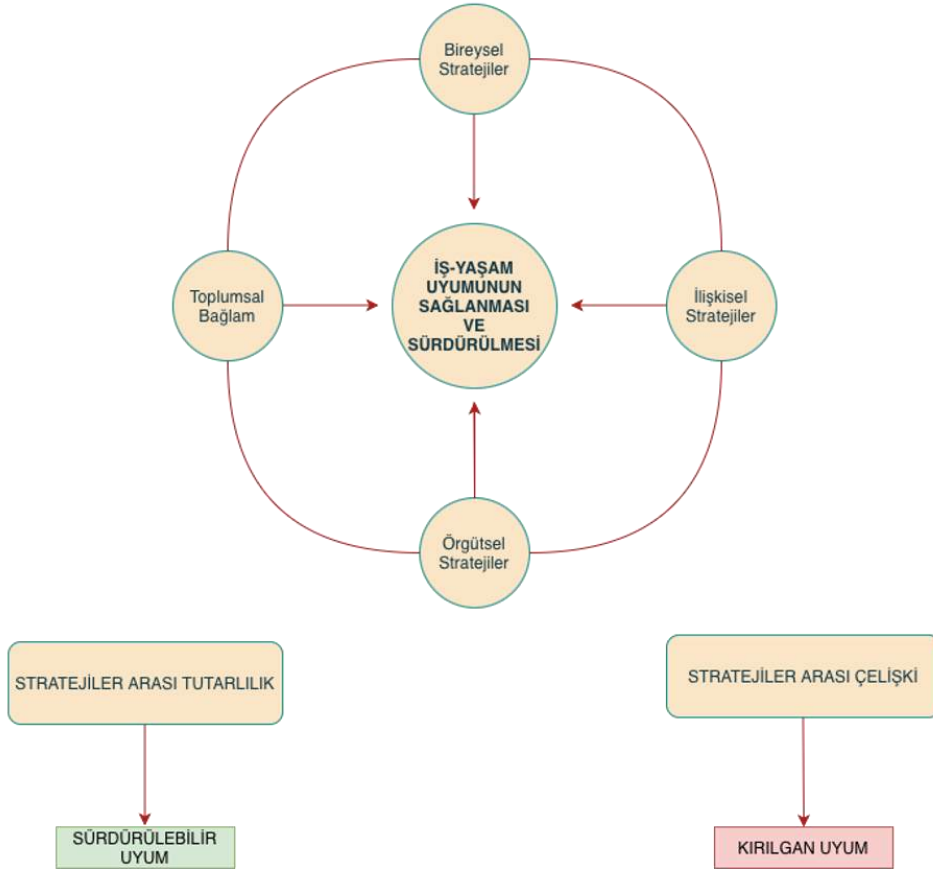
Benzer biçimde ilişkiyel destek ile örgütsel yapı arasında da uyumsuzluk ortaya çıkabilir. Örneğin bir yönetici çalışanına destekleyici bir tutum sergileyebilir ve çalışanın yaşam sorumluluklarını dikkate almaya çalışabilir. Ancak iş yükü aşırı düzeydeyse ya da rol tasarımı gerçekçi değilse, yöneticinin desteği yapısal sorunu telafi etmekte yetersiz kalabilir. Bu durumda ilişkiyel destek mekanizması mevcut olsa bile çalışan iş ve yaşam alanları arasındaki talepleri sürdürülebilir biçimde yönetmekte zorlanabilir.

Stratejiler arası çelişkinin bir diğer örneği örgütsel uygulamalar ile toplumsal bağlam arasındaki uyumsuzluklarda ortaya çıkabilir. Örneğin bir örgüt çalışanlarına esnek çalışma imkânı sunuyor olabilir. Bu uygulamalar çalışanların iş zamanını daha esnek biçimde düzenlemelerine olanak sağlayabilir. Ancak bakım yükü toplumsal cinsiyet normları nedeniyle ağırlıklı olarak kadın çalışanların üzerinde kalıyorsa, bu esneklik uygulamaları beklenen ölçüde iş-yaşam uyumu sağlamayabilir. Bu durumda örgütsel politika ile toplumsal bağlam arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkar ve iş-yaşam uyumu kırılan bir nitelik kazanır.

Bu örnekler iş-yaşam uyumunun yalnızca tekil stratejilerin varlığıyla açıklanamayacağını göstermektedir. Uyumun sürdürülebilirliği, farklı düzeylerdeki stratejilerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiğine ve ne ölçüde uyumlu biçimde işlediğine bağlıdır. Dolayısıyla önerilen model, iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejilerin yalnızca bağımsız etkilerini incelemek yerine, bu stratejiler arasındaki etkileşim kalitesini merkeze almaktadır.

Bu yaklaşım aynı zamanda iş-yaşam uyumunu statik bir sonuçtan ziyade sürekli yeniden kurulan bir süreç olarak ele almaktadır. Bireysel stratejiler, sosyal destek mekanizmaları, örgütsel uygulamalar ve toplumsal normlar zaman içinde değişebildiği için, iş-yaşam uyumu da bu değişimlere bağlı olarak güçlenebilir ya da kırılanlaşabilir. Bu nedenle model, uyumun yalnızca nasıl kurulduğunu değil, aynı zamanda nasıl sürdürülebildiğini anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak önerilen çok düzeyli ve sistem temelli model, iş-yaşam uyumunu bireysel tercihlerden çok farklı bağlamların karşılıklı etkileşimi içinde şekillenen bir deneyim olarak ele almaktadır. Bu model, literatürde farklı düzeylerde incelenen stratejileri bütüncül bir perspektifle bir araya getirerek iş-yaşam uyumunun sürdürülebilirliğini belirleyen mekanizmaları daha kapsamlı biçimde anlamayı amaçlamaktadır.

Şekil 1. İş-yaşam uyumunun sağlanması ve sürdürülmesine yönelik çok düzeyli strateji modeli

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejileri çok düzeyli bir perspektif içinde ele alarak literatürdeki parçalı yaklaşımlara kavramsal bir bütünlük kazandırmayı amaçlamıştır. Literatürde iş-yaşam uyumuna ilişkin çok sayıda strateji tanımlanmış olsa da bu stratejilerin çoğu zaman tekil değişkenler olarak incelendiği ve aralarındaki etkileşimlerin sınırlı biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu sınırlılıktan hareketle iş-yaşam uyumunu bireysel, ilişkisel, örgütsel ve toplumsal düzeylerde konumlanan stratejilerin karşılıklı etkileşimi içinde ele alan çok düzeyli ve sistem temelli bir kavramsal çerçeve önermektedir.

Önerilen modelin temel katkısı, iş-yaşam uyumunun yalnızca belirli stratejilerin varlığıyla değil, farklı düzeylerdeki stratejilerin birlikte ve tutarlı biçimde işlemesiyle güçlendiğini vurgulamasıdır. Bu çerçevede model, iş-yaşam uyumunu tekil müdahale alanları üzerinden açıklamak yerine, stratejiler arasındaki etkileşim kalitesini merkeze alan bir yaklaşım sunmaktadır. Stratejiler arasındaki uyum ve karşılıklı destek mekanizmaları uyumu güçlendirirken, farklı düzeylerde ortaya çıkan çelişkilerin uyumu kırılğan hale getirebileceği ileri sürülmektedir.

Bu yaklaşım özellikle örgütsel uygulamalar açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Çalışanların iş-yaşam uyumunu desteklemek amacıyla geliştirilen politikalar, yalnızca formel düzenlemeler olarak sunulduğunda beklenen etkiyi yaratmayabilir. Esnek çalışma uygulamaları

ya da destekleyici insan kaynakları politikaları, örgütsel kültür ve yönetim pratikleri tarafından desteklenmediği sürece sınırlı bir etki gösterebilir. Bu nedenle iş-yaşam uyumunu destekleyen uygulamaların farklı düzeylerdeki koşulların birlikte ele alındığı bütüncül yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Çalışma aynı zamanda toplumsal cinsiyet perspektifinin iş-yaşam uyumu tartışmalarında önemli bir yer tuttuğunu da göstermektedir. Bakım emeğinin eşit olmayan dağılımı, toplumsal cinsiyet temelli rol beklentileri ve örgütsel normlar arasındaki etkileşimler kadın çalışanların iş-yaşam uyumunu daha kırılgan hale getirebilmektedir. Bu nedenle iş-yaşam uyumunu destekleyen stratejilerin yalnızca bireysel düzeyde değil, örgütsel ve toplumsal bağlam içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Son olarak bu çalışma, iş-yaşam uyumuna ilişkin gelecekte yapılacak araştırmalar için bazı yönelimler de önermektedir. Özellikle çok düzeyli stratejiler arasındaki etkileşimlerin ampirik çalışmalar aracılığıyla incelenmesi, önerilen kavramsal modelin test edilmesi açısından önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Bunun yanı sıra iş-yaşam uyumunun zaman içinde nasıl sürdürülebildiğini inceleyen boylamsal çalışmalar, uyumun dinamik doğasını daha iyi anlamaya katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, iş-yaşam uyumunu farklı düzeylerdeki stratejilerin etkileşimi içinde ele alan bütüncül bir kavramsal çerçeve sunarak literatüre teorik bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Önerilen model, iş-yaşam uyumunu yalnızca bireysel bir denge kurma meselesi olarak değil, birey, ilişkiler, örgüt ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimler içinde şekillenen bir süreç olarak değerlendirmektedir.

5. KAYNAKLAR

Allen, T. D., Johnson, R. C., Kiburz, K. M., & Shockley, K. M. (2013). Work–family conflict and flexible work arrangements: Deconstructing flexibility. *Personnel Psychology*, 66(2), 345–376. <https://doi.org/10.1111/peps.12012>

Ashforth, B. E., Kreiner, G. E., & Fugate, M. (2000). All in a day's work: Boundaries and micro role transitions. *Academy of Management Review*, 25(3), 472–491. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.3363315>

Bianchi, S. M., Sayer, L. C., Milkie, M. A., & Robinson, J. P. (2012). Housework: Who did, does or will do it, and how much does it matter? *Social Forces*, 91(1), 55–63. <https://doi.org/10.1093/sf/sos120>

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

Clark, S. C. (2000). Work/family border theory: A new theory of work/family balance. *Human Relations*, 53(6), 747–770. <https://doi.org/10.1177/0018726700536001>

Folbre, N. (2006). Measuring care: Gender, empowerment, and the care economy. *Journal of Human Development*, 7(2), 183–199. <https://doi.org/10.1080/14649880600768512>

Goldin, C. (2006). The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family. *American Economic Review*, 96(2), 1–21. <https://doi.org/10.1257/000282806777212350>

Greenhaus, J. H., & Allen, T. D. (2011). Work–family balance: A review and extension of the literature.

Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352>

Kossek, E. E., Pichler, S., Bodner, T., & Hammer, L. B. (2011). Workplace social support and work–family conflict: A meta-analysis clarifying the influence of general and work–family-specific supervisor and organizational support. *Personnel Psychology*, 64(2), 289–313. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2011.01211.x>

Mazmanian, M., Orlikowski, W. J., & Yates, J. (2013). The autonomy paradox: The implications of mobile email devices for knowledge professionals. *Organization Science*, 24(5), 1337–1357. <https://doi.org/10.1287/orsc.1120.0806>

Ridgeway, C. L. (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*. Oxford University Press.

Williams, J. C., Blair-Loy, M., & Berdahl, J. L. (2013). Cultural schemas, social class, and the flexibility stigma. *Journal of Social Issues*, 69(2), 209–234. <https://doi.org/10.1111/josi.12012>

**FROM THE PRIVATE TO THE VISIBLE WOMAN: THE AESTHETICS OF BODY,
GAZE, AND PRIVACY IN ART**
**MAHREMDEN GÖRÜNÜRE KADIN: SANATTA BEDEN, BAKIŞ VE GİZLİLİĞİN
ESTETİĞİ¹⁶**

SALİH EZEN

**Sanatta Yeterlilik Mezunlu, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı,
İD: 0009-0005-0602-9829**

Özet

Bu çalışma, mahremiyet ve namahremiyet kavramlarını tarihsel, kültürel ve estetik bağlamlarda kadın temsili üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Mahremiyet, yalnızca fiziksel örtünme ya da gizlenme durumu değil; bakış, mekân, iktidar ilişkileri ve toplumsal normlar aracılığıyla inşa edilen zihinsel ve kültürel bir süreç olarak ele alınmaktadır. Kavramsal çerçevede, İslam düşüncesindeki “mahrem/namahrem” ayrımından ve bireysel gizlilik anlayışından hareketle, Batı sanatında çıplaklık ve kadın bedeninin temsiline uzanan tarihsel bir hat üzerinde kurulmaktadır.

Çalışma, mahremiyet bilincinin kökenini Âdem ve Havva anlatısı üzerinden tartışarak başlatır. Yasak meyvenin yenilmesiyle ortaya çıkan çıplaklık farkındalığı, mahremiyetin doğuştan değil, bilgi ve bilinçle gelişen bir kavram olduğunu gösterir. Bu bağlamda Masaccio ve Palma Vecchio'nun Âdem ve Havva betimlemeleri, utanma ve örtünme anı üzerinden mahremiyetin görsel inşasını ortaya koyar. Rönesans ve sonrası Batı resminde ise kadın bedeni giderek seyirlik bir imgeye dönüşmüş; Titian'ın Urbino Venüsü, Ingres'in Türk Hamamı ve Picasso'nun Türk Hamamı gibi eserlerde mahrem alan estetikleştirilmiş bir açıklık içinde sunulmuştur. Johannes Vermeer'in iç mekân sahneleri, izleyiciyi mahrem alana davetsiz bir tanığa dönüştürerek mekânsal mahremiyetin sınırlarını sorgular. Çağdaş sanatta ise Shirin Neshat, Louise Bourgeois ve Sophie Calle'nin üretimleri, beden, mekân ve gözetim üzerinden mahremiyetin hem korunma hem de ihlal edilme biçimlerini tartışmaya açar.

Sonuç olarak çalışma, kadın bedeninin sanat tarihinde mahrem ile görünür arasında sürekli dönüşen bir temsil alanı olduğunu; bu dönüşümün estetik tercihler kadar kültürel algılar, bakış rejimleri ve iktidar yapılarıyla da yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahrem ve Namahrem, Kadın Bedeni, Kimlik, Görünürlük, Sanatta Temsil.

Abstract

This study aims to examine the concepts of privacy and non-privacy (mahrem/namahrem) through the representation of women within historical, cultural, and aesthetic contexts. Privacy is addressed not merely as a condition of physical covering or concealment, but as a mental and cultural process constructed through gaze, space, power relations, and social norms. The conceptual framework is established along a historical trajectory that begins with the distinction between “mahrem” and “namahrem” in Islamic thought and the notion of individual privacy, extending to the representation of nudity and the female body in Western art.

The study begins by discussing the origins of privacy consciousness through the narrative of Adam and Eve. The awareness of nakedness that emerges after the consumption of the forbidden fruit demonstrates

¹⁶ Bu çalışma, Salih EZEN'nin “Resimsel Mekânda Panoptikon Bakış; Cumbalı Evler” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

that privacy is not an innate condition, but a concept that develops through knowledge and awareness. In this context, the depictions of Adam and Eve by Masaccio and Palma Vecchio reveal the visual construction of privacy through gestures of shame and concealment. In Renaissance and post-Renaissance Western painting, the female body gradually transformed into a spectacle; in works such as Titian's *Venus of Urbino*, Ingres' *The Turkish Bath* and Picasso's *Turkish Bath*, the private sphere is presented within an aestheticized openness. Similarly, Johannes Vermeer's interior scenes position the viewer as an uninvited witness to private space, thereby questioning the spatial boundaries of privacy. In contemporary art, the works of Shirin Neshat, Louise Bourgeois, and Sophie Calle reinterpret privacy through the body, space, and surveillance, addressing both its protection and its violation.

In conclusion, this study demonstrates that the female body has functioned as a representational field constantly shifting between the private and the visible throughout art history, and that this transformation is closely linked not only to aesthetic choices but also to cultural perceptions, regimes of gaze, and structures of power.

Keywords: Privacy and Non-Privacy, Female Body, Identity, Visibility, Representation in Art.

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, sanat tarihinde kadın bedeninin mahrem ile görünür arasındaki konumlanışını incelemek ve bu temsil biçimlerinin yalnızca estetik tercihlerle değil, aynı zamanda kültürel, ideolojik ve iktidar ilişkileriyle nasıl bağlantılı olduğunu ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma, mahremiyet kavramının tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümü ele almakta; kadın bedeninin hangi koşullarda mahrem bir alan olarak kurgulandığını ve hangi bağlamlarda kamusal bakışa açıldığını sorgulamaktadır. Ayrıca sanatsal temsilin mahrem olanı estetikleştirerek nasıl görünür hâle getirdiği ve modern ile çağdaş sanat pratiklerinde mahremiyetin yalnızca beden üzerinden değil, mekân ve gözetim ilişkileri aracılığıyla da nasıl tartışmaya açıldığı araştırmanın temel odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma, mahremiyetin yalnızca saklama ya da gizleme meselesi olmadığını; aksine görünürlük rejimleri tarafından biçimlendirilen estetik ve politik bir alan olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Kapsam

İnceleme hattı, yaratılış anlatısından başlayarak Rönesans, Barok ve Yeni-Klasik dönem üzerinden modern ve çağdaş sanata uzanmaktadır. Bu çerçevede Erken Rönesans'ta Masaccio ve Palma Vecchio'nun Âdem ve Havva betimlemeleri; 17. yüzyıl Hollanda resminde Johannes Vermeer'in iç mekân sahneleri; Rönesans sonrası dönemde Tiziano'nun *Urbino Venüsü*; Yeni-Klasik dönemde Jean-Auguste-Dominique Ingres'in *Türk Hamamı*; modern sanatta Pablo Picasso'nun aynı temaya getirdiği dönüşüm ve çağdaş sanatta Shirin Neshat, Louise Bourgeois ve Sophie Calle'nin üretimleri araştırmanın örneklem alanını oluşturmaktadır. Çalışma, tüm sanat tarihini kapsayan genel bir çıplaklık tarihi sunmayı değil; mahremiyet kavramının kadın bedeni ve bakış üzerinden nasıl yeniden üretildiğini gösteren temsili ve eleştirel örnekler aracılığıyla kavramsal bir çözümleme yapmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; literatür taraması ve sanat eseri çözümlemesi temel yöntemsel araçlar olarak kullanılmıştır. Seçilen eserler ikonografik, biçimsel ve kavramsal çözümleme yöntemleri doğrultusunda incelenmiş; analiz sürecinde figürün beden dili ve kompozisyon içindeki konumlanışı, izleyiciyle kurulan bakış ilişkisi, mekânsal kurgu ve sınır inşası, sembolik nesnelere ile alegorik unsurlar ve eserin üretildiği kültürel ve tarihsel bağlam dikkate alınmıştır. Modern ve çağdaş sanat örneklerinde ise gözetim, karşı-bakış, özne/nesne ilişkisi ve temsil politikaları gibi kavramlar üzerinden eleştirel bir okuma gerçekleştirilmiş; böylece mahremiyetin yalnızca estetik bir kategori değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir düzenleme biçimi olduğu ortaya konulmuştur.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışma, mahremiyet ve namahremiyet kavramlarını kadın bedeninin sanattaki temsili üzerinden ele alarak, beden–bakış–mekân ilişkisini tarihsel ve estetik bir ekseninde incelemektedir. Kuramsal çerçeve, iki temel düşünsel hat üzerinde kurulmaktadır. İlk hat, İslam düşüncesindeki “mahrem/namahrem” ayrımı ile bireysel ve toplumsal gizlilik anlayışına dayanır. Mahremiyet burada yalnızca fiziksel örtünme ya da gizlenme durumu değil; sınır, mesafe, ilişkisellik ve kültürel düzenleme biçimi olarak değerlendirilir. İkinci hat ise Batı sanat tarihinde çıplaklık, kadın bedeni ve seyirlik imge üretimi üzerinden şekillenen temsil geleneğine odaklanır.

Çalışma, mahremiyetin doğuştan gelen sabit bir özellik değil; bakışın, bilincin ve toplumsal normların inşa ettiği kültürel bir yapı olduğu varsayımından hareket eder. Bu bağlamda John Berger’in bakış kuramı, oryantalizm eleştirileri ve feminist sanat tarihinin temsil analizleri kuramsal arka planı destekleyen temel referans alanlarını oluşturmaktadır. Mahremiyet, yalnızca bireysel bir iç alan değil; iktidar, cinsiyet, kültür ve temsil ilişkileri içinde sürekli yeniden üretilen bir kategori olarak ele alınmaktadır.

BULGULAR

Çalışma kapsamında incelenen sanat eserleri ve kuramsal yaklaşımlar, mahremiyet kavramının sanat tarihinde sabit bir anlam taşımadığını; aksine beden, bakış ve mekân ilişkileri doğrultusunda tarihsel ve kültürel olarak yeniden üretildiğini göstermektedir. Âdem ve Havva anlatısından başlayarak Rönesans, modern ve çağdaş sanat örneklerine uzanan süreçte kadın bedeni, mahrem olan ile görünür olan arasında dönüşen bir temsil alanı hâline gelmiştir. Erken dönemlerde utanç ve farkındalık üzerinden kurulan mahremiyet anlayışı zamanla estetikleştirilmiş bir seyir nesnesine dönüşmüş; modern ve çağdaş sanatta ise gözetim, kimlik ve iktidar ilişkileri bağlamında eleştirel bir tartışma alanı kazanmıştır. Bu bulgular, mahremiyetin yalnızca fiziksel gizlenme değil, kültürel normlar, bakış rejimleri ve temsil pratikleri tarafından şekillenen estetik ve politik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Mahremiyetin Teolojik Kökeni

Mahrem kavramı, en genel anlamıyla başkalarından saklı tutulması gereken, kamusal alana açılmayan ve gizliliği esas olan durumları ifade eder. İslami terminolojide ise mahrem, evlenilmesi dinen yasak olan kimseleri tanımlarken; “namahrem” kavramı evlilik açısından bir engel bulunmayan, dolayısıyla belirli sınırlar çerçevesinde mesafe gerektiren kişiler için kullanılır. Türkçede namahrem sözcüğü zamanla “yabancı” ve “el” anlam katmanlarını da içerecek biçimde genişlemiştir. Böylece mahremiyet yalnızca bireysel bir gizlilik alanı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel sınırların belirlediği bir korunma rejimi hâline gelmiştir. Aile yapısı içerisinde yatak odası, kişisel eşyalar ya da aile içi sınırlar gibi unsurlar mahrem alanın somut karşılıklarıdır. Bu alanın görünür ya da duyulur hâle gelmesi, yani kamusal bakışa açılması, mahrem olanın niteliğini dönüştürerek onu namahrem bir konuma taşır. Bu dönüşüm yalnızca fiziksel bir ifşa değil, aynı zamanda anlamın ve değerlerin yer değiştirmesidir.

Toplumsal çözülmenin ya da değer erozyonunun yaşandığı dönemlerde, bireyin gizli hayatının kamusal dolaşıma girmesi daha görünür bir olgu hâline gelir. Özellikle kadın bedeni, tarih boyunca mahremiyet ile görünürlük arasında konumlandırılmış; sanat pratiği ise bu gerilimi estetik bir temsil alanına dönüştürmüştür. Kadının bedeni bir yandan korunması gereken mahrem bir varlık olarak kurgulanırken, diğer yandan sanatın bakışıyla görünür kılınmış, sergilenmiş ve temsil edilmiştir.

Mahremiyet, hem bireysel deneyim alanında hem de toplumsal düzen içerisinde farklı anlam katmanlarıyla ele alınabilen bir kavramdır. Sanat tarihi bağlamında bu kavramın görünürlükle kurduğu ilişki, özellikle Avrupa yağlıboya resim geleneğinde kadın temsilleri üzerinden belirginleşir. Avrupa resim sanatında en sık işlenen temalardan biri kadın figürü olmuş; bu temanın önemli bir kolunu ise çıplak kadın bedeninin betimlendiği eserler oluşturmuştur. Batı sanat geleneğinde çıplak kadın figürü çoğunlukla estetik bir nesne ve seyirlik bir imge olarak kurgulanmış, böylece beden temsiline sınırları dönemin toplumsal normları ve güzellik anlayışı doğrultusunda şekillenmiştir. Kadın bedeni, yalnızca sanatsal bir form değil, aynı zamanda bakışın yöneldiği ve anlam ürettiği bir temsil alanı hâline gelmiştir. Bu görsel

geleneğin kökenlerinden biri, sanat tarihinde sıkça yeniden üretilen Âdem ve Havva tasvirlerine kadar uzanır. Bu noktada, çıplaklığın yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda kültürel ve teolojik bir referans üzerinden meşrulaştırıldığını görmek için yaratılış anlatısına dönmek gerekmektedir. Kutsal metinlerde anlatılan yaratılış anlatısı, Batı sanatında çıplaklığın meşrulaştırıldığı ve sembolik anlamlar kazandığı erken örneklerden biri olarak kabul edilir. Genesis (Tekvin) anlatısında yer alan bu hikâyeye, çıplaklığın masumiyet, farkındalık ve utanç kavramlarıyla ilişkilendirilmesi bakımından sanat tarihsel temsiller için temel bir referans noktası oluşturur. Bu nedenle söz konusu anlatının, kutsal metindeki bağlamı dikkate alınarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır (Berger, 2022, s. 47).

Ve kadın ağacın meyvelerinin yenmeye değer olduğunu gördü, göze hoş göründüğünü gördü ve bilgilenmek için bu ağacın arzulanması gerektiğini anladı ve meyveyi kopardı ve yedi; kendisiyle birlikte kocasına da verdi ve o da yedi.

İkisinin de gözleri açıldı ve çıplak olduklarını gördüler ve incir yapraklarını birbirine ekleyip önlerine örtü yaptılar... Ve yüce Tanrı erkeği çağırdı ve ona şöyle dedi: "Neredesin?" Ve erkek de dedi ki: "Sesini bahçeden duydum ve korktum; çünkü çıplaktım ve saklandım." ...

Ve kadına da şöyle dedi Tanrı: "Senin acılarını ve doğurganlığını artıracam; çocuklarını acı içinde dünyaya getireceksin, arzuların kocana yönelecek ve seni o yönetecek." (Berger, 2022, ss. 47-48, Aktaran Ezen, 2025, s. 28).

Yaratılış anlatısında dikkat çeken temel kırılma noktası, Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemeden önce çıplaklıklarını doğal ve sorgulanmamış bir durum olarak deneyimlemeleri; ancak eylem sonrasında birbirlerine yönelik bakışlarının değişmesidir. Bu değişim, çıplaklığın salt bedensel bir olgu olmadığını, anlamını zihinsel ve kültürel bir çerçeve içinde kazandığını düşündürür. Başka bir ifadeyle çıplaklık, beden fiziksel gerçekliğinden çok, bakışın ona yüklediği anlamla mahrem ya da teşhir edilebilir hâle gelir. Anlatının bir diğer önemli boyutu ise suçun kadına atfedilmesi ve erkeğin otoriteyle ilişkilendirilmesidir. Havva'nın itaatsizliğin öznesi olarak konumlandırılması, buna karşılık Âdem'in ilahi düzen içinde hiyerarşik olarak üstün bir yere yerleştirilmesi, Batı kültüründe kadının temsilini belirleyen uzun süreli bir düşünsel zemine işaret eder. Bu çerçeve, kadının hem günahın kaynağı hem de denetlenmesi gereken bir varlık olarak kurgulanmasına zemin hazırlamıştır (Berger, 2022, s. 48). Böylece mahremiyet yalnızca bireysel bir iç alan değil; iktidar, suç ve cinsiyet üzerinden tanımlanan toplumsal bir düzenleme biçimi hâline gelmiştir. Bu dönüşümün görsel sanatlarda nasıl temsil edildiği, erken Rönesans'tan itibaren açık biçimde izlenebilir.

Şekil 1

Sol: Masaccio, 1424-27, Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulma, Brancacci Şapel, Floransa, İtalya. Sağ: Palma Vecchio, Âdem ve Havva, 1512, Tuval Üzerine Yağlıboya, 151,4x201,3 cm, Herzog Anton Ulrich Müzesi, Braunschweig, Almanya.

Erken Rönesans'ın öncü isimlerinden Masaccio'nun (1401- 1428) Brancacci Şapeli'nde yer alan *Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulma* adlı freskinde (Şekil 1 sol), yasak meyve sonrasındaki farkındalık dramatik bir beden diliyle aktarılır. Figürlerin çıplaklığı artık masumiyetin değil, utanç ve kaybın göstergesidir. Havva'nın yüzünü kapatışı ve Âdem'in mahcubiyetle eğilen bedeni, mahremiyet bilincinin doğuşunu simgeler. Burada çıplaklık, bakışın ağırlığı altında anlam değiştirir; beden artık yalnızca var olan değil, fark edilen ve yargılanan bir yüzeydir.

Yüksek Rönesans'ın Venedikli ressamı Palma Vecchio'nun (1480-1528) *Âdem ve Havva* adlı eseri (Şekil 1 sağ) ise figürler daha idealize edilmiş, estetik açıdan dengeli ve seyirlik bir kompozisyon içinde sunulmuştur. Burada çıplaklık, dramatik bir suç anlatısından ziyade, görsel haz ve biçimsel uyum üzerinden ele alınır. Kadın bedeni özellikle daha yumuşak geçişler ve ideal oranlarla betimlenerek izleyici bakışına sunulur.

Bu iki eser karşılaştırıldığında, yasak meyve sonrasında çıplaklığın fark edilmesi meselesi mahremiyet–namahremiyet ekseninde farklı yorumlara açılır: Masaccio'da çıplaklık, suçun ve bilincin ağırlığını taşır; mahremiyet ihlal edilmiş bir bütünlük olarak görünür. Palma Vecchio'da ise çıplaklık estetik bir yüzeye dönüştür; mahrem olan, sanat aracılığıyla kamusal bakışa açılır. Dolayısıyla Âdem ile Havva anlatısı, mahremiyetin yalnızca örtünme ya da gizlenme meselesi olmadığını; bakışın yönü, toplumsal normlar ve temsil biçimleriyle yeniden üretildiğini gösterir. Kadın bedeninin sanatta görünür kılınışı, tam da bu noktada mahremden görünüre geçişin estetik ve ideolojik boyutlarını açığa çıkarır.

Bu görsel karşılaştırma, anlatının yalnızca ikonografik değil, aynı zamanda kavramsal bir kırılma noktası olarak yeniden okunmasını gerekli kılar. Âdem ile Havva anlatısı, mahremiyetin bireyin kendisiyle, ötekiyle ve içinde yaşadığı normatif düzenle kurduğu ilişkinin simgesel başlangıç noktalarından biri olarak okunabilir. Anlatıda, yasak meyve öncesinde çıplaklık doğal ve sorgulanmamış bir varoluş hâlidir; beden henüz bir bilinç nesnesine dönüşmemiştir. Dolayısıyla mahremiyet fikri de henüz kurulmamıştır. Bilgiye erişimle birlikte ise çıplaklık fark edilir hâle gelir; beden, örtülmesi gereken bir yüzey olarak algılanmaya başlanır. Bu kırılma, mahremiyetin ancak farkındalıkla birlikte ortaya çıktığını düşündürür. Burada belirleyici olan, çıplaklığın kendisi değil, ona yönelen bakışın dönüşümüdür. Meyve öncesinde karşılıklı bakış doğal bir ilişkisellik üretirken, sonrasında bakış yargılayan, ölçen ve sınır koyan bir işlev kazanır. Böylece mahremiyet, yalnızca bedenle ilgili bir durum olmaktan çıkar; bakışın, algının ve anlamlandırmanın ürünü hâline gelir. Bu çerçevede namahremiyet de çıplaklığın varlığından değil, çıplaklığın nasıl algılandığının değişmesinden doğar (Sanatta Başla, 2014).

Anlatıda çıplaklık doğrudan günah olarak tanımlanmaz; ancak çıplaklığın fark edilmesiyle birlikte ortaya çıkan utanma duygusu, mahremiyetin toplumsal bir norm olarak inşa edildiğini gösterir. Âdem ile Havva'nın yapraklarla örtünmesi, yalnızca fiziksel bir korunma eylemi değil; öznenin kendini ve ötekini

yeni bir bilinç düzeyinde kavramaya başlamasının göstergesidir. Meyveyi yemek bilgiye ulaşmayı, bilgi ise sınırların farkına varmayı simgeler. Bu bağlamda mahremiyet, doğuştan gelen sabit bir özellik değil; öğrenilen, içselleştirilen ve kültürel olarak biçimlenen bir kavramdır. Dolayısıyla Âdem ile Havva anlatısı, mahremiyetin biyolojik bir zorunluluk değil; algı, bilinç ve toplumsal düzen tarafından şekillendirilen bir inşa süreci olduğunu ortaya koyar. Namahremiyet ise bu süreç içinde belirlenen sınırların ihlaliyle anlam kazanır. Böyle bir okumada mahremiyet, yalnızca fiziksel bir alanı değil; zihinsel, kültürel ve ahlaki sınırları da kapsayan çok katmanlı bir yapıyı ifade eder. Kadın bedeninin sanat tarihinde görünür kılınışı da tam bu noktada önem kazanır. Mahrem olanın estetik temsil aracılığıyla kamusal alana taşınması, bakışın yönünü ve iktidarın sınırlarını yeniden üretir. Bu nedenle mahremiyetin tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümü izlemek, sanatın beden ve bakış üzerinden kurduğu temsil rejimlerini anlamak açısından belirleyicidir. Bu tarihsel ve simgesel arka plan, anlatının farklı dönemlerde nasıl yeniden yorumlandığını incelemeyi mümkün kılar.

Orta Çağ resimlerinde Âdem ile Havva anlatısı çoğunlukla ardışık sahneler hâlinde ele alınmış, hikâye neredeyse görsel bir anlatı dizisi gibi bölümlere ayrılarak aktarılmıştır. Bu dönemde sanatın amacı olayın bütününi öğretici bir çerçevede sunmak olduğundan, anlatının farklı aşamaları aynı kompozisyon içinde ya da birbirini takip eden sahneler aracılığıyla gösterilmiştir. Rönesans'a gelindiğinde ise temsil anlayışında belirgin bir dönüşüm yaşanır. Anlatının kronolojik yapısı geri plana çekilmiş, sanatçıların ilgisi hikâyenin tamamından çok belirli bir psikolojik ana-özellekle utanma ve farkındalık anına-yönelmiştir. Bu nedenle Âdem ve Havva figürleri çoğunlukla bedenlerini elleriyle ya da incir yapraklarıyla örtmeye çalışırken tasvir edilmiştir. Ancak bu örtünme yalnızca birbirlerine karşı duyulan bir mahcubiyeti değil, resmin dışındaki izleyiciye yönelen bir bilinç hâlini de ima eder. Figürlerin jest ve duruşları, görünmeyen bir bakışın varlığını hissettirir; böylece utanma duygusu, seyirciyle kurulan görsel ilişki üzerinden anlam kazanır. Zamanla bu utanma hâli paradoksal biçimde farklı bir işlev üstlenmiş ve çıplak bedenin sanatsal temsil içinde estetik bir değere dönüşmesinin yolunu açmıştır. Özellikle kadın figürü, dinsel bağlamın dışına taşarak mitolojik ya da dünyevi konular içerisinde yer almaya başlamış; buna rağmen figürün izlendiğinin farkında olduğu hissini uyandıran kompozisyon unsurları korunmuştur. Böylece kadın bedeni hem bakılan hem de bakıldığının bilincinde olan bir imgeye dönüşmüş, sanat yapıtı içinde seyirlik bir konum kazanmıştır (Berger, 2022, s. 49).

Mahremiyet yıllar içinde başka başka anlamlar kazanmıştır. Başlangıçta mahremiyet kavramı, mekânla ve nesnelere -akrabaların ve komşuların velvelesinden kaçmaya yarayan kişiye özel bir oda mesela-veya sanki sihirliymiş gibi üzerine titrenen mahrem hatıralar ve yadigarlarla -mesela bir tutam saç-İlgiliydi. Evlilik söz konusu olduğunda mahremiyet aile hayatı demektir. Arkadaşlar, mahremiyetlerini kucaklaşarak, birbirlerinin göğsüne yatarak ifade ederlerdi. Eski örf ve âdetlerin hüküm sürdüğü ülkelerde dokunmak hâlâ mahremiyet göstergesidir (Zeldin, 2010, ss. 317; Aktaran, Ezen, 2025, s. 30).

Zeldin'in işaret ettiği bu tarihsel çeşitlilik, mahremiyet kavramının yalnızca bedensel değil, ilişkisel ve kültürel bir yapı olduğunu gösterir. Tarihsel ve kültürel süreçler incelendiğinde mahremiyetin sabit bir anlam taşımaktan ziyade, toplumların değer sistemleriyle birlikte değişen ve yeniden tanımlanan bir kavram olduğu görülür. Bu nedenle mahremiyet yalnızca bireysel sınırların korunmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda duygusal, toplumsal ve kültürel ilişkiler ağının içinde şekillenen çok katmanlı bir deneyim alanını ifade eder. İnsan ilişkilerinde mahremiyet, kişisel paylaşımların güven içinde gerçekleşmesini sağlayan bir alan oluşturarak gizlilik, karşılıklı saygı ve güven duygusunu mümkün kılar. Kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde-ister platonik ister tutkulu bağlamlarda olsun-mahremiyet, bireylerin yalnızca fiziksel yakınlığını değil, düşünsel paylaşımını, duygusal açıklığını ve entelektüel etkileşimini de kapsayan bir derinlik alanı yaratır. Bu alan, bireylerin kendilerini daha özgür biçimde ifade edebildiği ve karşılıklı anlam üretiminin gerçekleştiği bir ilişki zemini oluşturur. Ancak mahrem sınırların belirsizleşmesi ya da ihlal edilmesi, ilişkilerin özgünlüğünü zayıflatabilir; samimi iletişimin yerini yüzeysel etkileşimler ve anlamdan yoksun diyaloglar alabilir. Bu durum, mahremiyetin yalnızca bedensel ya da mekânsal bir mesele olmadığını; zihinsel ve duygusal boyutlarıyla da korunması gereken bir değer olduğunu ortaya

koyar. Mahremiyetin sürdürülebilmesi, bireylerin kendilerini güvende hissedebilecekleri alanların oluşmasına katkı sağlarken, aynı zamanda sosyal ilişkilerin daha derin ve anlamlı bir niteliğe kavuşmasına imkân tanır (Zeldin, 2010, s. 45–46).

Mahrem ve namahrem kavramlarını tek boyutlu bir anlam çerçevesine indirgemek, bu kavramların tarihsel ve kültürel zenginliğini göz ardı etmek olur. Mahremiyet yalnızca dinsel ya da ahlaki sınırlarla değil; yazınsal, sözlü ve mekânsal bağlamlarda da anlam kazanır. Gizli kalması gereken bir söz, yalnızca muhatabına yöneltilmiş bir ifade ya da kamusal dolaşıma girmemiş bir metin, bağlamı içinde mahremdir. Ancak aynı içerik üçüncü kişilerin erişimine açıldığında, niteliği değişir ve namahrem bir hâl alır. Dolayısıyla mahremiyet, içeriğin özünden çok, dolaşım alanı ve muhatap sınırlarıyla belirlenir.

5. 2. Batı Resminde Mahremiyetin Estetikleştirilmesi

Benzer bir dönüşüm, toplumsal ve dinsel normlar çerçevesinde de gözlemlenebilir. Örneğin İslam kültüründe örtünme pratiği, bedenin hangi sınırlar içinde görünür olacağını belirleyen bir mahremiyet anlayışı üretir. Ancak burada dikkat çekici olan, mahrem ve namahrem durumların sabit değil; bağlama göre yer değiştirebilir oluşudur. Bir bedensel temsil, bulunduğu kültürel ortamda mahrem kabul edilirken, başka bir bağlamda kamusal ve dolayısıyla namahrem olarak değerlendirilebilir. Böylece mahremiyet, değişmez bir kategori olmaktan ziyade, toplumsal uzlaşılarla biçimlenen dinamik bir statüye dönüşür. Mekânsal düzlemde de benzer bir durum söz konusudur. Belirli kişi ya da eylemler için ayrılmış bir alan mahrem bir işlev üstlenirken, aynı mekânın herkese açık ve çok amaçlı kullanımını onun sınırlarını geçirgenleştirir. Bu geçirgenlik, mekânın anlamını dönüştürerek onu kamusal ve dolayısıyla namahrem bir yapıya taşıyabilir (Zeldin, 2010, s. 112–132). Bu bağlamda, 17. yüzyıl Hollanda resminde iç mekân temsilleri mahremiyetin görsel inşasına dair önemli ipuçları sunar.

Şekil 2

Vermeer, Sol: Dantelci Kadın, 1665-71, Tuval Üzerine Yağlı Boya, (24×21) cm, Louvre Müzesi, Paris. Sağ: Bir Pencerede Mektup Okuyan Kız, 1657-1659, Tuval Üzerine Yağlı Boya, (83x64,5) cm, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Almanya.

Barok dönemin Hollandalı ressamı olan Johannes Vermeer'in (1632-1675) *Dantelci Kadın* (Şekil 2 sol) ve *Mektup Okuyan Kadın* (Şekil 2 sağ) adlı eserleri, mekânsal kurgu ve kompozisyon anlayışları aracılığıyla mahremiyet ile namahremiyet arasındaki sınırı görsel düzlemde tartışmaya açan önemli örneklerdir. Her iki resimde de bireyin özel alanına ait bir an izleyiciye sunulur; ancak bu sunum, izleyiciyi yalnızca pasif bir seyirci olmaktan çıkararak mahrem bir sahnenin dışarıdan gözlemcisi, hatta davetsiz tanığı konumuna yerleştirir.

Dantelci Kadın eserinde küçük bir masa başında dantel işine yoğunlaşmış bir kadın figürü görülür. Figürün izleyiciyle doğrudan göz teması kurmaması ve dikkatini tamamen yaptığı işe yöneltmiş olması, sahnenin

içe dönük niteliğini güçlendirir. Vermeer'in dar ve sıkıştırılmış kompozisyonu, izleyicinin mekâna fiziksel olarak yakınlaşmasına rağmen psikolojik bir mesafe hissetmesine neden olur. Kadının yüzünün kısmen gizlenmesi ve bakışının görünmemesi, mahremiyet duygusunu pekiştirirken; gündelik ve kişisel bir uğraş olan dantel işleme eylemi, figürün kendine ait özel alanını tanımlar. İzleyici sahneye tanıklık eder, ancak bu alanın tam anlamıyla parçası olamaz; böylece mahremiyet korunmuş hissi yaratılır (Mora Dergisi, 2024). Mektup Okuyan Kadın adlı eserde ise sanatçı, pencere önünde bir mektup okuyan kadını tasvir ederek daha belirgin bir içsel mahremiyet sahnesi kurar. Kompozisyonda yer alan pencere, hem fiziksel hem de simgesel bir eşik işlevi görür; iç mekân ile dış dünya arasında bir sınır oluşturur. Kadın figürü mektuba odaklanmış hâlde dış çevreden soyutlanmış görünür. Resmin erken hâlinde arka planda yer aldığı bilinen Eros figürünün sonradan kaldırılmış olması, sahnenin anlamını daha örtük bir düzleme taşımış olsa da mektubun aşk temalı bir içeriğe sahip olduğu sezdirilir. Böylece izleyici, kadının duygusal dünyasına istemsizce dâhil edilen bir namahrem gözlemci konumuna yerleşir. Odanın sade düzeni ve figürün yalnızlığı, duygusal mahremiyet hissini güçlendirirken; yatak üzerindeki kısmen yenilmiş meyveler özellikle elma ve şeftali Havva anlatısına gönderme yaparak olası bir yasak ilişki imasını çağırıştırır (Mora Dergisi, 2023). Vermeer'in bu iki eseri, mekânsal düzenleme, figürlerin beden dili ve nesnelere sembolik kullanımı aracılığıyla mahremiyet ile görünürlük arasındaki gerilimi ortaya koyar. İzleyici hem gözlemci hem de sınırı aşmış bir yabancı gibi konumlandırılır; böylece mahremiyet korunurken aynı anda açığa çıkarılır. Sanatçı, erişim ile mesafe arasındaki bu hassas dengeyi kompozisyonun temel unsuru hâline getirir. Ancak mahremiyetin yalnızca iç mekân sessizliği üzerinden değil, doğrudan bedeninin teşhiri aracılığıyla da yeniden üretildiği örnekler Rönesans sonrasında belirginleşir.

Şekil 3

Tiziano, Venüs of Urbino, 1538, Yağlıboya, 119x165 cm, Uffizi Galerisi, Floransa.

Benzer biçimde Rönesans sonrası Avrupa sanatında kadın bedeninin temsilinde mahremiyet ve açıklık arasındaki sınır giderek daha tartışmalı bir hâl alır. Aphrodite'nin Roma kültüründeki karşılığı olan Venüs imgesinin Rönesans'ta yeniden yorumlanması, özellikle 16. yüzyılda Venedik okulunun en önemli üyelerinden olan İtalyan ressam Tiziano Vecellio'nun (1487-1590) *Venüs of Urbino* adlı eseri (Şekil 3) ile belirginleşmektedir; sanatçı bu yapıtında, öncülü kabul edilen Giorgione'nin *uyuyan Venüs* kompozisyonundan esinlenmekle birlikte, figürü doğa bağlamından çıkararak iç mekâna taşımış ve mitolojik bir tanrıça idealinden ziyade dünyevi, erotik ve doğrudan izleyiciyle göz teması kuran bir kadın kimliği inşa etmiştir. Giorgione'nin eserinde doğa ile bütünleşmiş, uyur halde ve edilgen bir güzellik anlayışı hâkimken, Tiziano'nun Venüs'ü bilinçli bakışı, kırmızı tonların hâkim olduğu yatak düzenlemesi, serçe parmağındaki yüzük, elindeki çiçekler ve ayakucundaki köpek figürü aracılığıyla evlilik, doğurganlık ve sadakat temalarını alegorik bir düzleme taşımaktadır. Ayrıca arka plandaki cassone sandıkları ve çeyiz hazırlığındaki hizmetçiler, eserin Urbino Dükü Guidobaldo della Rovere'nin evliliği bağlamında sipariş edildiğini düşündürerek mitolojik temayı toplumsal ve kültürel bir bağlama yerleştirir. Böylece *Venüs of Urbino*, kompozisyon kurgusu, renk kullanımı ve figürün izleyiciyle kurduğu psikolojik ilişki bakımından yalnızca Rönesans resminin estetik anlayışını yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda

mitolojik anlatıyı dünyevileştirerek modern sanatın gelişim sürecine zemin hazırlayan yenilikçi bir yaklaşım ortaya koyar (Salık, 2024). Tiziano Vecellio'nun Urbino Venüsü adlı eserinde, yatak odasında uzanan çıplak kadın figürü doğrudan izleyiciye yönelerek mahrem kabul edilen bir alanı bilinçli biçimde kamusal bakışa açar. Figürün bakışı, izleyiciyi sahnenin edilgen tanığı olmaktan çıkarıp görsel ilişkinin aktif parçası hâline getirir; böylece mahrem olan estetik bir teşhire dönüşür (Hodge, 2018, s. 72–73).

Öte yandan Yeni-Klasik dönemin Fransa'daki önemli temsilcilerinden Jean-Auguste-Dominique Ingres'in (1780-1867) Türk Hamamı (Şekil 4) adlı eseri, Batı sanatında oryantalist bakışın mahremiyet kavramını nasıl yeniden kurguladığını gösterir. Harem mekânı, Doğu'ya ait kapalı ve erişilemez bir alan olarak tasavvur edilirken, sanatçının hayal gücü aracılığıyla izleyiciye açılır ve romantize edilir. Böylece Doğu'ya atfedilen mahrem alan, Batılı bakışın estetik nesnesine dönüşür (Hodge, 2018, s. 106). Ingres'in *Türk Hamamı* adlı eseri kadın bedeninin hem kapalı bir mekâna ait mahremiyet içinde konumlandırılması hem de izleyici bakışına bütünüyle açılması arasındaki gerilim üzerinden okunabilir. Osmanlı hamamı gibi kamusal-özel sınırında yer alan bir mekân, Ingres'in dairesel kompozisyon tercihiyle adeta bir gözetleme çerçevesine dönüşür; izleyici, sahneyi kapı deliğinden izliyormuş hissiyle konumlandırılarak bedene yönelik edilgen fakat hâkim bir bakışa davet edilir. Figürlerin çoğunun birbirine değil de kendi içlerine dönük, "yakalanmış" izlenimi veren duruşları, mahrem alanın ihlal edildiği fikrini pekiştirirken; merkezdeki figürün idealize edilmiş anatomisi sanatçının kusursuz kadın bedeni arayışını görünür kılar. Ingres'in daha önceki eserleri olan *Valpiçon'lu Yıkanan Kadın*, *Odalık ile Köle* ve *Büyük Odalık* ile kurduğu biçimsel ve tematik süreklilik, bedenin estetik bir nesneye indirgenişini ve oryantalist imgelemin sürekliliğini gösterir. Bununla birlikte, ressamın Osmanlı coğrafyasını hiç deneyimlememiş olması ve tasvirlerini büyük ölçüde Lady Mary Wortley Montagu'nun mektuplarına dayandırması, eserin gerçek bir kültürel gözleme değil, Batı'nın Doğu'ya yönelik fantezi üretimine yaslandığını ortaya koyar. Böylece Türk Hamamı, 19. yüzyıl Fransız resminde kadının bedensel varlığını mahrem bir mekândan çıkararak estetikleştirilmiş, kurgulanmış ve egzotikleştirilmiş bir görünürlük alanına taşıyan; bakış, güç ve temsil ilişkilerini açığa çıkaran çarpıcı bir örnek olarak konumlanır (Çam, 2025).

Şekil 4

İngres, Türk Hamamı, 1862, Tuval Üzerine Yağlı Boya, (110x110 cm), Louvre Müzesi, Paris, Fransa.

İngres'in Türk Hamamı eserine ilişkin eleştirel okumalarda, kadın figürlerinin yalnızca nesneleştirilmiş bir bedensel güzelliğin sunumu değil; aynı zamanda oryantalist söylemin bir ürünü olduğu vurgulanır. Modern Resimde Yıkananlar Teması ve Oryantalizm Söylemi başlıklı çalışmada belirtildiği gibi, Ingres'in bu tablosundaki kadınlar belirli bir "hamam davranışı" sergilerken bile Batı'nın egzotik Doğu fantezisine hizmet eden birer görsel unsur olarak yer alır; figürlerin edilgen duruşları, görsel odak noktalarının belirlenmesi ve kompozisyon içindeki yerleşimleri, Batılı izleyicinin kadın bedenini "öteki" bir kültür

bağlamında estetikleştirilmiş bir izleme nesnesi olarak deneyimlemesine imkân tanır. Bu okuma, resimdeki mimari belirsizlik ve dairesel formatının yarattığı izleme dinamiğiyle birleşerek, beden mahremiyeti ile görünürlüğü arasındaki estetik-politik gerilimi daha da belirgin kılar (Vargı, 2009).

Şekil 5

Picasso "Türk Hamamı" 1968

Bu oryantalist ve mahremiyet temelli temsil anlayışı, 20. yüzyılda modern sanatın eleştirel ve dönüştürücü yaklaşımıyla yeni bir biçim kazanarak kübizm akımının temelini atmış olan İspanyol ressamı Pablo Picasso'nun (1881-1973) *Türk Hamamı* adlı gravüründe (Şekil 5) farklı bir görsel dile evrilir. Picasso, Ingres'in idealize edilmiş ve gizlenmiş beden anlayışının aksine kadın figürlerini daha stilize, ince yapılı ve belirgin anatomik vurgularla ele alarak mahremiyet ile teşhir arasındaki sınırı bilinçli biçimde yeniden kurar. Figürlerin cinsel uzuvları örtülüymüş izlenimi verilmesine rağmen özellikle belirginleştirilmesi, modern sanatın bedeni hem görünür kılan hem de temsilin yapaylığını açığa çıkaran yaklaşımını yansıtır. Dikdörtgen kompozisyon düzeni ve figürlerin farklı ölçeklerde yerleştirilmesi, izleyicinin bakışını yönlendiren hiyerarşik bir yapı oluştururken, kendinden emin duruşa sahip büyük figür sahnenin görsel ve psikolojik odağı hâline gelir. Oyun oynar ya da dans eder izlenimi veren diğer figürler ise sahneyi gündelik ve eğlenceli bir atmosfer içine taşıırken, hamam mekânının gerçekliğinden çok sanatçının modernist yorumunu öne çıkarır. Böylece Picasso'nun yorumu, Ingres'in oryantalist bakışını tekrar etmekten ziyade onu parçalayarak yeniden kurar; kadın bedenini egzotik bir mahremiyet nesnesi olmaktan çıkarıp modern sanatın biçimsel deney alanına dönüştürerek mahremden görünürlüğe uzanan temsil sürecinin 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişini görünür kılar (Özkartal & Özkartal, 2010, s. 132-134).

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, sanat tarihinde mahremiyetin yalnızca gizlenen bir alan değil; bakış, temsil ve iktidar ilişkileri aracılığıyla sürekli yeniden üretilen estetik bir kategori olduğu görülür. Vermeer'in iç mekân sessizliğinden Tiziano, Ingres ve Picasso'nun açık teşhirine uzanan süreç, mahremden görünüre doğru ilerleyen dönüşümün sanat tarihindeki izlerini açık biçimde ortaya koyar.

5.3. Çağdaş Sanatta Mahremiyetin Politikleşmesi ve Gözetim

Bu tarihsel seyir, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mahremiyetin yalnızca estetik değil, politik ve kimlik temelli bir mesele olarak ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Film, video ve fotoğraf üretimleriyle tanınan İranlı çağdaş sanatçı Shirin Neshat'ın (1957-) *Women of Allah* (Allah'ın Kadınları) serisi (Şekil 6), İslam coğrafyasında kadın bedeninin ve kadın sesinin kültürel, politik ve ideolojik söylemler tarafından nasıl biçimlendirildiğini eleştirel bir görsel dil aracılığıyla tartışmaya açar. Serinin en çarpıcı yapıtlarından biri olan *İsyankâr Sessizlik* adlı eseri (Şekil 6 sol), merkezde konumlanan kadın portresini bir tüfeğin namlusunun oluşturduğu dikey eksen boyunca ikiye bölerek güçlü bir sembolik gerilim yaratır. İzleyiciyle doğrudan temas kuran bakış, hem edilgenliğe direnen öznel bir varlığı hem de gözetim altında tutulan bir bedeni aynı anda görünür kılar (Young, 2015).

Şekil 6

Neshat, Sol: İsyankâr Sessizlik, Allah'ın Kadınları serisi, 1994, mürekkep ve siyah beyaz baskı, RC kağıdına, Barbara Gladstone Galerisi, New York ve Brüksel. Sağ: Yüzsüz, Allah'ın Kadınları serisi, 1994, mürekkep ve siyah beyaz baskı, RC kağıdına, Barbara Gladstone Galerisi, New York ve Brüksel.

Bu kompozisyon, kadın bedeni üzerinde işleyen disiplin edici ve düzen kurucu müdahaleleri simgesel düzlemde temsil ederken, yüz yüzeyine işlenmiş Farsça kaligrafi aracılığıyla dilin de bir iktidar aracına dönüşebileceğini ima eder. Peçe, silah, metin ve bakış gibi görsel öğelerin bir aradığı, bir yandan Batı'da Müslüman kadınlara yönelik indirgemeci temsilleri sorgularken diğer yandan İslam toplumları içindeki içsel denetim mekanizmalarını görünür hâle getirir. Neshat'ın yaklaşımı, bu imgeleri egzotik bir temsil olarak sunmaktan ziyade, peçeyi hem koruyucu hem baskılayıcı anlamlar taşıyan çok katmanlı bir sembol olarak yeniden konumlandırır. Böylece görünürlük ile gizlenme arasındaki gerilim, kadın öznenin temsili üzerinden yeniden düşünülür. *Yüzsüz* adlı eserinde (Şekil 6 sağ) Kameraya yöneltilmiş silah ve geri dönen bakış, feminist sanat pratiğinde sıkça tartışılan karşı-bakış kavramını çağrıştırırken, şiddetin ve gücün çift anlamlı doğasını da açığa çıkarır. Sanatçının yüzüne yerleştirilen ve Tahereh Saffarzadeh'e ait şiir dizeleri, dinselikle şiddet, güçlenme ile bastırılma arasındaki çelişkileri metinsel bir katman aracılığıyla derinleştirir. Bu yönüyle *Women of Allah* serisi, kadın bedenini ve dilini çevreleyen söylemsel tahakküm biçimlerini paradoksal ve çok katmanlı bir okuma alanına dönüştürür; Doğu-Batı, gelenek-modernite ve güzellik-şiddet gibi ikilikleri tek bir figürde yoğunlaştırarak bu karşıtlıkların karmaşıklığını görünür kılar (Young, 2015).

Neshat'ın çalışmalarında kadın bedeninin mahremiyeti ideolojik düzenlemelerin nesnesi olarak ele alınırken, Louise Bourgeois'nin (1911-2010) pratiği mahremiyetin mekânsal boyutuna odaklanır. Mahremiyetin sanattaki temsili, beden ile mekân arasındaki ilişkinin görünürlük ve gizlenme ekseninde sürekli yeniden kurulmasıyla şekillenir. Fransız heykeltıraş Louise Bourgeois'nin *Cells (Hücreler)* serisi (Şekil 7), izleyiciyi yarı kapalı mekânların içine yerleştirilen nesnelere aracılığıyla sınırlı bir bakış deneyimine davet eder. Bu yapılarda mahremiyet korunaklı bir alan olmaktan çok, aynı zamanda hapsi çağrıştıran psikolojik bir durum hâline gelir.

Bourgeois, hücrelerinde kişisel nesnelere, aynalar, bedensel fragmanlar ve erotik çağrışımlar içeren düzenekler kurarak izleyicinin görme arzusunu tetiklerken, kafesler ve duvarlar aracılığıyla bu arzuyu eşzamanlı olarak sınırlar ve röntgenci bir gerilim üretir (Doğan Özcan, 2023, s. 116-117). Bu mekânlar, sert ve soğuk yapısal unsurlar ile samimiyet çağrıştıran organik formlar arasındaki karşıtlık üzerinden tekinsiz bir atmosfer yaratır (Doğan Özcan, 2023, s. 117). Veryeri Alaca'ya (2008) göre Bourgeois'nin hücreleri, organik olan ile disiplin edici ya da cezalandırıcı olanın birleşimini temsil eder; bu bağlamda mahremiyet, korunmuş bir iç mekân olmaktan çıkarak sınırlandırıcı ve kapatacılı bir deneyime dönüşür (s. 12-13).

Şekil 7

Bourgeois, Sol: Cell (Hücre), 1990-93, (306.1x170.2x241.3 cm), Mermer, metal, cam, Collection Glenstone, Maryland. Sağ: Cell (Son Tırmanış), 2008, (384.8x400.1x299.7 cm), Çelik, Cam, Kauçuk, İplik and Ahşap, Collection National Gallery of Canada, Ottawa.

Hücre: Cam Küreler ve Eller eserinde mermer ellerin çevresine yerleştirilen cam küreler, sanatçının ifade ettiği üzere hem içeri alan hem de gerçeği açığa çıkaran bir yüzey işlevi görür. Böylece mahremiyet, aynı anda hem içe kapanan hem de tehditkâr biçimde görünürleşen bir alan olarak yeniden kurgulanır (Veryeri Alaca, 2008, s. 13). Bourgeois'nin çalışmalarında mahremiyet, korunması gereken bir alan ile kaçınılmaz biçimde açığa çıkan bir deneyim arasında salınır. Eğer Bourgeois mahremiyetin sınırlarını mekânsal kurgular üzerinden tartışıyorsa, Sophie Calle (1953-) bu sınırın doğrudan ihlal edilmesini sanatın yöntemine dönüştürür.

Bu gerilimin ardından Sophie Calle, mahremiyet meselesini bir adım ileri taşıyarak doğrudan ihlalin kendisini sanatsal üretimin merkezine yerleştirir. Fransız yazar, fotoğrafçı ve kavramsal sanatçı Sophie Calle'nin *Suite Vénitienne (Venedik Süiti)* adlı çalışması (Şekil 8), rastlantısal olarak seçilen bir yabancımanın gizlice takip edilmesi üzerine kuruludur ve gözetim pratiğini etik ve estetik bir sorgulama alanına dönüştürür. Calle, fotoğraf, metin ve psikolojik gözlemi bir araya getirerek görsel ile yazılı anlatı arasında hibrit bir ifade biçimi geliştirir; metin, eserlerinde görsel malzeme kadar belirleyici bir rol üstlenir (Steer, 2025).

Şekil 8

Calle, Suite Vénitienne, 1980, Fotoğraf.

Sanatçı, takip eylemini bir dedektif raporunun nesnelliğini andıran ayrıntılı kayıtlarla belgelerken, aynı süreçte yaşadığı duygusal deneyimleri de metne dahil ederek öznel ile nesnel arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Venedik sokaklarında iz sürdüğü süreçte otellerle iletişime geçmesi, polis karakoluna başvurması ve üçüncü kişileri sürece dahil etmesi, gözetimi sistematik bir araştırma pratiğine dönüştürür. Ancak Calle'nin anlatısı yalnızca gözlenen kişiye değil, gözlemcinin iç dünyasına da odaklanır; örneğin resmi bir rapor diliyle belirtilen bir mekân, sanatçı için kişisel bir hatıranın tetikleyicisine dönüşür ve mahremiyetin fiziksel olduğu kadar duygusal bir boyut taşıdığı açığa çıkar (Baker, 2015).

Bu yaklaşım, gerçek yaşamların sanat üretimi içinde nasıl yeniden kurgulanabileceğini gösterirken, aynı zamanda mahremiyetin etik sınırlarını tartışmaya açar. Calle, öznesi etrafında yarı-kurgusal bir anlatı inşa ederek izleyiciyi yalnızca görsel bir deneyime değil, metinsel ve psikolojik bir katmana da dahil eder (Steer, 2025). Böylece mahremiyet, izlenen ile izleyen arasındaki karşılıklı ilişki içinde yeniden tanımlanan dinamik bir alan hâline gelir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, mahremiyet ve namahremiyet kavramlarını kadın bedeninin sanat tarihindeki temsilleri üzerinden inceleyerek mahremiyetin yalnızca fiziksel bir gizlenme durumu değil, kültürel, estetik ve ideolojik süreçler aracılığıyla inşa edilen dinamik bir kategori olduğunu ortaya koymuştur. Âdem ve Havva anlatısından başlayarak Rönesans, modern ve çağdaş sanat örneklerine uzanan tarihsel inceleme, kadın bedeninin sanat tarihinde sürekli olarak mahrem ile görünür arasında konumlandırıldığını göstermektedir. İncelenen eserler, mahremiyetin sabit bir anlam taşımadığını; aksine bakış rejimleri, mekânsal düzenlemeler, toplumsal normlar ve iktidar ilişkileri doğrultusunda yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Erken dönem dinsel temsillerde çıplaklık, farkındalık ve utanç üzerinden mahremiyet bilincinin doğuşunu simgelerken, Rönesans sonrası Batı resminde kadın bedeni giderek estetikleştirilmiş bir seyir nesnesine dönüşmüştür. Tiziano ve Ingres gibi sanatçılarda mahrem alanın bilinçli biçimde görünür kılınması, izleyiciyi yalnızca gözlemci değil, temsil sürecinin aktif bir öznesi hâline getirmiştir. Böylece mahremiyet, saklanan bir alan olmaktan çıkarak estetik bir teşhir pratiğine dönüşmüştür. Modern sanatla birlikte bu temsil anlayışı parçalanmış; Picasso'nun yorumunda görüldüğü üzere beden, ideal güzelliğin taşıyıcısı olmaktan ziyade temsilin kendisini sorgulayan bir araç hâline gelmiştir.

Çağdaş sanat örnekleri ise mahremiyet meselesini estetik bir problem olmanın ötesine taşıyarak politik, kimliksel ve etik bir tartışma alanına dönüştürmüştür. Shirin Neshat'ın çalışmalarında kadın bedeni ideolojik söylemlerle kuşatılmış bir temsil alanı olarak ele alınırken, Louise Bourgeois mahremiyeti mekânsal sınırlar ve psikolojik deneyim üzerinden yeniden kurmuş; Sophie Calle ise gözetim ve takip

pratikleri aracılığıyla mahremiyetin ihlalini sanatın yöntemine dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, çağdaş sanatın mahremiyeti korunan bir alan olarak değil, müzakere edilen ve sürekli yeniden tanımlanan bir ilişkisellik alanı olarak ele aldığını göstermektedir.

Çalışmanın genel sonucu, kadın bedeninin sanat tarihinde yalnızca estetik bir form değil; bakış, güç ve temsil ilişkilerinin kesişiminde yer alan kültürel bir anlam üretim alanı olduğudur. Mahremiyet, bu bağlamda gizlilik ile görünürlük arasında kurulan sabit bir sınır değil; tarihsel koşullara bağlı olarak yeniden çizilen bir eşik olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla sanatsal temsil, mahrem olanı yalnızca açığa çıkarmaz; aynı zamanda onun anlamını yeniden kurar ve dönüştürür.

Bu araştırmadan hareketle gelecekte yapılabilecek çalışmalar, mahremiyet kavramının disiplinlerarası bir perspektifle daha kapsamlı biçimde ele alınmasını gerektirmektedir. Sanat tarihi, sosyoloji, medya çalışmaları ve görsel kültür kuramlarının birlikte değerlendirilmesi, mahremiyetin yalnızca estetik değil, aynı zamanda toplumsal ve teknolojik dönüşümlerle şekillenen çok katmanlı bir yapı olduğunu ortaya koyabilir. Özellikle dijital çağda sosyal medya, görsel dolaşım kültürü, gözetim teknolojileri, yapay zekâ üretimi imgeler ve çevrimiçi kimlik temsilleri üzerinden mahremiyetin geçirdiği dönüşümün incelenmesi, tarihsel sanat pratiği ile güncel üretim biçimleri arasında karşılaştırmalı analizler yapılmasına imkân tanıyacaktır. Bununla birlikte, mevcut çalışma ağırlıklı olarak Batı sanat tarihi ve belirli çağdaş sanatçılar üzerinden ilerlediğinden, gelecekte Orta Doğu, Anadolu, Asya ve Afrika sanat pratiklerinde kadın bedeni ile mahremiyet ilişkisini karşılaştırmalı biçimde ele alan araştırmalar kavramsal çerçeveyi genişletebilir. Mahremiyetin yalnızca sanatçı ve temsil düzeyinde değil, izleyici algısı üzerinden nasıl üretildiğini anlamaya yönelik fenomenolojik ya da deneysel çalışmalar da bu tartışmayı derinleştirebilir. Ayrıca sanatta yeterlilik ve uygulamalı sanat araştırmaları kapsamında sanatçının kendi üretim sürecini mahremiyet kavramı üzerinden sorguladığı pratik-temelli çalışmalar, kuramsal tartışmaları yeni üretim alanlarıyla ilişkilendirerek alana özgün katkılar sunabilir. Sonuç olarak bu çalışma, mahremiyetin sanat tarihinde değişmez bir değer değil; bakışın yönü, kültürel kodlar ve temsil stratejileri tarafından sürekli yeniden şekillendirilen estetik-politik bir kavram olduğunu göstermekte ve kadın bedeninin bu dönüşümün merkezinde yer aldığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Baker, H. (23 Nisan 2015). Sophie Calle: Suite Vénitienne. <https://www.anothermag.com/art-photography/7349/sophie-calle-suite-venitienne>
- Berger, J. (2022). Görme Biçimleri. Çev. (Salman Y.). İstanbul: Metis.
- Calle, S. (1980). Suite Vénitienne [Fotoğraf]. <https://www.anothermag.com/art-photography/7349/sophie-calle-suite-venitienne>
- Çam, G. T. (20 Ağustos 2025Ağustos). The Turkish Bath (1852-1859): Batı'nın Doğu hayali. Söylenti Dergi. <https://www.soylentidergi.com/the-turkish-bath-1852-1859-batinin-dogu-hayali/>
- Doğan Özcan, Ç. (31 Mart 2023). Louise Bourgeois: Hücre Serisi. Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi. Y. 6. S. 10. S. 114-124. <https://usved.com/index.jsp?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=835bd706-96de-43b0-8397-145aa7560281.pdf&key=68336>
- Ezen, S. (2025). Resimsel Mekânda Panoptikon Bakış; Cumbalı Evler, (Tez No. 958665) [Sanatta Yeterlilik Tezi. Atatürk Üniversitesi-Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Hodge, S. (Kasım 2018). Sanatın Kısa Öyküsü. Çev. (Öztok D.). 2. Baskı. Hep Kitap. İstanbul.
- İngres, J. A. D. (1862). Türk Hamamı [Resim]. Louvre Müzesi. Paris. Fransa. https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Le_Bain_Turc_by_Jean_Auguste_Dominique_Ingres_fr_om_C2RMF_retouched.jpg

- Kodaman, L., & Özkartal, M. (2010). Picasso'nun "Türk Hamamı" adlı yapıtında J. D. Ingres'den öykünme (pastiş) izleri. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(5), 121–137. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/192584>
- Masaccio, (1424-27). Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulma [Resim]. Brancacci Şapel. Floransa. İtalya. <https://sanatabasla.com/tr/2014/11/cennet-bahcesinden-kovulus-expulsion-from-the-garden-of-eden-masaccio/>
- Mora Dergisi, (23 Aralık 2023). Sanat: Pencere Önünde Mektup Okuyan Kadın Tablosu. <https://moradergisi.com/pencere-onunde-mektup-okuyan-kadin-tablosu/>
- Mora Dergisi, (27 Temmuz 2024). Sanat: Louvre Müzesi'nde Bir Hazine: Vermeer'in Dantelci Kızı. <https://moradergisi.com/louvre-muzesinde-bir-hazine-vermeerin-dantelci-kizi/>
- Neshat, S. (1994). İsyankâr Sessizlik & Yüzsüz, Allah'ın Kadınları serisi, [Baskı]. Barbara Gladstone Galerisi, New York ve Brüksel. <https://smarthistory.org/shirin-neshat-rebellious-silence-women-of-allah-series/>
- Picasso, P. (1968). Türk Hamamı [Gravür]. Kodaman, L., & Özkartal, M. (2010). Picasso'nun "Türk Hamamı" adlı yapıtında J. D. Ingres'den öykünme (pastiş) izleri. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(5), 121–137. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/192584>
- Salık, E. (5 Nisan 2024). Aşkın ve sadakatin temsili: Urbino Venüsü. Söylenti Dergi. <https://www.soylentidergi.com/askin-ve-sadakat-in-temsili-urbino-venusu/>
- Sanata Başla, (Eylül 2022). Kutsal Üçleme "Holy Trinity"-Masaccio. <https://sanatabasla.com/2022/09/kussal-ucleme-holy-trinity-masaccio/>
- Steer, E. (29 Nisan 2025). Sophie Calle'nin Çalışmalarına Giriş Rehberi. <https://www.anothermag.com/art-photography/16347/sophie-calle-artist-guide-paris-french-text-image-the-sleepers-hotel-maid>
- Vargı, E. (2009). ARTantane: Modern resimde yıkananlar teması ve oryantalizm söylemi. Fotografya. Sayı 21. <https://www.fotografya.gen.tr/TR,1862/artantane--modern-resimde-yikananlar-temasi-ve-oryantal-.html>
- Vecchio, P. (1512). Âdem ve Havva [Resim]. Herzog Anton Ulrich Müzesi. Braunschweig. Almanya. Nilhan Özaltın, F. & Özkartal M. (Aralık 2021). Osmanlı ve Batı resim sanatında yaratılış ve cennetten kovulma tasvirlerinin incelenmesi. Sdü Art-E. Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi. Cilt:14. Sayı:28. S.767.
- Vecellio, T. (1538). Venüs of Urbino [Resim]. Uffizi Galerisi, Floransa. https://tr.wikipedia.org/wiki/Urbino_Ven%C3%BCs%C3%BC
- Vermeer, J. (1657-59). Bir Pencerede Mektup Okuyan Kız [Resim]. Staatliche Kunstsammlungen Dresden. Almanya. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Vermeer_van_Delft_-_Brieflezend_meisje_bij_het_venster_\(ca._1657-59\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Vermeer_van_Delft_-_Brieflezend_meisje_bij_het_venster_(ca._1657-59).jpg)
- Vermeer, J. (1669-70). Dantel Ören Kadın [Resim]. Louvre Müzesi. Paris. <https://moradergisi.com/louvre-muzesinde-bir-hazine-vermeerin-dantelci-kizi/>
- Veryeri Alaca, I. (2008). Louise Bourgeois'nın Sanatının Kronolojik Dönüşümü. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 17. S. 3. s.1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50466>
- Young, A. (9 Ağustos 2015). Shirin Neshat, Rebellious Silence, Women of Allah series. Smarthistory. <https://smarthistory.org/shirin-neshat-rebellious-silence-women-of-allah-series/>
- Zeldin, T. (2010). İnsanlığın Mahrem Tarihi. Çev. (Özsayar E.). 4. Baskı. İstanbul. Ayrıntı.

**BEING A FEMALE MANAGER IN A MALE-DOMINATED WORK
ENVIRONMENT:
THE GLASS CEILING BARRIER AND ITS RELATIONSHIP TO JOB
SATISFACTION
ERKEK EGEMEN ÇALIŞMA ORTAMINDA KADIN YÖNETİCİ OLMAK:
CAM TAVAN ENGELİ VE İŞ DOYUMU İLİŞKİSİ**

BURCU AKSAY¹, TÜRKAY NURİ TOK²

**¹Öğretim Görevlisi, MSÜ, eğitim yönetimi,
ORCID numarası: 0009-0005-8661-8075**

**²Prof. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, eğitim yönetimi,
ORCID numarası: 0000-0002-2569-0576**

Özet

Günümüzde kadın yönetici sayısı hala beklenen kadar fazla değildir. Bu durum erkeklerin daha yoğunlukla çalıştığı kurumlarda kendini daha da fazla hissettirmektedir. Bunun sebeplerinden biri de görünmez engeller olarak nitelenen “cam tavan engelleri” olabilmektedir. Cam tavan engeli, örgütün kültürü ya da çalışılan sektöre göre değişiklik gösterse de çalışan devrinin fazla olması, örgütsel bağlılığın, verimliliğin ve iş doyumunun azalması gibi genel olarak benzer sonuçlarla karşılaşılabilir. Bu çalışmanın amacı, kadın yöneticilerin cam tavan engellerine yönelik algılarını belirlemek, bu engellerin onların iş doyumlarını etkileyip etkilemediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nitel desende yürütülmüş betimsel bir çalışmadır. Bu araştırmanın çalışma grubunu, Ege bölgesinde bir devlet üniversitesinde çalışan 7 kadın yönetici oluşturmaktadır. Bu çalışmada amaçlı örneklem türlerinden biri olan kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak 20 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma bulguları “iş doyumunu ve cam tavan hakkında genel algılar”, “karşılaşılan engeller”, “aile, çalışma arkadaşları ve bireysel etkiler” ve “ideal çalışma koşulları” temaları altında 4 grupta toplanmıştır. Katılımcılar, çalıştıkları kurumun erkek egemen bir işyeri ortamı olduğunu; bunun zaman zaman olumsuzluklarını, zorluklarını yaşadıklarını, üzerinde baskıların olduğunu, ancak kurallar ve yasaların verdiği güçle bunun bir nebze de olsa azaldığını ifade etmişlerdir. Katılımcılar iş doyumunu etkileyen faktörler arasında en çok iş yerindeki çalışma ortamının huzurlu olması gerektiğini, ayrıca topluma katkı sağlayacak, fark yaratacak ve tatmin edici ücret alınan bir işin, iş doyumunu arttıracak yönünde görüş bildirmişlerdir. Kadın yöneticiler iş hayatının aile hayatını zaman zaman zorlaştırdığını, toplumun kadınlara bakış açısından kaynaklanan sorunlar yaşandığını ve buna bağlı fırsat eşitsizliği olduğunu, işe seçilirken anne olmanın tercih sebebi olmama engeli olduğundan bahsetmişlerdir. Katılımcılar, kadınların yönetici pozisyonunda daha az bulunmalarının sebepleri için; fiziksel olarak çok dayanıklı olmamaları, annelik- çocuk bakımı- ev işi gibi işlerin kadına biçilmiş roller olması sebebiyle çok tercih etmemeleri, çok duygusal veya fazla otoriter olmamaları, erkeklerin cinsiyetçi yaklaşımları gibi nedenleri saymışlardır. Ayrıca çalışma hayatının getirdiği yükün ev işlerini, aile ve özellikle çocuklarıyla olan ilişkilerini etkilediğini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılanlar, annelik ve iş hayatının birlikte daha zor yürütülmesinden dolayı, kadınlara daha fazla izin verilmesi ve daha esnek çalışmalarına olanak sağlanması gerektiğini önermişlerdir. Bunun dışında kadınların istek ve beklentilerini dinlemek için yapılacak motivasyon artırıcı toplantılar yapılabileceğini, erkek sayısının fazla olduğu bir çalışma ortamı olduğu için de fiziksel yapıda kadınları da düşünen bir yapılanmaya gidilebileceğini belirtmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Kadın yönetici, iş doyumunu, cam tavan engelleri

Abstract

Today, the number of female managers is still not as high as expected. This situation is even more pronounced in organizations where men are more heavily represented. One reason for this may be the so-called “glass ceiling barriers,” which are invisible obstacles. Although glass ceiling barriers may vary depending on the culture of the organization or the sector in which they work, they generally lead to similar outcomes, such as high employee turnover, decreased organizational commitment, productivity, and job satisfaction. The aim of this study is to

determine female managers' perceptions of glass ceiling barriers and to reveal whether these barriers affect their job satisfaction. The research is a descriptive study conducted in a qualitative design. The study group consists of 7 female managers working at a state university in the Aegean region. The convenience sampling method, one of the types of purposive sampling, was used in this study. A 20-question semi-structured interview form was used as the data collection method. The research findings were grouped into four themes: "general perceptions about job satisfaction and the glass ceiling," "encountered barriers," "family, coworkers, and individual influences," and "ideal working conditions." Participants stated that the workplace environment of the institution they worked for was male-dominated; that they sometimes experienced its negativities and difficulties, that there was pressure on them, but that the rules and laws gave them some power to overcome this. Participants stated that the most important factor affecting job satisfaction is a peaceful working environment, and that a job that contributes to society, makes a difference, and provides a satisfying salary will increase job satisfaction. Female managers mentioned that work life sometimes complicates family life, that there are problems stemming from society's view of women, and that this leads to inequality of opportunity, and that being a mother is a barrier to being hired. Participants cited the following reasons for the underrepresentation of women in management positions: women are not physically as resilient; they do not prefer such roles because tasks such as motherhood, childcare, and housework are considered women's roles; they are not overly emotional or authoritarian; and men's sexist attitudes. They also stated that the burden of working life affects their household chores, family, and especially their relationships with their children. Participants in the study suggested that women should be given more leave and opportunities for more flexible working arrangements, as it is more difficult to balance motherhood and working life. They also suggested that motivational meetings could be held to listen to women's wishes and expectations, and that, given the male-dominated work environment, the physical structure could be redesigned to accommodate women.

Keywords: Female manager, job satisfaction, glass ceiling barriers

1. GİRİŞ

Dünyanın her yerinde insanlar yüzyıllardır para kazanmak için çeşitli görevlerde çalışmaktadırlar. Çalışma hayatında ise toplumda biçilen roller yüzünden kadınlar genellikle evde kalıp, ev işleri ve çocuklarla ilgilenirken, erkekler dışarıda para kazanmanın yollarını aramışlardır. Kadınlar çalışıp para kazanma konusunda çaba sarfetseler de deyim yerindeyse ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir. Sanayi devrimi ile yeni bir çalışma alanının oluşması ve bu örgüte istihdam edilecek düşük ücretli işgücünün bulunması, kadınların çalışma yaşamına girmesini hızlandırmıştır. Böylece kadınlar yalnızca tarlada değil, hizmet sektöründe de çalışmaya başlamışlardır. Bu durum son yüzyılda kadınlar açısından pozitif yönlü değişse de yeterince çalışma hayatına girememişlerdir. Elbette ki yalnızca kadınlar değil erkekler de iş yaşamında sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Ancak kadınlar, iş yaşamında tüm çalışanların karşılaşabileceği sorunlara ek olarak, yalnızca kadın olmalarından kaynaklanan cinsiyet temelli zorluklarla da mücadele etmek durumundadır.

Kadınların çalışma hayatında karşı karşıya geldikleri başlıca engellerden bazıları; eğitimde eşit olmayan koşullar, sosyal ve kültürel engeller, hamilelik dönemleri, ev ve aile yaşamındaki sorumlulukları, çocuk bakımı, işe alımlarda ve iş bölümünde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, ücretlendirmede farklılık, kadınların iş yerlerinde yükselmelerindeki görülmez engel olarak tasvir edilen problemlerden cam tavan engeli ve cam uçurum, resmi olmayan çalışma koşulları, psikolojik ve cinsel tacizdir (Durkal Eroğlu ve Aksöz, 2021; Karanlı, 2022; İlkaracan, 1998; akt. Çelik ve Gürtaş, 2020).

Günümüzde kadınlar sadece kadınlara uygun olduğu düşünülen hemşirelik, öğretmenlik ve sekreterlik gibi kadın işlerinin yanı sıra erkeklerin sayıca üstün oldukları erkek işi olarak nitelendirilen işleri de yapmaktadırlar. (Walby, 1990; akt. Karaduman ve Ergun, 2018; Yılmaz, 2018; Enginer ve Saklan, 2020). Ayrıca kadınlar yalnızca alt kademelerdeki işleri değil, orta ve üst düzey yöneticilik görevlerini de icra etmektedirler. Örgütsel hiyerarşide yöneticilik basamaklarında ilerlerken, farklı özelliklere sahip kişiler açısından durum değişiklik

göstermektedir; ancak hiyerarşinin üst basamaklarına tırmandıkça belirli özelliklerde benzerlik olduğu görülmektedir (İnandı ve Tunç, 2012). Yöneticilik görevlerini yerine getirirken kadınlar yönetici olmanın sorunlarıyla karşılaşmakta ve iş doyumları etkilenmektedir. İş doyumunu çalışanların işlerinden memnuniyetini ifade ederken, kişilerin yaşam doyumunu da etkilemektedir. İş doyumunu; iş görenin yaptığı işten elde ettiği tatmin duygusu olarak tanımlanabilir ve bu doyum bireysel olarak farklılık gösterir ve farklı faktörlerden etkilenerek de artıp azalabilir (Erdağı, 2018). Çağımızda iş hayatında çalışanların verimliliğini arttırabilmesi, çalıştığı iş yerinde alabildiği iş doyumuna dayalıdır. Baykal ve Korkmaz'ın (2018) çalışmalarına göre iş doyumunun yönetime katılım, yöneticilerin teknik ve yönetsel becerileri, ücret ve takdir edilme ve iş yerindeki arkadaş tutumları olarak elde edilmiştir. Buna göre iş doyumunu arttırmak için kadınların yönetsel kararlar üzerindeki söz haklarının arttırılması yerinde olacaktır. Erkek egemen sektörlerde çalışan kadınların işlerinden sağladıkları doyum ve dolaylı olarak genel yaşam doyumları; eşitsizlik, tarihsel süreçler ile çok boyutlu örgütsel ve toplumsal etmenler tarafından belirlenmektedir (İnandı ve Tunç, 2018).

Kadın çalışanların iş yaşamında karşılarına çıkan başka bir önemli problem ise, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yapılan cinsiyet ayrımcılığıdır. Sadece ülkemizde değil, küresel boyutta da yönetsel işlerin erkeklere özgü bir iş olarak tanımlandığı ve bunun çok yaygın bir olgu halini aldığı görülmektedir. Oysa, eskiye oranla kadınların işgücüne katılımında önemli gelişmeler söz konusu olsa da (Tok ve Yalçın, 2017), daha aileden başlayarak kadınlar çocukluktan başlayarak "kadın çalışmaz, evde oturur" görüşü ile yönlendirilmekte ve uygun eğitim almaları engellenerek, çalışırken ihtiyaç duyacakları yeterliliklerden yararlanamamaktadırlar (Yılmaz, Bozkurt ve İzci, 2008). Çalışma yaşamında kadınların maruz kaldığı olumsuz çalışma koşullarını ve ikincil konumunu ortaya koyan evrensel nitelikte yapısal özellikler bulunmaktadır. Buna göre kadınlar; işe seçilirken, terfi ederken, iş ile ilişkileri kesilirken ve ücretlendirilirken ve buna benzer konularda ayrımcı davranış ve tutumlarla karşılaşmaktadırlar (Özkan, 2020). Dünya nüfusunda kadınların sayısı neredeyse erkeklerle eşit olmasına rağmen, iş yaşamında kadın yöneticilerin üst düzey yönetim pozisyonlarında çalışanların sayısına bakıldığında erkeklere oranla çok daha az bir paya sahip oldukları oldukça şaşırtıcıdır. (Er ve Adıgüzel, 2015). Bu bağlamda "cam tavan" kavramı akıllara gelmektedir. Cam tavan, kadınların iş yaşamında karşılaştıkları görünmez engeller olarak tanımlanmaktadır.

Cam tavan metaforu, 1986'da Amerika Birleşik Devletleri'nde The Wall Street Journal adlı günlük gazetede, Carol Hymowitz ve Timothy D. Schellhard'ın kaleme aldığı "*Cam Tavan: Kadınlar Neden Zirvedeki Pozisyonlara Gelmelerini Engelleyen Görünmez Bariyeri Aşamıyor?*" başlıklı makalede kullanıldıktan sonra yaygınlaşmıştır. Kadınların üst seviye pozisyonlara sıçramalarına engel olan faktörler bu makalede yer bulmuştur ("cam tavan", wikipedi). Cam tavan sendromu, kadın iş görenlerin yönetim basamaklarında yükselirken önlerine çıkan engelleri ve bunların kadınların sosyal yaşantısında yarattığı zorlukları anlatmaktadır. Bunun yanı sıra, karşılaştıkları duygusal şiddet ve bunun neticesinde deneyimledikleri özgüven eksiklikleri sebebiyle cesaretlerinin kırılması olarak açıklanmaktadır (Acar ve Erdoğan, 2019; Doğru, 2010; Tanrısevdi vd. 2019).

Cam tavan sendromunun örgütlerde yaratabileceği olumsuz sonuçlar bulunmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar örgütün kültürü ya da çalışılan sektöre göre değişiklik gösterse de genel olarak benzer sonuçlarla karşılaşılabilir. Bunlara örnek olarak çalışan devrinin fazla olması, örgütsel bağlılığın, verimliliğin ve iş doyumunun azalması söylenebilir (Aytaç, 2005; akt. Tanrısevdi, Sarpkaya ve Sarpkaya, 2019). Cam tavan sendromunun sebepleri genel olarak üç başlık altında toplanabilir. Bunlar bireysel, örgütsel ve toplumsal nedenlerdir (Anafarta vd. 2008; Doğru, 2010; Günden, 2011). Bireysel nedenlere kısaca değinmek gerekirse bunlar toplumdaki cinsiyet rolleri ve sorumlulukları, kadınların bireysel tercihleri ve öğrenilmiş çaresizlikleri, kadınların

birbiri üzerinde kurduğu baskı ve çekememezlik olarak bilinen kraliçe arı sendromu gibi faktörler sayılabilir (Günden, 2011; Irmak, 2010). Örgütsel nedenler olarak da örgütün cinsiyet ayrımı yapması, kadın işgörenler için eşit fırsatların sunulmaması gibi tutumlar olduğu söylenebilir. Toplumsal nedenler ise kadın ve erkeklerin biyolojik özelliklerinin farklı olması ve bu yüzden toplumun kadın ve erkeklerden beklediği rollerin bir doğrultuda ilerlemesidir denebilir (Koçtürk Bahat, 2021). Cam tavan engelleri ise yine üç kategoride toplanabilir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007): 1) erkek yöneticilerin koyduğu engeller, yani kadınların yöneticiliği beceremeyecekleri görüşü, 2) kadın yöneticilerin koyduğu engeller, diğer bir deyişle yönetimde tek kadın olma isteği, 3) kadının kendisinden kaynaklanan engeller, yani kadınlara karşı oluşturulmuş ön yargıları kabullenme olarak sıralanabilir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeklere toplum tarafından atfedilen davranış, sorumluluk ve beklenti kalıplarını ifade eder. Ataerkil toplumsal yapıda erkek; lider, karar verici, kamusal alan aktörü, kadın ise bakım veren, destekleyici, özel alan aktörü şeklinde bir rol dağılımı söz konusudur. Bu rol beklentileri üç sonuç üretir: Liderlik, “erkek işi” olarak kodlanmıştır. Kadınların kariyer durumları sorgulanabilir ve performansları farklı kriterlerle değerlendirilmelidir. Bu noktada toplumsal cinsiyet rolleri, örgütsel eşitsizliklerin kültürel zeminini oluşturmaktadır.

Ülkemizde çalışan kadın sayısı her yıl artış gösterse de bunun artan nüfusla birlikte istenilen düzeye ulaşmaktan bir hayli uzak olduğu görülmektedir. Buna ek olarak kadınların istihdama daha çok katılması işe alınış biçimleri ile iş yerinde veya çalışırken karşılaştıkları sorunları daha fazla göz önüne sermektedir (Umutlu ve Öztürk, 2020).

Tablo 1.

TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması Sonuçları Tablosu

	Toplam	Erkek	Kadın
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	3,3	0,9	5,7
Yükseköğretim mezunu nüfus oranı (25+ yaş)	23,5	25,5	21,6
İstihdam oranı (15+ yaş)	47,5	65,0	30,4
İşgücüne katılma oranı (15+ yaş)	53,1	71,4	35,1
İşsizlik oranı (15+ yaş)	10,4	8,9	13,4

Tablodaki Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 2022 yılında 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun istihdam oranının %47,5 olduğu görülmüştür. Bu oran kadınlarda %30,4, erkeklerde ise %65,0 olmuştur. Rakamlarla da görüldüğü gibi kadın istihdam oranı erkeklerin yarısından da azdır. Bu da bizlere kadınların değil yükselirken, daha işin başında bile engellerle karşılaştığı fikrini verebilir. Dünya genelinde de sonuçlar çok farklı sayılmaz. Çalışma hayatında kadınlar endeksine göre (2023) Ekonomi Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) ülkelerinde çalışma hayatındaki cinsiyet eşitsizliği için atılan adımların yetersiz ve yavaş olduğu, çocuk yetiştiren kadınların deyim yerindeyse para cezasına çarptırıldıkları görülmektedir; çünkü bu süre boyunca iş hayatından uzak kalmak zorunda kalmaktadırlar.

İlgili literatür incelendiğinde cam tavan kavramı ve iş doyumunu inceleyen çalışmaların bazıları şu şekildedir: Erdirençelebi ve Karakuş (2018) çalışmalarında, kadın çalışanların cam tavan algılarının iş tatmini ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini ölçmeyi hedefledikleri çalışmalarında cam tavan algısının örgütsel bağlılık ve iş tatmini ile negatif bir ilişki içerisinde olduğu sonucuna varmıştır. Gazioğlu (2017) çalışmasında kadınların cam tavan engelleri ile iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını, kadınların cam tavan engellerinin daha çok erkeklerden kaynaklandığını tespit etmiştir. Yaşar (2019) çalışmasında, erkek egemen bir iş

ortamında kadınların çalıştıkları işyeri tarafından yeterince desteklenmediklerini ve bu yüzden orta seviyede cam tavan sendromu algısına sahip olduklarını gözlemlemiştir. Duruk (2023) ise çalışmasında, cam tavan sendromunun, turizm sektöründe çalışmakta olan kadınların iş doyumunu üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yıldız ve Bedük (2019) araştırmalarında kadınların yaptıkları işten tatmin olduklarını ve seyahat engeli gibi bir kısıtlamalarının olmadığını göstermişlerdir.

Bu araştırmanın amacı kadın yöneticiler için varlığı bir olumsuzluk yaratan cam tavan algısının onların iş doyumları üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırmacı tarafından yapılan literatür taramasında cam tavan algısının yönetim bilimleri ile ilgili farklı kavramlara yönelik etkisinin incelendiği görülmekle birlikte, iş doyumunu üzerine olan etkisine dair yapılmış bazı çalışmalara da rastlanmıştır; ancak üniversitede yapılan çalışma kısmen daha azdır. Özellikle yükseköğretim kurumlarında kadın yöneticilere odaklanılması literatürde görece daha sınırlı olan bir alanı hedeflemesi bakımından değerlidir. Bu anlamda literatüre yapacağı katkı bakımından önem arz etmektedir.

Bu araştırma, kadın yöneticilerin örgütlerde deneyimledikleri cam tavan algısının iş doyumlarını nasıl etkilediğini açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır: Kadın yöneticilerin;

1. Cam tavan algıları ve iş doyumları nasıldır?
2. Cam tavan engellerine ve iş doyumuna ilişkin önerileri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada kadın yöneticilerin cam tavan algılarının iş doyumlarını nasıl etkilediği, uygulamada nelerle karşılaştıkları ve olması gerekenler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırma, nitel desende yürütülmüş betimsel bir çalışmadır. “Sandelowski (2010) ve Lambert ve Lambert’e (2012) göre nitel betimleme araştırmalarının asıl amacı herhangi bir olgunun doğrudan ve basit bir tanımlamasını sunmaktır” (Mutlu, 2020). Betimsel yöntemler, araştırılmak istenen bir problem durumunun mevcut halini gözler önüne sermeye yöneliktir. Bu yöntemlerin esas özelliği, mevcut durumu kendi koşulları içerisinde değiştirmeden çalışmaktır (“Araştırma”, bt.). Kadın yöneticilerin terfi ederken ya da meslektaşları ile çalışma ortamlarında karşılaştıkları cam tavan engellerinin onların iş doyumlarına olan etkisini incelemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan kadın yöneticilerin mesleklerini icra ederken karşılaştıkları engellere dair gözlem ve yaşantıları olduğundan hareketle araştırma betimsel bir çalışma olarak yapılandırılmıştır.

2.2. Katılımcılar

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Ege bölgesinde bir devlet üniversitesinde çalışan 7 kadın yönetici oluşturmaktadır. Bu çalışmada amaçlı örneklem türlerinden biri olan kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi, çoğunlukla diğer örneklem yöntemlerinin kullanılmasının mümkün olmadığı durumlarda kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu örneklem türünde yapılmak istenen; araştırmacının, mevcut durumda bulunan öğeler içerisinden kolay ve çabuk bir şekilde ulaşabileceği ve uygun sayıda öğeyi örneklem olarak belirlemesidir. Bu yüzden bu örneklem yöntemine şans eseri, tesadüfi, kazara örneklem isimleri de verilmektedir (Singleton ve Straits, 2005; akt. Şahan ve Uyangör, 2021).

Bu çalışma grubuna katılan kadın yöneticilerin tamamı 40 yaş üstüdür. 5’i evli, 2’si bekar. Tamamı çocuk sahibidir. Kadın yöneticilerin beşi 20 yıl ve üzeri, ikisi 10-20 yıl arası kıdeme

sahiptir. Kadın yöneticilerin beşi lisans, ikisi yüksek lisans mezunudur. Kadın yöneticilerin tamamı şube yöneticiliği yapmaktadır. İş doyumu ve cam tavan algılarında yaş, kıdem, medeni durum ve eğitim durumuna ilişkin bilgiler önem arz ettiği için bu bilgilere yer verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2.

Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken	Katılımcı Sayıları
Eğitim Durumu	Lisans: 5 Yüksek lisans: 2
Kıdem	10-20 yıl: 2 20 yıl ve üstü: 5
Görev Yapılan Eğitim Kademesi	Şube yöneticiliği
Medeni Durum	Evli: 5 Bekar: 2 Toplam: 7

2.3. Veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizi

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu yöntem tam yapılandırılmış görüşmeler kadar katı olmadığı gibi yapılandırılmamış görüşmeler kadar da esnek değildir (Karasar, 2012). Görüşme soruları hazırlanmadan önce araştırma konusu ile ilgili alan yazın taraması yapılmıştır ve eğitim yönetimi alanından profesör ünvanlı bir akademisyenden görüş alınmıştır. Yapılan tarama ve görüş alınmadan sonra 4 kategoriden oluşan 20 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir.

Görüşmeler kadın yöneticilerle yüz yüze ve akıllı telefonun “whatsapp” uygulaması üzerinden görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kadın yöneticiler müsait olduğu vakitlerde ofislerde veya mesai bitiminde evde telefonda ve sesli kayıt programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Alınan kayıtlar yazılı hale getirilmiştir. Görüşme soruları kadın yöneticilere yöneltilmiş ve soruları cevaplamaları beklenmiştir. Böylelikle görüşmeden somut veriler elde edilmiş ve araştırmanın güvenliği sağlanmıştır. Uzman görüşü alındığı için böylelikle soruların kapsam geçerliliği sağlanmıştır.

Katılımcıların gizliliğinin korunması amacıyla her bir katılımcıya bir kod [Yönetici 1 (Y1), Yönetici 2 (Y2)] verilmiştir. Hazırlanan sorular için profesör öğretim üyesine danışılarak bazı sorular düzeltilmiş, 25 sorunun 5 tanesi yine profesör öğretim üyesiyle yapılan görüşmeden sonra araştırmanın amacına paralel olmadığı ve diğer sorularda dolaylı olarak tekrar edildiği için çıkarılmıştır. Böylece katılımcılara 20 soru yöneltilmiştir. Kadın yöneticiler ile görüşme süresi ortalama olarak 30dk ve 40 dk. aralığında sürmüştür. Kayıtlar bilgisayar ortamında yazıya dökülmüştür.

3. BULGULAR

Araştırma bulguları “iş doyumu ve cam tavan hakkında genel algılar”, “karşılaşılan engeller”, “aile, çalışma arkadaşları ve bireysel etkiler” ve “ideal çalışma koşulları” temaları altında 4 grupta toplanmıştır.

3.1. Kadın yöneticilerin iş doyumu ve cam tavan hakkındaki genel algıları

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara iş doyumunun kısa bir tanımı yapıldıktan sonra onlara ne çağrıştırdığı, bunu nelerin etkileyebileceği ve kadın yönetici olmanın ne ifade ettiği, kadınların iş hayatında karşılaştıkları engeller gibi sorular yöneltmiştir.

Katılımcılar, çalıştıkları kurumun erkek egemen bir işyeri ortamı olduğunu; bunun zaman zaman olumsuzluklarını, zorluklarını yaşadıklarını, üzerinde baskıların olduğunu, ancak kurallar ve yasaların verdiği güçle bunun bir nebze de olsa azaldığını ifade etmişlerdir.

Y1: “*İş hayatına başlangıçta kendini ifade edebilmek ve kabul ettirebilmek için zorlukları olsa da zamanla aşılması kolay bir engel oldu erkek egemen bir ortamda çalışıldığından dolayı tavırlarınızın net ve güvenilir olması gerekiyor.*”

Y3: “*...hiyerarşinin olduğu bu ortamda kadın olarak yöneticilik yapmak özlük haklarınızı ve personelin özlük haklarını biliyorsanız zorluğu yok...*”

Y6: “*...çalıştığım kurumda yönetici bayan sayısı genele oranla %10'dan daha az bu durum bayan olarak sizin daha fazla göz önünde olmanıza ve tanınmanıza yol açıyor...*”

Kadın yöneticilerin iş doyumunu ile ilgili görüşleri ise şöyledir: Katılımcılar iş doyumunu etkileyen faktörler arasında en çok iş yerindeki çalışma ortamının huzurlu olması gerektiğini, ayrıca topluma katkı sağlayacak, fark yaratacak ve tatmin edici ücret alınan bir işin, iş doyumunu arttıracığı yönünde görüş bildirmişlerdir.

Y3: “*... çalıştığınız kurumun size sunduğu imkanlar sizin idealleriniz ile ne kadar örtüşebildiği önemli faktörlerdir diye düşünüyorum. Çalışma ortamınız beraber çalıştığınız kişilerin size olan bakış açısı ve sizin çalışma yöntemleriniz ile uyum içinde çalışabilmeleri...*”

Y5: “*...en başta ruhsal olarak doyuma ulaşılır o işte mutlu olmak her açıdan yani en başta kendisi kendi içindeki... bu yapılan işin karşılığı anlam ücret ya da paradır ya da maaştır, bu da hayat şartlarına oranla aldığımızda insanı karnını doğurabileceği... toplumun rağbet ettiği saygı duyduğu ve o işi yapan bireyi alkışladığı bir iş yapılıyorsa doyuma ulaşılır...*”

Y4: “*...iş doyumunu etkileyen en önemli faktör sizin işinizden ne beklediğinize alakalı... eğitim düzeyin, eğitim aldığın eğitimler, bulunduğu çevre, yetiştiğin çevre ya da iş ortamının çevresi, işte kaç yaşında olduğun çalışma arkadaşlarının kültürel yapıları değer yargıları...*”

Kadın yöneticiler iş hayatının aile hayatını zaman zaman zorlaştırdığını, toplumun kadınlara bakış açısından kaynaklanan sorunlar yaşandığını ve buna bağlı olarak fırsat eşitsizliğinin olduğunu, anne olmanın işe girişte engel oluşturduğundan bahsetmişlerdir.

Y1: “*...en büyük sorun özellikle bizim mesleğin aile hayatını düzenlememesi...*”

Y2: “*...ataerkil bir toplumdasınız ve erkeğin küçük yaşlardan beri böyle cinsiyetçi söylemlerle büyütülmesi...*”

Y3: “*...toplumun kadına biçtiği görev ya da toplumun kadını konumlandığı görevler... kadın aile yaşamında da kadın ana rollerden bir tanesine sahip... iş yaşamıyla aile yaşamının uyumadığı durumlar...*”

Katılımcılar, kadınların yönetici pozisyonunda daha az bulunmalarının sebepleri için; fiziksel olarak çok dayanıklı olmamaları, annelik- çocuk bakımı- ev işi gibi işlerin kadına biçilmiş roller olması sebebiyle çok tercih etmemeleri, çok duygusal veya fazla otoriter olmamaları, erkeklerin cinsiyetçi yaklaşımları gibi nedenleri saymışlardır.

Y1: “...onların kendilerine hükmetmesini yönetmesini kesinlikle istemiyorlar...”

Y2: “Fiziksel üstünlük diğer alanlarda da ister istemez sirayet ettirilmiş... hamilelik ve çocuk bakımı nedeniyle işten izin talep etmesi dezavantaj olarak ortaya çıkıyor... Müdürlük pozisyonları elbette var fakat etki alanı sınırlı.”

Y3: “...erkeklerde genelde geneli erkeklerin iş hayatını hayatının merkezine koyduğu için...”

Y4: “sebebi belki otorite kurmasıyla ilgili daha az yeterli olduklarını düşünülmesi olabilir... Kadınlar genelde daha duygusal...”

Y5: “...iş kim iyi yapıyorsa o bir adım önümde.”

“Kadın bir yöneticinin erkek bir yöneticiye göre avantaj ya da dezavantajları neler olabilir?” sorusuna avantaj olarak kadının empati yapabiliyor olması, iletişim becerilerinin daha iyi olması, organize etme becerilerinin daha fazla olması, daha ılımlı olmaları dile getirilmiştir ve dezavantajlar olarak da duyguları saklayamamak, aile yaşantısından dolayı bazı sorumluluklarda geri durmak, strese dayanıklı olamamak, hızlı karar alamamak olarak ifade edilmiştir.

Y1: “empati yapabiliyor olması en büyük avantaj.”

Y2: “...iletişim becerimiz yüksek oluyor yani bakış açımız geniş oluyor... duygusal bir anımdaysam bunu göstermemem gerekiyor e bu da bi aslında dezavantaj...”

Y3: “...organizasyonel yeteneklerle aslında bunu iş hayatında da kullanırlar... belki aile yaşamıyla bir araya geldiğinde bu işinde değil de diğer taraftan bir dezavantaj yaratabilir diye düşünüyorum...”

Y6: “...empati kurma yeteneklerinin daha güçlü olduğu, sorun çözme açısından daha yumuşak bir yol tercih ettiklerine inanıyorum... fakat karar alma mekanizmaları daha hızlı.”

3.2. Kadın yöneticilerin karşılaştıkları engeller ve deneyimleri

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara genel olarak kadınların iş hayatlarında kadın olmanın getirdiği engellerden ve kendi iş yaşamlarından bu tarz engellere ilişkin deneyimleriyle ilgili sorular yöneltilmiştir. Genel olarak kadın yöneticiler terfi ederken ya da bir üst pozisyona yükselirken kurumdan yükselme sistemi olduğu için bir engelle karşılaşmadıklarını, ancak bir eğitim ya da kurs söz konusu olduğunda erkeklerin daha çok tercih edildiğini, bu seçimlerin cinsiyete göre yapılmasından ziyade yöneticilerin kişilik özelliklerinden kaynaklanmış olma ihtimalinin daha fazla olduğundan bahsetmişlerdir.

Kadın yöneticilerin eşit haklara sahip olup olmadıklarına ilişkin verilen cevaplar şu şekildedir:

Y2: “Eşit haklara sahibiz aslında çünkü bulunduğumuz bir kadro var ve bu kadronun belirlenmiş görevleri ve getirileri var yani o koltuğa kadın da otursa erkek de otursa aynı görevleri yapmak zorunda aynı işleri çıkartmak zorunda dolayısıyla o konuda eşitiz.”

Y3: “Bu anlamda çok büyük bir fark olduğunu düşünmüyorum, sahip olduğumuz haklar anlamında.”

Y5: “...teori ve pratikte aynı yani teoride aynı haklara sahibiz ama pratikte aynı haklara her zaman sahip olamıyoruz diye düşünüyorum...”

Y6: “Yasal olarak aynı haklara sahip olmakla beraber teamüllere yenik düştüğümüz zamanlar oluyor uygulamalar farklılık gösterebiliyor...”

Kadın yöneticilerin bir üst pozisyona yükselirken kendilerinin ya da başka bir kadın yöneticinin karşılaştığı engeller için genel olarak olumlu cevaplar vermişlerdir. Bunun sebebinin de yine yıllar geçtikçe yükselmesinin karşılığı olarak makamların otomatik olarak karşılarna geldiğini söylemişlerdir.

Y5: “belli bir kıdeme ulaşıldığı zaman siz istesenez de istemesenez de sizi bir yöneticilik pozisyonuna getiriyorlar...”

Y2: “herhangi bi engel olmadı şahit olmadık çünkü kıdem arttıkça sizi bir konuma getiriyorlar eee biraz sizin yaptığınız işlerle orantılı...”

Kadın yöneticilere çalıştıkları kurumda erkeklere ve kadınlara sunulan imkanlar arasında bir fark olup olmadığı sorulmuştur. Bu konuda kadınların bir kısmı bir engelle karşılaşmadığını söylerken, bir kısmı da öğrenilmiş çaresizlik olduğuna gönderme yapmışlardır. Bunun sebebinin kadınların annelik görevlerinin ya da ben nasıl olsa seçilmem düşüncesi yüzünden olabileceğini ifade etmişlerdir. Bunun dışında bir başka görüş ise toplumun bakış açısından kaynaklı olarak erkeklerin yöneticilik görevini daha iyi yerine getireceği ile ilgilidir, fiziksel olarak da kadınların dayanıksız olduğu düşünülmektedir. Bir tanesi ise geçmiş yıllarda yaşanan siyasal yapılanmadan kaynaklanan bir ayrımcılık olduğunu ifade etmiştir.

Y7: “...bununla ilgili çok fazla engelleme yaşadık, mesela benim yüksek lisans yapmama izin verilmedi çünkü işte benden önce yapması gereken erkekler olduğu söylendi...”

Y6: “...Üst düzey yöneticilik sınavlarına başvuran kadınların sayısı %5 bile değil çünkü harcadığı çabanın kendisini makam olarak dönmeyeceğini biliyor...”

Y5: “...bizim biraz da bir mantıktan çok duygularımızı ön planda tutan bir toplum olmamızdan kaynaklanıyor diye düşünüyorum ve hiç profesyonel olmadığını düşünüyorum.”

Y4: “...kadınların gönderildiği görevler de var ama kadınları değerlendirmeye alınmadıkları görevler de var konularda evet kadınlar da ayrımcılığa uğramış oluyor.”

Y3: “...kadının işte bir anne rolü ya da farklı üstlendiği rollerden dolayı zaman zaman sistem içerisinde verdiği kararlar var...”

Kadın yöneticilere hemcinsleri tarafından bir engelle karşılaşp karşılaşmadıkları sorusuna yönelik olarak, katılımcılar yarı yarıya olumlu ve olumsuz yönde cevaplamışlardır.

Y2: “İyi yönetici kötü yönetici yani her yerde var... karşılaşmadım... yok.”

Y4: “...ilk mesleğe başladığımda kadın bir yöneticinin bence kadınlara karşı eee sert yaklaşımı vardı erkekleri sever ama kadınlarla çok iyi anlaşamazdı...”

Y5: “...bu kurumda bayanlar bayanlara düşman diyemeyeceğim yani görünürde öyle değil en azından...”

Y6: “...ben kişisel olarak desteği kendimden tecrübeli erkek yöneticilerden gördüm.”

Katılımcılara iş yerinde cinsiyetçi herhangi bir ayrıma uğrayıp uğramadıkları ile ilgili gözlemleri sorulduğunda katılımcıların bir tanesi bu soruyu olumsuz cevaplamıştır. Bunun sebebinin ise erkek çalışanların sayısının fazlalığı ve birbirlerine olan samimiyetleri olarak açıklamıştır. Diğerleri ise büyük ölçüde bununla ilgili bir sorun olmadığını hatta pozitif yönlü olarak kadınların eş ve annelik görevleri sebebiyle kadınlara kolaylık sağlandığı yönünde görüş bildirmiştir.

Y2: “...bulduğum konumda neyi gerektiriyorsa onu yaptım... görev neyi gerektiriyorsa onu yaptık yani.”

Y3: “...bu anlamda çok büyük eşitsizliklerle ben bulduğum süreç içerisinde karşılaşmadım.”

Y4: “Negatif ya da pozitif bir durum olmadı.”

Y5: “İnsanların kabiliyetinden çok işte hem onlara yakın durup durmadıklarına hem de cinsiyetlerine bağlı olabiliyordu.”

Y6: “Bazen pozitif ayrımcılık olabilirken bazense fiziksel ayrımcılığa maruz kalabiliyorsunuz.”

Y7: “Şöyle pozitif anlamda da çok fazla ayrım var... bize daha fazla anlayış gösterebiliyorlar...”

3.3. Kadın yöneticilerin iş sorumluluklarının aile yaşantısına, arkadaşlık ilişkilerine ve bireysel yaşantılarına etkileri

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara yönetici olmanın getirdiği sorumluluklara ek olarak aile yaşantılarının olmasının ne gibi etkileri olduğu, bunun arkadaşlık ve sosyal yaşantılarını nasıl etkilediği ve kadın bir yönetici olarak diğer çalışanlara ilişkin tutumları sorulmuştur. Bazen çalışma hayatının getirdiği yükün özellikle mesleğin stresi sebebiyle daha ağır olduğunu, bunun ister istemez aile ve özellikle çocuklarıyla olan ilişkilerini etkilediğini, yöneticilik tarzının ise daha çok demokratik ve mesafeli olarak yönetmeye doğru çabaladığını, empatik duygularla astlarını anlamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bunun sebebinin ise anne olmalarının getirdiği duygusallık ve erkek çalışanların yoğunlukta olması olarak görüş bildirmişlerdir.

Şu andaki konumunuza yükselmek için yapılan fedakarlıkların neler olduğuyla ilgili soruya, çocuklarından ayrı kalmak olarak cevaplar alınmıştır. Yükselmek için ise ekstra bir çabaya gerek olmadığını ifade etmişlerdir.

Y1: “...özellikle çocuklarımı büyütürken devlet memuru statüsünde olmadığından izin ve benzeri kullanırken yeterli zaman olmadı çok fazla ders çalıştım hafta içi hafta sonu çok fazla evimden ayrı kalarak göreve gittim.”

Y2: “...aileniz ve sosyal hayatınız gibi bunlar da fedakarlıklar ama iş tatmini içinde bu gerekiyor yani bazı şeylerin de kısıtlı olması lazım.”

Y3: “...görev, yer değişimi yapıyor.”

Y7: “üniversitede çalışan bir kadın olmak gerçekten çok zor çünkü dışarıdaki kadınlara göre biraz daha stresli bir görev yapıyoruz...”

Çalışan bir kadın olmanın aile ve sosyal yaşamın getirdiği güçlüklerden bahsederken genel olarak tüm çalışan kadınların yakındığı ev işleri ve çocuk bakımı ile birlikte iş hayatının

getirdiği stresin kadınları olumsuz etkilediğini ancak bunun geri dönüşünün bir işi başarmış olmanın getirdiği hazzın onları çok mutlu ettiği ve çalışan bir kadının hem ailesine hem topluma katkısının olduğunu ve çocukları için iyi bir örnek teşkil ettiklerini ifade etmişlerdir.

Y1: *“Aile yaşantısını negatif etkileyebiliyor ancak zoru başardıktan başarmaktan gelen tatmin duygusu çok güzel.”*

Y2: *“Çalıştığında şarj oluyorum yani kendimi daha iyi hissediyorum işe yarar hissediyorum... benim mutlu olmam tabi ki aile yaşantıma da yansıyor yani ben başarılıysam ailemde benim mutlu olduğumu görüyor dolayısıyla döngü şeklinde...”*

Y3: *“...fiziki yıpranması ya da fiziksel boyuttaki yorgunluğunu artırabilen bir süreç ama öbür taraftan çalışan bir kadın olmanın aile yaşamı dinamiklerine de katkı sağladığını da düşünüyorum.”*

Y4: *“...çocuklarımla karşımda daha güçlü ve özgüvenli hissediyorum...”*

Y7: *“...ev konusunda da şöyle hani eve gel işte yemek yap çamaşır yıka evi topla işte çocuklarla ilgilen falan gerçekten çok yorucu oluyor...”*

Kadın yönetici olarak diğer çalışanlarla ilişkilerini ve yönetsel yaklaşımını değerlendirmeleri istendiğinde, demokratik olduklarını, mesafeli davrandıklarını, ilişkilerinde daha sevecen ve yumuşak olduklarını belirtmişlerdir.

Y7: *“...hepsine insancıl yönden yaklaşan bir insan olmaya çalışıyorum... karşımdakinin her şeyden önce bir insan olduğunu düşünüyorum... hep empati kurmaya çalışıyorum.”*

Y6: *“Ben karakter olarak da yönetsel tercih olarak da mesafeliyim herkese eşit uzaklıktayım fakat adalet teraziyim çok kuvvetli. Ben kendime nasıl davranılmasını istiyorsam, o şekilde davranmaya özen gösteriyorum.”*

Y5: *“...ilişkilerimi dengeli mümkün merteye stresten ve emir komuta zincirinden uzakta...”*

Y3: *“...belirli bir mesafeyi korumamız ya da belirli olan kurallara uymamız gerekiyor... herkesin fikrini açıkladığı demokratik demek gerekirse demokratik bir ortam sunmaya çalışıyorum...”*

Y2: *“...aşlında çok samimi ve bir içten oluyor yani daha anlayışlı ve duygusal olduğumuz için sanırım annelik de var tabi... İlk tanışmada olmazsa olmaz kırmızı çizgiler var bunu önemsedğim şeyleri söylüyorum yani bunlar çok önemli şeyler bunlar dışında kalanları ben tolere edebilirim diyorum.”*

3.4. Kadın yöneticilerin ideal çalışma koşullarına, cam tavan engellerine ve iş doyumuna ilişkin önerileri

Kadın yöneticilere cam tavan engellerinin kaldırılması ve iş doyumun artırılması yönündeki çözümlerinin ne olabileceği ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

Araştırmaya katılanlar, annelik ve iş hayatının birlikte daha zor yürütülmesinden dolayı, kadınlara daha fazla izin verilmesi ve daha esnek çalışmalarına olanak sağlanması gerektiğini önermişlerdir. Bunun dışında kadınların istek ve beklentilerini dinlemek için yapılacak motivasyon artırıcı toplantılar yapılabileceğini, erkek sayısının fazla olduğu bir çalışma ortamı olduğu için de fiziksel yapıda kadınları da düşünen bir yapılanmaya gidilebileceğini belirtmişlerdir.

Y1: *“bina oda ve benzeri ihtiyaçların kadın çalışanlar düşünülerek tasarlanması gerekir.”*

Y2: *“Yani kadınlar için esnek çalışma saatleri olabilir yani yine aynı süre 8 saate 8 saat 5 saatse 5 saat...”*

Y3: *“...sadece kadınların değil tüm çalışanların fikirlerini düşüncelerini dile getirebileceği rutin toplantılar olabilir...”*

Y6: *“...cinsiyet zorunluluğu yönetmeliklere dahil edilmeli...”*

Y4: *“...emzirme döneminde belki kadınlara daha iyileştirilmiş şartlar sağlanabilir daha esnek bir çalışma modeli...”*

Kadın yönetici sayısının arttırılmasına ilişkin görüşlere göre kadın kadrolarının arttırılması, kadınlara yönelik çalışma saatlerinin düzenlemesiyle bu konudaki çekincelerin azaltılması ve toplumun eğitim seviyesinin arttırılmasıdır.

Y2: *“...oransal olarak o oranın önce arttırılması lazım kadın oranının arttırılması lazım dolayısıyla yönetici oranında artmış olacak o zaman.”*

Y4: *“...kadınların eğitim seviyelerinin arttırılmasıyla ve kadın istihdamının ülke çapında arttırılmasıyla...”*

Y5: *“...bence eğitim yani önce toplumu toplumun erkeklerini eğitmek lazım ki bunun için yine bir kadın gerekiyor.”*

Y6: *“...pozisyonlarının garanti olduğunu bildiklerini de yönetici olmak için daha fazla çaba harcayabilirler.”*

Çalışmaya katılan kadın yöneticiler bir çatışma durumunda bunu öncelikle grup içindeki iletişimi güçlendirerek ve tarafların birbirini dinlemesini sağlayarak, bundan sonra da kurallar çerçevesinde kanunun hükmettiği şekilde çözmeye çalıştıklarını dile getirmişlerdir.

Y1: *“mümkün olduğunca her 2 tarafı da anlar şahsi problemleri devre dışı bırakmaya çalışırım yönetsel çerçevede nihai kararı veririm.”*

Y2: *“...mümkün olduğu kadar eee bir kökenini araştırmaya çalışıyorum... çatışmayı çözecek belirli kurallar var zaten siz bunları uyguluyorsunuz.”*

Y3: *“...genel olarak daha katılımcı bir şekilde çözmeye çalışıyorlar... insanların fikirlerini açıklamasını ya da birbirini tanımalarını sağlayarak gerçekleştirmiştim...”*

Y7: *“...anlayışlı davranmaya çalışıyorum yani sebeplerini soruyorum niye böyle olduğunu konuşuyoruz...”*

Toplumumuzun ataerkil yapısının yarattığı sorunlar nasıl aşılabılır sorusu için ise eğitimin ailede başladığından yola çıkarak ebeveynlerin çocuklarına örnek olmaları, toplumun kodlamalarında kadın ve erkek işi ayrımlarının geride bırakılması gerektiği, kadının çalışsa bile

ancak erkekten daha düşük seviyede olmasının iyi olacağı düşüncesinin terkedilmesiyle ve anayasal güvenceyle bu sorunun azabileceği şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Y2: “...her şeyden önce eğitim ailede başlıyor işte o erkek anneleri babaları bu konuda daha bilinçli olması lazım...”

Y4: “...erkek yetiştiren ailelerin bazı tavırlarını davranışlarını değiştirmeleri gerektiğini düşünüyorum...”

Y5: “...ailedeki erkeğin her türlü maaş olarak maddi manevi aşagısında olmak şartıyla gidip bir yerde çalışabilir... yani eğitim eğitimle ancak bir toplumu değiştirebiliriz...”

Bu kategorideki son soruda ise tüm çalışanların ve özellikle kadın çalışanların iş doyumunu arttırmak için neler yapılabileceği sorulmuştur. Buna göre verilen cevaplar ise fiziksel çalışma ortamının iyileştirilmesi, maaşların düzenlenmesi, çalışma saatlerinin iyileştirilmesi veya esnetilmesi, inisiyatif verilmesi, huzurlu ve güvenli bir iş ortamının sağlanması, eğitimin teşvik edilmesi olarak sıralanabilir.

Y2: “...esnek çalışma saati olmalı ailesine çocuğuna vakit ayırabilmeli ama kendi işini de aksatmaması yani...”

Y3: “...dolayısıyla insanların geçirmekten hoşnut oldukları bir fiziki ortam yaratılması o anlamda okulun fiziki imkanlarının ya da teknolojik altyapısının öğretmenlerin işlerini kolaylaştırabilecek şekilde dizayn edilmesinin uygun olacağını düşünüyorum.”

Y4: “...hak ettiğin pozisyonlara getiriliyor olmak yani ayrımcılığa uğramamış olmak adil bir çalışma ortamı...”

Y5: “...maddi olanaklar tabii ki yani maaşın dolgun olması ücretin dolgun olması bunun yanı sıra sosyal imkanlar...”

Y6: “...adaletli bir dağılım, kadın erkek eşitliği iş doyumunu için bir başlangıç olabilir.”

Y7: “...fikirlerinin kıymetli olduğunun işte başarılarının çok önemli olduğunun hissettirilmesi gerekiyor.”

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kadın yöneticilerin iş ortamlarında karşılaştıkları cam tavan engelleri ve iş doyumlarına ilişkin görüşlerinin araştırıldığı bu çalışmada elde edilen sonuçlar bu bölümde tartışılmış ve önerilere yer verilmiştir.

Bu çalışmada kadın yöneticilerin verdiği cevaplara göre cam tavan engellerine ilişkin görüşlerinin ortak noktaları bulunsa da bireysel olarak değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Buradan hareket ederek iş doyumlarının bu bireysel yaşantılara bağlı olarak yüksek ya da düşük olduğunu söylemek mümkündür. Olumsuz deneyimlere sahip olan kadın yöneticiler olduğu kadar buna sahip olmayanlar da vardır. Özenç'e (2019) göre, yapılan çalışmalarda, kadınların kariyer fırsatlarında eşit olanaklara sahip olmanın içinde buldukları örgüt kültürü ve örgüt politikalarına göre de farklılık gösterebildiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla kadın yöneticilerin iş doyumlarının cam tavan engellerine bağlı olduğu söylenemez. Bedük ve Yıldız'ın (2010) çalışmalarının bulgularına göre de kadın çalışanların genel olarak iş doyumlarının olduğu ve erkekler gibi başarılı olabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır (Bedük ve Yıldız, 2010). İpçioğlu vd. (2018) kadınların karşılaştığı engellerin kendilerinden de

kaynaklandığı sonucuna çalışmasında ulaşmıştır; araştırmaya katılan katılımcıların yarısına yakını kendisine güvenin az olan kişilerin cam tavana engellerine daha sık maruz kalabileceğini ifade etmiştir. Ancak kadınların hem topluma bir katkı sağlama hem de başarılı bir rol model olma noktasında motivasyonları oldukça yüksektir. İş doyumlarını en çok çalıştıkları iş yerinin koşulları, takdir edilme ve ücret konusunda olduğu görülmüştür. Bu bilgiler Baykal ve Korkmaz'ın (2018) çalışmasına benzer sonuçlardır; bu çalışma sonuçlarına göre iş doyumunu etkileyen faktörler yönetimde söz sahibi olma, ücret, çalışma koşulları ve takdir ve işyerindeki arkadaşlarla iletişim olarak belirlenmiştir.

Edinilen bilgilerin ışığında kadın yöneticilerin genel olarak cam tavana ilişkin kariyer engellerine işe başladıkları ilk yıllarda karşılaştıklarını ifade edilebilir. Katılımcıların yöneticilik pozisyonlarına ek bir çaba sarfetmeden ulaştıkları ifade etmeleri bu sonuca ulaşmada bir ipucu oluşturmuştur. Bedük ve Yıldız'ın (2020) cam tavanın iş motivasyonuna olan etkisine bakılan araştırmalarında da buna benzer bir sonuç elde edilmiştir. Buna göre kadın çalışanların belirli sınavlardan geçmeleri ile kariyerlerine yönelik engellerle pek fazla karşılaşmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır.

Bunun dışında görevlere seçilmede en büyük etkenin erkek sayısının kadınlara oranla fazla olmasından dolayı erkekleri seçme eğiliminde olduğu bilgisi elde edilmiştir. Çakar (2019) erkeklerin, kadınlara kıyasla üst düzey yöneticilik için kendi hemcinslerine daha fazla olanaklar verildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte toplumun genel bir yargısı olan “erkekler daha iyi yönetir” algısından kaynaklı ve kadınların annelik rollerinin buna engel olduğunu belirtmişlerdir. Tanrıverdi vd. (2021) çalışmalarında da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Eğitim sektöründe çalışan kadın yönetici sayısının az olmasının sebebini toplumsal nedenlere ve erkeklerin ailede üstlendikleri roller bakımından avantajlı olduğuna bağlamıştır. İpçioğlu vd. (2015) de araştırmalarında benzer bir sonuca ulaşmışlardır; katılımcıların büyük bir çoğunluğu cam tavanın engellerinin ortaya çıkmasında toplumun etkisi olduğunu, özellikle kadın çalışanlara yönelik olarak var olan temel kalıp yargılar, kadının ailenin temel yapıtaşı olarak nitelendirilmesi, kadının birinci önceliğinin aile olması gerektiği düşüncesinin cam tavana neden olan toplumsal faktörler olduğu tespit edilmiştir. Buna benzer başka bir çalışmada kadın yöneticilerin cam tavan algıları erkek egemen kültürün olduğu toplumlarda bilinçaltında var olan birtakım duyguların sebebi olduğu öğrenilmiş bir çaresizlik durumu olarak bahsedilmektedir (Özertürk ve Gül, 2021).

Kadın yöneticiler hemcinslerinden engel görmeleri konusunda eşit oranda olumlu ve olumsuz cevaplar vermişlerdir. Olumlu cevap verenlerin bunun cinsiyetle ilişkisinin olmadığını, olumsuz cevap verenlerin de kişisel sorunlar ya da karşı cinse olan ilgi sebebiyle bu şekilde görüş bildirdikleri söylenebilir. İngiltere ve Amerika'da yapılan araştırmalara göre, kadınların erkek yöneticilerle çalışmayı tercih ettikleri ve diğer kadın yöneticilerden zarar gördükleri tespit edilmiştir (Özkan, 2020).

Kadın yöneticiler sıklıkla başarılı bir yöneticinin adil, empati yeteneğine sahip, tutarlı ve insani özellikleri ön planda olan kişiler olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yılmaz (2019) çalışmasında katılımcıların başarılı bir yöneticiye ilişkin yorumlarında sorumluluk alabilme, verimli olabilme, çalışanlara destek olma ve güçlü bir empati yeteneğine sahip olma şeklinde cevaplar vererek bu araştırmaya benzer sonuçlar elde etmiştir. Kadın yöneticiler ayrımcılık konusuna gelindiğinde ise bir nebze de olsa pozitif yönlü olduğunu söylemişlerdir. Annelik ve ev sorumluluklarının anlayışla karşılandığını ifade etmişlerdir.

Kadınların aile yaşantılarının bu meslek sebebiyle etkilendiğini, stresin fazla olduğunu, çocuklardan ayrı kaldığını; ancak, bunun onları daha güçlü kıldığını, motive ettiğini ifade etmişlerdir. Duruk (2023) bunu destekler nitelikte çalışmasında evli katılımcıların birden fazla rolü üstlenirken zorluk yaşadığını ancak evlilik yaşamının da bireyin kendisine olan güvenini

arttırabileceğini gösterdiğini belirtmiştir. Karakuş (2021) da araştırmasında kariyerlerinde ilerlemek isteyen kadınların bunu yaparken ailelerini ihmal etmek zorunda kalarak yaptıklarını belirtmiştir. Bu araştırmadaki kadınların en çok çocuklarından ayrı kalmakta zorluk yaşadıklarını bildirmelerine benzer bir bulgudur. Büyükyaprak (2015) çalışan kadın personelin cam tavan engellerine ilişkin çalışmasında da kadınların büyük çoğunluğunun çocuklarının öncelik sıralamasında birinci olduğunu, kendi ailelerinde erkeklere göre daha fazla sorumluluğa sahip olduklarını ancak çalışma hayatının iyi bir anne ve iyi bir eş olmalarını engellemeyeceğini belirttiklerini ifade etmiştir.

Kadın yöneticiler astlarıyla olan ilişkilerinde ise daha çok mesafeli bir tutum ile birlikte erkeklerle kıyaslandığında, kadın ve anne olmanın verdiği duygusallıkla daha yumuşak bir ilişki içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Karakuş (2021) çalışmasında Türkiye'de kadın çalışanlara atfedilen empati yapabilme, sabırlı olabilme, organize edebilme, anne olma, pozitif ayrımcılığa uğrama, diğer kadın çalışanlarla kıyaslanma gibi sıfatlar, kadınların yönetici kadrolarına seçilmemelerinin sebebi olarak düşünülebilir, demiştir. Kadın yöneticiler de görevlerinin gerektirdiği yöneticilikleri yaptıklarını; ancak, bu özellikleri taşıdıklarını da ifade etmişlerdir. Kadın yöneticiler bu özellikleri olumlu olarak nitelendirmektedir; elde edilen bu bulgular Tanrıverdi vd. (2019) çalışmalarına ile benzerlik göstermektedir. Kadın yöneticilerin erkek yöneticilere göre ayrıntılara daha fazla odaklanma ve iletişim kurma becerilerinin daha iyi olduğu için çalıştıkları kurumlara önemli yarar sağladıklarını ve bunun kurum adına bir avantaj olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kadın yöneticiler daha demokratik bir yönetim şeklini benimsediklerini de ifade etmişlerdir. Koçtürk Bahat (2021) araştırmasında kadın okul yöneticilerinin demokratik, etkili iletişim becerilerine sahip, motive edici, ayrıntılara önem veren bireyler olduğu sonucuna varmıştır.

Bu engellerin kaldırılması ve iş doyumunu arttırmak için çözüm önerilerinde gelindiğinde ise kadın yöneticiler yine aynı saat süresince çalışmak kaydıyla kadınlara esnek çalışma modeli getirilebileceğini, topluma, kadın çalışan ve yöneticiler konusunda aileden başlanarak eğitim verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Aksöz ve Durkal (2021) da bu sorunun çözümü için aynı şekilde daha duyarlı kadınların ve erkeklerin yetiştirilmesi gerektiğini, bunun eğitimle halledilebileceğini, anaokulundan itibaren eğitim kurumlarında toplumsal cinsiyet dersleri verilerek toplumun cinsiyete dayalı yosun tutmuş düşüncelerinin temizlenmesi önerilmektedir. Ayrıca erkeklerin sayısının fazla olduğu bir çalışma ortamı olduğundan kadınlara yönelik fiziki ortamın iyileştirmenin de motivasyonu sağlayacağını ifade etmişlerdir. Yılmaz (2019) ise araştırmasında kadınlardan gelen benzer bir taleple karşılaşmıştır; iş saatleri ve aile yaşamı arasındaki dengeyi bulmak için çalışmalar yapılmasını ve kadınlara aile hayatı planlaması için sosyal çalışmalara hız kazandırılması gerektiğini beklediklerini belirtmişlerdir.

Uygulayıcılara kadın yöneticilerin cevaplarından da yola çıkarak çözüm önerileri olarak kadınlara çocukları olduktan sonra daha esnek bir çalışma yöntemi yaratılabilir. Çocuklar için annelerinden uzak olmayan kreş, bakım evi olanakları sunulabilir. Erkek egemen bir iş sektörü olduğu için kadın çalışanların ve yöneticilerin sayıları yasalarla güvence altına alınabilir. Göreve ve eğitime gidecek personelin sayıları da benzer şekilde kadın ve erkek oranı olarak belli bir standartta olması sağlanabilir. Olumsuz deneyimi olan kadınların başvurabileceği bir mercinin olması, onların kaygılanmadan sorunlarını dile getirebilmesini sağlayabilir. Kadın yöneticilere meslektaş desteği sağlamak adına mentorluk uygulaması getirilebilir. Üst düzey yöneticiliğe kadınlar nadiren ulaşmaktadırlar. Bunun için liyakat sisteminin daha iyi işletilmesi gereklidir. Katılımcıların verdiği cevaplardan farklı deneyimlere ve farklı beklentilere sahip olabildikleri gözlemlenmiştir. Bu sebeple kadınların kişilik özellikleri dikkate alınarak örgüt politikaları bu çerçevede şekillendirilebilirse verimlilik ve kişilerin iş doyumları da dolaylı olarak arttırılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Acar, P ve Erdoğan, E. (2019). Cam tavan sendromu bağlamında kadın ve iş yaşamı: eğitim sektöründe nitel bir araştırma. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(40), 2125-2134. <https://jshsr.org/index.php/pub/article/view/1476/1416>
- Aksöz, F. ve Durkal Eroğlu, M. (2021). Çalışma hayatında kadınların karşılaştıkları sorunlar: Kayseri ilinde çalışan kadın öğretmenler üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59, 141-176. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1315450>
- Anafarta, N., Sarvan, F. ve Yapıcı, N. (2008). Konaklama işletmelerinde kadın yöneticilerin cam tavan algısı: Antalya ilinde bir araştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(15): 111-137. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/372642>
- Araştırma yöntem ve teknikleri. 4.Genel Araştırma Türleri.pptx (live.com) adresinden 06.04.2024 tarihinde ulaşılmıştır.
- Baykal, Ö. ve Korkmaz, M. (2018). Kadın orman mühendislerinde iş doyumunu etkileyen faktörler ile iş doyumunu ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 19(1), 83-90. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/450795>
- Büyükyaprak, F. (2015). *Çalışan kadın personelin kariyer gelişimi engellerinden cam tavan sendromu: Millî Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilatı örneği*. Yüksek lisans tezi. Türk Hava Kurumu Üniversitesi.
- Cam tavan. Wikipedi internet sitesinden 23 Mart 2024 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Cam_tavan adresinden erişildi.
- Çalışma hayatında kadınlar endeksi (2023). 23 Mart 2024 tarihinde <https://www.pwc.com.tr/calisma-hayatinda-kadınlar-endeksi-2023> adresinden erişildi.
- Çelik, M. ve Gürtaş G. (2020). Kadın iş görenlerin karşılaştıkları sorunların iş bırakma eğilimlerine etkisi: Gaziantep OSB örneği. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 265-288. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1576335>
- Doğru, A. (2010). *Kadın çalışanların cam tavan engelleri ve iş tatminine etkisi: Afyon Kocatepe Üniversitesi tıp fakültesi örneği*. Yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/613145/yokAcikBilim_38074_6.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Duruk, E. (2023). *Turizmde kadın çalışanların cam tavan sendromuna maruz kalma düzeyleri ile iş doyumunu arasındaki ilişki: kamu ve özel sektör işletmelerinde bir uygulama*. Yüksek lisans tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Enginer, A ve Saklan, E. (2020). Öğretmenlik mesleğinin bir kadın mesleğine dönüşmesinin yaratabileceği sorunlara yönelik öğretmen adaylarının geliştirdikleri çözüm önerileri, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 6(2), 363- 393. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1446389>
- Er, O. ve Adıgüzel, O. (2015). Cam Tavan Gölgesindeki Kraliçe Arılar: Kadınların Kariyer İlerlemelerinde Karşılaştıkları Engeller ve Etkili Liderlik. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 163-175. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/255205>

- Erdağı, K. (2018). *İş doyumunu ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: hizmet sektöründe bir uygulama*. Yüksek lisans tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi. [541769.pdf \(gelisim.edu.tr\)](#)
- Erdirencelebi, G. ve Karakuş, M. (2018). Kadın çalışanların cam tavan sendromu algılarının iş tatminleri ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 95-119. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/619/608>
- Gazioğlu, A. (2017). *Çalışan kadınların cam tavan sendromu ve iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişkinin algılanmasına yönelik bir araştırma: Kocaeli sosyal güvenlik kurumu örneği*. Yüksek lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Günden, Y. (2011). *Konaklama işletmelerinde çalışan kadın yöneticilerin karşılaştıkları cam tavan engelleri ve Muğla örneği*. [Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi]. <https://acikerisim.nevsehir.edu.tr/bitstream/handle/20.500.11787/4788/288154.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Irmak, R. (2010). *Cam tavan sendromu-bir hastane uygulaması*. [Yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi]. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/10805/261579.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- İnandı, Y ve Tunç B. (2012). Kadın öğretmenlerin kariyer engelleri ile iş doyum düzeyleri arasındaki ilişki. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 203-222. [Kadın Öğretmenlerin Kariyer Engelleri İle İş Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişki \(dergipark.org.tr\)](#)
- İpçioğlu, İ, Eğilmez, Ö. ve Şen, H. (2018). Cam tavan sendromu: insan kaynakları yöneticileri bağlamında bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 686-709. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/545203>
- İstatistiklerle Kadın 2023 (2024, 6 Mart). *Türkiye İstatistik Kurumu* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadin-2023-53675> adresinden 23.03.2024 tarihinde erişildi.
- Karaduman Güvenel, C. ve Ergun, A. (2018). Erkek egemen iş ortamlarında kadın yöneticilerin deneyimleri ve stratejileri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 114-143. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/563186>
- Karakuş Umar, E. (2021). Türkiye’de iş hayatında yönetimde kadın olmak: cam tavan ve cam uçurum kavramları üzerine nitel bir araştırma. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 4(2), 244-264. <http://dergipark.gov.tr/ktc>
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Yayınevi.
- Karşlı, M. N. (2022). Türkiye’de Gerçekleştirilen Çalışmalar Kapsamında Çalışan Kadınların Karşılaştığı Sorunlara İlişkin Bir İçerik Analizi: (2010-2021), *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 45-65 [2258755 \(dergipark.org.tr\)](#)
- Koçtürk Bahat, Ö. (2021). *İş yaşamında kadın olmak: kadın yöneticilerin “cam tavan sendromuna” ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi].

- Mutlu, G. (2020). Türk Akademisyenlerin Yağmacı Dergilere İlişkin Görüşleri: Bir Nitel Betimsel Çalışma. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 8(1). 107-134. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/954884>
- Örücü, E., Kılıç, R. ve Kılıç, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2): 117-135. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423939047.pdf>
- Özenç Çakar, M. (2019). *Erkek egemen işlerde çalışan kadınların çalışma hayatlarında karşılaştıkları güçlükler açısından cam tavan sendromu ve iş motivasyonları: havacılık ve güvenlik iş kollarında bir araştırma*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. yokAcikBilim_10287213.pdf
- Özertürk, M. ve Gül, İ. (2021). Eğitim çalışanı kadınların yönetici olmalarının önündeki cam tavan sendromuna yönelik görüşleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 51, 24-44. [1860933 \(dergipark.org.tr\)](https://dergipark.org.tr/1860933)
- Özkan, E. (2020). Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık: cam tavan ve kraliçe arı sendromu. *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 5(2), 127-138. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1400210>
- Şahan, H.H. ve Uyangör, N. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri. Bilimsel Araştırmalarda örneklem seçimi*. Pegem yayıncılık.
- Tanrısevdi, F., Yengin Sarpkaya, P ve Sarpkaya, R. (2019). Eğitim örgütlerindeki kadın yöneticilerin cam tavan deneyimleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(4), 1590-1617
- Tok, T. N. ve Yalçın, N. (2017). Okul yöneticileri gözünden kadın okul yöneticileri. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.28, 353-366. EISSN: 2147-6985 <http://pausb.ed.pau.edu.tr/jvi.asp?pdire=pausb&plng=tur&volume=2017&issue=28>
- Umutlu, S. ve Öztürk, M. (2020). İş yaşamında kadın ve karşılaştığı sorunlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 297-306. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1141106>
- Ünlüer, G ve Yaşar, Ş (2012). Sosyal Bilimler Dersinde Gazete Kullanımına İlişkin Öğrenci Görüşleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 13(1), 43-57. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/113343>
- Yaşar, J. (2019). *Kadın çalışanların cam tavan sendromu algılarının iş tatminlerine etkisini belirlemeye yönelik sağlık sektöründe bir araştırma*. [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi].
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, E ve Bedük, A. (2020). Kadın mali müşavirler ve muhasebe çalışanlarında cam tavan sendromunun iş tatminine etkisi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 28, 193-221. <https://toplumbilimleri.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=08ea282c-b709-4d2b-8414-48617135a4dc.pdf&key=29175>

- Yılmaz, A., Bozkurt, Y. ve İzci, F. (2008). Kamu örgütlerinde çalışan kadın işgörenlerin çalışma yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 89-114. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/113195>
- Yılmaz, S. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca Örneği. *İmgelem Dergisi*, 2, 55-76. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/503438>
- Yılmaz, S. (2019). *Kadınların iş hayatında karşılaştıkları cam tavan sendromu üzerine nitel bir araştırma*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. [Kadınların iş hayatında karşılaştıkları cam tavan sendromu üzerine nitel bir araştırma.pdf \(izu.edu.tr\)](https://www.izu.edu.tr/~kaynak/izuhayattadakarshilastiklari-cam-tavan-sendromu-uzerine-nitel-bir-arastirma.pdf)

Ek 1. Cam tavan algıları ve iş doyumunu soruları

Genel algılar

1. İş hayatında kadın olmak ve aynı zamanda kadın bir yönetici olmak size ne ifade ediyor ve düşünceleriniz nelerdir?
2. İş doyumunu kısaca, bireyin yaptığı işi ne kadar çok sevdiği ve işe karşı memnuniyet durumuyla ilgilidir. Sizce iş doyumunu neler etkiler?
3. Başarılı bir yöneticinin sahip olması gereken özellikler neler olmalıdır?
4. Size göre çalışan kadınların iş hayatlarında karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
5. Kadınların erkeklere göre yönetici pozisyonunda daha az yer almasının nedenleri size göre nelerdir? Bu kurum için de aynı nedenlerden bahsedilebilir mi?
6. Sizce kadın bir yöneticinin, erkek bir yöneticiye göre avantajları ve dezavantajları nelerdir?

169

Karşılaşılan Engeller

7. Bu kurumdaki bir erkek yönetici ile ne derece eşit haklara sahip olduğunuzu düşünüyorsunuz?
8. Üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmede karşılaşılabilecek engeller oldu mu ya da bu iş yerinde bir kadın yöneticinin karşılaştığı bir engelle şahit oldunuz mu?
9. Bu kurumda kadınların üst düzey yöneticiliğe yükselmelerinde sunulan imkanlar ile erkeklere sunulan imkanlarını karşılaştırıyor musunuz? (kurs, eğitim, görev vb.) Bir fark görüyor musunuz?
10. İş hayatınızda yönetici olan hemcinsleriniz tarafından herhangi bir engelle karşılaştınız mı?
11. İş yerinizde cinsiyetçi bir ayrım ortamı var mıdır? (Mesaiye daha az/çok kalma, işyerinde erkeklere daha fazla görevler verilmesi, örgütün adaletsiz davranması gibi.)

Aile, Çalışma Arkadaşları ve Bireysel etkiler

12. Şu anki pozisyonunuza yükselebilmek için yaptığınız çabalar ya da fedakarlıklar oldu mu?
13. Çalışan bir kadın olmanın aile ve sosyal yaşantınıza etkileri ile fiziksel ve ruhsal sağlığınız üzerindeki etkileri nelerdir ve bu etkiler bu döngüde iş performansınızı/motivasyonunuzu etkiliyor mu?
14. Kadın yönetici olarak diğer çalışanlar ile ilişkilerinizi nasıl değerlendiriyorsunuz? Açıklar mısınız?
15. Kadın bir yönetici olarak nasıl bir yönetsel yaklaşım benimsiyorsunuz? Mesafeli-Samimi-Otoriter-Demokratik. Sebepleri ile açıklayınız.

İdeal çalışma koşulları

16. Kadınların daha istendik bir çalışma ortamı içinde olabilmesi için kurum ve personel bazında ne tür planlamalar yapılabilir?
17. Ülkemizde kadın yönetici sayısının erkeklere göre daha azdır. Bunun artırılması nasıl sağlanabilir?
18. Bir kadın yönetici olarak kurum içerisinde herhangi bir aksaklık/çatışma durumunu nasıl çözmeye çalışırsınız? Bir örnek verebilir misiniz?
19. Toplumun ataerkil yapıya sahip olduğu düşünüldüğünde, sizce bu algının değişmesi için neler yapılabilir? Toplumun kadına yüklediği roller, iş hayatınızda ne tür engellere neden olmaktadır ve siz bu engelleri aşmak için ne tür çözüm yolları geliştiriyorsunuz?
20. Tüm çalışanlar için ancak özellikle kadınlar için iş doyumunu arttıracak önlemler ve olanaklar neler olabilir?

**THE IMAGE OF TEACHING PRODUCED BY CINEMA: IMAGE, AUTHORITY,
AND MANAGEMENT STYLES**
***SİNEMANIN ÜRETTİĞİ ÖĞRETMENLİK ALGISI: İMAJ, OTORİTE VE
YÖNETİM TARZLARI**

BURCU AKSAY¹, TÜRKAY NURİ TOK²

**¹Öğretim Görevlisi, MSÜ, eğitim yönetimi,
ORCID numarası: 0009-0005-8661-8075**

**²Prof. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, eğitim yönetimi,
ORCID numarası: 0000-0002-2569-0576**

Özet

Bu araştırmanın amacı, eğitim temalı filmlerde öğretmen ve okul yöneticilerinin hangi imaj özellikleriyle sunulduğunu ve bu temsillerin hangi yönetim tarzlarıyla ilişkilendirildiğini belirlemektir. Problem alanı, sinemanın toplumsal algı üretme gücü üzerinden öğretmenlik ve okul yöneticiliğine dair kalıp yargıların, beklentilerin ve “olması gereken” anlayışının filmlerde nasıl yeniden üretildiği ve bunun eğitim paydaşlarının algılarını nasıl etkileyebileceği sorunsalıdır. Bu kapsamda öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin imaj özellikleri, sergiledikleri yönetim tarzları ile benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırma nitel araştırma deseninde yürütülmüş; doküman analizi kapsamında seçilen eğitim temalı *Kuru Otlar Üstüne* filmi içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Veri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen gözlem formuna filmlerin künyesi, filmlerdeki baskın öğretmen ve okul yöneticisi figürleri, onların yaş ve cinsiyet bilgileri yazılmıştır. Bu gözlem formu hazırlanırken alan yazındaki benzer çalışmalar incelenmiştir. Filmlerdeki öğretmen ve okul yöneticisi karakterlerinin imajları fiziksel, davranışsal, mesleki ve yönetsel ve baskın özellikler olmak üzere beş boyutta incelenebileceği kanısına varılmıştır. Daha sonra incelenecek bu boyutlar için detay içeren alt başlıklar eklenmiştir. Film birden fazla kez izlenmiş; öğretmen ve okul yöneticisi karakterlerin imaj ve yönetim tarzlarına işaret eden sahne ve diyaloglar belirlenerek kodlanmış, temalar altında sınıflandırılmış ve film içinde karşılaştırmalar yapılmıştır. Erzurum’un bir kasabasında resim öğretmeni olan Samet öğretmen, kendini gittiği coğrafyadaki okula getirilmiş bir kültür elçisi olarak görmektedir. Resmi öğretmen kıyafetinden uzak, gündelik ve özensiz bir dış görünüm sergilemektedir. Çalıştığı köyde yaşayanların ya da orali olanların bağınaz olduğunu düşünmektedir. Onları küçük gören hem kelime seçimi hem de vücut dili ile onları aşağılayan bir tutum içerisinde. Argo sayılabilecek şekilde kelime seçimleri, öğrencileri küçük düşürecek şekilde kullanılan buyurgan bir iletişim dili olumsuz öğretmen imajına örnek oluşturmaktadır. Dahası öğretmen, öğrencilerin öz benliklerini zedeleyecek cezalardan da kaçınmamıştır. Samet kendini idealist, yanlış anlaşılabilir ve mağdur bir öğretmen olarak görmektedir. Bu onun öz imajıdır. Öğrencileri tarafından algılanan imajı ise otoriter ve aşağılayıcı, meslektaşları açısından problemlidir ve seyirci açısından ise tükenmiş, kayırmacı ve etik olmayan bir kişidir. Hedef imajı ise unutulmaz, özel ve ideal bir öğretmen olmaktır. Samet öğretmenin mesleki imajı, motivasyonu düşük bir motivasyonun düşmesi vücut diline de yansımaktadır ve bıkkınlığı yüzünden okunmaktadır. Sınıfta kullandığı ifadeler ve sınıf yönetim şekline bakıldığında otoriter öğretmen tipine karşılık gelmektedir. Sosyal ortamdan uzak bir yerde yaşaması onun mesleğine yönelik bıkkınlık imajını körüklemektedir. Ayrıca diğer öğrencilerine kıyasla Sevim’e daha fazla yakın bir ilgi göstermesi, yanlış anlaşılabilir çok müsait bir hata olarak yorumlanabilir. Filmde incelenen öğretmen imajları bu mesleğe gönül vermiş kişiler için bir fikir oluşturmaktadır. Bu sebeple bu imajlara bakarak nasıl algılandıklarını ve kendi hedeflerini gözden geçirerek kendi imajlarını düzenleyebilirler.

Anahtar Kelimeler: eğitim temalı filmler, öğretmen imajı, otorite, yönetim tarzları, içerik analizi

Abstract

The purpose of this study is to determine the image characteristics with which teachers and school administrators are presented in education-themed films and the management styles with which these representations are associated. The problem area is the question of how stereotypes, expectations, and the “should be” understanding of teaching and school administration are reproduced in films through cinema’s power to produce social perceptions, and how this can affect the perceptions of education stakeholders. In this context, the image characteristics of teachers and school administrators were examined comparatively in terms of their similarities

and differences with the management styles they exhibit. The research was conducted using qualitative research design; the film *Kuru Otlar Üstüne* (About Dry Grasses), selected within the scope of document analysis, was analyzed using content analysis methods. In order to collect data, the film credits, the dominant teacher and school administrator figures in the films, and their age and gender information were recorded on an observation form developed by the researchers. Similar studies in the field were examined while preparing this observation form. It was concluded that the images of the teacher and school administrator characters in the films could be examined in five dimensions: physical, behavioral, professional, managerial, and dominant characteristics. Subheadings containing details were then added for these dimensions to be examined. The film was watched multiple times; scenes and dialogues indicating the images and management styles of the teacher and school administrator characters were identified. Samet, an art teacher in a town in Erzurum, sees himself as a cultural ambassador brought to the school in the region he has moved to. He dresses casually and carelessly, far from the official teacher's uniform. He believes that the people living in the village where he works, or those who are from there, are bigoted. He looks down on them and treats them with contempt, both in his choice of words and his body language. His choice of words, which could be considered slang, and his commanding communication style, which belittles his students, are examples of his negative image as a teacher. Moreover, the teacher has not refrained from using punishments that undermine the students' self-esteem. Samet sees himself as an idealistic, misunderstood, and victimized teacher. This is his self-image. The image perceived by his students is that of an authoritarian and condescending person, while his colleagues see him as problematic and his audience sees him as exhausted, biased, and unethical. His target image is to be an unforgettable, special, and ideal teacher. Samet's professional image reflects his low motivation, which is also evident in his body language, and his weariness is evident on his face. Judging by the expressions he uses in class and his classroom management style, he corresponds to the authoritarian teacher type. Living in a place isolated from social environments fuels his image of weariness toward his profession. Furthermore, showing Sevim more attention than other students is a mistake that is highly susceptible to misinterpretation. The images portrayed in the film offer a conceptual framework for those committed to the profession. Accordingly, by considering these images, they may assess how they are perceived and reshape their own professional identities in line with their goals.

Keywords: education-themed films, teacher image, authority, management styles, content analysis

*Bu çalışma Prof. Dr. Türkay Nuri TOK danışmanlığında Burcu AKSAY tarafından hazırlanan “Eğitim temalı filmlerde öğretmen ve okul yöneticilerinin imaj özellikleri ve yönetim tarzları” adlı yüksek lisans tezi çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Bazı düşünceler, gerçekleşmeden önce edebî eserlerde veya sinema kurgularında hayat bulur. Örneğin, George Orwell'in *1984* adlı eserinde yer alan ve “Big Brother” olarak adlandırılan, insanları her yerden izleyebilen gözetim fikri yazıldığı dönemde yalnızca bir hayal ürünüydü. Ancak günümüzde kameraların yaşamın her alanına girmesiyle bu kurgu, gerçeğe dönüşmüştür. Benzer şekilde, filmlerde kurgulanan pek çok teknolojik yenilik de zaman içinde günlük hayatın bir parçası hâline gelmiştir: üç boyutlu yazıcılar, kablosuz kulaklıklar, sürücüsüz araçlar, temizlik robotları, elektrikli otomobiller ve daha niceleri buna örnek gösterilebilir.

Sinema yalnızca teknolojik gelişmelerin öngörülmesine aracılık etmez; aynı zamanda toplumsal olayları, kurumları ve bireyler arası ilişkileri yansıtarak izleyicisine farklı bakış açıları sunar. Günlük hayatta olağan görülen ya da göz ardı edilen durumlar, sinema aracılığıyla yeniden görünür hâle gelir. Bu yönüyle sinema, yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda bir “toplumsal simülasyon” işlevi görür. İzleyici, filmlerde karşılaştığı karakterler üzerinden “Ben olsaydım ne yapardım?” sorusunu kendisine yöneltebilir.

Sinema filmleri ve eğitim birbiriyle etkileşim içindedir. Sinema eğitim süreçlerine pek çok duyuya aynı anda hitap edebilmesi bakımından avantajlar sağlamaktadır ve asıl önemli fonksiyonu görsel hafızaya materyal sağlayarak öğrenmenin daha kalıcı olmasını sağlamaktır. Sinema filmlerinin sağladığı görsellik bilgiyi öğrenmede doğal bir ortam sunar (Silman, 2017).

İnsanlar okuduklarının yüzde onunu, duyduklarının yüzde yirmisini, gördüklerinin ise yüzde otuzunu hatırlarlar. Bu oranın hem görüp hem de duyma ile yüzde elli seviyesine çıktığı bilimsel çalışmalarla kanıtlanmıştır. Sinema da tam bu noktada oldukça işlevseldir çünkü hem görme hem de duyma aynı anda izleyiciler için mümkündür, dahası duygulara da hitap ederek öğrenmeyi daha kalıcı bir hale getirebilir. Öğrenciler için soyut kavramları akılda tutmak ve öğrenmek karmaşık ve zor bir süreçtir. Tarih dersi gibi pek çok olayın arka arkaya anlatıldığı ve kronolojik bir sırayı takip ettiği, tarih sahnesinde pek çok önemli ismin ve önemli olayın olduğu bir dersi bir sinema filminde olay örgüsüyle öğrenmek çok daha kalıcı ve etkilidir (Öztürk, 2025). Aynı şekilde bilimsel derslerde animasyonlardan yararlanarak atomları ya da hücreleri bir vücuda bürümek, kavramları somutlaştıracağı için akılda kalmayı kolaylaştırır. Bunlara ek olarak filmler eleştirel düşünmeyi, akıl yürütmeyi, sorgulamayı öğretir ve hayal gücünü kullanabilmeyi sağlar (Judd, 1923). Sinema toplumdaki hemen herkes için ulaşılması kolay ve hem zaman hem de maliyet bakımından ekonomik bir öğrenme aracıdır (Altınbaş, 2018). Dolayısıyla sinema filmleri uzun yıllardır verimli bir şekilde eğitim amaçlı kullanılmaktadır.

Eğitim içerikli filmler de bu bağlamda dikkat çekicidir. Okulun işleyişi, öğretmen ve okul yöneticilerinin rollerine ilişkin toplumsal algılar, söz konusu filmler aracılığıyla hem eleştirel hem de düşündürücü bir şekilde izleyiciye sunulur. Türkiye'deki ve diğer ülkelerdeki eğitim koşulları, ekonomik ve ideolojik farklılıklar, iklimsel veya yapısal zorluklar gibi pek çok unsur, filmlerde yeniden kurgulanarak izleyicinin değerlendirmesine açılır (Birkök, 2008). Böylece öğretmenler, yöneticiler ve diğer paydaşların farklı durumlarda nasıl temsil edildiği, eğitim sisteminin güçlü ve zayıf yönlerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Eğitim içerikli filmler öğretmeni, öğrenciyi ve eğitim sistemini görme çabasıdır ve zaman-mekân olgusu değişse de dünyanın herhangi bir yerindeki eğitimi ve unsurlarını da şeffaf bir şekilde gözler önüne serer (Birbiçer, 2017). Bu filmler sayesinde eğitimciler, toplumun okullardan ve öğretmenlerden hangi beklentiler içinde olduklarını görmelerini sağlar (Yalanız, 2018). Eğitim içerikli filmler, öğretmen adaylarının meslek yaşamına atıldıklarında karşılaşabilecekleri muhtemel durumlar ve eğitim ortamlarına dair örnekler sunarak, mesleki gelişim sürecine dolaylı yoldan katkı sağlayabilir (Sarıbudak, 2014). Çünkü öğretmenlik ya da okul yöneticiliği gibi roller, yalnızca kuramsal bilgiyle değil, aynı zamanda deneyim ve gözlemlerle şekillenen mesleklerdir. Bu doğrultuda, gerçek eğitim ortamlarında karşılaşılabilecek sorunlara yönelik bir ön fikir edinmek, teorik bilginin ötesine geçilmesine olanak tanır. Dolayısıyla, eğitim temalı filmler aracılığıyla öğretmen adaylarının mesleğin pratik yönlerine dair farkındalık geliştirmesi ve olası durumlara karşı zihinsel hazırlık kazanması mümkün hale gelebilmektedir. Bu noktada eğitim içerikli filmlerde sunulan imajların yalnızca kurmaca bir kurgudan ibaret olmadığı, aynı zamanda toplumsal algıyı şekillendirme gücüne sahiptir. Öğretmen ve okul yöneticilerinin hangi özellikleriyle olumlu ya da olumsuz biçimde temsil edildiği, izleyicilerin bu mesleklere dair bakışını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla filmlerdeki temsil biçimleri, eğitim sistemine ilişkin kolektif belleği ve geleceğe yönelik beklentileri önemli ölçüde belirlemektedir.

Alanyazına bakıldığında eğitim içerikli filmlerde öğretmen ve yönetici imajını inceleyen ve eğitim konulu filmlerdeki öğretmen ve yöneticileri farklı değişkenlerle inceleyen çalışmalar görülmektedir (Altınbaş, 2018; Akcan ve Polat, 2016; Burgul Adıgüzel, 2021; Çağkan Özavcı, 2015; Çelik, 2023; Glanz, 1997; Novello, 1994; Scull ve Peltier, 2007; Sözbir, 2021). Altınbaş (2018) Türk sinemasında 1949-2015 arasında çekilen 52 filmde üzerinden öğretmen, okul yöneticisi, öğrenci, eğitim ritüelleri ve eğitim ortamları tasvirlerini ele almıştır. Akcan ve Polat (2016) Türk filmleri üzerinde yaptıkları çalışmalarında öğretmen imajlarını incelemiştir. Çağkan Özavcı (2015) çalışmasında Türk Eğitim Sisteminde olması gereken öğrenci, öğretmen ve okul yöneticisi profilleri ile Türk televizyon dizilerinde tasvir edilen öğrenci, öğretmen ve

okul yöneticisi profillerini karşılaştırmasını yapmış ve bunların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını incelemiştir. Burgul Adıgüzel (2021) çalışmasında Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri imajının ve edebiyat öğretiminin nasıl yansıtıldığını göstermiştir. Scull ve Peltier (2007) çalışmalarında popüler filmlerin eğitim tasvirlerini ve öğretim görevlilerini çeşitli bakış açılarından incelemiş, ayrıca eğitimin çağdaş kültürel kaygıların incelenmesi için nasıl bir platform sağladığını da araştırmışlardır. Brown (2015) çalışmasında sinema filmlerinde öğretmenlerin nasıl temsil edildiğini tarihsel bir bakışla incelemiştir. Bu çalışmada da Erzurum'un bir kasabasında çekilen "Kuru Otlar Üstüne" filminde öğretmenin eğitimci profili ele alınmıştır.

Çalışmanın amacı, "Kuru Otlar Üstüne" filminde öğretmenin hangi imajlara ve hangi yöneticilik tarzına sahip olduğunu belirlemek, söz konusu yönetsel rollerin toplumsal algılara nasıl yansıdığı sinematografik yönüyle değil, eğitim merkezli bir yaklaşımla ortaya koymaktır.

Bu amacı gerçekleştirebilmek için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Samet Öğretmen hangi imajlarla temsil edilmekte ve hangi yönetim tarzını sergilemektedir?

1.1. Araştırmanın önemi

Eğitim kurumları, sadece fiziksel mekanlar değil, toplumsal zihinde sürekli yeniden inşa edilen kültürel ve sembolik yapılardır. Bu bağlamda, öğretmen ve okul yöneticilerinin sinematografik eserlerdeki temsilleri, mesleki kimliğin toplumsal algılanış biçimini belirleyen kritik birer veri kaynağı sunmaktadır. Bu araştırmanın alana sunacağı temel katkılar şu şekilde sıralanabilir: Eğitim yönetimi literatüründe yer alan yönetim tarzları sinema filmleri aracılığıyla laboratuvar ortamına benzer bir gözlem alanı sunmaktadır. Bu çalışma, soyut yönetim kuramlarının sinematografik karakterler üzerinden analiz edilmesiyle, kuramsal modellerin pratik yansımalarını ve olası sonuçlarını görünür kılarak literatüre disiplinler arası bir derinlik kazandırabilir.

Toplumsal beklentilerin hem taşıyıcısı hem de şekillendiricisi olan sinema filmleri "idealize edilen" veya "yerilen" eğitimci imajlarının belirlenmesi, toplumun eğitim sistemine ve bu sistemin aktörlerine yönelik geliştirdiği örtük tutumların deşifre edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu durum, eğitimciler ile toplum arasındaki algı boşluklarının tespit edilmesine olanak sağlayacaktır.

Sinema, bir "ayna" görevi görmektedir. Araştırma sonucunda ortaya konacak olan imaj kategorileri, eğitimcilerin kendi mesleki pratikleri üzerine yansıtıcı düşünme becerisi geliştirmelerine ve popüler kültürün inşa ettiği "kalıp yargıların" farkına varmalarına zemin hazırlayabilir.

Ayrıca, sinemadaki öğretmen temsilleri, genellikle mevcut eğitim politikalarının ve bürokratik yapının bir eleştirisi niteliğindedir. Bu çalışma, yöneticilik tarzlarının sistemle olan çatışmasını analiz ederek, eğitim politikacıları ve karar vericiler için alternatif bir sosyokültürel geri bildirim mekanizması oluşturabilir.

Öğretmenlerin imajlarının nasıl oluştuğu, nelerden etkilendiği ve neleri etkilediği, kendi bakış açılarından ve dışarıdan bir gözle nasıl görüldüğünü bilmek, eğitimin kalitesinin ve mesleğin saygınlığının iyileştirilmesinde bir rol oynayabilir. Yolunda gitmeyen veya sistemsal sorunların tespitinde kolaylık sağlayabilir. İmaj kavramı hem bireysel hem de kurumsal başarı için göz ardı edilmemesi bir konudur (Polat, 2013).

Eğitim içerikli filmler; okulu, öğretmenleri ve yöneticileri dışarıdan bir gözle görme imkânı sağlar; toplumun beklentilerini ve ideolojileri, siyasi ve ekonomik koşullarını yansıtır. Ayrıca,

eğitimcilerin kendilerinden bir şeyleri bulabilmesi, benzer durumlarda neler yapılmış olduğunu görebilmesi, başka diğer olasılıklar için beyin fırtınası yapabilmesi; eğitimini henüz tamamlamış tecrübesiz eğitimciler için de bir rehberlik oluşturabilmesi açısından önemli bir kaynaktır. Bu araştırma bütün bu konulara değinmeyi hedeflemekte, ayrıca hem eğitim yönetimi hem de sinema unsurlarını içeren disiplinler arası bir çalışma olduğu için her iki alana da katkıda bulunması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, eğitim konulu bir filmde öğretmen imajlarını ve yönetim tarzlarını tasvir etmek amacıyla nitel araştırma deseninde yürütülmüş doküman analizi tercih edilmiştir. Nitel araştırmalar kişilerin davranış, tutum ve düşüncelerini derinlemesine yorumlamayı amaçlayan ve detaycı bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bir araştırma yöntemidir (Kıral, 2020). Nitel araştırma kapsamının genişliği sebebiyle bir çerçeve kavramdır ve sosyal olguları buldukları çevre bağlamında araştırmayı ön planda tutmuş bir araştırma yöntemidir. Olayların bütüncül bir şekilde ortaya konduğu nitel araştırmada gözlem, doküman analizi, görüşme gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılır (Yıldırım, 1999). Bu çalışmada kullanılan doküman analizi, incelenmesi amaçlanan olay veya olgular hakkında derin bilgiler içeren yazılı, basılı, görsel ve/veya işitsel materyallerin incelenmesini ifade eder (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2.2. Çalışma Materyali

Bu araştırmanın çalışma materyali Türkiye’de Erzurum İlinin bir kasabasında çekilmiş olan “Kuru Otlar Üstüne” adlı sinema filmidir. Bu araştırmada özellikle öğretmen imajları ile onların yöneticilik türlerini incelemek amaçlanmıştır. Bunun için öğretmen imajlarının net bir şekilde görünebildiği sinema filmleri incelenmiş, içinden Kuru Otlar Üstüne sinema filmi seçilmiştir. Bu seçim yapılırken çok eski bir film olmamasına dikkat edilmiştir. SİYAD 56. Türkiye Sinema Ödülleri’nde 9 dalda ödül kazanan Kuru Otlar Üstüne filminin IMDb puanı 7.7’dir. IMDb puanı, film, TV ve video içerikleri için dünyanın en popüler ve yetkili kaynaklarından biridir. Burada film ve TV şovları için derecelendirmeler ve yorumlar bulunmaktadır (<https://www.imdb.com/>). Filme ait betimleyici bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1.

Filmlerin Betimleyici Özellikleri

Filmin Adı	Yıl	Ülke	Tür	Süre/ Dk.	Dil	Yapım Şirketi	Yönetmen	Başrol	Öğretmen
Kuru Otlar Üstüne	2023	Türkiye	Dram	197	Türkçe	NBC film	Nuri Bilge Ceylan	Deniz Celiloğlu Merve Dizdar Musab Ekici	Samet Nuray Kenan

2.3. Veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizi

Üzerine çalışılmaya karar verilen film internet ortamında araştırılmış, son yıllarda çekilmiş ve eğitim temalı film olmasına dikkat edilmiştir. Daha sonra bu film dijital bir platformda izlenmiştir. Film izlenirken üzerinde imaj araştırması yapılacak karakterler hakkında filmdeki sahnelerin saat ve dakika bilgileri ile birlikte geçen diyaloglardan detaylı notlar tutulmuştur. Araştırmacı tarafından bir gözlem formu hazırlanmış ve veri toplama amacıyla kullanılmıştır. Bu film gözlem formuna filmin künyesi, filmdeki baskın öğretmen figürü, onun yaş ve cinsiyet bilgileri yazılmıştır. Bu gözlem formu hazırlanırken alan yazındaki benzer çalışmalar incelenmiştir. Filmdeki öğretmen karakterinin imajları; fiziksel, davranışsal, mesleki ve

yönetmel ve baskın özellikler olmak üzere beş boyutta incelenmesine karar verilmiştir. Daha sonra incelenecek bu boyutlar için detay içeren alt başlıklar eklenmiştir.

Araştırmada toplanan veriler analiz edilirken film birden fazla izlenmiştir ve detaylı notlar tutulmuştur. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi tümevarımcı bir analiz yöntemidir ve araştırılan olayların temeline inmek amaçlanır. Kodlama yöntemiyle verilerin sunduğu kavramlar ve bu kavramların ilişkileri ortaya çıkarılır (Baltacı, 2019). Veriler analiz edilmeden önce imaj çalışması yapan çalışmalar incelenmiş ve filmdeki ana karakter olan öğretmen belirlenmiştir ve onun imajlarının hangi imaj türleri altında inceleneceğine karar verilmiştir. Bu imajlardaki ortak yönler veya farklı yönler bulunmuştur. Bu imajları belirten sahneler doğrudan belirlenmiştir ve bu sahnelerden direkt alıntılar yapılmış, filmde karelerle desteklenmiştir. Ulaşılan öğretmen imajlarına ilişkin bulgular açıklanmıştır.

Bu çalışmada güvenilirliği sağlamak amacıyla veriler kayıt altına alınmıştır, filmdeki tüm konuşmalar ve olaylar yorum katmadan aktarılmış ve film hiçbir detayın atlanmaması için veriler toplanıncaya kadar izlenmiştir. Analiz yapılırken bir sorunla karşılaşırsa film tekrar izlenebilecek bir doküman olduğundan iç geçerlilik için bir avantajdır. Araştırmanın inandırıcılığını arttırmak için öğretmen imajları belirlenirken uzman görüşü alınmıştır. Ayrıca güvenilirlik, her bir aşama ayrıntılı bir şekilde anlatılarak sağlanmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde, “Kuru Otlar Üstüne” filmindeki Samet öğretmenin hangi imajlara ve hangi yöneticilik tarzına sahip olduğunu belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Samet Öğretmenin Hangi İmajlarla Temsil Edildiğine ve Hangi Yönetim Tarzını Sergilediğine İlişkin Bulgular

Kuru Otlar Üstüne filminde genç bir öğretmen olan Samet, Erzurum’un bir kasabasında resim öğretmenidir. Bir gün okulda onun sınıf öğretmeni olduğu sınıfta öğrencilerin çantaları aranırken Samet öğretmenin düşkün olduğu Sevim adlı öğrencisinin çantasından bir aşk mektubu çıkar ve bu kızın gururunu incitir ve öğretmeninden mektubu alamayınca muhtemel intikam duygusuyla öğretmenini ve onun ev arkadaşı olan sosyal bilgiler öğretmeni Kenan’ı bir arkadaşıyla birlikte onlara karşı fazla samimi davrandıkları gerekçesiyle müdüre şikâyet ederler. Bundan sonra hem Samet hem de Kenan bu durumdan çıkmaya çalışırlar. Filmdeki İngilizce öğretmeni olan Nuray öğretmen ise Erzurum’un başka bir yerinde çalışmaktadır. Samet ve Nuray arasında bir gönül ilişkisine ve kimi zaman politik kimi zaman felsefi göndermelere filmin Nuray karakterinin ortaya çıkmasıyla karşılaşılmaktadır.

3.1.1. Kişisel İmaj/ Dış Görünüşü

Samet öğretmen karakteri bir resim öğretmenidir. Hiçbir soruna karışmadan ve kimseyle gerektiğinden fazla samimi bir ilişki kurmadan zorunlu görev süresini geçirmek isteyen bir öğretmendir. Çalıştığı okulun bulunduğu iklim sebebiyle oldukça soğuk bir yerdir, çok fazla kar olduğu zaten görülmektedir. Ancak Samet’in film boyunca resmi öğretmen kıyafetinden uzak, gündelik ve özensiz bir dış görünümle sunulması; kurumsal rolüyle arasına mesafe koyan, mesleki motivasyonu azalmış ve tükenmiş bir öğretmen imajının görsel olarak inşa edildiğini göstermektedir. Bu temsil, öğretmeni öğrenciler için düzen, ciddiyet ve örnek oluşturan bir rol modelden ziyade, mesleki kimliğiyle duygusal kopuş yaşayan bir figür olarak konumlandırmaktadır.

3.1.2. Beden Dili, İletişim Türü, Davranışlar

Öğretmen sınıftaki rol modeldir, liderdir, davranışlarıyla örnek olması gereken kişidir. Otoriter bir öğretmen öğrencide korku oluşturur, onları kaygılandırır. Başar’a (1999) göre bir öğretmen

sınıf içindeki her türlü davranışından sorumludur ve buna göre davranmalıdır. Öğretmen doğru bir iletişim dilini tercih etmelidir, özellikle de ergenlik çağındaki öğrencileriyle iletişim kurarken bilhassa dikkatli olmalıdır çünkü öğrencileri onun sözlerini yanlış yorumlayabilir. İstenmeyen öğrenci davranışlarına dair pek çok etken vardır, bunlardan biri de öğretmen davranışlarıdır. Bir öğretmen sınıfta pek çok farklı role bürünebilir, ancak bunu yaparken öğrenciler arasında cinsiyet, sosyal ve ekonomik durum ayrımı yapmamaya gayret göstermelidir (Başar, 1999). Samet öğretmen öğrencisi Sevim'e hediyeler almakta, ona sınıfta daha çok söz hakkı vermektedir, tabii ki bu da sınıftaki diğer arkadaşlarının dikkatinden kaçmamaktadır. Bu tarzdaki öğretmen davranışları öğrencilerin öğretmene olan güven duygusunu zedelemektedir. Öğretmen sınıfta buyurgan bir iletişim dilini tercih etmemelidir; Samet öğretmenin yaptığı gibi "sessiz ol!" "konuşma!" "yaz!" sözleri ya da aşağılayıcı yorumları "bana bakın beni yormayın, küçük beyinlerinize bir şeyler girsin diye uğraşıyorum" veya "kalemi yere fırlatmak" gibi sınırlı hareketleri sınıfta tercih edilmemesi gereken iletişim diline örnek olabilir. Bu tarz davranışlar öğrencilerin sağlıklı ve kendine güvenli kişilik geliştirebilmelerini imkânsız hale getirmektedir (Başar, 1999). Filmin birkaç sahnesinde beden dili ve iletişim türünü daha iyi yansıtabilecek örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

(1:16:45) (Moralı bozuk bir şekilde okula gelir, sınıfa tavırlıdır. Sandalyeyi iter.)

Samet: Otur. Defter çıkar. Defter. Hadi hadi konuşma. Defter çıkar. Başlık at. Perspektif. (Fısıldaşmalar, konuşmalar, ne??) Şşşş, Sessiz..(Deftere mi hocam) ya nereye istiyosan yaz, yaz da... Konuşma! Yaz benimle birlikte, konuşma! Konuşma, konuşma! (sınırlı) (kalemi fırlattı) Bana bakın o küçük beyinlerinize birkaç şey girsin diye uğraşıyorum burda, beni daha fazla yormayın. Anlaşıldı mı? Hiçbirinizin ileride ressam messam olacağı yok, biliyoruz bunu. Kimse ressam olmucak. Sizler patates, şeker pancarı ekiceksiniz ki, nolucak zenginler rahat yaşıcak. Öyle dimi, maalesef böyle. Gerçek bu. Yapcak bişey yok. Ama bu deveyi gütmek zorundayız burda. Onun için şimdi konuşmayın, yazın dediklerimi.... (hocam bu aşağıdakileri yazalım mı?) Hı? Niye sordun oğlum niye?(Tekrar eder ve bağırır) Anlamıyo musun sen beni? He, nece konuşuyorum ben?.... Nerden düştük buraya ya.

...

(1:20:27) *Samet: Sen... Sen...Sana diyorum çık şuraya (Sevim tahtaya çıktı). Dua et evin uzakta. Buraya başka köyden güç bela geliyosun. Yoksa sene sonuna kadar almazdım seni dersime. Anladın mı? Çık dışarı şimdi, çık dışarı kapının yanında bekle. Hadi hadi... çık... çık dışarı... çık! (Öğrenci kapıyı çarptı, zorla çıktı)....Evet var mı başka canı sıkılan, kaşınan?... Hı, Çekinmeyin, söyleyin, hallederiz! (Konuyu değiştirir). Şşşş, Sefa, kravat yakıyor ha!...*

Sefa: Evet hocam. ...

Başka çocuk el kaldırır: hocam, Sevim'e kızan ilk öğretmen sizsiniz yalnız. Hiç beklemiyodum yani. (Öğretmen güler, hafif kıkırdamalar)

Samet: Hayat işte, bu işler böyle. Ne oldum demicen, ne olucam dicen... bak size tavsiye, bundan sonra sınıfta Bu fitnecilerin, fesatların, dedikoducuların egemenliğine boyun eğmeyin. Anlaşıldı mı? (Anlaşıldı hocam!) Bak en ufak bir dalaverelerini görürseniz hemen gelin çekinmeyin bana söyleyin, tamam mı? (Tamam hocam!)... Zaten bu kişilerin karakterleri falan belli. Hepiniz iyi tanıyorsunuz, birkaç kişiler zaten... böyle insanlar var hayatta, her zaman olacak... Önemli olan bu insanların kötülüklerine karşı mücadele etmeyi bilmek en iyi mücadele de onlarla muhatap olmamak bu kişilerle, arkadaşlık kurmamak yani, anlaşıldı mı?...(sonra sınıfın dışında bekleyen Sevim'e tekrar bağırır) Yaslanmıcaksın duvara! Ayrıl ordan!...

Örneklerden de anlaşılacağı gibi Samet öğretmenin tercih ettiği kıyafetler, sınıfa giriş şekli, bıkkınlığı, sınıfta öğrencilerle konuşma şekli de olumsuz bir örnek teşkil etmektedir. Samet genel olarak elleri cebinde derste camdan dışarı bakmakta, masada oturmaktadır. Öğretmenin

beden dili, sınıf içinde otorite ve yönlendiricilikten uzak, mesleki rolüyle duygusal bağının zayıfladığını göstermektedir. Öğretmenin fiziksel olarak sınıfta bulunmasına rağmen zihinsel olarak dersten kopuk olması, tükenmişlik ve motivasyon kaybının görsel göstergesi olarak okunabilmektedir. Oysa öğretmenin motivasyonu, ruh hali ve mutlu olup olmaması da öğrencilerine rol model olabilmek adına oldukça önemlidir.

3.1.3. Öz/Algılanan/İstenilen İmaj

Samet kendini idealist, yanlış anlaşılmalı ve mağdur bir öğretmen olarak görmektedir. Bu onun *öz imajıdır*. Öğrencileri tarafından *algılanan imajı* ise otoriter ve aşağılayıcı, meslektaşları açısından problemlili ve seyirci açısından ise tükenmiş, kayırmacı ve etik olmayan bir kişidir. *Hedef imajı* ise unutulmaz, özel ve ideal bir öğretmendir.

3.1.4. Mesleki İmaj

Öğretmenin imajını belirleyen unsurlar arasında öğrencilerin, diğer öğretmenlerin, okulun, yöneticinin ve yönetim seçiminin, çevre koşullarının, müfredatın, okutulan dersin, öğretmenin kişilik özelliklerinin, alan bilgisinin ve yaşadığı toplumun bakış açısı dahil pek çok etken vardır (Hoyle, 2001). Samet öğretmenin daha önce bir doğu ili ilgili gerçek tecrübesi bulunmamaktadır. Bu durum, onu zorlayan bir etken olmuştur. Bunu dışında okulun fiziki koşulları ülkemizin doğusunda yer alan bir okula göre kötü sayılamaz, öğretmenin branşı gereği resim derslerini daha verimli bir şekilde işleyebileceği bir alanı olsa motivasyonun artacağı söylenebilir. Gökay ve Özdemir'in (2015) araştırmasına göre sınıf ortamının kalabalık oluşu, kargaşaya elverişli olması sebebiyle atölyesi olan bir okulda yapılan derslerle kıyaslandığında öğretmen motivasyonunu düşürmektedir. Samet öğretmenin motivasyonunun düşmesi vücut diline de yansımaktadır ve bıkkınlığı yüzünden okunmaktadır. Sınıfta kullandığı ifadelerle bakıldığında da sınıfta kullandığı yönetim şekli otoriter öğretmen tipine karşılık gelmektedir. Öğretmenin uzmanlığına dair olumsuz bir bulgu yoktur ancak öğretim yöntemlerinde de bir çeşitlilik gözlenmemiştir. Başına gelen olaydan sonra da çevreden ve arkadaşlarından beklediği desteği de göremez ve problemlili bir öğretmen imajı çizmesine katkıda bulunur. Okul dışında görevde olan jandarmanın arabadan anons ederek onu çay içmeye çağırması ise öğretmen imajının dışarıdan bir gözle birlikte vakit geçirilebilir bir kişi olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde oradaki veterinerin de sık sık Samet'i sohbet için çağırması öğretmenlerin toplum tarafından saygı duyulan ve arkadaşlığı değerli kişiler olarak değerlendirilmektedir. Samet öğretmenin sosyal ortamdan uzak bir yerde yaşaması ise onun mesleğine yönelik bıkkınlık imajını körüklemektedir.

Öğretmenin Sevim adlı öğrencisini kayırdığı, ona özel bir ilgisinin olduğu film boyunca göze çarpmaktadır ve bu hem diğer öğretmenlerden hem de sınıftaki diğer öğrencilerle olan diyaloglardan sezilmektedir. Bu davranışı sergilemesi yine demokratik bir tutum içinde olmadığını göstermektedir. Sevim adlı öğrencisini kayırırken diğer öğrencilere bağırması, kaba davranması da yine tüm sınıf sahnelerinde, daha sonra da Sevim ile araları bozulduktan sonra ona da diğerlerinin önünde kötü davranırken diğer öğrencilere bir yandan göz dağı vermesi ve bir yandan onlara iyi davranması gözlemlenmektedir. Bununla birlikte sınıftaki beden dili, onun tek otorite olduğunu gösterirken; bir öğretmene yakışmayacak biçimde günlük dili laubali şekilde kullanması ve hakaret etmesi de dikkat çekmektedir. Bir erkek öğrenciye "*bana bak oğlum*" diye bağırması ve aynı öğrenciye "*sersem*" demesi, elleri cebinde sınıfta masaya yaslanması, öğrenciler yerine camdan dışarı bakması bu davranışa örnek olarak gösterilebilir.

Samet öğretmen, Sevim adlı öğrencisiyle diğer öğrencilerine kıyasla daha fazla yakın bir ilgi göstermektedir. Bu yanlış anlaşılmalı çok müsait bir hata olarak yorumlanabilir. Çünkü kimsenin olmadığı loş koridorda öğrencisine tatil dönüşü getirdiği hediyeyi (ayna) verirken kimseye göstermeden vermesi ve "*bunu kaldır hemen*" demesi de Samet'in bunun bir hata olduğunu aslında farkında olduğunu göstergesidir. Öğrencisi bu koridorda öğretmenin

koluna girer. Mesafe olarak çok yakın konuşurlar. Daha sonrası sınıfta da onu kayırır. Başka bir sahnede Samet öğretmenin kendini diğer öğretmenlerden soyutladığı beden eğitimi malzemeleri odasında, Sevim de oradadır ve başka bir kimse odada yoktur. Öğrencinin öğretmeninle, başka bir öğretmenin dedikodusunu yapması ve Samet'in buna prim vermesi, şakayla karışık konuyu kapatması şeklinde sahne kapanır. Sınıfta müdürün arama yapmak için geldiği zaman ise kızın çantasından ayna çıkınca Samet'in tedirgin olması ve bunun sonrasında Sevim'e "iyi ki söylemedin, bir an söyleyeceksin diye korktum" şeklinde ifade etmesi öğretmenin etik ihlal yaptığının bir kanıtı niteliğindedir. Sınıftaki aramadan sonra Sevim'in Samet'e gelip mektubunu istediğinde Samet'in mektubu kendine saklaması, kız ağladığında saçına dokunması davranışı ise öğrenci- öğretmen sınırının ihlalidir. Bu tip davranışların tamamı yanlış yorumlanmaya ve anlaşılmaya müsait davranış şekilleridir. Bir öğretmenin sınırlarını iyi bilmesi gerekmektedir. Türk ve Alat (2018) çalışmalarında öğrencilere yönelik cinsel tacizin öğretmen tarafından ve hem rehberlik hem de yönetim açısından açıklamalarına ve önlemlerine ilişkin bir çalışma yapmışlardır. Tacizi gerçekleştiren öğretmenlere göre durum yalnızca şefkat ve sevgi duygusuyla oluşan bir durum olduğu yönünde kendilerini savunmuşlardır. Rehber öğretmenin durumu açıklamasında belli bir yaştan sonra kız öğrencilerin erkek öğretmenler tarafından karşı cins olarak nitelendirilmesi ve ona göre davranışlara sınır getirilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Aynı çalışmada başka bir olayda ise bir okul müdürü gerçekten öğretmenin bir çocuk sevgisiyle öğrenciye yaklaştığının kanıtlanmadığını ancak nihayetinde yanlış anlamaya mahal vermeyecek şekilde sınırlar olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu çalışmada ayrıca öğretmenlerin taciz konusunda bilgisizliği yani hangi durumların taciz olarak nitelendirilebileceği ve okul yönetiminin aksiyon almada geç kalması dikkat çekmiştir. Samet öğretmenin bu davranışını kültürler arası farklılıktan kaynaklanmaktadır şeklinde art niyet aramadan açıklanırsa, şunlar dile getirilebilir: Özdemir ve Erol'un (2021) çalışmasına göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine atanan öğretmenlerde bazı kaygılar gelişebilir. Bunlardan biri de sosyo-kültürel farklılıklardır. Bazı öğretmenlerin Batı illerinde doğup orada yetişmiş olmaları atandığı doğu ilinin kültürüne hâkim olmamaları öğretmenleri daha kaygılı hale getirebilir. Benzer şekilde Kozikoğlu ve Senemoğlu (2018) çalışmalarında özellikle doğu illerinde çalışan öğretmenlerin kendi yetiştikleri ve alışkın oldukları kültür ile atandıkları ilin kültürel yapısı ve yaşam tarzı farklı olduğundan uyum sürecinde zorluk çektiklerini belirtmişlerdir. Filmin birkaç sahnesinde mesleki imajını daha iyi yansıtabilecek örneklere aşağıda yer verilmiştir:

(1:14:05) Kenan: Yalan mı hocam, dedim sana, şunlara hediyeediye alıp durma.

Samet: Şu işe bak ya, lan ben mi oldum şimdi suçlu?

Kenan: Ya suç muç anlamında değil de, bizim buralar da sizin oralar gibi değil hocam ya. Her bölgenin bi özelliği, bi realitesi, ne biliyim bi geleneği, göreneği var nihayetinde, öyle değil mi? Yani şimdi buralarda böyle şeyler yanlış anlaşılabilir diye diyorum.

Samet: Ya bırak Allah aşkına Kenan ya! Ya geleneğinden, göreneğinden başlatma şimdi ya! Lan lafa gelince mangalda kül bırakmazsın, mücadele bilmem ne... şimdi iş başa düşünce kılın kıpırdamıyo korkudan...

Kenan: Ne alakası var hocam ya, gerçeği söylüyorum sadece, vaziyet bu.

Samet: (bağırır) Ya başlatma lan vaziyetinden! Ya oğlum sen realiteye teslim olmuşsun.... Bağnaz alışkanlıklarınızı esnettiysek biraz fena mı yaptık? Beldenize medeniyet getirmek için risk aldıysak?

Kenan: Böyle mi gelecek medeniyet, bırak hocam?

Samet: Böyle gelecek tabi hocam, başka nasıl gelecek? Sen baksana bi etrafına. Sen, ben biz, öğretmenler yapmayacaksak bunu, kim yapacak bunu? Bizde kölesi olacaksak senin gelenek

dediğin cenderenin...sokmucaksak elimizi taşın altına, kim sokacak? Bak senin bile kafan nerelere işliyo, hep buraların şeysi bu.

Kenan: Sizin oralarda olsak, belki de çoktan mahkemedeydik hocam! Sen ne anlatıyorsun ya!

Samet: Bak hocam sen başından beri bu hediyeler konusunda böyle düşünüyomuşsun da...bana söylemiyomuşsun, şimdi o çıktı ortaya...Sen de demek böyle düşünüyomuşsun.

Bu durumun ardından Samet'in huzursuzlaşması da iyi niyetli bir eylemin kötüye dönüştüğünü ya da vicdanını rahatlatmak için sarf ettiği sözleri olarak değerlendirilebilir:

1.53:54 Samet: Ya hocam, o değil de şu mesele yayılmış gitmiş bütün köye galiba ya. Konuşuyolar imalı imalı. (Karşısındaki boşver, nolcak diyor) nolacağı mı var, keserler oğlum herifler bizi burda... esasında aşamadım ben bunları hocam... ya işte kafamda oturtamıyorum bir yere, bi anlam veremiyorum daha doğrusu... bu kadar değer verdiğim... ben okula girince üstüme saldıran... bacağıma yapışan kızlar nasıl oluyor da benim hakkımda böyle şeyler konuşuyorlar? ...nerelere düştük, kimlerin içinde yaşıyoruz....nerden tanıdık bu insanları...nasıl bulaştık bu mesleğe.... Onca sene sınavla uğraştık bide...

Ancak filmin sonlarına doğru Samet öğretmen ve Sevim'in konuşmasında Samet öğretmenin kendini haklı gördüğünü, öğrencisinden özür beklediğini ve ona bir çocuk gibi değil, bir yetişkinmiş gibi konuşma yapmıştır.

(2:59:16) Samet: Bu yıl tayin istedim, duymuşsundur. Bir daha dönmemecesine. E öyle olunca da tabi insan ister istemez her şeyi gözden geçirme ihtiyacı duyuyo.... Acaba dedim Sevim son kez bana bişeyler söylemek ister mi? (o sırada içeriye giren başka bir çocuğa sert bir şekilde bağırıp kovar) ... Bana söylemek istediğin bi şeyler olabilir mi Sevimcim, bunu öğrenmek istiyorum.

Sevim: Nasıl hocam?

.....

Samet: bilmiyorum artık orasını sen bileceksin..... yani bilmiyorum diyeceksen o da bi cevap olacaktır benim için. Yani diyorum ki bana büyük bir üzüntü ve hayal kırıklığı yaşattın. Ama isteyerek ama istemeyerek orasını bilemem.... ben anlayamamışım. Bir hata varsa eğer bu durum Benim en büyük hatam.... Evet, demiyo musun bişey?

Sevim: Ne diyeyim ki ben şimdi Samet hocam?

Samet: şu haline bak ya, utanacağın yerde bir de karşıma geçmiş güliyorsun.

Sevim: gülmüyorum.

Samet: neyse ya, seni suçluyo değilim, senin bi suçun yok. Zaten ne diyebilirsin ki bu saatten sonra?....

Filmin kapanışında Samet öğretmenin iç sesi olarak söylediği cümleler yine kendi beslediği hislerin bir kanıtı olarak nitelendirilebilir.

(3:09:13) Samet: Sonra Sevim'i düşündüm, onda aradığımı.... onda aradığım, kendimde bulamadığım şeydi belki... onu değil, onun ötesini düşlemiştim ben. Ama biliyodum aramızda yine çığlıklarımızın birbirine ulaşamayacağı kadar derin ve geniş bir uçurumvardı. İmkânsızlığı düşlemiştim...

Bu durumda Samet'in pedagojik ve mesleki açıdan sınırlarının bulanıklaştığını söylemek mümkündür. Öğretmen imajını negatif yönlü etkilemektedir. Samet, hatasını kısmen kabul eder gibi görünse de özür dilemek yerine hayal kırıklığını öğrenciye yöneltmek duygusal yükü ona aktarmakta ve sorumluluğu paylaşmaktadır.

3.1.5. Yönetim Tarzı

Sınıfta öğrencilerine karşı davranış, tutum ve iletişim becerileri göz önünde bulundurulduğunda Samet'in otoriter öğretmen tutumunu benimsediği görülmektedir. Çakır'a (2015) göre otoriter tutumlu öğretmen yönetim ve öğretimle ilgili kararları yalnızca kendisi alır. Kendisinin fikirlerinin sorgulanmasını istemez, öğrencileri eleştirirken ya da onlara olumlu geri dönütlerde bulunurken adil ve tarafsız davranmaz. Öğrencilerini ceza ile korkutur ve öğrencilerinden gelen fikirlere karşı çıkar. Filmdeki Samet öğretmen de benzer tutum ve davranışlar içindedir. Ders vakti geldiğinde öğrencilere klasik metotla, sunuş metoduyla konuyu söyler. Öğrencilerin ne söylediğini dinliyormuş gibi olsa da sonuç olarak öğretmenin dediği ders konusuna devam edilir. Filmin birkaç sahnesinde yönetim tarzını daha iyi yansıtabilecek örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

(24:16) Samet: Evet...konumuz bugün portre,

Öğrenciler: Portre mi, portre nedir hocam.... Hocam...

Samet: Şşşt, sessiz! İnsan yüzü yani. Bunu çizmeye çalışacaksınız bugün. (tahtaya bir fotoğraf asar)

Öğrenciler: Yaa.. çok zor!

Öğretmen: Şşşş, noluyo ya! He aynısını çizin diyen yok. Yapabildiğiniz kadarını yapmaya çalışın. Yapamıyorsanız değiştirin, kendi yorumunuzu katın.

Öğrenciler: ama hocam hep aynı şeyleri çizdiriyosunuz, hep Dağ, taş, kar, eşek çizdiriyosunuz....

Samet: İyi ya işte, hep iyi bildiğiniz şeyleri çizdiriyorum, daha ne istiyorsunuz?

Bir öğrenci: Ama hocam deniz çizsek daha iyi olmaz mı?

Samet: Deniz mi, napcan denizi ya?

Bir öğrenci: hocam güzel olur, deniz, güneş...

Samet: Ya oğlum güzel olur olmasına da iyi bilmediğin şeyi nasıl çizeceksin?

....

Samet: Başka hangi denizler var?

(Sevim'e söz verir)

Bilal: Hep onu seçiyorsunuz.

Samet: Ne diyosun oğlum sen ya mıy mıy ağzının içinden?

Bilal: Birinci dönem de aynıydı hep onlara söz veriyorsunuz.

Samet: Eee nolmuş veriyosam? (hala elleri cebinde ve sinirli)

Bilal: Ama hocam ayrımcılık gibi oluyor da o yüzden söyledim.

Samet: ya oğlum bana bak, zırvalama benim karşımda, sersem! Akıllı ol oğlum akıllı! Ya oğlum sus! (İyice bağırır) ne konuştuğunu bileceksin karşımda lan. İki güler yüz gösterdik diye hemen tepemize çıkmayın ha! (Öğrencinin lafını ağzına tıktı) Önüne bak (bağırır)! Hadi bitirin.

Kaya ve Erdik'in (2014) çalışmalarına göre öğretmenlerin benimsediği öğretim yöntemleriyle sahip oldukları liderlik stilleri arasında bir ilişki vardır. Buna göre sunuş yoluyla öğretim stratejini benimsemiş öğretmenlerin çoğunlukla otoriter öğretmen davranışları sergiledikleri görülmektedir. Çünkü otoriter yönetim tarzını kullanan öğretmenler kendi kurallarının geçerli olmasını isterler ve sunuş yoluyla öğretim de daha çok öğretmeni merkeze alan bir öğretim yöntemidir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen sonuçlar ve önerilere yer verilmiştir.

Kuru Otlar Üstüne filmindeki Samet öğretmen, kendini gittiği coğrafyadaki okula getirilmiş bir kültür elçisi olarak görmektedir. Aktoklu ve Genç (2025) Kuru Otlar Üstüne filmi analiz ettikleri çalışmalarında Samet'i İstanbul'dan gelerek doğuda küçük bir ilçedeki okulda

çalışmaya başlamış ve medeniyetin değerlerini taşıyan bir öğretmen olarak belirlemişlerdir. Samet orada yaşayanların ya da orali olanların bağınaz olduğunu düşünmektedir. Yaptığı yanlış davranışın sorumluluğunu almak yerine suçu başkalarında arayarak kendini rahatlatmaya çalışmaktadır. Kişisel olarak ortamdan kopuk ve sosyalleşememenin acısını çekmektedir. Mesleki olarak ise bıkkın, öğrencilerine karşı sert bir mizaca sahiptir. Samet hem mesleğe yabancılaşmış hem de öğrencilerine karşı ilgisiz ve umursamaz bir eğitimci imajı çizmektedir (Aktoklu ve Genç, 2025). Onları küçük gören hem kelime seçimi hem de vücut dili ile onları aşağılayan bir tutum içerisindedir. Argo sayılabilecek şekilde kelime seçimleri, öğrencileri küçük düşürecek şekilde kullanılan iletişim dili olumsuz öğretmen imajına örnek oluşturmaktadır. Dahası öğretmen öğrencilerin öz benliklerini zedeleyecek şekilde “sınıfın dışında duvara yaslanmadan bekleme” gibi cezalardan da kaçınmamıştır. Benzer şekilde Akcan ve Polat’ın (2016) Türk Filmlerinde Öğretmen İmajı adlı çalışmalarında inceledikleri filmlerden biri olan “İki Dil Bir Bavul” filmindeki Emre öğretmen de öğrencisine “tek ayak üzerinde bekleme cezası” vermiştir. O da Samet öğretmen gibi aslında Türkiye’nin batısındaki bir ilden doğudaki bir iline gelerek moderniteyi getirmiş görünmektedir. Fakat bu çağdışı cezalandırma yöntemlerini kullanarak kendileriyle çelişmektedirler. Etkili bir öğretmen sınıfın düzenini bozmayan ve tekrar edilmeyen davranışları görmezden gelebilir. Öğrencilerinin düşüncelerine önem vermeyen Samet öğretmen onlara kendi kültürünü oraya taşıdığı sanısına rağmen onları kendi kültürlerine hapseden bir yaklaşıma sahip olmasıyla bir zıtlık içindedir (Aktoklu ve Genç, 2025). Buradan hareketle, öğretmenin yetiştiği coğrafya ile çalıştığı coğrafya öğretmenin kişisel ve mesleki imajını şekillendirdiği söylenebilir.

İncelenen filmdeki Samet öğretmen otoriter bir sınıf yönetimi imajına sahiptir, öğrencileriyle sert ve aşağılayıcı bir tonla konuşur, öğrencilere cezalar verir, öğretmen merkezli bir öğretim anlayışına sahiptir. Akbaba (2017), otokratik yönetim anlayışına sahip öğretmenlerin, sorgulayan ve kendini ifade eden insanlar yetiştirmeyi hedeflemediğini, önemli olanın verimlilik ve etkili öğretim değil, görevin yapılması olduğunu belirtmektedir. Bu filmdeki öğretmenin de benzer bir yönetim anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre araştırmacılara ve uygulayıcılara bulunulan öneriler şu şekildedir:

1. Filmde incelenen öğretmenin imajları bu mesleğe gönül vermiş kişiler için bir fikir oluşturmaktadır. Bu sebeple bu imajlara bakarak nasıl algılandıklarını ve kendi hedeflerini gözden geçirerek kendi imajlarını düzenleyebilirler.
2. Öğretmen adayları için bu çalışma bir simülasyon görevi görerek benzer durumlarda neler yapılabileceğini ve muhtemel sonuçları gösterdiği için bir eğitim yardımcısı olarak kullanılabilir.
3. Öğretmenin uygulamayı tercih ettiği yönetim tarzının etkinliği film üzerinden değerlendirilerek gerçek hayatta karşılaşılan durumlarla benzerlikleri üzerinden tartışılabilir.
4. Öğretmenin işini yaparken öğrencilerin ihtiyaçlarını ve duygularını gözden kaçırdıkları filmde gözlenmiştir. Bu filmin yardımıyla bu konu üzerine daha fazla düşülebilir.

5. KAYNAKLAR

- Akbaba, A. (2017). Sınıf yönetimi kuramları. In İ. Günbayı (Ed.), *Sınıf yönetimi* (pp. 29–42). Lisans Yayıncılık.
- Akcan, E. ve Polat, S. (2016). Eğitim konulu Türk filmlerinde öğretmen imajı: Öğretmen imajına tarihi bakış. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(3), 293-320.

- Aktoklu, S. ve Genç, M. (2025). Taşrada devlet ve toplum: Kuru Otlar Üstüne filminin disiplinler arası analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 930-941.
- Altınbaş, Ş. (2018). *Türk sinemasında eğitim içerikli filmlerin eğitim unsurları açısından analizi* [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388
- Başar, H. (1999). *Sınıf yönetimi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Birbiçer, B. (2017). *Beyazperdede karatahta: Modern okul sistemine eleştirel bir bakış*. Maarif Mektepleri Yayıncılık.
- Birkök, M. C. (2008). Bir toplumsallaştırma aracı olarak eğitimde alternatif medya kullanımı: Sinema filmleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 5(2), 1-12.
- Brown, T. (2015). Teachers on film: Changing representations of teaching in popular cinema from Mr. Chips to Jamie Fitzpatrick. In K. Jubas, N. Taber, & T. Brown (Eds.), *Popular culture as pedagogy*. Sense Publishers.
- Burgul Adıgüzel, F. (2021). Türk filmlerinde yansıtılan Türk dili ve edebiyatı öğretmeni imajı ve edebiyat öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1507–1534.
- Çağkan Özavcı, Ş. (2015). *Televizyon dizilerinde çizilen öğrenci, öğretmen ve okul yöneticisi profilleri* [Yüksek lisans tezi, Okan Üniversitesi].
- Çakır, M. (2015). *Öğretmenlerin liderlik stilleri ile sınıf içi öğretmen davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi (İzmir ili Konak ilçesi örneği)* [Yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi].
- Çelik, M. (2023). *Türk sinemasında eğitim yöneticisi ve müfettiş algısının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Glanz, J. (1997). Images of principals on television and in the movies. *The Clearing House*, 70(6), 295–297.
- Gökay, M., & Özdemir, Ş. S. (2015). Görsel sanatlar (resim-iş) öğretmenlerinin motivasyonlarını etkileyen faktörler: Konya örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (26).
- Gündüz, M., & Altınbaş, Ş. (2018). Türk sinemasında eğitim içerikli filmlerde okul yöneticisi tasviri, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, (18), 53–76.
- Hoyle, E. (2001) Teaching prestige, status and esteem. *Educational Management Administration Leadership*, 29(2),139-152
- Judd, H. C. (1923). Education and the movies. *The University of Chicago Press*, 31(3), 173–178.
- Kaya, İ., & Erdik, C. (2014). Öğretmenlerin kullandıkları öğretme stratejilerine göre sahip oldukları liderlik türleri. *GEFAD / GUJGEF*, 34(2), 185–209.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kozikoğlu, İ., & Senemoğlu, N. (2018). Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler: Nitel bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 341–371.

- Novello, A. M. (1994). *The school administrator in popular film* [Doktora tezi, Drake University].
- Orwell, G. (1949). *Nineteen eighty-four*. Secker & Warburg.
- Özdemir, F., & Erol, M. (2021). Öğretmen adaylarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya atanmaya ilişkin görüşleri. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 71–85.
- Öztürk, A. (2025). Sinemayla öğrenme: Eğitimde görsel hikâyeleştirmenin gücü. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 433–464.
- Polat, S. (2013). The image of school principals based on the views of teachers in Turkey, *Procedia- Social and Behaviourial Sciences*, 106, 2832-2837.
- Sarıbudak, D. (2014). *Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin eğitim içerikli filmlerin eğitim ortamlarına etkisine ilişkin görüşleri* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi].
- Scull, W. R., & PELTIER, G. L. (2007). Star power and the schools: Studying popular films' portrayal of educators. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 81(1), 13–17.
- Sezer, Ş. (2017). Öğretmenlerin sınıf yönetimi tutumlarının öğrencilerin gelişimi üzerindeki etkileri: fenomenolojik bir çözümleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 534-549
- Silman, F. (2017). *Eğitim konulu filmler: Öğretmen ve öğretmen adayları için bir rehber*. Pegem Akademi.
- Sözbir, İ. (2021). *Okul yöneticilerinin eğitim konulu filmlerdeki temsiline ilişkin bir inceleme* [Yüksek lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi].
- Türk, H., & Alat, Z. (2018). İlkokullarda görev yapan idarecilerin ve psikolojik danışmanların öğrencilere yönelik cinsel tacizler hakkındaki deneyimleri ve uygulamaları. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(1), 182–208.
- Yalanız, Y. (2018). Sinemaya konu olan eğitim sistemlerinin örgütsel ve yönetsel sorunları. *TRT Akademi*, 3(5).
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Education and Science*, 23(112), 7-17.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

**THE REPRODUCTION OF GENDER PERCEPTION IN THE “GELİN EVİ”
TELEVISION PROGRAM: FEMININITY, SPACE AND MEDIA
REPRESENTATION**

**GELİN EVİ PROGRAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ YENİDEN
ÜRETİMİ: KADINLIK, MEKÂN VE MEDYA TEMSİLİ¹⁷**

NİLAY ARSLAN¹

ASLI BEK²

**¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kadın ve Aile
Çalışmaları (Tezli),**

ORCID: 0009-0000-9298-1755

²Dr.Öğr.Üyesi,Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kadın ve Aile ,

ORCID : 0000-0003-0013-6568

Özet

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklere yüklenen roller, sorumluluklar ve davranış kalıpları aracılığıyla toplumsal yapı içerisinde yeniden üretilen bir olgudur. Bu üretim sürecinde medya, toplumsal normların dolaşıma girdiği ve meşrulaştırıldığı önemli alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Gündüz kuşağı televizyon programları ise gündelik yaşam pratikleri üzerinden kadınlık temsillerinin görünür kılındığı ve belirli cinsiyet rollerinin normalleştirildiği kültürel metinler olarak değerlendirilmektedir. Show TV’de yayımlanan Gelin Evi programı, kadın kimliğini ev içi mekân, evlilik hazırlıkları ve gündelik ev pratikleri üzerinden kurgulamaktadır. Programda yarışmacılar; ev düzeni, temizlik, dekorasyon tercihleri, çeyiz ve misafir ağırlama performansları üzerinden değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme süreci, kadınlığın belirli normatif ölçütler çerçevesinde tanımlanmasına katkı sunmaktadır. Kadın kimliği; estetik beğeni, düzen, titizlik ve sunum becerisi gibi özelliklerle ilişkilendirilirken, ev içi alan kadınlığın temel performans sahası olarak konumlandırılmaktadır. Bu çalışma, Gelin Evi programında toplumsal cinsiyet algısının medya temsilleri aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini tartışmayı amaçlamaktadır. Programda ev yalnızca fiziksel bir yaşam alanı olarak değil; kadınlık kimliğinin görünür olduğu, değerlendirildiği ve rekabet üzerinden anlam kazandığı sembolik bir mekân olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda kadınlık, özel alanla özdeşleştirilmekte ve geleneksel cinsiyet rolleri gündelik pratikler aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Çalışmanın önemi, gündüz kuşağı televizyon programlarının kadın kimliği üzerindeki etkisini toplumsal

¹⁷ Çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Kadın ve Aile Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programında Nilay ARSLAN’ın “Gelin Evi Programlarında Kadın ve Mekân: İç Mimarlık Perspektifinden Toplumsal Cinsiyet Analizi” başlıklı henüz yayınlanmamış tezinden üretilmiştir.

cinsiyet perspektifinden ele alarak medya içeriklerinin cinsiyet algısının oluşumundaki rolünü görünür kılmaktan kaynaklanmaktadır. Böylece kadınlık, mekân ve medya temsili arasındaki ilişki eleştirel bir çerçevede değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet, kadın kimliği, medya temsili, domestik mekân

1 Çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Kadın ve Aile Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programında Nilay ARSLAN'ın "Gelin Evi Programında Kadın ve Mekân: İç Mimarlık Perspektifinden Toplumsal Cinsiyet Analizi" başlıklı henüz yayınlanmamış tezinden üretilmiştir.

Abstract

Gender is a social construct reproduced through roles, responsibilities, and behavioral patterns attributed to women and men within the social structure. In this process, media emerges as one of the primary domains where social norms circulate and gain legitimacy. Daytime television programs, in particular, function as cultural texts in which representations of femininity become visible and specific gender roles are normalized through everyday life practices. Broadcast on Show TV, the program *Gelin Evi* constructs female identity through domestic space, marriage preparations, and daily household practices. Contestants are evaluated based on home organization, cleanliness, decoration preferences, dowry presentation, and hospitality performance. This evaluative framework contributes to the definition of womanhood within certain normative standards. Female identity is associated with aesthetic taste, order, meticulousness, and presentation skills, while the domestic sphere is positioned as the primary site of feminine performance. This study aims to discuss how gender perception is reproduced through media representations in the program *Gelin Evi*. Within the program, the home is presented not merely as a physical living environment but as a symbolic space where femininity becomes visible, is assessed, and gains meaning through competition. In this context, womanhood is closely associated with the private sphere, and traditional gender roles are reproduced through everyday practices. The significance of this study lies in examining the impact of daytime television programs on female identity from a gender perspective and in highlighting the role of media content in shaping gender perception. Thus, the relationship between femininity, space, and media representation is evaluated within a critical framework.

Keywords: Gender, female identity, media representation, domestic space

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklere toplum tarafından atfedilen rol, sorumluluk ve davranış kalıplarını ifade eden sosyal bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu roller yalnızca bireysel deneyimler aracılığıyla değil; aile, eğitim, kültür ve medya gibi toplumsal kurumlar aracılığıyla da üretilmekte ve yeniden dolaşıma sokulmaktadır. Özellikle medya, toplumsal cinsiyet rollerinin görünür kılındığı, yeniden üretildiği ve meşrulaştırıldığı en etkili araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Medya içeriklerinde sunulan kadın ve erkek temsilleri, izleyicilerin toplumsal cinsiyete ilişkin algılarını şekillendirmekte ve bu rollerin gündelik yaşam pratikleri içerisinde yeniden kurulmasına katkı sağlamaktadır. Televizyon ise geniş kitlelere ulaşabilme gücü sayesinde toplumsal değerlerin ve kültürel kodların aktarımında önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle gündüz kuşağında yayımlanan programlar, büyük ölçüde ev içi yaşamla ilişkilendirilen kadın izleyici kitlesine hitap etmekte ve kadınların gündelik yaşam pratiklerini konu edinmektedir. Yemek, temizlik, dekorasyon, giyim ve ev düzeni gibi konular etrafında şekillenen bu programlar, kadınlık kimliğini belirli normatif ölçütler üzerinden tanımlayan kültürel metinler olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Show TV'de

yayımlanan Gelin Evi programı, evlilik, ev içi düzen ve gündelik ev pratikleri üzerinden kadın kimliğinin temsil edildiği dikkat çekici bir televizyon formatı sunmaktadır. Programda yarışmacı gelinler; ev düzeni, temizlik, dekorasyon, çeyiz ve misafir ağırlama performansları üzerinden değerlendirilmekte ve puanlanmaktadır. Bu süreç, kadınlığın belirli normatif ölçütler çerçevesinde tanımlanmasına katkı sağlamakta; ev içi mekân kadın kimliğinin sergilendiği temel bir performans alanı olarak konumlandırılmaktadır. Bu çalışma, Gelin Evi programında kadınlık kimliğinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin medya temsilleri aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, toplumsal cinsiyet, kamusal alan-özel alan ayrımı, mekânın toplumsal inşası ve mahremiyet kavramları çerçevesinde programın söylemsel yapısını ele alarak medya içeriklerinin kadınlık algısının oluşumundaki rolünü tartışmayı hedeflemektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1. Toplumsal cinsiyet ve kamusal alan - özel alan ayrımı

Oakley (1972), toplumsal cinsiyeti biyolojik cinsiyetten ayırarak bu kavramı feminist sosyolojiye kazandırmış; toplumsal cinsiyetin öğrenilmiş, kültürel ve tarihsel olarak inşa edilen bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Toplumsal cinsiyet, bireyin varlığını doğumundan itibaren sürdürdüğü toplumda, toplum tarafından cinsiyetine bağlı olarak uyulması beklenen belirlenmiş tutum ve davranışları içerir. Hem toplumsal hem de kültürel bağlamda yüklenen bu davranışlar bireylerin kimliklerinin bir parçası haline gelir. Kadın ve erkek olmanın fizyolojik ve biyolojik farklılıkları dışında var olduğu toplum ve kültür çerçevesinde kadın ve erkek olabilmenin normları üzerinden toplumsal cinsiyet oluşmaktadır. Bu normlar; cinsiyetlerin tutumlarını, davranışlarını, mesleklerini, rollerini kadına veya erkeğe uygun olup olmadığını belirler (Erdoğan, 2021). Bu uygunluğun bireylerin cinsiyetlerine bağlı olarak doğru veya yanlış olduğu kararı, yine toplum tarafından toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplum ve kültürün etkisiyle bireylere tanımlanır ve canlandırılması beklenir (Akkaş, 2019:101-106). Roller, yaşanan topluma ve kültüre göre değişkenlik gösterebilir (Ayhan ve Ak, 2023:140). Erkek egemenliğinin var olduğu toplumlarda cinsiyete bağlı roller daha belirgin bir durumdadır. Buna bağlı olarak Türkiye'nin de ataerkil bir toplum olduğu gerçeğini varsayarak toplumsal cinsiyet rolünün getirdiği ayrımın evde, işte, sokakta, sosyal bütün ortamlarda varlığı devam etmektedir. Kadın ve erkeklerin doğumundan itibaren edinmiş olduğu roller öncelikle aile içerisinde öğrenilmeye başlar. Daha sonrasında topluma atılmasıyla birlikte üstlenilen bu roller ölüme kadar devam etmektedir (Çelik, 2016 akt. Ayhan Ak, 2023:140). Cinsiyetler tarafından üstlenilen roller ise eşitliği veya ayrımcılığı doğurmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri yalnızca bireylerin davranışlarını değil, aynı zamanda toplumsal mekânların nasıl düzenlendiğini ve kimlerin hangi alanlarda yer alacağını da belirleyen bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu bağlamda kamusal alan ve özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyet rollerinin toplumsal yapı içerisinde nasıl konumlandırıldığını anlamak açısından önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

“Kamusal alan” ve “özel alan” kavramları, Batı Avrupa toplumlarının tarihsel, toplumsal ve siyasal koşulları içerisinde ortaya çıkmış ve bu bağlamda anlam kazanmış, birbirleriyle karşılıklı ilişkili iki olguyu ifade etmektedir. Bu alanlar arasındaki ilişki, birbirlerini karşılıklı olarak kuran bir yapı sergilediğinden, birinin analiz edilmesi diğersinin de göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır (Alacahan & Vatandaş, 2021:720). Tüm toplumlarda temel sosyolojik ikiliklere cinsiyet bazında bakıldığında; erkek ilkler, kadın ise ikincilerle bağdaştırılmaktadır. Kamusal/özel alan ayrımının kökeni eski Yunan düşüncesine dayanmaktadır. Polis, erkeğin; oikos ise kadın ve çocukların yeri olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu alanlardaki esas kopuş Sanayi Devrimi'ne dayanmaktadır. Bu ayrım geleneksel olarak bir işin cinsiyete göre bölünmesi olarak anlaşılmaktadır. Geleneksel bakış açısında ev dışında bulunan ücretli iş “evin geçimini sağlayanlar” olarak kamusal alanda erkeğin katılımını

vurgulamaktadır. Bu durumda ekonomik açıdan bağımlı varsayılan (kadın, çocuk vb.) ücretsiz özel alana aittir görüşü kabul edilmiştir (Günindi Ersöz, 2015:80,82). “Kamusal-Özel ayrımı toplumsal cinsiyetçi bir bölünmeye karşılık gelmektedir.” Bu kavramlar doğal kavramlar olmayıp toplumsal olarak yapılandırılan kavramlar olduğundan zamana, yere ve farklı toplumsal kümelerle göre değişiklik göstermektedir (Alkan, 2000:76,77). Aynı şekilde, aydınlanma düşüncesi çerçevesinde kamusal ve özel alan arasında yapılan ayrım, toplumsal cinsiyet temelli bir düzenlemeyi beraberinde getirmiş; erkek kamusal alanla, kadın ise özel alanla ilişkilendirilmiştir. Aydınlanma, akıllı ve bilimi Tanrı, hurafe ve doğa karşısında üstün konumlandırırken, kadın bedeni özellikle de doğurganlıkla ilişkilendirilen unsurlar akıldışılığın kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, akıl çağına irrasyonalliteye duyduğu korku üzerinden kadınların kamusal alandan dışlanmasını meşrulaştıran temel gerekçelerden biri hâline gelmiştir (Entwistle, 2012, akt. Günindi Ersöz, 2015:85).

1.1.2. Mekânın toplumsal inşası

Mekân, yalnızca fiziksel bir çevre değil; toplumsal ilişkilerin, üretim süreçlerinin ve kültürel anlamların iç içe geçtiği çok katmanlı bir yapıdır. Fiziksel mekân doğal ve yapay çevreleri kapsarken, toplumsal mekân üretim ilişkileri, kültürel değerler, politik yapılar ve gündelik pratikler aracılığıyla inşa edilmektedir. Bu bağlamda mekân, bireylerin algıları, deneyimleri ve davranışlarıyla sürekli olarak yeniden üretilen bir olgu niteliği taşımaktadır. Birey ile mekân arasındaki bu karşılıklı ilişki, mekânın yalnızca kullanılan bir alan değil, anlamlandırılan ve toplumsal olarak kurulan bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır (Özen, 2011:139). Mekân, bireyin benliği ve kimliğiyle birlikte düşünüldüğünde, onlardan bağımsız olmayan bütüncül bir yapı olarak ele alınmalıdır. Bireylerin toplumsal cinsiyetli özneler olması, mekânların da nötr değil, toplumsal cinsiyetle biçimlenen alanlar olduğunu göstermektedir. Feminist coğrafyacılar, kadınlar ve erkekler arasındaki mekânsal deneyim farklılıklarını ortaya koyarak, mekânların hem toplumsal cinsiyet ilişkileri tarafından şekillendirildiğini hem de bu ilişkileri yeniden üreten bir işleve sahip olduğunu vurgulamışlardır. Lefebvre'ye göre mekânın anlamlandırılması, içinde barındırdığı toplumsal pratikler aracılığıyla gerçekleşir. Bu anlamlandırma süreci, mekânların belirli kimlikler ve rollerle özdeşleştirilmesine yol açmaktadır. Mekânın toplumsal olarak üretilmesi yaklaşımı, mekânsal düzenlemelerin yalnızca fiziksel tercihlerden ibaret olmadığını; aynı zamanda toplumsal değerlerin, normların ve ideolojilerin mekânsal yansımaları olduğunu ortaya koymaktadır (Schick, 2016:96-97). Mekânın toplumsal olarak inşa edilmesi, bireylerin mekânla kurdukları ilişkilerin yalnızca fiziksel kullanım üzerinden değil; aynı zamanda duygusal, kültürel ve toplumsal anlamlar üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda özellikle ev mekânı, bireylerin mahremiyet, güvenlik ve aidiyet duygularının kurulduğu temel alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Lordoğlu'na göre 'ev' yalnızca fiziksel bir mekân değil, duygularla, hatıralarla ve toplumsal rollerle örülmüş bir sosyal alandır. Feminist coğrafya açısından ev, patriyarkal düzenin yeniden üretildiği bir alan olabilir; aynı zamanda kadınların kimlik, aidiyet ve direnç üretebildiği bir sahneye

dönüşmesi de muhtemeldir. Bu ikili durum evin hem “sığınak” hem “hapishane” olarak konumlanmasına sebebiyet verir (Lordoğlu, 2024). Ev, insanın iç dünyasının en derin aynasıdır; sığınak olduğu kadar bastırılmış arzuların ve korkuların da mekânıdır. Bodrum bilinçdışı, çatı bilinci temsil eder; ev bu iki uç arasında bir ruhsal yapı gibidir (Beacon Press, 1994:3-37). Kadın ve erkekler eve benzer duygusal anlamlar yüklese de (huzur, mutluluk, aidiyet), evle kurulan ilişkiler toplumsal cinsiyet temelli olarak farklılaşmaktadır. Kadınlar evi “huzur, sevgi ve aileyle bütünlük” olarak tanımlarken; erkekler “güvenli, konforlu ve ekonomik” bir alan

olarak görür. Ev seçiminde kadınlar güvenlik ve ulaşım kolaylığına, erkekler ise fiyat, kira ve yatırım değerine önem verir. Ev içi işlerin büyük bölümü kadınlar tarafından yapılmaktadır; erkekler “yardım eden” konumundadır. Kadınların çoğu kendine ait bir oda veya özel alan bulamazken, erkekler genellikle salon ya da çalışma odasında kişisel zaman geçirir. Hatıra eşyalar (annelerden kalan danteller, çocukların eşyaları, fotoğraflar vb.) kadınlar için duygusal bağ taşıırken, erkekler için kişisel geçmiş (kitaplar, saatler, askerlik anıları) ön plana çıkar. Ev, hem aidiyet ve huzurun mekânı hem de ataerkil işbölümünün yeniden üretildiği bir alandır. Kadınlar için ev “emek ve duygusal bağlılıkla kurulan bir yer”; erkekler içinse “rahatlık ve statü” göstergesidir. Toplumsal cinsiyet rolleri, evin fiziksel tasarımından gündelik yaşam pratiklerine kadar her alanda etkisini sürdürmektedir (Turhanoğlu & Çetin, 2023).

1.1.3.Feminist Mimarlık Kuramı

Toplumsal cinsiyet ve mimarlık ilişkisine dair ilk kuramsal sorgulamalar, 1970’li yılların sonlarında feminist bir perspektifle, ağırlıklı olarak kadın araştırmacılar tarafından gündeme getirilmiştir. Bu çalışmalar, mimarlığın cinsiyet körü bir pratik olmadığını; aksine tasarım süreçlerinden mekânsal kullanım biçimlerine kadar pek çok düzlemde toplumsal cinsiyet ilişkileriyle iç içe geçtiğini ortaya koymuştur. Literatürde mimarlık ve toplumsal cinsiyet ilişkisi, tasarımcı, kullanıcı ve beden bağlamında ele alınmakta; yapılı çevrede kadın ve erkeğin etken ya da edilgen özne olarak konumlandırılması tartışılmaktadır. Bu bağlamda feminist mimarlık kuramı, mimari nesne ile beden arasındaki ilişkiyi ve mekânın cinsiyetlendirilme biçimlerini sorgulayarak, mekânsal düzenlemelerin toplumsal eşitsizlikleri nasıl ürettiğini ve yeniden yapılandığı görünür kılmayı amaçlamaktadır. (Akyol, 2023: 511). Bedenin ve cinsiyetle ilişkilendirilen imgelerin mimari tasarımda kullanımı, mimarlık tarihinin erken dönemlerinden itibaren var olan bir pratiktir. Tarihsel süreç boyunca beden, mimari yapılarda analogik ve anatomik göndermeler aracılığıyla temsil edilmiş; bu temsillerin biçimi ise toplumsal cinsiyet anlayışlarının dönüşümüne bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel ve inanç temelli yapılar doğrultusunda şekillenmiş; tarihsel olarak anaerkil, ataerkil ve eşitlikçi olarak tanımlanabilecek farklı toplumsal dönemlerde kadın ve erkeğin toplumsal rolleri, sorumlulukları ve yetkinlikleri yeniden tanımlanmıştır. Bu dönüşümler, bedenin mimarinin görsel dili içindeki temsilini de etkilemiş; cinsiyetlerin toplumdaki görünürlüğü ve etkinliği mimari anlatımlara yansımıştır. (Akyol & Polatoğlu, 2017:3).

Feminist yaklaşımlar, mekânların toplumsal cinsiyet tarafından şekillendirildiğini ve aynı zamanda toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır. Bu bakış açısına göre mekân, yalnızca fiziksel bir düzenleme değil; toplumsal ilişkiler, kültürel kodlar ve gündelik pratiklerle birlikte anlam kazanan bir yapıdır. Mekânsal düzenlemeler, bireylerin toplumsal rollerine bağlı olarak eril ya da dişil anlamlarla kodlanabilmekte ve belirli mekânlar belirli cinsiyetlerle özdeşleştirilmektedir. Mekânın cinsiyetlendirilmesi yalnızca söylemsel düzeyde gerçekleşmemekte; gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla da sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Toplumsal yaşamda belirli mekânların kadınlara ya da erkeklere “uygun” olarak tanımlanması, bireylerin hem kendi toplumsal cinsiyet kimliklerini hem de mekânın cinsiyetli karakterini içselleştirmelerine yol açmaktadır. Bu süreç, çocukluk döneminden itibaren mekânların cinsiyetlendirilmesini pekiştirmekte ve bireylerin mekânsal deneyimlerini toplumsal normlar doğrultusunda şekillendirmektedir. Bu bağlamda mekânlar, yalnızca toplumsal ilişkiler tarafından inşa edilen edilgen yapılar değil; aynı zamanda bu ilişkileri ve pratikleri yeniden biçimlendiren aktif unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Mekânsal düzenlemeler, iktidar ilişkileriyle yakından bağlantılıdır ve mevcut toplumsal düzenin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal ilişkilerin farklı ölçeklerde bireysel, toplumsal ve kamusal düzeylerde varlık göstermesi, bireylerin aynı anda birden fazla mekânsal bağlam içinde yer almasına neden olmaktadır. Mekânlar arası geçişler ise çoğu zaman belirli

kurallar ve sınırlar aracılığıyla denetlenmekte; bu durum mevcut mekânsal ve toplumsal hiyerarşilerin korunmasına hizmet etmektedir (Schick, 2016:96-97,100-101).

1.1.4. Medya ve Toplumsal Cinsiyet Algısı

Toplumun kadın ve erkeğe uygun gördüğü ve uygulamasını istediği roller ve görevler toplumsal cinsiyet olarak tanımlanmaktadır. Geçmişten günümüze kadın ve erkeğe atfedilen roller pek çok farklı yöntem ve araçla gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu aktarıma aracılık eden en önemli kurumların başında medya gelmektedir. Medya, cinsiyetlere yönelik temsilleri yeniden üretmekte ve topluma tekrar entegre etmeye çalışmaktadır (Soydan & Küçükşen, 2021:18). Medyanın toplumsal cinsiyet rollerine yönelik psikososyal etkisinin olduğu, özellikle gençlerin inanç ve davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu ve onlara yön verdiği görülmektedir. Çeşitli değer yargıları üreten medya, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi bakımından önemli bir role sahiptir. Medyanın kitleler üzerindeki gücü gün geçtikçe artmaktadır; bunun sebebi ihtiyaca göre hareket etmesi ve bireylere günlük sorunlardan uzak, yabancılaşmış bir dünya sunmasıdır (Çelebi, 2022:823). Günümüzde herkes tarafından kolayca erişilebilir olan medya, bireylerin davranış kalıplarını ve öğrenme süreçlerini etkilemektedir. Bireylerin toplumsal cinsiyet hakkında öğrendiği birçok kodun aktarılmasında medya önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Çelebi, 2022, akt. Akar & Şahin, 2025:66). Başka bir ifadeyle, bireylerin gerçeklik algısı bu programlar aracılığıyla yeniden şekillendirilmekte; popüler kültür pratiklerinden beslenen, önceden planlanmış ve gerçeklikten ziyade kurgusal hikâyelerle desteklenen gündüz kuşağı kadın programları sayesinde kadın kavramı yeniden inşa edilmektedir. Bu yönüyle medya bir endüstri haline gelmiş ve üretimden ziyade tüketim odaklı bireyler yaratmaktadır. Hızlı tüketim arzusuna sahip bireyler için bir nesnenin “işlevsel” olması önemini kaybetmiş, modern ve gösterişli olan nesnelerin “örnek” ya da “idol” olarak görülmesi daha önemli hale gelmiştir. Bu durum gösterişçi tüketim pratiklerinin temelini oluşturmakta ve birçok gündüz kuşağı kadın programı aracılığıyla özellikle kadınlara dayatılmaktadır (İlgin & Kardeş, 2023:80).

Televizyon ise gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelerek ev içi yaşamın merkezinde konumlanmıştır. Özellikle gündüz kuşağında yayımlanan ve büyük ölçüde ev içinde zaman geçiren kadınlara hitap eden programlar, televizyon içerikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Son yıllarda çeşitlenen bu programlar; giyim, makyaj, ev düzeni, dekorasyon ve yemek gibi alanlar üzerinden kadınların gündelik yaşam pratiklerini görünür kılmaktadır. Bu içeriklerde sunulan kadın temsilleri zamanla izleyicinin zihninde belirli bir kadınlık imgesinin oluşmasına yol açmakta; medya aracılığıyla kurulan bu temsiller çoğu zaman gerçekliğin kendisi olarak algılanmaktadır. Programların kurgu ile gerçeklik arasındaki sınırlarının belirsizliği, izleyicinin sunulan davranış ve değerleri sorgulamaksızın benimsemesine neden olmakta; bu durum kadınlık rollerinin içselleştirilmesi sürecini hızlandırmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde herkes tarafından kolayca erişilebilir olan medya, bireylerin davranış kalıplarını ve öğrenme süreçlerini etkilemekte; toplumsal cinsiyete ilişkin kodların edinilmesinde önemli bir araç olarak işlev görmektedir.

Bu çerçevede Gelin Evi programı, Türk toplumunun kültürel kodlarından ve geleneksel evlilik pratiklerinden referans alarak kurgulanmış bir medya ürünü olarak dikkat çekmektedir. Program formatı, kadın izleyici kitlesini merkeze alarak evlilik ve gelinlik olgusunu belirli ölçütler üzerinden değerlendiren bir rekabet alanına dönüştürmektedir. Her bölümde birbirine benzer evlerin ziyaret edilmesi ve gelinlerin “ideal gelin” olma kriterleri çerçevesinde puanlanması, toplumsal beklentilerin tek tip bir kadınlık modeli etrafında yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel kalıpların dışına çıkan dekorasyon tercihleri ya da düşük sürecinde bazı ritüellerin tercih edilmemesi gelinlerin olumsuz değerlendirilmesine neden olmakta; farklılık program söylemi içinde sapma olarak konumlandırılmaktadır. Programda gelinlerin bireysel özelliklerinden ziyade yapılan harcamalar, sahip olunan takılar,

düğün organizasyonunun gösterişi ve evlilik teklifinin niteliği gibi unsurlar ön plana çıkarılmakta; evlilik süreci bir statü ve tüketim göstergesine indirgenmektedir. Bu temsiller, geleneksel Türk kültüründe yer almayan aşırı tüketim, gösteriş ve rekabet odaklı bir evlilik anlayışını olağanlaştırmakta; gündüz kuşağı programları aracılığıyla bu bakış açısı gündelik hayata ve toplumsal algıya entegre edilmektedir (Yılmaz, 2020:136-137).

1.2. “Gelin Evi” Programı Üzerinde Bir Değerlendirme

1.2.1. “Gelin Evi” Programı

2015’ten beri Show TV’de yayımlanan Gelin Evi, yeni evli kadınların evlerine konuk olarak Türkiye’nin farklı yörelerindeki geleneksel törenleri (kız isteme, nişan, kına, düğün, gelin evi dekorasyonu ve çeyiz sergileme) ekrana taşır. Program, yapımcıların Türk toplum yapısını analiz ederek kadın izleyiciye hitap eden bir format oluşturduğunu göstermektedir. Her bölümde gelinler, ev düzeni, çeyiz ve düğün tercihleri üzerinden toplumsal cinsiyet kodlarına göre yarışır; en çok harcama yapan, en gösterişli düğünü organize eden ve en unutulmaz evlenme teklifini alan gelinler öne çıkarılır. Bu süreçte geleneksel değerler, misafir ağırlama ve çeyiz sergileme gibi ritüeller gösterilse de evin özel alanlarının (yatak odası gibi) açılması, israf ve gösterişin öne çıkarılması programın eleştirilen yönlerindedir. Her bölümde “en iyi gelin” seçilen yarışmacı 150 bin TL ödül kazanırken, program toplumsal cinsiyet algısını şekillendirme ve belirli kadınlık imajlarını içselleştirme potansiyeline sahiptir. Böylece Gelin Evi, sadece bir televizyon programı olmakla kalmaz; modern Türkiye’de kadınlık kimliğinin, ev ve aile ekseninde medyada nasıl temsil edildiğini ve toplumsal beklentilerle nasıl şekillendirildiğini gözler önüne seren bir sosyolojik gözlem alanı işlevi de görür (Kebeli & İnan,2020:106).

2. BULGULAR

Bu başlık altında, YÖK Tez Tarama Merkezi’nde erişilebilen lisansüstü tezler ve ulusal/uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan çalışmalar incelenmiş; elde edilen veriler doğrultusunda alan yazında konuyla ilgili araştırmaların bulguları analiz edilerek sunulmuştur.

Kebeli ve İnan’a göre, Gelin Evi ve benzeri gündüz kuşağı programları kadınları ev içi roller üzerinden tanımlayarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretir. Gelinler ev düzeni, dekorasyon ve ikram üzerinden değerlendirilir; kadın kimliği evlilik ve ev içi sorumluluklarla sınırlandırılır. Görsellik, tüketim ve rekabet yoluyla yeni normlar oluşturulur.

Aydın’a göre, Gelin Evi örneğinde evlilik metalaştırılmakta; tüketim temelli rekabet ve gösteriş teşvik edilmektedir. Mahremiyet kamusallaştırılır, simgesel şiddet tüketim pratikleri üzerinden yeniden üretilir. Kadın programları görsellik aracılığıyla kitle kültürünü şekillendirir.

Yılmaz’a göre, reality şovlar geleneksel değerleri yansıtmaya iddiasındayken kadını mutfak ve aile hizmetiyle sınırlar; ataerkil yapıyı ve israf kültürünü pekiştirir. Kurmaca yapılarıyla “medyatik gelin” kimliği üretir; televizyon hem mevcut değerleri güçlendirir hem de yeni değerlerin benimsetilmesinde rol oynar.

Can ve Gümüş’e göre, Gelin Evi kadın yarışmacıları sosyal sınıf ve bireysel özelliklerinden bağımsız olarak estetik sunum ve ev içi performans üzerinden değerlendirir; yemek, temizlik, dekorasyon ve çeyiz “ideal gelin” kriteri haline getirilerek geleneksel cinsiyet rolleri pekiştirilir. Program, simgesel şiddet ve tüketim kültürü aracılığıyla ataerkil ve neoliberal değerleri yeniden üretir; dramatisasyon ve reyting kaygısı öne çıkar. Bu nedenle içerik, eleştirel medya okuryazarlığı perspektifiyle değerlendirilmelidir.

Dedemoğlu’na göre, Gelin Evi’nde gelinler mahrem alanlarını sergileyerek “en iyi gelin” unvanı için performatif bir rekabete girer. Gösteriş, tüketim ve simgesel şiddet psikolojik baskı üretir; ev içi detaylar maddi değer üzerinden yorumlanarak izleyicide tüketim arzusu tetiklenir.

Sponsor yapısı ve format özellikleri nedeniyle program, kültürel normlar açısından eleştirel bir okuma gerektirir.

İlgın ve Kardaş'a göre, Gelin Evi Türk gelenek ve göreneklerinden hareketle hazırlanmış, gelinlerin birbirlerinin evlerini ziyaret ederek “iyi gelin” olma özellikleri üzerinden değerlendirildiği yarışma formatlı bir programdır. Programda gelinler; düğün organizasyonları, ev dekorasyonu, harcamaları ve takılan altınlar üzerinden rekabet etmekte, bu durum gösteriş ve tüketimi öne çıkarmaktadır. Ayrıca yarışmacıların evlerdeki eşyaların fiyatlarını sormaları gibi davranışlar normalleştirilirken, düğün ve evlilik süreci giderek tek tip ve gösteri odaklı bir yapıya dönüşmektedir.

3. SONUÇ

Günümüzde pek çok ülkenin hedefleri arasında yer toplumsal cinsiyet eşitliği konusu kişinin içine doğduğu aile ile şekillenmekle birlikte daha sonra eğitim hayatı ve sosyal çevre ile pekişmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin meydana gelmesinde medya da aile ve eğitim hayatı kadar etkilidir. Türkiye’de 10 yılı aşkın süredir ana akım medyada geniş bir seyirci kitlesi bulan yeni gelin konseptli programlar toplumsal cinsiyet rollerinin temellenmesinde büyük etkiye sahiptir.

“Gelin Evi” programının toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden ele alındığı bu çalışmada yeni evlenen çiftlerin birlikte ömür sürmek amacıyla hazırladıkları evlerinin daha çok kadına ait bir mekan olarak algılanması, toplumsal cinsiyet rollerinin zemine yerleştiği kamusal alan - özel alan ayrımında kadının günümüzde hala özel alanla özdeşleştirildiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu durumun ortadan kalkması için özellikle üniversite ve araştırma merkezleri, gündüz kuşağı programlarının toplumsal cinsiyet üzerindeki etkilerini daha geniş örneklerle incelemesi faydalı olacaktır.

Medyanın rolü bu kadar büyükken, kadını eve hapseden programlar değil, kadının daha güçlü temsil edildiği, rol model olarak algılanabilecek program formatlarının bu tarz programla yer değiştirilmesi çalışma sonucunda sıralanabilecek öneriler arasında yer almaktadır.

Ayrıca yoğun izleyici kitlesine sahip “Gelin Evi” gibi programların formatına erkek karakterlerin dahil edilmesi önerilmektedir. Böylelikle yeni evlenen çiftlerin birlikte kurdukları evin hazırlanmasında ve kurulan düzenin sürdürülmesinde erkeklerin de sürece dahil edilmesine ilişkin toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden inşa edilmesi söz konusu olabilecektir. Bunun yanı sıra programın çalışan gelinlerin evdeki iş bölümlerinin medya aracılığıyla topluma anlatıldığı versiyonları, toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşmesine katkı sağlayabilir. Programda, reyting amaçlı kurgulanan kadınların sıklıkla tartıştığı senaryolar yerine, kadınların birbirine daha destekleyici ve hoşgörülü bir bakış açısıyla yorum yapmaları versiyonuyla toplumda hâkim olan şiddet dilinin minimize edilmesini sağlanabilir.

Program formatının değiştirilmesinin yanı sıra Türkiye’de yayın yapan televizyon kanallarının denetleme mekanizması olan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından kadın kimliğini daraltan ve eşitsizliği pekiştiren içeriklere yönelik denetim mekanizmalarını güçlendirilmesi faydalı olabilecektir. Aynı şekilde RTÜK tarafından kadını ev içi rollerin yanı sıra siyasal, ekonomik ve kültürel katılımını görünür kılan programlar teşvik edilerek, toplumda kadın rol modellerin oluşmasına katkı sunulabilir.

Gündüz kuşağında yer bulan geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini destekleyen programların izleyiciler tarafından eleştirel bir gözle değerlendirilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılacak medya okuryazarlığı çalışmaları ile programın gelecekteki hedef kitlesinin eğitilmesi sağlanırken, devlet tarafından hazırlan kamu spotu bilgilendirme videoları ile toplumun bilinç seviyesi artırılması faydalı olacaktır. Ayrıca STK’lar ve kadın örgütleri, gündüz kuşağı programlarının kadın kimliği üzerindeki etkileri hakkında kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik

düzenleyeceği farkındalık kampanyaları ile medya içeriği seçiciliği konusunda toplumsal medya okuryazarlığı sağlanabilir.

5. KAYNAKLAR

Akar, A., & Şahin, E. (2025). Toplumsal cinsiyet ve bir sosyal öğrenme aracı olarak televizyon programları: İzleyiciler üzerine bir inceleme. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 15, 65–84.

Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*, 97–118.

Akyol, Ö. (2023). [Bölüm başlığı]. Z. K. Şerefoğlu Danış & H. Albayrak (Ed.), *Cinsiyet nöbeti: Cumhuriyet'in yüzüncü yılında toplumsal cinsiyet tartışmaları* içinde (ss. 511–512). Vadi Yayınları.

Akyol, Ö., & Polatoğlu, Ç. (2017). Kadın bedeninin değişen toplum düzenlerinde mimari tasarıma yansması. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (10), 1–23.

Alacahan, O., & Vatandaş, S. (2021). Kamusal-özel alan ayrışmasının inşa süreci ve sosyal medya. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1).

Alkan, A. (2000). Özel alan–kamusal alan ayrımının feminist eleştirisi çerçevesinde kentsel mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(1), 71–95.

Ayhan, F. N., & Ak, H. Ş. (2023). Toplumsal cinsiyet perspektifinden psikolojik şiddet. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 139–160.

Bachelard, G. (1994). *The poetics of space* (M. Jolas, Çev.). Beacon Press. (Orijinal çalışma 1958'de yayımlanmıştır).

Can, A., & Gümüş, B. (2024). Toplumsal cinsiyet rollerinin medyadaki sembolik şiddeti: Gelin Evi örneği. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 29–50.

Çelebi, E. (2022). Medyanın toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82), 822–829.

Dedemoğlu, E. (2024). Medyanın ebeveynliğinde bir tüketim evi oyunu: Gelin Evi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 125–149.

Erdoğan, A. (2021). *Toplumsal cinsiyet bağlamında erkekliği tartışmak* (Yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günindi Ersöz, A. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: Kadınlığın “doğası” ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80–102.

İlgin, H. Ö., & Kardaş, M. (2023). Women's Programs from the Perspective of Conspicuous Consumption: A Study on Gelin Evi (Bridal House) Audiences. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 40, 74-92. <https://doi.org/10.31123/akil.1244254>.

Kebeli, S., & İnan, M. U. (2020). Gelin Evi'nin kadınları: Türkiye'deki toplumsal cinsiyet rollerinin medyadaki temsili. *Hacettepe University Journal of Social Sciences*, 2(2).

Lordoğlu, C. (2024). Duygularla yüklü bir mekân olarak ev: Yaşayan evlerin programı “Daire”. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 160–176.

Özen, Y. (2011). Kişisel, sosyal, ulusal ve küresel sorumluluk bağlamında toplumun yeniden inşası: Mekân. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 137–148.

Schick, I. C. (2016). Mekânın cinsiyeti vardır. E. Erdönmez Dinçer & A. Can (Ed.), *Kentsel yaşam ve sürdürülebilirlik* içinde. Şehir Yayınları.

Soydan, E., & Küçükşen, K. (2021). Toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğinin medyadaki izdüşümleri. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 7(3), 18–28.

Turhanoglu, F. A., & Çetin, O. B. (2023). Toplumsal cinsiyet bağlamında “ev”in anlamı ve ev ile kurulan ilişkinin farklılaşması. *Sosyal Bilimler Dergisi (SAD)*, 26(1), 41–58.

Yılmaz, Ç. (2020). Gündüz kuşağı kadın programlarında kadının temsili. *International Science and Art Symposium (GEBSIS) Bildiri Kitabı* içinde (ss. 134–140). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

LİBERAL FEMİNİZMDEN RADİKAL FEMİNİZME BİR BAKIŞ

NAZAN HANDAN AYDIN, ELİS CESUR

**Doçent Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler,
Lisans öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler,0009-
0006-1837-8935**

Özet

Feminizm, temelde cinsiyet eşitsizliği zemininde temellenen, ataerkil yapının toplumsal ve bireysel hayatta yarattığı kısıtlayıcı etkilere karşı çıkan çok katmanlı bir düşünce ve eylem hareketidir. Kadınların, erkek egemen dünyadaki özgürlük ve hak mücadelesi olarak tanımlanabilir. Tarihsel süreçte aydınlanma dönemi düşünürlerinin “insan hakları” ve “eşitlik” kavramını sorgulamasıyla ortaya çıkmıştır. Yaşanan politik ve sosyal değişimlerle feminist düşüncede de birtakım değişimler yaratmıştır. Asıl olarak feminizmin sistemli hale gelişi 18. yüzyıl sonlarında Mary Wollstonecraft gibi feminizm konusunda başı çeken isimlerin kadınların eğitim ve kamusal hayata katılımı ile ilgili kısıtlamalara başkaldırmasıyla mümkün olmuştur. Bu hareket, “kadın hakları” savunuculuğunun ilerisine geçerek; bireysel özgürlükleri merkeze alan liberal feminizmin hukuki ve siyasi eşitlik taleplerinden, erkek egemenliğini toplumsal yapının temelinde yatan bir iktidar mekanizması olarak tanımlayan radikal feminizme kadar evrimleşmiş geniş bir alanı kapsar. Fransız İhtilali’nden, Sanayi Devrimi’ne; I. Dünya Savaşı’ndan, II. Dünya Savaşı’na uzanan süreç, ardından 68 dönemi hareketlerinin dünya genelinde yeni bir sosyo-politik anlayışın şekillenmesi elbette feminist düşünce ve hareket yelpazesinin genişlemesine neden olmuştur. 18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla kadar içerik ve anlam değişmesine uğrayan feminizm düşüncesinin evrimi çalışmamız kapsamındadır. Bu çalışmada, feminist ideolojilerinin tarihsel evrimi, günümüze yansıtış biçimleri ve işlevselliği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Liberal feminizm, radikal feminizm, kadın, kadın hakları

**GENDER STEREOTYPES IN TEN TALES SELECTED FROM THE TALES
COMPILED BY EFLATUN CEM GÜNEY**

**EFLATUN CEM GÜNEY'İN DERLEDİĞİ MASALLARDAN SEÇİLEN ON
MASALDA TOPLUMSAL CİNSİYET KALIP YARGILARI**

ÇAĞLA NAZ ÖZKÜÇÜK¹, DOÇ. DR. ZERRİN EREN²

¹Tezli Yüksek Lisans öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Kadın ve Aile Araştırmaları Anabilim Dalı,
0009-0007-6705-5195

²Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim
Dalı, 0000-0002-8579-6639

ÖZET

Toplumsal cinsiyet rolleri toplum içinde öğrenilir ve nesilden nesile aktarılır. Bu aktarımın araçlarından biri de masallardır. Masallar toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının oluşumunda ve pekişmesinde belirleyici bir rol oynayabilecekleri için bu anlatılardaki toplumsal cinsiyet kalıp yargı ve rollerinin incelenmesi önemlidir. Bu çalışma, Eflatun Cem Güney'in yazdığı/derlediği *Masallar* adlı eserinde yer alan on masalı toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve rolleri açısından incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın kapsamını, Eflatun Cem Güney'in Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayladığı, *Masallar* başlıklı kitabında yer alan on özgün masalı oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, incelenecek masallar şunlardır: "Nar Tanesi", "Hamur Bebek", "Altın Perçemli Çocuk ve Sırma Saçlı Kız", "İncili Yorgan", "Sırmalı Pabuç", "Keloğlan'ın Külkedisi Uyarlaması", "Açıl Sofram Açıl", "Kara Yılan ve Kara Gülmez", "Üç Turunçlar" ve "Sabır Taşı".

Araştırmanın önemi: Güney'in derlediği/yazdığı masallardaki toplumsal cinsiyet kalıp yargı ve rollerini belirlemeyi, belirlenen bu kalıp yargı ve rollerin, yapılan çeşitli çalışmaların sonuçlarının ortaya koyduğu toplumsal cinsiyet rol ve kalıp yargılarıyla ne derece örtüştüğünü ortaya koymayı amaçlayan çalışma, cinsiyet kalıp yargı ve rollerinin öğrenildiğiyle ilgili kuramlara dayanmaktadır. Çocukluk döneminin bireylerin dünyayı anlama ve karşılaştıkları olayları yorumlamalarını sağlayan şemaların oluşum dönemi olduğu, bu şemalardan birinin de toplumsal cinsiyet şeması olduğu ve masalların da bu şemaların oluşumunu etkileyebileceği düşünüldüğünde, bu metinlerin toplumsal cinsiyet kalıp yargıları açısından eleştirel bir bakışla değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi olan eleştirel söylem analizi ve yakın okuma kullanılmıştır. Veriler yakın okuma tekniğiyle toplanmış, elde edilen bu veriler toplumsal cinsiyetle ilgili daha önce yapılan kuramsal ve deneysel çalışmalar ışığında tartışılmıştır. Karakterlere yüklenen özelliklerin ve üstlendikleri rollerin ataerkil cinsiyet kalıp yargılarına ve rollerine benzeyip benzemediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, Eflatun Cem Güney'in, bu çalışmada incelediğimiz masallarında, ataerkil toplumun kadınsı ve erkeksi olarak kabul ettiği özelliklere sahip karakterlerin yanı sıra kimi anlatılarda bu kalıp yargılardan farklı özellikler taşıyan karakterlerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eflatun Cem Güney, masallar, toplumsal cinsiyet rolleri, kadınsılık özellikleri, erkeksilik özellikleri

ABSTRACT

Gender roles are learned within society and passed down from generation to generation. One of the tools for this transmission is fairy tales. Since fairy tales can play a decisive role in the formation and reinforcement of gender stereotypes, examining the gender stereotypes and roles in these narratives is important. This study aims to examine ten fairy tales included in Eflatun Cem Güney's book, *Fairy Tales*, from the perspective of gender stereotypes and roles.

The scope of the study consists of ten original fairy tales included in Eflatun Cem Güney's book, *Fairy Tales*, which was approved by the Ministry of National Education.

The tales analyzed in this study are as follows¹⁸: “Nar Tanesi (The Pomegranate Seed)”, “Hamur Bebek (The Dough Doll)”, “Altın Perçemli Çocuk ve Sırma Saçlı Kız (The Boy with the Golden Forelock and the Girl with Silky Hair)”, “İncili Yorgan (The Pearl-Embroidered Quilt)”, “Sırmalı Pabuç (The Embroidered Shoe)”, “Külkedisi”, “Açıl Sofram Açıl (Open, My Table, Open)”, “Kara Yılan ve Kara Gülmez (The Black Snake and Kara Gülmez)”, “Üç Turunçlar (The Three Oranges)”, and “Sabır Taşı (The Stone of Patience)”.

Significance of the research: This study aims to identify gender stereotypes and roles in the fairy tales compiled/written by Güney, and to determine the extent to which these identified stereotypes and roles align with the gender roles and stereotypes revealed in various studies. The study is based on theories regarding the learning of gender stereotypes and roles. Given that childhood is the period in which individuals develop schemas that enable them to understand the world and interpret the events they encounter, and that one of these schemas is the gender schema, and considering that fairy tales can influence the formation of these schemas, it is important to evaluate these texts from a critical perspective in terms of gender stereotypes.

This study utilizes critical discourse analysis and close reading, both qualitative research methods. Data was collected using the close reading technique, and this data was discussed in light of previous theoretical and experimental studies on gender. The aim was to determine whether the characteristics attributed to the characters and the roles they assume resemble patriarchal gender stereotypes and roles.

In conclusion, it was found that in Eflatun Cem Güney's fairy tales examined in this study, alongside characters possessing characteristics considered feminine and masculine by patriarchal society, some narratives also contain characters exhibiting characteristics different from these stereotypes.

Keywords: Eflatun Cem Güney, fairy tales, gender roles, feminine traits, masculine traits

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet rolleri toplum içinde öğrenilir ve nesilden nesile aktarılır. Bu aktarımın etkili araçlarından biri de masallardır. Bu anlatılar, çocukların yalnızca hoş vakit geçirmesini sağlamaz, aynı zamanda toplumsal değerlerin aktarımı açısından da önemli işlevlere sahiptir. Bu nedenle, masallarda kullanılan değer yargıları, çocukların dünyayı algılayış biçimlerini doğrudan etkiler. Masallardaki kadınların ve erkeklerin sunuluş biçimi, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmesinde belirleyici rol oynar. Çocuklara anlatılan masallar, onların kendilerini keşfetmelerine alan açmalı; kız ve erkek çocuklara yalnızca roller değil, seçenekler de sunmalıdır.

Türk halk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Eflatun Cem Güney, derlediği veya yazdığı masallarla çocuk edebiyatına ve kültürel mirasın aktarımına katkıda bulunmuştur. Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da tavsiye edilen masal kitaplarıyla çocukların kültürel ve ahlaki değerlerle tanışmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Çalışmanın kapsamını, Eflatun Cem Güney’in Millî Eğitim Bakanlığı’nın onayladığı *Masallar* başlıklı kitabında yer alan on özgün masalı oluşturmaktadır. Bu çalışmada, incelenecek masallar şunlardır: “Nar Tanesi”, “Hamur Bebek”, “Altın Perçemli Çocuk ve Sırma Saçlı Kız”, “İncili Yorgan”, “Sırmalı Pabuç”, “Külkedisi”, “Açıl Sofram Açıl”, “Kara Yılan ve Kara Gülmez”, “Üç Turunçlar” ve “Sabır Taşı”.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğe toplum tarafından yüklenen roller ve beklentiler bütünüdür. Bu roller biyolojik değildir, çocuklukta öğrenilir ve kültürel ürünler aracılığıyla pekiştirilir. Bu çalışma, toplumsal cinsiyetin öğrenilen bir yapı olduğu yaklaşımından hareket etmekte; inceleme ve tartışmalar toplumsal cinsiyet rolleri üzerine yapılan kuramsal çalışmalara dayandırılmaktadır (Bem, 1974, 1981; Kavuncu, 1987; Dökmen, 1999; Basow, 1992; Özkan & Lajunen, 2005; Sakallı-Uğurlu, 2003; Bhatia, 2017)

Araştırma Sorusu

¹⁸ The English titles of the tales were translated by the first researcher of this paper if these tales are translated into English later the titles of the tales may be different.

Eflatun Cem Güney'in masallarında kadın ve erkek karakterlere yüklenen toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve roller nelerdir?

1.1 Kuramsal Çerçeve

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğe toplum tarafından yüklenen, çocuklukta öğrenilen, kültürel ürünler aracılığıyla pekiştirilen özellikler ve rollerdir. Bu özellikler ve roller öğrenildiği için zamanla, yavaş da olsa, değişim gösterebilirler.

Sandra Bem'e göre toplum bazı özellikleri "kadınsı", bazılarını ise "erkeksi" olarak sınıflandırır; kadınsı özellikler genellikle duygusal ve şefkatli olmakla, erkeksi özellikler ise güçlü ve karar verici olmakla ilişkilendirilir. Bem, bu özelliklerin toplumsal olarak öğrenildiğini ve bireyin hem kadınsı hem de erkeksi özellikleri birlikte taşıyabileceğini (androjenlik) savunur (Bem, 1974, 1981).

Kavuncu, Bem'in geliştirdiği envanteri Türkçeye uyarlamıştır (Dökmen,1999). Dökmen de Kavuncu'nun uyarladığı çalışmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini çalışmasının yanı sıra kültürel farklılıklara da dikkat çekmiştir (Dökmen, 1999).

Özkan ve Lajunen (2005), Basow (1992) ve Bhatia'nın çalışmaları (2021), kadın ve erkeklere atfedilen toplumsal cinsiyet rollerinin sabit özellikler olmadığını; toplumsal ve kültürel süreçler içinde öğrenilen ve zamanla değişebilen yapılar olduğunu göstermiştir.

Cinsiyet kalıp yargı ve rollerinin öğrenildiği ve yavaşta olsa değişebildiğini gösteren bu çalışmalar, anlatılardaki toplumsal cinsiyet kalıp yargı ve özelliklerle ilgili yapılan çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada, seçilen masalların metinleri nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yakın okuma tekniği(close reading) ve eleştirel söylem analizi (critical discourse analysis) ile değerlendirilmiştir.

2.1 Yakın Okuma (Close Reading)Nedir ?

Yakın okuma üç temel metodolojik aşamadan oluşur: metnin okunabilirliğinin ve okunma amacının belirlenmesi, metnin incelenmesi ve metnin yorumlanması (Ohrvik, 2024, s. 241)

Yakın okuma, metinleri dikkatle incelemeyi içeren hem fiziksel hem de bilişsel bir okuma pratiğidir. Bu süreçte okuyucu, metne odaklanarak gözlerini (ya da dokunsal okumada parmaklarını) kelimeler ve karakterler üzerinde yoğunlaştırır ve böylece metindeki unsurların zihinsel anlamlar ve ilişkiler oluşturmaya olanak tanır. Okuma süreci bazen hızlı, bazen yavaş; kimi zaman parçalar hâlinde, kimi zaman ise metnin bütünü üzerinden ilerler ve çoğu zaman tekrarlarla sürdürülür. Bu tekrarlar sırasında kelimeler okuyucuda bilinçdışı izlenimler ve çağrışımlar bırakır; zaman içinde oluşan bu birikim ise metnin anlamlandırılmasına ve yorumlanmasına imkân sağlar (Ohrvik, 2024, s. 247).

Yakın okuma sürecinde araştırmacı metni birden fazla kez okuyarak metindeki somut ifadeleri ve dikkat çekici ayrıntıları belirler. Daha sonra bu gözlemlerden hareketle metindeki örüntüler ve örtük anlamlar yorumlanır (Oregon State University, t.y.).

Yakın okuma özellikle kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin, metin düzeyinde nasıl inşa edildiğini ortaya koymak için etkili bir yaklaşımdır.

2.2 Eleştirel Söylem Analizi (Critical Discourse Analysis) Nedir ?

Eleştirel söylem analizi, dili toplumsal bir pratik olarak ele alarak metinlerdeki güç ilişkilerini, ideolojileri ve toplumsal eşitsizliklerin nasıl üretildiğini inceleyen bir yöntemdir (Fairclough, 1995).

Bu çalışmada, seçilen masalarda karakterlerin hangi özelliklerinin ön plana çıktığı, yani kadın ve erkek rollerinin nasıl kurulduğu ve bu rollerin ve kadın ve erkek karakterlerin özelliklerinin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla benzeşip benzeşmediği incelenmiştir. Bu süreçte masalarda kullanılan ifadeler, karakterlerin özellikleri ve rol dağılımları eleştirel söylem analizi çerçevesinde tartışılmıştır.

3. BULGULAR

Aşağıda masallar tek tek incelenmiş ve bulgular tartışılmıştır. Bu bölümün sonunda ise on masalın incelemesinden elde edilen bulgular toplu olarak verilmiştir.

3.1 Masal Analizi 1: “Nar Tanesi”

“Nar Tanesi” adlı masalda, masalın ana karakteri olan Şehzade, perili bir yaşlı kadının su testisini yanlışlıkla kırar ve buna öfkelenen perili ana Şehzade’ye “Nar Tanesi’nin derdine düş, narına yan” (Güney,2022, s. 191) diye beddua eder. Masalda bahsi geçen Nar Tanesi ise olağanüstü güzellikteki bir kızdır. Şehzade, anne ve babasının ikna çabalarına rağmen Nar Tanesini bulmaya çalışır. Bu yolculukta masalın yan karakterleri olan balık, karınca, kuş gibi hayvanlara yardımı dokunur ve dilek dileme hakkı kazanır. Zorlu bir mücadele verdikten sonra Nar Tanesi’nin sarayına ulaşır fakat Nar Tanesi, kırk cariyesine Şehzadenin gözlerini kapattırarak onu yanına getirme emri verir. Daha sonra Şehzadeyi çeşitli sınavlara tabi tutar. Bu süreçte karşılaştığı zor sınavları yan karakterler balık, karınca ve kuşun yardımı ile tamamlar. Masalın sonunda ise bütün görevleri yerine getirdiği için Nar Tanesi de onun aşkına karşılık verir.

Masalın ana karakteri kadın için söylenen “ Nar Tanesi’nin derdine düş.” (Güney, 2022, s. 191) ifadesi kadının tarif edilemeyecek kadar güzel bir varlık olduğunu anlatmaktadır. Ulaşılması zordur. Güzellik, kadının en temel değeri olarak öne çıkarılmıştır. Duyguları ile hareket etmek yerine şehzadeye belirli görevler vererek onu sınava tabi tutar ve başarılarının ardından onunla olmayı kabul eder. Yani kadın ailesinin seçtiği erkekle evlenen edilgen bir kişi olarak çizilmez. Burada kadının zekası ön plana çıkmaktadır. Beraber olacağı erkeği sınavarak ondan emin olmadan aşkına karşılık vermemiştir. “Nar Tanesi” masalında, kadın, alışılmış masal kalıplarının dışına çıkarak dikkat çekici bir tutum sergiler. Avrupa kaynaklı masalarda, örneğin; Pamuk Prenses veya Rapunzel’de, kadın karakterler kurtarıcı olarak gelen prensle hiç tereddüt etmeden evlenir. Bu evlilik çoğu zaman kadının edilgen konumunun devamı niteliğindedir. Ancak “Nar Tanesi” masalındaki kadın, evlenme kararı almadan önce prensi çeşitli sınavlara tabi tutar. Onun zekasını, kararlılığını ve sabrını ölçer, yani bir bakıma kendisiyle eşit düzeyde bir eş olup olamayacağını sorgular. Bu durum, Avrupa ülkelerinden, özellikle Grimm kardeşler tarafından derlenen masalardaki "prens gelir, kızla evlenir" şeklindeki ezberi bozar ve kadının özneleştiği, etkin rol üstlendiği bir birey sunar. Masalda kullanılan ifadeler arasında: “peri gibi güzel”, “nar tanesi kadar kıymetli” gibi nitelemeler, kadınlık hâlini edilgen, süslenmiş ve bekleyen bir konumda sunar gibi gözükse de, aslında Nar Tanesi, bu kalıpların ötesine geçer. Toplumsal cinsiyet ile ilgili çeşitli çalışmalarda kadınsılık, duygusallık, sabır, güzellik ve itaatkârlık gibi özelliklerle tanımlanırken; erkeksilik akıl, güç, karar verme ve hareket etme yetisiyle özdeşleştirilir (Sakallı-Uğurlu, Türkoğlu & Kuzlak, 2018). Sandra Bem’in geliştirdiği Bem Cinsiyet Rolü Envanteri (BSRI)’ne göre kadınsı özellikler; duygusallık, şefkat, yardımseverlik, alçakgönüllülük ve uysallık gibi ilişkiyel ve duygu odaklı niteliklerdir. Erkeksi özellikler ise liderlik, bağımsızlık, mantıklılık, rekabetçilik ve kararlılık gibi etkin ve yönlendirici niteliklerdir (Bem,1974). Bu masalda ise Nar Tanesi fiziksel güzelliğiyle ön plana çıkarılsa da, aynı zamanda akıllı, kararlı ve sorgulayıcı bir kadın olarak betimlenir. Nar Tanesi bu yönüyle yukarıda sözünü ettiğimiz diğer masalardaki kadın karakterlerden farklılaşır. Erkeksilik olarak kabul edilen karar verme gücünü ve akıl yürütme

yetisini de bünyesinde taşır. Erkek, masalda etken konumdadır; arayandır, mücadele edendir ve sonunda ödül olarak Nar Tanesi adlı kıza kavuşandır.

3.2 Masal Analizi 2: “Hamur Bebek”

“Hamur Bebek” adlı ikinci masalda ana karakterler çocukları olmayan bir çifttir. Kadın, bir gün kocasıyla otururken hamurdan bir bebek yapmayı ve ona ebeveyn olmayı teklif eder. Eşi bu önerisini kabul eder ve ardından kadın hamurdan bir bebek yapar. Çift hamur bebeği çok sever ama bir talihsizlik yaşanır, hamur bebek sıcak süte düşer. Çift bu duruma çok üzülür. Çiftin hamur bebeklerinin süte düşmesi dilden dile gezer. Keloğlan’ın kulağına gider. Masalın sonunda, Keloğlan çiftin kapısını çalar ve oğulları olmayı teklif eder. Çiftin sevgi ve bağlılık beklentisi karşılık bulur. Bu hikâye, kadının duygusal bağları ve annelik içgüdülerini vurgular. Kadın, masalda annelik ve fedakârlık gibi kadın rolleri ile betimlenir.

Kadının hamurdan bebek yapmaya karar vermesi ve annelik rolünü üstlenmesi, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yansıtır. Masalda kadının şefkatli, duygusal ve bakım veren olarak; erkeğin ise daha az duygusal, mesafeli olarak sunulduğu görülür. Kadın kendi kararıyla bir canlı yaratır ve bu varlığa sevgiyle annelik eder, bu onun duygusal, fedakârlık ve sorumluluk üstlenen yönlerini öne çıkarır. Buna karşılık, erkeğin duruma müdahil olmaması, erkeklerin aile içi bakım süreçlerinden uzak ve ilgisiz konumlarını yansıtabilir. Keloğlan’ın çiftin yaşadığı üzüntüyü duyduktan sonra onların kapısını çalması ve oğulları olmayı teklif etmesi, onun yalnızca yardımcı bir karakter olmadığını, aynı zamanda empati kurabilen ve duygusal bir tepki verebilen bir erkek olduğunu gösterir. Bu yönüyle Keloğlan, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarında genellikle kadınlara atfedilen şefkat ve duyarlılık gibi özellikleri sergileyen bir erkek olarak değerlendirilebilir.

Bu yönüyle “Hamur Bebek” masalı, kadını annelik ve şefkat gibi geleneksel kadınsı rollerle ilişkilendirerek toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını büyük ölçüde yansıtırken, Keloğlan karakteri aracılığıyla erkeklerin de empati ve duygusal duyarlılık gösterebildiğini ortaya koymaktadır.

3.3 Masal Analizi 3: “Altın Perçemli Çocuk ve Sırma Saçlı Kız”

Üçüncü masamız olan “Altın Perçemli Çocuk ve Sırma Saçlı Kız”da ana karakterler yine çocuk özlemi çeken bir çifttir. Çift, altın perçemli bir çocuk ve sırma saçlı bir kızları olmasını diler. Dileklerinin kabul olmasının ardından güzellikleriyle tanınan altın perçemli çocuk ve sırma saçlı kız karşımıza çıkar. Kız, masalda güzelliğiyle öne çıkar. Bir gün cinler, kendi çocuklarını bu güzel çocuklarla yer değiştirir. Aile bu duruma çok üzülür ve bir çare bulması için yaşlı bir kadınla görüşürler. Kocakarı diye betimlenen kadın çocukları cinlerden geri alır. Aile erkek çocuğu maceracı, etken, ektiği büyüyen olarak niteleyip padişah kızına layık görürken, kız çocuğunu edilgen, ağladığı zaman döktüğü gözyaşı satıldığında para eden bir varlık olarak niteler. (Güney, 2022, s.142). Padişahın oğluna layık görürler, sultan olmasını isterler.

Masalda kadınlar, sadece yardım bekleyen ve genellikle edilgen roller üstlenen varlıklar değil aynı zamanda kurtarıcı konumundadır. Fakat karakterlerin konuşmaları incelendiğinde ebeveynlerin çocuklarını tanımlama biçimleri dikkat çekicidir. Anne, kızının ev işlerini iyi yapmasını övünç kaynağı olarak sunar; baba ise oğlunu okutmaktan bahsetmektedir. Bu yönüyle masal, kız ve erkek çocuklarının farklı biçimlerde tanımlanması üzerinden toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yansıtırken, yaşlı kadın karakterin kurtarıcı rolü üstlenmesi kadınların masal içinde yalnızca edilgen değil, aynı zamanda çözüm üreten kişiler olarak da sunulabildiğini göstermektedir.

3.4 Masal Analizi 4: “İncili Yorgan”

Bir Keloğlan masalı olarak karşımıza çıkan ve üç erkek kardeşin başından geçenlerin aktarıldığı bu anlatı en küçük kardeş olan Keloğlan'ın zekâsını ön plana çıkarır. Üç erkek kardeş çıktıkları bir yolculukta bir dev ile karşılaşır ve dev onlardan bir konuda yardım istemiş gibi yaparak aslında onları yemeyi amaçlamaktadır. Keloğlan zekâsını kullanıp kardeşleriyle devin yanından kaçmayı başarırken, devin esir tuttuğu üç prensesi de oradan kurtarır. Kızların babası üç kızını üç erkek kardeş ile evlendirerek erkekleri ödüllendirmek ister. Erkek kardeşler ise Keloğlan için hain bir plan tasarlarlar. Düğün hediyesi olarak devin mağarasındaki kıymetli eşyalardan isterler. Keloğlan devi yine kandırarak kardeşlerinin istediklerini yerine getirir. Fakat eşyalar tılsımlı olduğu için onlara uğursuzluk getirir.

Keloğlan macera arayan, tehlikeyle yüzleşen ve karar alma süreçlerinde etkili öznedir. Bu noktada Keloğlan etken, çözüm üreten ve yön veren bir pozisyondadır. Kadınların kaderi ise Keloğlan'ın aldığı kararlarla şekillenir, örneğin; prenseslerin evliliği babaları tarafından kararlaştırılır ve sonrasında kurtarıcı erkeklerle ödül niteliğinde evlendirilirler. Bu masal, erkeklerin etkin, kadınların edilgen olarak konumlandırıldığı ataerkil yapıyı yansıtır. Dolayısıyla, masalda kadınların özne olmaktan çok nesneleşen konumları dikkat çeker; erkekler karar verir, kadınlar bu kararların sonucunu yaşar. Keloğlan dahil üç erkek kardeşin, bir devin elinden üç kız kardeşi kurtarmasıyla olay örgüsü başlar. Keloğlan'a verilen görevlerin kahramanlık ve türlü akıl oyunları ile gerçekleştirilmesi ve sonunda Keloğlan'ın zekâsını kullanarak başarıya ulaşması vurgulanır. Keloğlan önce kızları devin tutsaklığından, sonra erkek kardeşlerini devin büyülü eşyalarının etkisinden kurtarmaktadır. Masalda kadınların kendilerini kurtaran kişilere, yani erkeklere, ödül olarak verilecekleri belirtilir.

Masalda kadın karakterler çoğunlukla ev içi rollerle ilişkilendirilir. Gergef işlemek, yemek hazırlamak gibi işler kadınların özel alanla sınırlandırıldığını gösterir. Bu tür betimlemeler, kadınların toplumsal konumunun ev içi emek ve aile yaşamı üzerinden tanımlandığını ortaya koymaktadır. Böylece kadınların daha çok evlilik ve annelik gibi rollerle ilişkilendirildiği görülür. Bu durum, yukarıda da belirtildiği gibi erkeklerin macera yaşayan, karar alan ve kurtarıcı konumunda yer aldığı anlatı yapısıyla birlikte düşünüldüğünde, masalda erkeklerin etkin, kadınların ise daha çok edilgen ve özel alana ait rollerle temsil edildiğini göstermektedir.

3.5 Masal Analizi 5: “Sırmalı Pabuç”

Sırmalı Pabuç masalı, ilk kez Charles Perrault tarafından derlenen ve yayımlanan, daha sonra da Grimm Kardeşler'in yayımladığı, ülkemizde de yaygın olarak bilinen Külkedisi masalına benzer. Bu masalın baş kişisi öksüz kızdır; masal boyunca kızın adını bilmeyiz. Anlatı boyunca “öksüz kız” olarak anılır.

Öksüz kız, zalim üvey anne ve onun kızı tarafından sürekli aşağılanan ve dışlanan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Masalda kadının değeri çoğu zaman güzellik ve dış görünüş üzerinden tanımlansa da öksüz kızın güzelliği ev halkı tarafından görülmez ve kabul edilmez. Üvey anne ve kızı onu değersiz ve sıradan biri olarak görür.

Masalda öksüz kızın diğer karakterler tarafından “güzel”, “peri” gibi ifadeler ile betimlenmesi ise kadının edilgenliğini ve fiziksel olarak çekiciliğini vurgular. Kadın, birey olarak değil, güzelliğiyle tanımlanan bir özne olarak resmedilir.

Erkek karakter padişahın oğludur ve masalın sonunda ayağına pabuç uyan kişinin öksüz kız olduğunu bulur ve onunla evlenir. Bu evlilik, anlatı içinde bir ödül olarak tasvir edilir. Çünkü öksüz kızın üvey anne ve üvey kız kardeşi tarafından maruz bırakıldığı eziyet,

değersizleştirilme ve yok sayılma bu evlilikle sona ermektedir. Bu yönüyle evlilik, anlatıda bir talih kuşu olarak betimlenir.

Erkek karakterin öksüz kızı arayan, bulan ve onunla evlenerek kaderini değiştiren kişi olarak sunulması, ataerkil toplum yapısındaki cinsiyet rollerini yansıtır. Buna karşılık kadın karakter, masal boyunca ev işlerine zorlanan ve yardım bekleyen bir konumda yer alır. Bu anlatıda erkek karakterin etkenliği ve kadın karakterin edilgen konumu kadının toplumdaki yerini gözler önüne sererken, aynı zamanda erkeğin üstünlüğü temasını da yinelemektedir.

3.6 Masal Analizi 6: “Külkedisi”

Eflatun Cem Güney’in “Külkedisi” adlı masalı, ilk kez Charles Perrault tarafından derlenen ve yayımlanan daha sonra da Grimm kardeşlerin yayımladığı, ülkemizde de yaygın olarak bilinen Külkedisi masalından farklıdır. Bu masalda baş kahraman olarak Keloğlan seçilmiş, masal, “Keloğlan, Keloğlan değil bir külkedisi. Ocak başından ayrıldığı yok ki...” (Güney, 2022, s. 172) örneğinde görüldüğü gibi, onun ev içindeki edilgen konumu etrafında şekillenmiştir. Sürekli ocak başında yer alan Keloğlan, özel alanda kadınlara yüklenen rollerin bu kez bir erkeğe verildiğini göstermektedir.

Masalsın iki baş kişisi vardır: Keloğlan ve annesi. Keloğlan bir işe yaramayan, sürekli ocak başında yatan, işe yaramaz ve değersiz olarak tasvir edilir. Annesi, onun bir baltaya sap olması gerektiğini düşünerek onu hayatla yüzleşmesi için dışarı yollar.

Keloğlan masal boyunca bir dizi oyun ve kandırılma ile karşı karşıya kalır. Her defasında iyi niyetinin kurbanı olur ve elindekileri kaybeder. Yani Keloğlan başarılı, etkin gibi erkeksilik özelliklerini taşımayan bir erkek olarak okura sunulur. Sonunda eve döner, annesiyle konuşur, psikolojik/duygusal bir farkındalık kazanır. Masal, onun artık eskisi gibi biri olmadığı vurgusuyla sona erer.

Keloğlan'ın sürekli kandırılması, duygusal açıdan saf ve kırılabilir olması, toplumsal olarak zayıf görülen kadınsı özelliklerle ilişkilendirilir. Toplumsal olarak zayıf görülen kadınsılık rolleri; genellikle duygusal, şefkatli, uysal, yardımsever ve edilgen özelliklerle özdeşleştirilir (Bem, 1981). Benzer şekilde, Sakallı Uğurlu da kadınların kültürel olarak duygusal, fedakâr ve ilişkisel rollerle tanımlandığını ve bu rollerin onları kamusal alandan uzaklaştırarak daha çok aile içi bakım ve hizmetle sınırladığını ifade eder. Sakallı-Uğurlu'ya göre, bu kalıp yargılar kadınların karar alma süreçlerine katılımını azaltmakta ve onların toplumsal statülerini olumsuz etkilemektedir (Sakallı Uğurlu, 2019). Bu masalda kalıplaşmış cinsiyet rollerinin aksine, anne sadece koruyucu değil, dönüştürücü kadındır.

Keloğlan'ın sürekli kandırılması, onun saf kişiliğini gösterir ve edilgenlikten deneyimle hayata karşı bilinç ve farkındalık kazanır.

Masalın en güçlü kişisi annedir. Oğlunu hayatın içine sürükleyen kişidir ve bu rol, bilinen çoğu masaldaki edilgen anne rollünden farklıdır.

Keloğlan üzerinden okunduğunda masal, erkekliğin toplumda biçimlendirilme süreci, duygusal olgunlaşma ve saflığın bedeli üzerine güçlü göndermeler yapar. Özellikle annelik, bu masalda sadece koruyucu değil, eğitici ve yönlendirici olarak karşımıza çıkar.

Kadınsı görülen özelliklerin erkek bir sunulması da, toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarında incelenebilecek önemli bir masal örneği hâline getirir.

3.7 Masal Analizi 7: “Açıl Sofram Açıl”

“Açıl Sofram Açıl”, masalında ana karakterler yine Keloğlan ve annesidir. Masal leblebisini kuyuya düşüren Keloğlan'ın çeşitli zorlukları aşarak ödülleri kazanmasını konu alırken, erkeğin bireysel dönüşüm temasını işler. Baş kahraman Keloğlan, bilinen erkek rollerinden farklı bir

biçimde, hikâyenin başlangıcında açlık çeken ve kararsız bir erkek olarak sunulmuştur. Kendi rızkını temin edemeyen bu erkek, ilk aşamada dış dünyanın güçlü ve bağımsız erkeği olarak değil, yardıma muhtaç konumdaki bir kişi olarak kurgulanır. Bu durum, masalların genellikle erkeklerin etken, güçlü ve kurtarıcı olarak sunduğu kalıptan ayrılmaktadır. Dolayısıyla burada, erkeğin üstünlüğüne dair genel yargının kırıldığı bir yapı görülmektedir.

Öte yandan, masalda yer alan Arap Bacı hem yardım eden hem de sınayan kadın konumundadır. Kuyu başında belirip “Ne istiyorsun Keloğlan?” (Güney, 2022, s. 161) diye soran, onu yönlendiren ve sonunda mucizevi sofrayı veren bu kadın bilgeliğiyle ön plana çıkar. Bu bağlamda Arap Bacı, masalda üstün bir kadın karakter olarak yer almakta, yalnızca yardım edici değil, aynı zamanda öğretici bir rol üstlenmektedir. Kadınların bu şekilde tasvir edilmesi, diğer masalarda sıkça görülen “yardıma muhtaç prenses” betimlemelerinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Kadın karakterlerin yapıcı, düzenleyici ve yön verici roller üstlendikleri görülürken, erkek karakterin bu alanlarda daha zayıf kaldığı dikkat çekmektedir.

Masalda güçlü biçimde anlatılan bir diğer kadın karakter ise Keloğlan’ın annesidir. Masalın birçok yerinde annenin sözleri yol gösterici nitelik taşır. Nitekim “Ana öğüdü, öğütlerin anasıdır” (Güney, 2022, s. 168) ifadesiyle kadının sözüne ve bilgeliğine kültürel bir değer atfedilir. Bu yönüyle anne, yalnızca ev içindeki bir birey değil, aynı zamanda rehberlik eden bir otorite konumundadır. Buna karşılık, Keloğlan karakteri masalda çoğu zaman hatalı ve sorumsuz davranışlarıyla öne çıkar. Önce açgözlülükle, ardından vurdumduymazlıkla hareket eder; değirmeni sahiplenmeye çalışır, sorumluluk almaz ve sonunda halkın gözünde düşkün hale gelir. Bu süreçte annesi ise onu her defasında toparlamaya çalışan ve yol gösteren kişi olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla annenin rolü hem duygusal hem de ahlaki düzenleyicilik bakımından belirgindir.

Masalın sonunda sofranın ortadan kaybolmasıyla birlikte Keloğlan, yeniden düşkünlüğe dönerken, annesinin “Ben artık karışmam, ne hâlin varsa gör” (Güney, 2022, s. 163) demesi, kadının bireysel sorumluluk alanını net bir biçimde çizdiğini gösterir. Bu söz, annenin yalnızca koruyucu değil, aynı zamanda sınırlayıcı ve öğretici yanını da ortaya koyar. Böylece, kadınların yalnızca duygusal değil, karar alıcı ve denetleyici konumlarda da sunulduğu görülür.

Sonuç olarak, “Açıl Sofram Açıl” masalında erkek, öğrenmeye ve yönlendirilmeye açık olarak betimlenirken, kadınlar, güçlü, öğretici, yol gösterici ve sorumluluk taşıyan karakterlerdir. Bu yönüyle masal, kadına karşı olumsuz bir tutum sergilemekten uzak olduğu gibi, kadının toplumsal ve bireysel açıdan üstün konumunu destekleyen bir yapıya sahiptir.

3.8 Masal Analizi 8: “Kara Yılan ve Kara Gülmez”

“Kara Yılan ve Kara Gülmez” masalında çocuğu olmayan bir padişah, bir gün “Bir oğlum olsun ister yılan olsun.” der ve dileği kabul olur. Sultan, yılan bir şehzade doğurur. Bu şehzadeyi doğurtmak, okutmak ve evlendirebilmek için diğer ana karakter öksüz, yüzü gülmez bir kızı çağırırlar. Aslında kızı yönlendiren üvey annesidir. Şehzadenin okuması, insan olması, evlenmesi gibi durumlarında kadın, ona yardımcı olur, onu yönlendirir ve sonunda insan olmasını sağlar. Kara Yılan, yani Şehzade, kötü kalpli bir yaratık olarak tanıtılır. Kara Gülmez ise cesur bir kadındır ve bu yılanı yener. Masalın sonunda Kara Gülmez’in yardımları ve rehberliği ile Kara Yılan yenilir ve insan olarak yeniden okurun karşısına çıkar. Kara Yılan’ın bu dönüşümünde en büyük rol kadın karakterimiz Kara Gülmez’e aittir. Kara Gülmez’i cesaretlendiren kişi yine bir kadındır; öz annesi onu bu mücadele için destekler. Buna karşılık üvey anne karakteri, masalarda sıkça karşılaşılan olumsuz kadın tasvirlerinden kızın zarar görmesini isteyen bir “**kötü üvey anne**” olarak betimlenir. “Üvey ana, sarı yılan olur” (Güney, 2022, s. 220). Türk kültüründe **yılan** imgesi çoğu zaman düşmanlık, kötülük ve zarar verme potansiyeliyle ilişkilendirilir. Bu nedenle üvey annenin “sarı yılan” benzetilmesi, onun zarar verebilecek sinsi ve güvenilmez bir karakter olduğunu ifade eder.

Kadın, öğretici, sabırlı, fedakâr ve dönüştürücü özellikleriyle ön plandadır. Sarayda hoca ve ebe eksikliği yaşanırken, onun üstlendiği roller kadının bilgi ve yetenekle değerli hâle geldiğini gösterir. Üvey kız 'hoca' ve 'ebe' olarak anılırken şefkat, sabır, özveri gibi özellikleri de vurgulanır. Masal, kadına dönüştürücü bir güç verir ve etken özne olarak betimler. Kara Gülmez, tek başına kahraman olarak yılanla mücadele eden ve onun dönüşümünü sağlayan etken kişi olarak öne çıksa da masalın sonunda Kara Yılan'ın insan hâline gelmesi ve şehzade olarak yeniden ortaya çıkması anlatının merkezine yerleştirilir.

Başlangıçta Şehzade Kara Yılan, konuşamayan, yılan gibi davranan kurtarılmaya muhtaç bir çocuk olarak anlatılır. Onun eğitimi ve dönüşümü tamamen bir kadın (Kara Gülmez) tarafından gerçekleştirilir. Bu yönüyle erkeğin kurtuluşu kadına bağlıdır. Ancak dönüşüm tamamlandığında son kararı yine erkek verir; evliliği teklif eden, ve nihai noktayı koyan kişi olur. Bu durum, masalın sonunda yeniden ataerkil düzenin kurulmasına işaret eder.

3.9 Masal Analizi 9: “Üç Turunçlar”

“Üç Turunçlar” masalının ana karakteri olan Şehzade, Padişah'ın kendisi için yaptırdığı çeşmenin başında otururken elinden bir kase düşürür ve kase kırılır. Kırılan parçalardan biri, bir yetimin başına düşer ve o da Şehzade'ye “Üç turunçların derdine düşesin,” (Güney,2022, s. 56) der. Masal bu noktada ‘Nar Tanesi’ masalına benzemektedir. Şehzade bu söz ile beraber üç turunçların derdine düşer. Bu turunçların içinden peri kızları çıkar; ancak Şehzade ikisini kaybeder. Şehzade, gönül bağı kurduğu üçüncü ve son turunçtan çıkan kızı da kaybeder. Bunun nedeni, masalda “**çöpür kız**” olarak betimlenen kıskanç bir kadının şehzade ile evlenebilmek için hileye başvurması ve çeşitli oyunlar ile kimlik karışıklıkları yaratmasıdır. Sonunda aşk ve iyilik kazanır, Şehzade son turunç güzeliyle yeniden kavuşur ve evlenir.

Bu masalda kadınlar, güzellikleri ve erdemleriyle öne çıkarken iki temel biçimde anlatılır. Üç Turunçlar; saf, güzel ve iyi kalpli olmaları, ödül niteliği taşımaları ve sadakatleriyle toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ürettiği kadınlık idealinin sembolleri olarak sunulmaktadır. Diğer kadın karakter ‘Çöpür Kız’ ise kıskanç, aldaticı ve güzelliği elde etmek için hileye başvuran bir kadındır. Masalda kadınlar edilgen gibi görünse de Turunç Güzeli'nin kararlılığı, çöpür kızı alt etmesi ve seçim yapabilmesi belirli bir güç unsuru taşır. Ancak genel olarak kadınların değeri dış görünüşle tanımlanır. Güzellik, kadının kaderini belirleyen ana etkidir.

Şehzade, genellikle etken karar verici ve dış dünyayla ilişkili, maceraya çıkan, karar alan ve mücadele eden baş kahramandır, kadının erdemini keşfeder ve onu ödüllendirir. Güzel olan kadın karaktere zenginlik sunulurken, çirkin olan kadın karakter kendi bahtını güzelleştirmeye çalışır. Bunu amaca ulaşmak için türlü türlü oyunlar çevirir ve sonunda kırk katır cezası ile cezalandırılır. Böylece anlatı, erkeklerin etkin ve belirleyici; kadınların ise dış görünüşlerine göre değerlendirildiği toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yansıtıyor.

Masalda yer alan yan karakterlerden Akıllı Vezir'in erkek olması, aklın erkekle; “güzelliğin” ise kadınla özdeşleştirilmesi, toplumsal cinsiyet kalıplarını yansıtmaktadır. Toplumda aklın erkekle, güzelliğin ise kadınla özdeşleştirilmesi, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının en yaygın yansımalarından biridir. Bem'in akıl, mantık, liderlik ve kararlılık gibi özellikler “erkeksi” kategoride değerlendirilirken; fiziksel çekicilik, şefkat ve duygusallık gibi nitelikler “kadımsı” olarak sınıflandırılır (Bem,1974). Sakallı Uğurlu da kadınların daha çok dış görünüşleriyle, erkeklerin ise akıl ve otoriteyle tanımlandığını; bu ayrımın kadınları edilgen, erkekleri ise etkin konumlara yerleştirdiğini vurgular (Sakallı Uğurlu,2019). Bu tür eşleştirmeler, bireylerin toplumsal rollerini belirlemede kalıplaşmış ve sınırlayıcı bir etki yaratır.

3.10 Masal Analizi 10: “Sabır Taşı”

Masal, güzelliklerinden dolayı güle benzetilen padişah kızlarının evlenmek için ok atmaya karar vermeleri ile başlar. Kızların kaderleri atılan oklarla belirlenir. Kardeşlerinin attığı oklar zengin eş adaylarına düşer; fakat baş karakter olan Akça Kız'ın oku Kafdağı'nın zirvesindeki gizemli bir yere düşer. Anneleri kızları yeni evlerine uğurlarken değerli taşlardan hediye verir. Kardeşlerine değerli taşlar hediye edilirken Akça kıza sabır taşı verilir. Akça kız, sabır taşı ile beraber okunu attığı yere gider, orada çeşitli olaylar gelişir, Akça Kız, sabır taşı ile birlikte okunun düştüğü yere gider; burada karşılaştığı olaylar sonucunda yoksulluk, zorluk ve yalnızlık içinde bir yaşam sürmek zorunda kalır. Zorluklarla başa çıkan Akça Kız, sabırla mücadele eder ve sonunda hem sevdiği erkeği kurtarır hem de “Sabırcık Hatun” unvanını alır. Masalda sabır, sınanma, aşk ve kadının içsel gücü işlenir. Masallarda erkekler genellikle kurtarıcı, kadınlar ise kurtarılmayı bekleyen edilgen kişilerdir. Ancak “Sabır Taşı” masalında bu dinamik tersine çevrilir. Akça Kız, kendi çabası, sabrı ve kararlılığıyla sevdiği erkeği kurtaran kişidir; bu durum, “erkek kurtarıcı” örneklerinden farklıdır.

Kadınların yalnızca korunmaya muhtaç bireyler değil, aynı zamanda güçlü, çözüm üreten ve fedakârlık yapabilen varlıklar olarak yansıtılması önemlidir. Kadının sevdiği erkeği kurtarması, onun duygularını eyleme dönüştürdüğünü, sadece hissetmekle kalmayıp harekete geçtiğini gösterir. Bu yönüyle Akça Kız, toplumsal cinsiyet rollerini kırar ve kadınların duygusal olduğu kadar iradeli ve güçlü bireyler olabileceğini ortaya koyar.

Masalda erkeğin edilgenleşmesi ve kurtarılmayı bekleyen konuma düşmesi, erkeklik kavramına dair bir değişimdir. Bu değişim, erkeklerin duygusal kırılabilirlik yaşayabileceği ve kadınlardan destek alabileceği fikrini destekler. Böylece masal, cinsiyet rollerinin katılığını yumuşatır ve iki cinsiyet arasında daha eşitlikçi bir ilişki modeli ortaya koyar.

Masalda kadınlar genellikle 'gül', 'inci', 'su gibi pak', 'kar gibi ak' gibi benzetmelerle tanımlanır. Bu, kadınlığın fiziksel güzellik, saflık ve itaatle özdeşleştirildiğini göstermektedir. Özellikle Akça Kız'ın betimlenmesinde masumiyet, edep ve sabır öne çıkar. Akça Kız, diğer kadın örneklerinden ayrılır. Onun sabrı ve azmi, edilgenliğin değil; etkenliğin, içsel direncin sembolü olur. Sabır taşıyla yüzleşmesi ve kendini yargılaması da karakter gelişimini, içsel yolculuğunu ortaya koyar.

Masalda erkekler fiziksel güç ve otoriteyle tanımlanır. “Yiğit”, “delikanlı”, “kahraman” gibi sıfatlarla betimlenirler. Fakat Akça kızın kocasının zamanla sabrı öğrenmesi, acıyı yaşaması ve duygusal dönüşüm geçirmesi, erkeklik algısında duygusal alanın da kabul görmesine örnektir.

Kadınların evi temizlemesi, sabır taşıyla dert dökmesi, kız çocuklarına sabır, edep ve hizmet gibi değerlerin öğütlenmesi kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerine uygundur. Akça Kız'a sabır taşı verilirken diğer kızlara değerli taşlar verilmesi de sabrın kadın için en kıymetli erdem olarak görüldüğünü gösterir. Kızların kaderinin evlilikle noktalanması, kadınlığın nihai amacının “eş olmak” şeklinde sunulması masalın ataerkil çizgide kaldığı noktalardandır.

Masalda hem kadının hem erkeğin dönüşüme açık olması dikkat çekicidir. Akça Kız sabretmeyi öğrenirken kocası da gerçek sevgiyi, sadakati ve içsel gücü keşfeder. Bu karşılıklı değişim, masalın toplumsal cinsiyet rollerine dair daha dengeli bir mesaj vermesini sağlar. Masal, kadının sessizliğini değil, iç gücünü, erkeğin otoritesini değil, duygusunu yüceltir.

“Sabır Taşı” masalında karakterler gelişimleri sayesinde toplumsal cinsiyet rollerini bir noktaya kadar esnetir. Kadın edilgenlikten çıkıp öznelenirken, erkek karakter de duygularını ifade edebilen kişiye dönüşür. Sabır, emek ve sevgi gibi değerler erdem olarak sunulur. Bu yönüyle “Sabır Taşı”, kadının erkek karakterin kişisel dönüşümünde etkin rol oynadığı bir masal olarak değerlendirilebilir.

Araştırma, masalarda iki farklı eğilim bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bazı masalarda kadın karakterler, sabırlı, güzel, iyi ve edilgen olarak çizilirken erkekler güçlü, cesur, karar verici ve kurtarıcı olarak sunulmuştur. Bu özellikler deneysel çalışmaların ortaya çıkardığı toplumsal kabullerle uyumludur. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına uygun kadınsılık ve erkeksilik özelliklerinin bulunduğu masallar şunlardır. ‘‘Hamur Bebek’’, ‘‘İncili Yorgan’’, ‘‘Sırmalı Pabuç’’, ‘‘Üç Turunçlar’’, ‘‘Altın Perçemli Çocuk ve Sırma Saçlı Kız’’.

Bununla birlikte, bazı masalarda ise kadınların yön veren, sınavan ve çözüm üreten kişiler, erkek karakterlerin ise değişim yaşayan ya da edilgen olarak betimlendiği görülmüştür. Bu tespitler, kalıp yargıların her anlatıda aynı biçimde olmadığını ortaya koymaktadır. Toplumsal kalıp yargı ve rollerini belirlemeye yönelik çalışmaların sonuçlarında bulunmayan bu özellikleri tespit ettiğimiz masalların başlıkları ise şöyledir: ‘‘Nar Tanesi’’, ‘‘Külkedisi’’, ‘‘Açıl Sofram Açıl’’, ‘‘Kara Yılan ve Kara Gülmez’’, ‘‘Sabır Taşı’’.

4.SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Eflatun Cem Güney’in derlediği/yazdığı ve *Masallar* adlı kitapta yer alanlar arasından seçilen on masalda toplumsal cinsiyet kalıp yargı ve rol incelemeyi amaçlayan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

İncelenen masalların bazılarında kadın ve erkek arasında güç dengesizliklerinin bulunduğu görülürken, bazı masalarda ise kadın karakterlerin zeki tutumları, yönlendirici ve rehberlik edici özellikleriyle olayların akışında etkili oldukları görülmüştür. Bu masalarda kadınlar yalnızca edilgen, duygusal ve kurtarılmayı bekleyen kişiler olarak değil; erkekleri yönlendiren, onlara yol gösteren, zekâlarıyla zorlukları aşabilen ve zaman zaman onları sınavan karakterler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Erkeklerin ise etken, güçlü ve kurtarıcı roller üstlendiği gözlemlenmiştir.

Genellikle erkeklerin etken, çözüm üreten, cesur ve akılcı rollerle ön plana çıktığı; buna karşılık kadınların ya güzellik, sabır, itaat gibi değerlerle tanımlandığı ya da büyü yapan, kötücül kişiler olarak sunulduğu masalara kıyasla Eflatun Cem Güney’in masalları her iki kalıbı da içererek dönüşümcü öğeler barındırır.

Masalların toplumsal rollerin inşasına katkıda bulunan yapı taşlarından biri olduğu unutulmamalıdır. Masalarda kullanılan cinsiyetçi tasvirler toplumsal cinsiyet rollerinin nesilden nesile aktarılmasında ve pekiştirilmesinde önemli bir rol oynayarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sürdürülmesine neden olabilir. Bu nedenle masalarda kullanılan karakter unsurlarının eleştirel bir biçimde gözden geçirilmesi ve daha eşitlikçi bir anlatımın teşvik edilmesi önemlidir.

5. KAYNAKÇA (APA 7):

Basow, S. A. (1992). *Gender stereotypes and roles* (3rd ed.). Brooks/Cole.

Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155–162. <https://doi.org/10.1037/h0036215>

Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364. https://www.researchgate.net/publication/232559496_Gender_Schema_Theory_A_Cognitive_Account_of_Sex_Typing

- Bhatia, N., & Bhatia, S. (2021). Changes in gender stereotypes over time: A computational analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 45(1), 106–125. <https://doi.org/10.1177/0361684320977178>
- Dökmen, Z. Y. (1999). Bem cinsiyet rolü envanteri kadınsılık ve erkeksilik ölçekleri Türkçe formunun psikometrik özellikleri. *Kriz Dergisi*, 7(1), 27–40. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000139
- Güney, E. C. (2022). *Masallar*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ohrvik, A. (2024). What is close reading? An exploration of a methodology. *Rethinking History*, 28(2), 238–260. <https://doi.org/10.1080/13642529.2024.2345001>
- Oregon State University. (n.d.). *What is close reading? Definition and strategies*. <https://liberalarts.oregonstate.edu/wlf/what-close-reading-definition-and-strategies>
- Özkan, T., & Lajunen, T. (2005). Masculinity, femininity, and the Bem Sex Role Inventory in Turkey. *Sex Roles*, 52(1–2), 103–110. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-1197-4>
- Sakallı-Uğurlu, N. (2019a). Erkek olmak ya da olmamak: Sosyal psikolojik açıdan erkeklik çalışmaları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 52–76. <https://psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120190516m000014.pdf>
- Sakallı-Uğurlu, N. (2019b). Sosyal psikolojik açıdan erkeklik çalışmaları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(43), 54–65. <https://psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120190516m000014.pdf>
- Sakallı-Uğurlu, N., & Beydoğan, B. (2013). Toplumsal cinsiyet algısının kadın ve erkek imgelerine yansımaları: Gözlemlere dayalı bir araştırma. *Nesne: Psikoloji Dergisi*, 1(2), 41–56. <https://nesnedergisi.com/makale/pdf/1517852225.pdf>
- Sakallı-Uğurlu, N., Türkoğlu, B., & Kuzlak, A. (2018). Kadınlar ve erkekler nasıl algılanır? Günümüz Türkiye’inde toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının yapısı. *Nesne*, 6(13), 309–336.

**SEXUAL VIOLENCE AGAINST WOMEN FROM THE PERSPECTIVE OF
CRIMINAL LAW**
CEZA HUKUKU AÇISINDAN KADINA YÖNELİK CİNSEL ŞİDDET

İLBİLGE SELCEN PEKER¹,

**¹Arş. Gör, KTO Karatay Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi
Hukuku Anabilim Dalı,**

ORCID: 0000-0002-1585-4098

Özet

Kadına yönelik şiddetin en yaygın biçimlerinden birisi cinsel şiddettir. Dünya genelinde çok sayıda kadın; cinsel amaçlı taciz, cinsel davranışlarla vücut dokunulmazlığının ihlali, vücuda rıza dışı organ veya sair cisim sokulması gibi farklı cinsel şiddet biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Son yıllarda teknolojik gelişmelerin etkisiyle cinsel şiddet çevrim içi ortamda da yaygınlaşmaya başlamıştır. Özel hayata ilişkin görüntülerin rıza dışı paylaşılması veya bu görüntülerin paylaşılacağı tehdidinde bulunulması ile çevrim içi cinsel taciz gibi fiiller giderek artmaktadır.

Günümüzde birçok devlet gerek çevrim içi ortamda gerekse yüz yüze gerçekleştirilen cinsel şiddet içerikli fiiller ile mücadele etmek amacıyla çeşitli hukuki düzenlemeler yapmaktadır. Kadına yönelik cinsel şiddetle mücadelede başvurulan en önemli hukuki araçlardan birisi, hiç şüphesiz ceza hukukudur. Ceza hukuku, cinsel şiddet faillerini cezalandırarak cezanın genel ve özel önleme işlevleri aracılığıyla bu tür fiillerin işlenmesini önlemeye katkıda bulunmaktadır. Türk kanun koyucusu da cinsel şiddet ile etkin bir şekilde mücadele edebilmek amacıyla Türk Ceza Kanunu'nda farklı suç tiplerine yer vermiş ve bu suçlar karşılığında çeşitli yaptırımlar öngörmüştür. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "Özel Hükümler" başlıklı ikinci kitabının "Kişilere Karşı Suçlar" başlıklı ikinci kısmının "Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar" başlıklı altıncı bölümünde cinsel saldırı (madde 102), çocukların cinsel istismarı (madde 103), reşit olmayanla cinsel ilişki (madde 104) ve cinsel taciz (madde 105) suçları hüküm altına alınmıştır. Bu suçların yanı sıra, somut olayın özelliklerine göre tehdit (madde 106) ve şantaj (madde 107) gibi suç tipleri de kadına yönelik cinsel şiddetle bağlantılı olarak gündeme gelebilecek suçlardandır.

Bu çalışmada öncelikle cinsel şiddet kavramının ne anlama geldiği açıklanmıştır. Daha sonra kadına yönelik cinsel şiddetle mücadelede Türk Ceza Kanunu'nun nasıl bir rol üstlendiği üzerinde durulmuştur. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda yer alan çeşitli suç tipleri; doktrinde ileri sürülen görüşler, yargı içtihatları ve konuya ilişkin uluslararası düzenlemeler çerçevesinde eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak kadına yönelik cinsel şiddetle mücadele bağlamında ele alınabilecek her bir suç tipi ayrıntılı bir şekilde incelenmemiş; esas itibarıyla cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar kapsamında düzenlenen suç tipleri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca mevcut hukuki düzenlemelerin kadına yönelik cinsel şiddetle mücadelede yetersiz olduğu alanlar tespit edilmiş ve bu düzenlemelerin iyileştirilmesine yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: kadına yönelik şiddet, cinsel şiddet, evlilik içi cinsel şiddet, cinsel saldırı, cinsel taciz, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar.

Abstract

Sexual violence is one of the most prevalent forms of violence against women. Worldwide, many women are subjected to different forms of sexual violence, including sexual harassment, violations of bodily integrity through sexual acts, and the non-consensual penetration of the body with an organ or other object. In recent years, driven by technological developments, sexual violence has also become increasingly prevalent in online environments. Conduct such as the non-consensual dissemination of intimate images, threats to disseminate such images, and online sexual harassment is on the rise.

Today, many states have enacted various legal regulations to combat acts of sexual violence committed both online and in person. Undoubtedly, one of the most important legal instruments in addressing sexual violence against women is criminal law. By punishing perpetrators of sexual violence, criminal law contributes to preventing such conduct through the general and special deterrent functions of punishment. The Turkish legislature has also introduced various criminal offenses in the Turkish Penal Code to combat sexual violence effectively and has provided for a range of sanctions for these offenses. The Turkish Penal Code No. 5237, in the second book titled "Special Provisions," under the second part titled "Offenses Against Persons" and the sixth section titled "Offenses Against Sexual Integrity," criminalizes sexual assault (Article 102), sexual abuse of children (Article 103), sexual intercourse with a minor (Article 104), and sexual harassment (Article 105). In addition, depending on the circumstances of the specific case, offenses such as threat (Article 106) and blackmail (Article 107) may also arise in connection with sexual violence against women.

This study first explains what is meant by the concept of sexual violence. It then examines the role assumed by the Turkish Penal Code in combating sexual violence against women. The various offenses set out in Turkish Penal Code No. 5237 are analyzed from a critical perspective in light of scholarly doctrine, judicial decisions, and relevant international instruments. However, the study does not provide a detailed examination of every offense type that could be addressed within the context of combating sexual violence against women; rather, it primarily focuses on offenses codified under offenses against sexual integrity. In addition, the study identifies areas in which the existing legal framework is inadequate in addressing sexual violence against women and offers proposals aimed at improving the current legal framework.

Keywords: violence against women, sexual violence, marital sexual violence, sexual assault, sexual harassment, offenses against sexual integrity.

SINIRDA KADIN OLMAK: GÜVENLİK PRATİKLERİ VE YEREL BİLGİ SİSTEMLERİNE ANTROPOLOJİK BAKIŞ¹⁹

MISRA BARAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Antropoloji Anabilim Dalı, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6916-5300>

Özet

Güvenlik, modern devlet yapısının temel işlevlerinden biri olarak kabul edilmekte ve çoğunlukla eril tahakkümle ilişkilendirilen bir alan içerisinde ele alınmaktadır. Ancak güncel güvenlik çalışmaları, bu kavramın yalnızca askerî ve stratejik boyutlarla sınırlı olmadığını; sosyal, kültürel ve politik yönleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sınır bölgelerinde yaşayan kadınların gündelik yaşam içerisindeki konumları ve ürettikleri yerel bilgi biçimleri, özellikle "kültürel istihbarat" çerçevesinde dikkat çekici bir analiz alanı sunmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınır bölgelerinde (Mardin, Hakkâri ve Van) yaşayan kadınların çatışma ortamı, yasadışı ticaret ve göç gibi güvenlik dinamikleri içinde nasıl konumlandıklarını ve hangi gündelik güvenlik pratiklerini geliştirdiklerini antropolojik bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, sınır hattında yaşamını sürdüren kadınların hem hane içindeki hem de kamusal alandaki rollerine odaklanan etnografik bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Bu kapsamda çobanlık faaliyetlerine katılan, yasadışı ticaret ağlarına tanıklık eden ve köy koruculuğu sistemi içerisinde yer alan kadınlarla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, kadınların sınır bölgelerindeki güvenlik dinamiklerine ilişkin gündelik gözlem ve deneyimlerinden beslenen yerel bilgi birikimlerini ortaya koymaktadır. Bu bilgi biçimleri "kültürel istihbarat" kavramı çerçevesinde değerlendirilerek kadınların güvenliğin yalnızca nesnesi değil, aynı zamanda yerel düzeyde bilgi üreten ve aktaran aktörler oldukları gösterilmektedir. Çalışma, güvenliğin yalnızca resmî kurumlar ve otoriteler tarafından şekillenen bir alan olmadığını; özellikle sınır bölgelerinde görünmez kılınan kadınların çok katmanlı sosyal ilişkiler ve risk yönetimi pratikleri aracılığıyla güvenlik süreçlerine aktif biçimde dâhil olduklarını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma, güvenliğin toplumsal ve kültürel boyutlarının yeniden düşünülmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Güvenlik, Antropoloji

Abstract

Security is considered one of the fundamental functions of the modern state structure and is generally addressed within a field that is often associated with masculine domination. However, contemporary security studies reveal that this concept is not limited solely to military and strategic dimensions, but should also be evaluated together with its social, cultural, and political

¹⁹ Bu çalışma Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü Birimince kabul edilen MAÜ.BAP.24.LEE.063 no'lu "Yerel Kültürün Gizemi: Genç ve Lise Örneğinde Esrarın Toplumsal ve Kültürel Boyutlarının Antropolojik Bir İncelemesi" başlıklı proje kapsamında desteklenmiştir.

aspects. In this context, the positions of women living in border regions within everyday life and the forms of local knowledge they produce offer a remarkable field of analysis, particularly within the framework of “cultural intelligence”. This study aims to examine, from an anthropological perspective, how women living in the border regions of the Republic of Türkiye (Mardin, Hakkâri, and Van) position themselves within security dynamics such as conflict environments, illegal trade, and migration, and what kinds of everyday security practices they develop. The research is based on an ethnographic field study focusing on the roles of women living along the border line both within the household and in the public sphere. Within this scope, semi-structured in-depth interviews were conducted with women who participate in shepherding activities, witness illegal trade networks, and are involved in the village guard system. The data obtained reveal the local knowledge accumulated by women, which is nourished by their everyday observations and experiences regarding security dynamics in border regions. These forms of knowledge are evaluated within the framework of the concept of “cultural intelligence”, demonstrating that women are not only objects of security but also actors who produce and transmit knowledge at the local level. The study shows that security is not merely a field shaped by official institutions and authorities; particularly in border regions, women—who are often rendered invisible—actively participate in security processes through multilayered social relations and risk management practices. In this respect, the research aims to contribute to reconsidering the social and cultural dimensions of security.

Keywords: Women, Security, Anthropology

1. GİRİŞ

Antropoloji, insanı ve insan topluluklarını konu edinen; toplumların neden birbirine benzediğini ya da farklılaştığını ve kültürlerin zaman içinde nasıl değiştiğini anlamaya çalışan bir bilim dalıdır. Bu yönüyle antropoloji, insan topluluklarına ilişkin genel ve evrensel nitelikte açıklamalar geliştirmeyi amaçlar (Güvenç, 2000, s. 15). Antropoloji disiplinini diğer sosyal bilimlerden ayıran en temel özellik ise kullandığı araştırma yöntemidir. Bu yöntem, verilerin doğrudan gözlem ve saha çalışması yoluyla toplanmasına dayanır. Sosyal ve kültürel antropologlar, inceleme yaptıkları toplulukların gündelik yaşamlarına belirli bir süre dâhil olarak, o toplumla birlikte yaşayarak ve gözlem yaparak bilgi üretirler (Güvenç, 1995, s. 72).

Bronislaw Malinowski'ye göre kültürel değişim, insan medeniyetlerinin değişmeyen bir özelliğidir. Bu nedenle antropolojik çalışmalar, çoğu zaman doğrudan değişimi incelemese bile, toplumlarda ortaya çıkan dönüşüm süreçlerini anlamaya ve aktarmaya yönelir (Malinowski, 1961). Bu perspektiften hareketle sınır bölgelerinde yaşayan kadınların gündelik yaşam pratikleri; toplumsal, güvenlik, ekonomik ve siyasal dinamiklerle birlikte ele alınması gereken çok katmanlı bir alan sunmaktadır. Sınır hattında yaşayan kadınlar, gündelik hayat içerisinde karşılaştıkları koşullara bağlı olarak çeşitli güvenlik pratikleri geliştirmekte ve bu pratikler yerel yaşamın önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Güvenlik kavramı çoğu zaman devlet mekanizmalarıyla ilişkilendirilir. Ancak sınır bölgeleri yalnızca devletlerin egemenlik alanlarını belirleyen coğrafi hatlar değildir. Bu alanlar aynı zamanda yasadışı ticaretin, göç hareketlerinin ve yoğun toplumsal ilişkilerin üretildiği dinamik sosyal mekânlardır. Mekân, yalnızca fiziksel bir yer olarak değil; bireylerin o yerle kurduğu ilişkiler, mekânsal organizasyon biçimleri ve farklı ölçeklerde ortaya çıkan sosyal pratikler aracılığıyla anlam kazanan bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda mekân, gündelik hayat içerisinde geliştirilen taktikler, kuşaktan kuşağa aktarılan yerel bilgi biçimleri ve kültürel pratikler aracılığıyla güvenlik dinamiklerini anlamada en az resmî politikalar kadar önemli bir rol oynamaktadır (Tickamyer, 2000 s. 806).

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu sınır hattı uzun yıllardır göç hareketleri, yasadışı ticaret ve askerî operasyonlar gibi birçok olgunun araştırma konusu olmuştur. Özellikle Mardin, Van ve Hakkâri illerinin sınır bölgeleri, söz konusu dinamiklerin yoğun biçimde yaşandığı yerleşim alanları arasında yer almaktadır. Bu bölgelerde devlet otoritesi çoğu zaman güvenlik politikaları aracılığıyla güçlü biçimde görünür hâle gelmektedir. Kontrol noktaları, yasaklı veya mayınlı bölgeler, gelişmiş gözetim teknolojileri ve askerî operasyonlar gibi kurumsal düzenlemeler sınır hattındaki güvenlik mimarisinin temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Bununla birlikte mevcut literatür incelendiğinde sınır bölgelerine ilişkin çalışmaların büyük ölçüde erkek aktörler üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu durum, sınır hattında yaşayan kadınların deneyimlerinin, ürettikleri yerel bilgi biçimlerinin ve geliştirdikleri gündelik güvenlik pratiklerinin çoğu zaman görünmez kalmasına yol açmaktadır. Türkiye'de sınır çalışmalarına bakıldığında konunun genellikle terör olgusu (Demir ve Yalçın, 2021), sınırın politik inşası (Aras, 2015) ve Suriyeli göçmenlerin kent yaşamına uyum süreçleri (Apak, 2014) gibi başlıklar üzerinden ele alındığı görülmektedir. Ancak sınır bölgelerinde yaşayan kadınların gündelik hayat pratiklerini, sosyo-kültürel konumlarını ve geliştirdikleri güvenlik taktiklerini antropolojik bir perspektifle merkeze alan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu nedenle sınır hattında yaşayan kadınların deneyimleri ve görünmeyen pratikleri, bölgedeki güvenlik dinamiklerini anlamak açısından önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu çalışma söz konusu literatür boşluğuna katkı sağlamayı amaçlamakta ve aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

- Türkiye'nin Mardin, Hakkâri ve Van sınır hattında yaşayan kadınlar, yasadışı ticaret, göç hareketleri ve çatışma ortamları gibi güvenlik dinamikleri içerisinde nasıl bir konumda yer almaktadır?
- Kadınların kendi aralarında geliştirdikleri yerel bilgi sistemleri ve iletişim ağları nelerdir?
- Güvenlik pratikleri bağlamında kadınların hane içindeki koruyucu rolleri nasıl şekillenmektedir?
- Kadınlar gündelik yaşam içerisinde hangi güvenlik stratejilerini ve taktiklerini geliştirmektedir?

Bu sorulardan hareketle çalışmanın temel argümanı şu şekilde ifade edilebilir: Sınır güvenliği yalnızca devlet merkezli yaklaşımlar ve askerî müdahaleler üzerinden açıklanabilecek bir olgu değildir. Aynı zamanda sınır hattında yaşayan kadınların kuşaklar boyunca aktardıkları yerel bilgi birikimini, gündelik yaşam içerisinde geliştirdikleri taktikleri ve kendi aralarında kurdukları çok katmanlı ilişkileri de anlamayı gerektirmektedir. Bu bağlamda kadınlar, yalnızca güvenlik politikalarından etkilenen pasif aktörler ya da mağdurlar değildir. Aksine, karşılaştıkları güvenlik koşulları karşısında çeşitli stratejiler ve taktikler geliştiren, gündelik güvenlik pratiklerini üreten ve yerel bilgiyi "kültürel istihbarat"a dönüştüren aktif öznelerdir.

Makalenin devamında öncelikle kavramsal çerçeve ele alınacak, ardından araştırmanın yöntemi ve saha bulguları aktarılacaktır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular kavramsal çerçeve doğrultusunda tartışılarak çalışmanın literatüre sunduğu katkılar ortaya konacaktır.

Bu çalışma, sınır hattında yaşayan tüm kadınların deneyimlerini temsil etme iddiasında değildir. Araştırma bulguları, belirli bir zaman diliminde ve belirli yaş grupları arasında gerçekleştirilen kadın anlatıları ile saha gözlemleriyle sınırlıdır. Sınır bölgelerinde yaşayan kadınların

deneyimleri önemli ölçüde çeşitlilik gösterebilmekte olup, bu çalışma kapsamında yer almayan birçok kadının farklı koşullar ve pratikler ürettiği bilinmektedir.

Araştırma sürecinde çok sayıda kadınla görüşmeler gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, bu çalışma özelinde sekiz kadın görüşmecinin anlatılarına yer verilmiştir. Çalışma 2024–2025 yılları arasında yürütülmüş olup katılımcı gözlem yöntemine dayanmaktadır.

1.1.Kavramsal Çerçeve

Doğu ve Güneydoğu sınır hattında gerçekleştirilen bu çalışma, sınır bölgelerinde uygulanan güvenlik pratiklerini antropolojik bir perspektiften ele almaktadır. Güvenlik çalışmalarında hâkim olan devlet merkezli ve askerî odaklı yaklaşımlar, çoğu zaman toplumsal ve kültürel dinamikleri ikincil planda bırakmaktadır. Bu çalışma ise söz konusu yaklaşımların ötesine geçerek, sınır bölgelerinde gündelik yaşam içerisinde kadınların güvenlik pratiklerini, hane içi, kamusal ve toplumsal alanlardaki konumlarıyla birlikte kültürel istihbarat kavramı çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Güvenlik politikalarının çoğunlukla erkek aktörler etrafında şekillenmesi; aşiret yapıları, köy koruculuğu sistemi ve askerî güvenlik düzenlemeleri içinde kadınların rolünün büyük ölçüde göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Oysa sınır bölgelerinde ortaya çıkan güvenlik dinamikleri yalnızca askerî yöntemlerle değil, toplumsal ve kültürel boyutları da kapsayan bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Antropoloji, insanı içinde bulunduğu kültürel bağlamdan ayrı düşünmeyen bir disiplindir. Bireylerin kültürel, toplumsal ve politik deneyimlerini bir bütün olarak ele alır ve bu deneyimlerin anlamını ortaya çıkarmayı hedefler. Sosyal antropologların temel uğraşı alanlarından biri, farklı toplumlarda ortaya çıkan kültürel çeşitliliği anlamak ve bu çeşitliliği görünür kılmaktır (Eriksen, 2010, s. 101). Bu nedenle antropoloji, yalnızca egemen söylemlerin değil, aynı zamanda sıradan insanların gündelik yaşamda ürettikleri pratiklerin de bilimsel bir çerçevede incelenmesine olanak tanır.

Gündelik hayat pratikleri, ilk bakışta sıradan, alışılmış ve değişmez görünebilir. Oysa bu pratikler, toplumsal ilişkilerin sürekli olarak yeniden üretildiği temel alanları oluşturur. Toplum içinde kabul gören alışkanlıklar, düzenli olarak tekrarlanan eylemler ve çoğu zaman sorgulanmadan benimsenen sessiz kabuller aracılığıyla bireyler yalnızca kendi gündelik yaşamlarını sürdürmekle kalmaz; aynı zamanda içinde buldukları toplumsal düzeni, normları ve iktidar ilişkilerini de yeniden üretirler. Bu bağlamda gündelik hayat, görünmez olanın, açıkça dile getirilmeyenin ve söze dökülmekten kaçınılanın izlenebildiği ayrıcalıklı bir analiz alanı sunar. Lefebvre'in (2010) de vurguladığı gibi, asıl değişim ve dönüşüm çoğu zaman gündelik hayatın derinliklerinde, gözden uzak biçimde gerçekleşir.

Bu çalışma, söz konusu görünmez dinamikleri görünür kılma amacı taşımaktadır. Sınır bölgelerinde yaşayan kadınların gündelik hayat pratikleri, yalnızca geçim faaliyetleri ya da rutin eylemler olarak değil; aynı zamanda güvenliğin, direnişin ve yerel bilgi üretiminin iç içe geçtiği karmaşık bir alan olarak ele alınacaktır. Bir sonraki bölümde, bu pratikleri kavramsallaştırmak için Michel de Certeau'nun "taktik" kavramına başvurulacak ve sınır hattındaki kadınların görünmez mücadele biçimleri teorik bir çerçeveye oturtulacaktır.

Michel de Certeau'nun *Gündelik Hayatın Keşfi* (1980) adlı eserinde geliştirdiği "taktik" kavramı, sınır bölgelerinde yaşayan kadınların güvenlik pratiklerini anlamlandırmak açısından önemli bir teorik araç sunmaktadır. Certeau, gündelik hayat içerisinde sıradan bireylerin gerçekleştirdiği eylemlere odaklanır ve bu eylemlerin uygulanma biçimlerini, tüketim yöntemlerini ve üretim tarzlarını analiz eder. Ona göre sıradan bireylerin gündelik pratikleri, sosyokültürel üretimin temel bileşenleri arasında yer almaktadır (Certeau, 2009, s. 48). Bu

perspektif, yüzeyde önemsiz gibi görünen alışkanlıkların ve tekrar eden pratiklerin, toplumsal gerçekliği anlamada ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Certeau'nun kuramsal çerçevesinde merkezi bir yere sahip olan strateji ve taktik ayrımı, sınır bölgelerindeki güç ilişkilerini anlamak için işlevsel bir analitik alan sunmaktadır. Strateji, egemen aktörlerin (devlet, ordu ve resmî güvenlik birimleri gibi) belirli bir mekân düzenleme ve kontrol etme biçimini ifade eder. Bu bağlamda sınır hattında devlet tarafından uygulanan güvenlik politikaları; kontrol noktaları, yasak bölgeler, askerî operasyonlar, istihbarat faaliyetleri ve yasadışı ticarete yönelik müdahaleler gibi kurumsal düzenlemeler aracılığıyla stratejik bir yapı oluşturur.

Taktik ise bu bağlamda güç ilişkileri içerisinde görece zayıf konumda bulunan aktörlerin geliştirdiği eylem biçimlerini ifade eder. Egemen güçlerin belirlediği sınırlar içerisinde manevra yaparak varlığını sürdürme ve çoğu zaman görünmez kalma pratiği, taktiksel bir davranış olarak ortaya çıkar (Certeau, 2009). Bu pratikler, doğrudan bir çatışmaya girmeden egemen olanın kurallarına uyuyormuş gibi görünerek bireylerin kendi gündelik üretim ve hareket biçimlerini sürdürmelerine imkân tanır.

Bu duruma saha çalışmasında elde edilen bulgulardan biri örnek olarak gösterilebilir. Görüşmecilerden G1'in "*Sınırı geçmek için erkek olmaya gerek yok; ot toplamayı bilmek de yeterlidir*" (Kadın, Mardin, 2025) ifadesi, egemen güvenlik düzenlemelerine karşı geliştirilen gündelik bir taktik pratiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu ifade, kadınların sınır hattındaki hareketliliğini yalnızca " yasadışı faaliyet" olarak değil, aynı zamanda devletin görünür güvenlik politikaları karşısında geliştirilen görünmez bir manevra alanı olarak okumamıza imkân tanımaktadır. Kadın, "ot toplamayı bilmek" gibi sıradanlaşmış bir gündelik pratik üzerinden, aslında yasaklı bir alanda hareket etme becerisini ifade etmekte ve bu beceriyi bir bilgi biçimi olarak tanımlamaktadır.

Bu noktada James C. Scott'ın geliştirdiği "gündelik direniş" ve "gizli senaryo" kavramları, kadınların sınır hattında geliştirdikleri taktiksel pratikleri daha geniş bir teorik çerçeve içinde değerlendirmek için önemli bir analitik imkân sunmaktadır. Scott'a göre muhalif ve karşıt olan gizli senaryo, doğrudan çatışmaya girmeyerek farklı direniş biçimlerinde kendini gösterir. Vergi kaçırma, yasak bölgede avlanma, bilerek daha az verimle çalışma, şikâyet etme ve sabotaj gibi eylemler bu direniş biçimlerine örnek olarak verilebilir (Scott, 1993, s. 16). Scott, örgütlü politik direnişlere kıyasla gündelik direniş biçimlerinin daha az risk taşıdığını vurgular (Scott, 1989, s. 34-35). Büyük çaplı direniş hareketlerine göre küçük ölçekli direniş pratikleri, bireylerin ihtiyaçlarını daha güvenli ve sıradan bir eylem biçimi içinde karşılmasına olanak tanır. Ayrıca bu direniş biçimleri, diğer bireylerle ittifak kurularak ortaklaşa bir eylem zemini de oluşturabilir (Scott, 1989, s. 37). Bu çerçevede sınır bölgelerinde kadınların geliştirdiği gündelik güvenlik pratikleri, görünürde devletin resmî politikalarına uyuyormuş gibi görünürken aslında bu politikaların içinde kendilerine alan açtıkları örtük bir direniş biçimi olarak da okunabilir.

Kolluk kuvvetlerinin yoğun olarak bulunduğu ve sınır ötesi gerilimlerin sıkça yaşandığı bölgelerde (Nusaybin, Çukurca ve Başkale gibi sınır yerleşimlerinde) kadınların devriye saatlerini ezberlemesi, kış aylarında yaşamsal hazırlıklar yapması, çocukların güvenliğini sağlamaya yönelik önlemler geliştirmesi ya da bazı durumlarda yasadışı geçiş hareketlerini gözlemlemesi gibi pratikler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu tür eylemler yalnızca birer taktik olarak değil, aynı zamanda bölgenin zorlu koşullarına karşı geliştirilen gündelik bir direniş biçimi olarak da değerlendirilebilir.

Kadınların sınır hattındaki gündelik hareketleri (hayvan otlatma, akraba ziyareti, suya gitme veya yasadışı ticaret faaliyetlerine temas eden gündelik temaslar), karşılaştıkları aktörler (kolluk kuvvetleri, köy korucuları, kaçakçılar ve yabancılar), bölgenin güvenlik koşulları

(çatışma, göç hareketleri, devriye faaliyetleri ve yasadışı geçişler) ile dolaşıma giren haberler (uyarılar, dedikodular ve yerel taktiklere ilişkin bilgiler) birlikte düşünüldüğünde, sınır bölgesinde yoğun bir bilgi akışının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bilgi akışı, kadınların kendi aralarında kurdukları iletişim ağları aracılığıyla dolaşıma girer. Ev ziyaretleri, telefon grupları ve çocuklar üzerinden kurulan gündelik iletişim kanalları sayesinde söz konusu bilgiler yorumlanır, işlenir ve yeniden üretilir. Bu süreç, resmi istihbarat raporlarında çoğu zaman yer almayan; ancak sınır hattında fiilen kullanılan ve gündelik hayat içerisinde taktik ve stratejilerin şekillenmesine katkı sağlayan bir “kültürel istihbarat” ağının oluştuğunu göstermektedir.

Söz konusu ağ, yalnızca dayanışma ve korunma amacıyla değil; aynı zamanda yasadışı ticaretin, rekabet ilişkilerinin ve yerel güvenlik dinamiklerinin şekillenmesinde de görünmeyen fakat etkili bir rol oynamaktadır. Öte yandan “kültürel istihbarat” kavramı askerî ve stratejik çalışmalar literatüründe farklı bir bağlamda ele alınmaktadır. Bu çerçevede Özer’e göre kültürel istihbarat, “kültürel bilginin düşman veya potansiyel tehdit unsurlarının davranışlarını ve hareket çevresini nasıl etkilediğini, ayrıca operasyonel planlamayı nasıl yönlendirdiğini analiz etmeyi amaçlayan bir istihbarat alanı” olarak tanımlanmaktadır (Özer, 2018 s. 110-111). Bu tanım, askerî ve stratejik bağlamda kültürel bilginin nasıl bir istihbarat değeri taşıdığını ortaya koymaktadır. Ancak bu çalışma, söz konusu kavramı kadınların gündelik hayat içerisinde ürettikleri görünmez bilgi biçimlerini anlamlandırmak amacıyla antropolojik bir perspektiften yeniden yorumlamaktadır. Kadınların gündelik yaşamda kendi aralarında kurdukları yerel bilgi ağları yalnızca dayanışma ve korunma amacıyla değil, aynı zamanda yasadışı faaliyetlerin ve yerel güvenlik pratiklerinin şekillenmesinde görünmeyen fakat son derece etkili bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda elde edilen bulgular, kadın görüşmeciler arasında oluşan söz konusu görünmez ağların “kültürel istihbarat” kavramı çerçevesinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma, 2024–2025 yılları arasında yürütülen nitel bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Araştırma süreci katılımcı gözlem yöntemiyle başlatılmış ve sınır hattında yaşamını sürdüren kadınların gündelik pratiklerini anlamaya yönelik uzun süreli saha teması kurulmuştur. Saha sürecinin ilk aşamasında sınır bölgesinde yaşayan kadın grupları belirlenmiş, ardından araştırmanın etik boyutuna ilişkin gerekli izinler alınmıştır. Bu kapsamda Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan araştırma için etik onay temin edilmiştir. Etik izin sürecinin tamamlanmasının ardından saha çalışmasına yeniden dönülmüş ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden önce katılımcılara araştırmanın amacı, kapsamı ve kullanılacak yöntemler hakkında bilgi verilmiş; ardından bilgilendirilmiş onam süreci tamamlanmıştır.

Katılımcılara yöneltilen sorular yarı yapılandırılmış mülakat formu çerçevesinde hazırlanmış ve görüşmeler bu doğrultuda yürütülmüştür. Araştırma kapsamında sınır hattındaki gündelik güvenlik pratikleriyle doğrudan ya da dolaylı ilişki içinde bulunan, yaşları 40 ile 60 arasında değişen sekiz kadın katılımcıyla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Saha çalışması yaklaşık on dört ay sürmüş, bu süre zarfında çok sayıda kişiyle temas kurulmuştur. Ancak bölgenin hassas güvenlik koşulları ve katılımcıların kimliklerinin korunması gerekliliği nedeniyle elde edilen verilerin yalnızca sekiz katılımcıya ait kısmı bu çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Saha çalışması sürecinde sınır hattında yaşayan kadınlar gündelik yaşam pratikleri içerisinde gözlemlenmiş ve araştırma antropolojik saha yöntemlerine uygun biçimde yürütülmüştür. Bu doğrultuda çalışma, katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme tekniklerinin birlikte kullanıldığı nitel bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırmanın yürütüldüğü bölgelerin isimleri,

bölgenin hassas güvenlik koşulları nedeniyle değiştirilmiştir. Saha çalışması sırasında yerel halkla kurulan ilişkilerde karşılaşılan en önemli güçlüklerden biri güven ilişkisini tesis etmek olmuştur.

Bu nedenle görüşmecilerin kişisel güvenliklerini ve mahremiyetlerini korumak amacıyla görüşmeler sırasında ses veya görüntü kaydı alınmamıştır. Bunun yerine görüşmeler araştırmacı tarafından tutulan ayrıntılı saha notları aracılığıyla kayıt altına alınmıştır.

Katılımcıların kimliklerinin korunması amacıyla her görüşmeci için kod isimler kullanılmış ve kişisel bilgiler anonimleştirilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirildiği sınır yerleşimlerinde gündelik iletişimde ağırlıklı olarak Kürtçe konuşulmaktadır. Bu durum saha çalışması sırasında dilsel bir engel oluşturmuş; ancak araştırma sürecinde bölgeden sağlanan tercüman desteği sayesinde görüşmeler sağlıklı bir biçimde yürütülebilmiştir.

Araştırma sürecinde elde edilen bulgular ve saha notları tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Görüşmeler sırasında tekrar eden anlatılar ve deneyimler, “güvenlik pratikleri” ve “kültürel istihbarat” başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Analiz sürecinde araştırmacı gözlemleri, gerçekleştirilen mülakatlar ve saha notları birlikte ele alınmış; elde edilen veriler karşılaştırmalı bir okuma ile yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, farklı veri kaynaklarının bir arada değerlendirilmesine olanak tanıyarak araştırma bulgularının güvenilirliğini artırmayı amaçlamıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Şehir	Meslek
G1	Kadın	Mardin	İşsiz
G2	Kadın	Van	Çoban
G3	Kadın	Hakkâri	Ticaret
G4	Kadın	Van	Ticaret
G5	Kadın	Van	Ev Hanımı
G6	Kadın	Hakkâri	Tarım İşçisi
G7	Kadın	Mardin	Çoban
G8	Kadın	Hakkâri	Eski Köy Korucusu

3. Sınırdaki Kadınların Bilgi Ağları: Yerel Bilgi ve Kültürel İstihbarat Pratikleri

Bu bölümde, sınır hattında yaşayan kadınların gündelik yaşam içerisinde ürettikleri yerel bilgi sistemleri ele alınacaktır. Genel istihbarat tanımlarında ifade edildiği üzere, çeşitli yöntemlerle elde edilen ham bilgilerin belirli süreçlerden geçirilerek analiz edilmesi sonucunda ortaya çıkan ürüne istihbarat adı verilmektedir (Bean, 2013, s. 496). Bununla birlikte, geleneksel istihbarat yaklaşımlarının ötesine geçildiğinde, değişen güvenlik dinamikleri doğrultusunda istihbarat kavramının farklı alanlara yöneldiği ve kültürel faktörlerin önemini giderek daha fazla vurgulandığı görülmektedir. Bu bağlamda istihbaratın yalnızca stratejik ya da askerî bir araç olmadığı; aynı zamanda kültürlerin anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir analitik alan açtığı ifade edilmektedir (Duyvesteyn, 2011, s. 521–530). Bu doğrultuda çalışma, söz konusu kültürel boyutu merkeze alarak sınır bölgesinde yaşayan kadınların gündelik yaşam içerisinde ürettikleri yerel bilgi sistemlerini bir tür “kültürel istihbarat” pratiği olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kültürel istihbarat kavramının hem devlet politikaları çerçevesinde hem de yerel halkın çoğu zaman “geleneksel” yöntemlerle elde ettiği bilgi pratikleri bağlamında çift yönlü olarak ele alınması büyük önem taşımaktadır. Devlet otoritesinin kapsamlı askerî ve teknolojik istihbarat mekanizmalarının yanında, sınır hattında yaşayan yerel halkın kendi içerisinde ürettiği bilgi ve istihbarat pratikleri de dikkate değer bir rol oynamaktadır.

Kültürel istihbarata ulaşmanın farklı yolları bulunmaktadır. Bunlardan ilki bilginin toplanma sürecidir. Taktiksel ve stratejik açıdan istihbarat üretiminin en kritik aşamalarından biri bu süreçtir. Elde edilen ham bilgi, içinde bulunulan koşullar doğrultusunda analiz edilerek işlevsel olan kısımdan yararlanılmaktadır (Coles, 2017). Bu bağlamda görüşmeci G2'nin şu ifadesi sınır hattında inşa edilen yerel bilgi sistemlerine ışık tutmaktadır: “*Kışın yollar karlı olur ama biz kimin nereden geçeceğini biliriz. Buralarda yabancı yüzler görünce kim olduklarını hemen anlarız.*” Bu ifade, istihbaratın yalnızca kurumsal yapılar tarafından kullanılan bir araç olmadığını; sınır hattı gibi bölgelerde yaşayan bireylerin, özellikle küçük toplulukların, çevrelerinde meydana gelen değişimleri ve yeni kişileri dikkatle gözlemlediklerini ve bu bilgileri zihinsel olarak konumlandıklarını göstermektedir. Bu durum, bir bakıma topluluk içerisinde işleyen doğal bir “sensör ağı” olarak da değerlendirilebilir. Coğrafi koşullara son derece vakıf olan bölge kadını bazı durumlar da hane içi dışında da aktif olarak rol oynamaktadır bu konu da G2 şu ifadeleri aktarmıştır:

“*Sınırın diğer tarafında bizim akrabalar var [...] Jandarma buralarda kuş uçurtmuyor ama arada karşı taraftan bize bazı eşyalar geliyordu o zamanlar mayınlar da vardı! [...] Bizim buranın erkekleri bu işlerden suçlu görüldüğü için o eşyaları almaya ben gidiyordum [...] buraların arazisini bilmezsen askerle karşılaşırın ama ben yakalanmıyordum [...] Tabi bizim çocukları da oynamaya gönderiyordum onlar bir şey olduğunda bana haber veriyorlardı [...] bizde bu yerleri atadan deden öğrendik buralarda yaşamak zordur da dışardan gelene daha zordur” (G3, Hakkari, 2025)*

Bu ifadeler, yerel haberleşme ağları, gözlem pratikleri ve araziye keşfetmeye dayalı geleneksel yöntemler aracılığıyla üretilen ve dönüştürülen bir kültürel pratiğe işaret etmektedir. Topluları anlamaya, çoğu zaman onların yaşadıkları coğrafyayı tanımakla başlamak gerekir. Bu doğrultuda köylerin yerleşim noktaları, arazi kullanım biçimleri ve yerel grupların bölgeyi anlamlandırmak için geliştirdikleri çeşitli taktikler, sınır hattındaki bilgi üretim süreçlerinin önemli unsurlarını oluşturmaktadır (Kilcullen, 2006). Buna örnek olarak G4 adlı görüşmecinin yasadışı gerçekleştirilen ticarete kadınların geleneksel önemine de vurgu yaptığı ifadeleri şu şekilde açıklamaktadır:

“*Benim oğlum bazen sınırın diğer tarafından satılacak ürünler getirirdi, geçim için hayvancılıkla uğraşsa da buradakilere (sigara, telefon) gibi ürünler getirirdi [...] buralarda herkes yapar bu işi [...] suç olarak görmeyin, merkezde çarşılarda satılıyor bu ürünler bazen asker çok sıkı tuttuğunda benden rica ederdi [...] bende küçük şeyleri (telefon) üzerime sarardım yanıma da komşumu alırdım [...] asker genellikle kadınları çok aramaz hele yaşı büyükse [...] öyle çok sık arama yapılırsa, buralar hareketli olursa biz zaten anlıyorduk [...] devlet buraları tutmuş bir tehlike varsa yardım ediyorduk” (G4, Van, 2025).*

Bu durum, sınır hattında zamanla kazanılan kültürel bir yetkinliğe işaret etmektedir. Bölgede yaşayan bireyler, hem çevredeki hareketlilikleri hem de bölgede görev yapan askerlerin davranış ve uygulamalarını gözlemleyerek belirli eğilimleri analiz etmekte ve buna göre risk değerlendirmesi yapmaktadır. Bu analizler doğrultusunda geliştirilen çıkarımlar, yerel halkın gündelik yaşam pratiklerini doğrudan etkilemektedir.

Bu bağlamda yasadışı ticaretin bir parçası hâline gelen bazı kadınlar, bölgede uzun yıllardır sürdürülen bir ekonomik ve toplumsal pratiğin doğal bir parçası olarak bu faaliyetlere dâhil olmaktadır. Yerel söylemde kullanılan “Şehir merkezinde çarşısı var” ifadesi, kent merkezinde

meşru kabul edilen bir ticari faaliyetin sınır hattında “suç” olarak tanımlanan bir eyleme dönüşmesini ifade etmektedir. Sınır hattında ortaya çıkan ve üretilen bu bilgi biçimleri, yalnızca gündelik hayatın içerisinde gerçekleşen sıradan pratikler olarak kalmamakta; aynı zamanda yasadışı ticaret dinamiklerini, sınır ötesi akrabalık ilişkilerini ve güvenlik politikalarının uygulanma biçimlerini de içinde barındırmaktadır.

G2'nin ifade ettiği “doğal sensör ağı”, G3'ün aktardığı arazi bilgisi ve çocukların gündelik hayat akışı içerisindeki haberleşme pratikleri ile G4'ün dile getirdiği “kadın bedeninin” bir geçiş koridoru olarak ortaya çıkması, kadınların sınır hattında yalnızca “mağdur” bir konumda ele alınmaması gerektiğini göstermektedir. Aksine kadınlar, yaşadıkları coğrafyanın koşullarından doğan pratikler doğrultusunda bilgi üreten, bu bilgileri belirli stratejilere dönüştüren ve gerektiğinde hane içi ilişkilerde kullanabilen aktif aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bulgular ayrıca kavramsal çerçevede ele alınan “kültürel istihbarat” kavramının, sınır hattında yaşayan kadınların gündelik hayat pratikleri içerisinde nasıl somut bir görünüm kazandığını da ortaya koymaktadır. Bir sonraki bölümde ise kadınların bu bilgi ağları aracılığıyla geliştirdikleri gündelik güvenlik taktikleri ve stratejileri çerçevesinde hane içindeki konumları ele alınacaktır.

3.1.Sınır Hattında Kadınların Gündelik Güvenlik Pratikleri

Sınır hattında yaşayan kadınlar, gündelik hayatın akışı içerisinde karşılaştıkları riskler doğrultusunda çeşitli güvenlik pratikleri geliştirmektedir. Bu pratikler çoğu zaman anlık olarak ortaya çıkmakta ve mevcut koşullara göre şekillenmektedir. Kadınlar yalnızca hane içerisindeki konumlarıyla sınırlı kalmamakta; komşular arasında kurulan haberleşme ağları, ticaret faaliyetleri, hayvan otlatma ve köy koruculuğu gibi birçok alanda aktif rol almaktadır.

Michel de Certeau'ya göre, bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam biçimleri, gündelik hayatta etkileşimde buldukları mekânlarla birlikte şekillenmektedir. Özellikle kamusal alanlar, bu pratiklerin hem üretildiği hem de yeniden anlamlandırıldığı dinamik sahalar olarak öne çıkmaktadır. Certeau, gündelik pratikler ile mekânsal yapı arasındaki ilişkinin karşılıklı ve sürekli bir etkileşim içinde olduğunu vurgulamaktadır (Certeau, 2009, s. 129). Bununla birlikte bireylerin geliştirdiği taktikler yalnızca kamusal alanlarla sınırlı değildir. İnsanlar kendilerini en güvende hissettikleri özel alanları, yani evlerini de bu pratiklerin bir parçası hâline getirebilmektedir. Bu nedenle gündelik hayatta geliştirilen taktiksel eylemler farklı mekânlarda ve çeşitli bağlamlarda üretilebilmektedir. Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi de gündelik yaşamın birçok noktasında kendini göstermektedir. Bu konuda elde edilen bulgulardan biri aşağıda aktarılmaktadır. G5 kodlu görüşmecinin gündelik hayat içerisinde anlık olarak geliştirdiği bir taktiği şu sözlerle ifade etmesidir:

“ Savaş olduğu sıralar burası çok hareketliydi (Suriye-Nusaybin) [...] Karşıdan ne kadar ürün getirsek kardı bizde haliyle yardım ediyorduk [...] Karşıdan elde edilen ürünler (Emtia) bazılarını ben alıyordum yanıma siyah poşetlere sarıp Pazar arabasına koyup minibüsle merkeze getiriyordum [...] o dönem çok karmaşık olduğu için bizim erkeklerin (akraba) işleri çok düşmüştü bizde elimizden gelen desteği veriyorduk o zamanlar [...] Merkeze çoluk çocuğa alışverişi yapmaya diye çıkıyorduk birkaç akrabama işimizi halledip dönüyorduk gerisin geriye [...] ” (G5, Mardin, 2025).

De Certeau'ya göre (2009) sıradan bireylerin giderek kapsamlı bir şekilde artan devlet sistemleri içerisinde hayatlarını sürdürmeye zorlanırken, sessiz ve görünmez yöntemlerle kendilerine dayatılan bir takım kuralları kendi lehlerine dönüştürerek yeniden biçimlendirirler (Certeau, 2009 s. 45). Benzer şekilde saha bulguları, bireylerin geçmişten edindikleri bazı alışkanlıkların günümüzde de sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu alışkanlıklar, yasal çerçevede suç teşkil etmesine rağmen katılımcıların anlatılarında çoğu zaman kültürel pratikler olarak ifade edilmektedir. Nitekim yerel grupların gündelik hayat içerisinde gerçekleştirdikleri

bazı eylemler, katılımcı söylemlerinde yalnızca yasaklı bir faaliyet olarak değil; aynı zamanda sosyal ilişkiler çerçevesinde “hak” olarak görülen bir unsur şeklinde konumlandırılmaktadır.

Bu konuda sahada elde edilen verilerden biri, G6 kodlu görüşmecinin akraba ziyareti amacıyla gerçekleştirdiği bir köy ziyaretinde karşılaştığı ve kendisi açısından doğal kabul edilen yasadışı ticaret pratiğine ilişkin kültürel aktarımıdır. Görüşmeci bu deneyimini şu sözlerle ifade etmektedir: *“Bizim aile atadan, deden bu işleri yapıyor. Buralarda başka ne iş yapabilirsin ki? Ben uzun yıllar hayvan otlattım, sınırdan gelen ürünleri de bazen satıp ‘ek gelir’ elde ettim. Bu ticarettir, suç değildir ki.”* (G6, Hakkâri, 2024) Bir diğer görüşmeci ise, uyguladıkları “bilmiyorum” taktiği uyguladıklarını ve sınırdan gelen bazı gayriresmi eşyaları geçmişte nasıl ticarete döktüğünü şu ifadelerle anlatmıştır:

“Suriye sınırı karıştığında bizim akrabalara haber göndermiştik. Göç sırasında tanıdıklara istediğimiz bazı ürünleri gönderdiler, biz de komşularla onları karşılamaya gittik. [...] Sınırın diğer tarafı cehennem gibiydi, çok kalabalıktı; özellikle kadın ve çocuklar çok iyi karşılanıyordu. [...] Biz de onların yanında getirdiği (altın, sigara vb.) ürünleri aldık, eve getirdik. [...] Tek bizim buradakiler değil, o zaman birçok kişi bu yöntemi kullandı. [...] Asker hangi birini kontrol etsin? O zaman buralara iğne atsanız yere düşmezdi.” (G7, Mardin, 2025)

Büyük direniş biçimlerine göre küçük direniş biçimlerinde bireylerin ihtiyaçlarını daha az risk taşıdığına böylelikle eylemlerin daha güvenli ve sıradan bir eylem biçimi olarak algılandığını vurgulamaktadır. Ayrıca bu direniş biçimlerinde diğer bireylerle de ittifak kurularak ortaklaşa bir eylem gerçekleştirilebilir (Scott, 1989: 37). Böylelikle yasadışı ticaret bölgedeki bazı kadın bireyler tarafından gizli bir eylem biçimi olarak toplum tarafından devam ettirilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, bu bağlamda yalnızca yasa dışı bir ekonomik faaliyet olarak değil, aynı zamanda devletin egemenlik alanı karşısında gelişen alternatif bir geçim ve pratikler bütünü olarak değerlendirilebilir. James C. Scott’un yaklaşımında direniş biçimleri sabit değildir; aksine zamanın koşullarına, kültürel yapılar ve dönemin politik ilişkilerine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tarihsel süreç içerisinde farklı toplumsal grupların geliştirdiği çeşitli direniş pratikleriyle karşılaşmak mümkündür (Akt. Şahin, 2016: 1364–1365). Saha bulgularında benzer bir durumu ortaya koyan görüşmecilerden biri de G8’dir. G8, geçmişte yürüttüğü köy koruculuğu deneyimini ve sınır hattındaki gündelik pratikleri şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ben çok sınırı bekledim, çok güvenlik için çabaladım; buranın ilk kadın korucularından biriydim. [...] Bizim köyde de ticaret yapan çok kişi tanıyorum, buradaki kolluk kuvvetleri de aşağı yukarı biliyordu zaten. [...] Kişiler bellidir. Bazen köydeki kadınlar bu işlerde ‘taşıyıcı’ olarak yardım ederlerdi, ben de göz yumardım. [...] Benim işim kaçakçı yakalamak değildi [...] güvenliği sağlamaktı. [...] Buralarda başka geçim kaynağı yoktu; göz yummayacaksın da ne yapacaksın ki?” (G8, Hakkâri, 2025).

Geçmişte köy koruculuğu faaliyetlerinde bulunduğunu belirten G8 kodlu görüşmecinin anlatısı, sınır hattında yürütülen yasa dışı ticaretin yerel bağlamda çoğu zaman “olağan” bir pratik olarak algılandığını göstermektedir. Görüşmeciye göre bu yasa dışı faaliyetler yalnızca erkek bireylerin egemenliği altında yürütülen bir alan değildir; zaman zaman kadınlar da “taşıyıcı” rolü üstlenerek bu ekonomik ağların bir parçası hâline gelmektedir. Nitekim saha bulguları, kadınların belirli durumlarda bu süreçlere dâhil olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durum, sınır bölgelerinde gelişen kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yalnızca ekonomik bir mesele olmadığını; aynı zamanda yerel geçim stratejileri, toplumsal ilişkiler ve güvenlik pratikleriyle iç içe geçmiş karmaşık bir yapı oluşturduğunu göstermektedir.

G8’in ifadeleri, sınır hattında devlet ile yerel topluluklar arasındaki karmaşık ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Bir yandan devletin güvenlik aygıtının bir parçası olan kadın korucular, diğer

yandan aynı bölgede yaşayan bireyler olarak yerel toplumsal ağların ve gündelik pratiklerin içerisinde varlıklarını sürdürmektedir. Bu durum, güvenlik görevi ile yerel toplumsal ilişkiler arasındaki sınırın her zaman kesin ve katı olmadığını göstermektedir. Özellikle akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu sınır bölgelerinde, bireyler hem devletin temsilcisi hem de yerel topluluğun bir parçası olarak çok katmanlı bir konumda yer alabilmektedir. G8'in "benim işim kaçakçı yakalamak değildi" ifadesi, resmi görev tanımı ile sahadaki yerel gerçeklik arasındaki gerilimi açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna karşılık "buralarda başka geçim kaynağı yok" sözleri ise, bölgedeki sınırlı ekonomik imkânların bazı yasa dışı faaliyetlerin yerel topluluklar tarafından belirli ölçüde meşru görülmesine zemin hazırladığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Sınır bölgeleri, yalnızca devletlerin egemenlik alanlarını belirleyen coğrafi hatlar olmanın ötesinde, birçok farklı dinamiği içinde barındıran karmaşık sosyal alanlardır. Bu alanlar çoğu zaman yasa dışı ticaret, göç hareketleri ve güvenlik pratikleri gibi birbiriyle bağlantılı süreçlerin iç içe geçtiği yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle sınır hattında yaşamını sürdüren bireyler, söz konusu çok katmanlı yapının merkezinde yer almaktadır. Bölgede toplumsal ilişkilerde erkek egemenliğinin belirgin olduğu görülse de kadınların da çoğu zaman görünür olmayan, ancak etkili roller üstlendikleri anlaşılmaktadır. Bu roller yalnızca hane içi alanla sınırlı kalmayıp, gündelik hayatın farklı kamusal pratiklerinde de kendini göstermektedir.

Bu çalışmada, Mardin, Hakkâri ve Van illerinin sınır hattında yaşayan sekiz kadın görüşmecinin anlatılarından hareketle, kadınların gündelik hayat içerisinde geliştirdikleri güvenlik pratikleri, kendi aralarında kurdukları ilişkiler ve bu ilişkiler üzerinden ürettikleri bilgi ve güvenlik stratejileri antropolojik bir perspektifle incelenmiştir. Araştırma, sınır hattında yaşayan tüm kadınların deneyimlerini temsil etme iddiası taşımamaktadır. Bölge, çok sayıda sosyo-kültürel faktörün etkili olduğu karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu çalışma ise ağırlıklı olarak geçmişte yasa dışı ticaret ağlarıyla belirli ölçülerde ilişki kurmuş kadınların deneyimlerine odaklanmaktadır. Bu nedenle çalışmada yer verilen anlatılar ve değerlendirmeler, söz konusu kadın görüşmecilerin deneyimleri etrafında şekillenmektedir.

Elde edilen bulgular, sınır hattında yaşayan kadınların yalnızca pasif mağdurlar olmadığını; aksine içinde buldukları koşullara bağlı olarak çeşitli taktik ve stratejiler geliştirerek aktif özneler hâline geldiklerini göstermektedir. Bu duruma örnek olarak G2'nin ifade ettiği "doğal sensör ağı", yani araziye gözlemleyerek olası tehlikeleri tespit edebilme pratiği; G3'ün "çocuklar üzerinden" kurulan haberleşme ağı; G4'ün "ürünleri üzerine bağlayarak" saklama yöntemi; G5'in "siyah poşet ve pazar arabası" ile yürüttüğü taşıma eylemi; G6'nın "bu ticarettir, suç değildir" yaklaşımı ve G8'in "göz yuman korucu" olarak konumlanması, kadınların sınır bölgesinde ürettikleri bilgi ve pratiklerin çoğu durumda birbiriyle etkileşim hâlinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu noktada Michel de Certeau'nun (2009) ortaya koyduğu "taktik" kavramı, kadınların gündelik hayat içerisinde geliştirdikleri bu pratikleri anlamlandırmak açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Araziyi okuyarak devriye saatlerini ezberlemeleri, askerî hareketliliği takip etmeleri ve sınırın karşı tarafında yaşanan gelişmelere göre ticari ilişkiler kurmaları, kadınların devletin güvenlik düzeni içerisinde görünmez ancak etkili taktikler geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde G7'nin ifadelerinde yer alan "Biz bir şey bilmiyoruz" söylemi de bu görünmez taktiklerin gündelik hayattaki yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın literatüre temel katkısı, "kültürel istihbarat" kavramının antropolojik bir perspektifle yeniden yorumlanmasıdır. Askerî ve stratejik çalışmalar literatüründe farklı bağlamlarda ele alınan bu kavram (Özer, 2018; Duyvesteyn, 2011; Bean, 2013), bu çalışmada sınır hattında yaşayan kadınların gündelik hayat içerisinde ürettikleri

görünmez bilgi biçimlerini anlamlandırmak amacıyla kullanılmıştır. Kadınların kurdukları iletişim ağları (hayvan otlatma, ot toplama, çocuk ziyaretleri vb.) yalnızca dayanışma ve haberleşme araçları olarak değil, aynı zamanda bölgede gerçekleşen faaliyetlerin takip edildiği ve yorumlandığı toplumsal ilişkiler alanları olarak da işlev görmektedir. Görüşmelerden elde edilen önemli bulgulardan biri, sınır hattında gerçekleştirilen bazı yasa dışı ticaret faaliyetlerinin yerel bağlamda çoğu zaman “normal” olarak algılanmasıdır. Katılımcıların anlatılarında bu faaliyetler çoğu durumda bir suç eylemi olarak değil; bölgedeki sınırlı ekonomik imkânların sonucu olarak ortaya çıkan ve uzun yıllardır sürdürülen bir geçim pratiği olarak ifade edilmektedir. Bu durum, söz konusu faaliyetlerin zamanla bazı yerel gruplar tarafından bir tür “hak” ya da meşru ticaret biçimi olarak görülmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca bazı katılımcılar, kolluk kuvvetlerinin belirli durumlarda bu faaliyetlere göz yumduğunu da ifade etmektedir.

Bu “göz yumma” durumunun çoğu zaman kadınların toplumsal konumuyla da ilişkilendirildiği görülmektedir. Kadınların geleneksel normlar çerçevesinde çoğu zaman aranmaması ya da daha az şüpheli görülmesi, bu pratiklerin gündelik hayatta sürdürülebilmesini kolaylaştıran unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların anlatılarında ekonomik koşullar ve coğrafi sınırlılıklar sıklıkla bir “savunma” gerekçesi olarak dile getirilmektedir. Bölgedeki bazı yerel grupların bu faaliyetleri bir tür geçim yolu ya da meslek olarak tanımlaması ve kadınların da kültürel aktarım yoluyla zaman zaman bu ticaret ağlarının bir parçası hâline gelmesi, sınır hattında oluşan çok katmanlı toplumsal ilişkileri açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, sınır hattında gerçekleşen eylemlerin yalnızca devlet merkezli güvenlik politikaları çerçevesinde ele alınmaması gerektiğini; bölgenin sosyo-kültürel bağlamının da dikkate alınmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kadınların ürettiği yerel bilgi biçimleri, sınır güvenliği çalışmalarında çoğu zaman göz ardı edilen ancak sahadaki dinamikleri ve yapıları anlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmaların, güvenlik çalışmalarını yalnızca kurumsal politikalar üzerinden değil, aynı zamanda yerel toplulukların deneyimlerini ve sosyal ilişkilerini dikkate alacak şekilde tasarlaması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, sınır hattında yaşayan kadınların yalnızca “öteki” olarak konumlanmadığını; aksine birçok alanda aktif olduklarını, taktik ürettiklerini ve hem kamusal hem de özel alanlarda gözlemci ve müdahil roller üstlendiklerini göstermektedir. Kadınların bu deneyimlerini anlamak, sınır bölgelerindeki sosyal ve kültürel yapıları kavramak ve analiz etmek açısından hayati öneme sahiptir.

5. KAYNAKÇA

Apak, H. (2014). Suriyeli göçmenlerin kente uyumları: Mardin örneği. *Mukaddime*, 5(2), 53–70.

Aras, R. (2015). Türkiye’de sınır ve sınır bölgeleri çalışmaları: Eleştirel bir değerlendirme / Border and borderland studies in Turkey: A critical evaluation. *Mukaddime*, 5(2), 15–37. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.11182>

Bean, H. (2013). Rhetorical and critical/cultural intelligence studies. *Intelligence and National Security*, 28(4), 496–517.

Coles, J. P. (2006). Incorporating cultural intelligence into joint doctrine. *IO Sphere*, 7–13.

- Demir, G., & Yalçın, H. B. (2021). Türkiye'nin önleyici müdahale stratejisi. *Working Paper Series*, 2(4), 1–7. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5809987>
- Duyvesteyn, I. (2011). Intelligence and strategic culture: Some observations. *Intelligence and National Security*, 26(4), 521–530.
- De Certeau, M., Giard, L., & Mayol, P. (2009). Gündelik hayatın keşfi II: Eylem, konut, mutfak işleri (Ç. Eroğlu & E. Ataçay, Çev.). Dost Kitabevi.
- De Certeau, M. (2009). Gündelik hayatın keşfi I: Eylem, uygulama, üretim sanatları (L. A. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- Eriksen, T. H. (1988). *Small places, large issues: An introduction to social and cultural anthropology*. Pluto Press.
- Güvenç, B. (1995). *Kültür ve eğitim*. Gündoğan Yayınları.
- Güvenç, B. (2000). *Sosyal kültürel değişme*. Gündoğan Yayınları.
- Kilcullen, D. (2013). Twenty-eight articles (extract): Fundamentals of company-level counterinsurgency. *Small Wars Journal*. <https://smallwarsjournal.com/documents/28articles.pdf>
- Lefebvre, H. (2010a). Gündelik hayatın eleştirisi I (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Malinowski, B. (1961). *The dynamic of cultural change*. Yale University Press.
- Özer, Y. (2018). Kültürel istihbarat (ss. 77–78). Karakum Yayınevi.
- Scott, J. C. (1989). Everyday forms of resistance. *Copenhagen Papers*, 4, 33–36.
- Scott, J. C. (1993). *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. Yale University Press.
- Şahin, H. (2016). Türkiye'deki sınıf hareketi sınırlılığı içinde, işçilerin direniş stratejileri: Denizli tekstil işçilerine ait bir alan çalışması. *Çalışma ve Toplum*, 3(50), 1359–1386.
- Tickamyer, A. R. (2000). Space matters! Spatial inequality in future sociology. *Contemporary Sociology*, 29(6), 805–813.

**THE ROLE OF WOMEN IN SOCIETY: TRANSMISSION OF MORAL AND
SPIRITUAL VALUES ACROSS GENERATIONS**
**TOPLUMDA KADININ ROLÜ: AHLAKİ VE MANEVİ DEĞERLERİN NESİLLER
BOYU AKTARIMI**

MEHTAP KARACİL

**Dr.Öğr.Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID:
0000-0002-2765-5168**

Özet

Kadın, tarih boyunca sadece biyolojik bir anne olmanın ötesinde, toplumun ahlaki ve manevi dokusunun şekillenmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu bildiri, kadının toplum içindeki rolünü, ahlaki ve manevi değerlerin nesilden nesile aktarımındaki etkisini derlemektedir. Tarihi süreçte Müslüman ve Türk kadınlarının hayatlarından örnekler sunularak, kadının eğitici, yetiştirici ve toplumsal değerlerin muhafızı olarak önemi vurgulanacaktır. Kadın, hem aile içi hem de toplumdaki rolüyle erkeğin ve çocukların ahlaki gelişiminde belirleyici bir unsur olmuştur. Bu derleme, kadın çalışmalarına ve toplumsal değerlerin korunmasına yönelik farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadın, Ahlaki değerler, Manevi değerler, Toplum, Eğitim, Tarih, Müslüman kadınlar, Türk kadınları.

Abstract:

Throughout history, women have played a central role not only as biological mothers but also in shaping the moral and spiritual fabric of society. This paper reviews the role of women in society and their influence in transmitting moral and spiritual values from generation to generation. Historical examples of Muslim and Turkish women are presented to highlight the importance of women as educators, nurturers, and guardians of societal values. Women have been decisive in the moral development of both men and children within the family and broader society. This review aims to raise awareness of the significance of women's roles in social studies and the preservation of societal values.

Keywords: Women, Moral values, Spiritual values, Society, Education, History, Muslim women, Turkish women.

1. Giriş

Toplumun sürekliliği yalnızca ekonomik ve siyasal yapılarla değil, aynı zamanda kültürel ve ahlaki değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla mümkündür. Bu aktarım sürecinin en önemli aktörlerinden biri kadındır. Kadın, aile içinde üstlendiği roller aracılığıyla yalnızca çocuk yetiştirme görevini yerine getirmez; aynı zamanda değerler sisteminin korunması ve yeniden üretilmesinde aktif rol oynar.

Sosyolojik literatürde aile, bireyin ilk sosyalizasyon alanı olarak kabul edilir (Berger & Luckmann, 1966). Bu bağlamda çocuğun ahlaki ve manevi gelişimi büyük ölçüde aile içinde şekillenir. Kadın, geleneksel toplum yapısında bu sürecin temel yönlendiricisidir. Özellikle İslam ve Türk toplumlarında kadın, aile eğitiminin merkezinde konumlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, kadının ahlaki ve manevi değerlerin aktarımındaki rolünü tarihsel örnekler ve kuramsal yaklaşımlar ışığında incelemektir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1 Sosyalizasyon ve Değer Aktarımı

Sosyalizasyon, bireyin toplumun norm ve değerlerini öğrenme sürecidir. Parsons'a (1951) göre aile, toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan temel kurumdur. Değer aktarımı ise kültürel sürekliliğin ana mekanizmasıdır.

Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı, bireylerin davranışları gözlem yoluyla öğrendiğini vurgular. Bu bağlamda annenin rol modeli olması, çocuğun ahlaki gelişiminde belirleyicidir.

2.2 Ahlaki ve Manevi Eğitim

Ahlak eğitimi yalnızca kuralların öğretilmesi değil; değerlerin içselleştirilmesi sürecidir. Kohlberg'in (1984) ahlaki gelişim kuramı, erken dönem deneyimlerin bireyin ahlaki muhakeme düzeyini etkilediğini göstermektedir. Bu süreçte ebeveyn tutumları belirleyici rol oynar.

3. İslam Tarihinde Kadının Eğitsel ve Manevi Rolü

İslam tarihinde kadınlar yalnızca aile içinde değil, ilim ve toplumsal rehberlik alanlarında da etkin olmuşlardır.

3.1 Hz. Hatice (r.a.)

Hız. Hatice, ticari hayattaki dürüstlüğü ve ahlaki duruşuyla örnek teşkil etmiştir. Aynı zamanda Peygamber Efendimiz'e verdiği destekle manevi liderliğin sembolü olmuştur.

3.2 Hz. Âişe (r.a.)

Hız. Âişe, hadis ve fıkıh alanında önemli bir ilim kaynağı olmuş; birçok sahabeye eğitim vermiştir. Bu yönüyle kadınların entelektüel ve ahlaki rehberlik rolünü temsil etmektedir.

Bu örnekler, kadının yalnızca aile içinde değil, toplumun genel ahlaki yapısında da belirleyici olduğunu göstermektedir (Aksoy, 2015).

4. Türk Tarihinde Kadının Toplumsal Rolü

Türk toplum yapısında kadın, tarih boyunca aktif ve güçlü bir konumda olmuştur.

4.1 Osmanlı Döneminde Kadın

Osmanlı'da kadınlar vakıf faaliyetleri, sosyal yardımlaşma ve eğitim alanlarında etkin roller üstlenmiştir (Çağatay, 2018). Hürrem Sultan ve Kösem Sultan gibi figürler yalnızca saray içi değil, toplumsal düzeyde de etkili olmuştur.

4.2 Milli Mücadele Döneminde Kadın

Nene Hatun gibi kadın figürler, vatan savunmasında aktif rol alarak toplumsal dayanışmanın sembolü olmuştur (Özkan, 2020).

Bu tarihsel örnekler, kadının hem aile hem toplum düzeyinde değer üretici bir aktör olduğunu göstermektedir.

5. Kadının Erkeğin Yetişmesindeki Rolü

Kadın, erkek çocukların karakter gelişiminde belirleyici bir etkidir. Annenin tutumu, çocuğun öz güven, empati ve ahlaki sorumluluk geliştirmesinde önemli rol oynar. Sosyal öğrenme perspektifine göre çocuk, cinsiyet rolünü ve toplumsal davranış kalıplarını büyük ölçüde anneden öğrenir (Bandura, 1977).

Bu yönüyle kadın, yalnızca kendi neslini değil, toplumun tüm bireylerini dolaylı olarak şekillendirmektedir.

6. Tartışma

Literatür ve tarihsel örnekler birlikte değerlendirildiğinde, kadının toplumsal rolünün üç temel boyutta şekillendiği görülmektedir:

1. Eğitsel rol
2. Manevi rehberlik
3. Kültürel süreklilik

Modern toplumlarda kadının kamusal alandaki rolü artmış olsa da aile içi değer aktarımındaki merkezi konumu devam etmektedir. Bu durum, kadının hem geleneksel hem modern toplum yapısında dönüştürücü bir aktör olduğunu göstermektedir.

7. Sonuç

Kadın, tarih boyunca ahlaki ve manevi değerlerin aktarımında merkezi bir rol üstlenmiştir. İslam ve Türk tarihindeki örnekler, kadının yalnızca aile içinde değil, toplumsal düzeyde de yönlendirici ve eğitici bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumun ahlaki ve kültürel dokusunun güçlendirilmesi, kadınların eğitsel ve sosyal rollerinin desteklenmesiyle mümkündür. Bu nedenle kadınların eğitim, sosyal katılım ve kültürel üretim alanlarında güçlendirilmesi toplumsal sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça (APA 7)

- Aksoy, H. (2015). *Müslüman kadınlar ve İslam tarihinde öncü rolleri*. İslam Araştırmaları Yayınları.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. Anchor Books.
- Çağatay, M. (2018). *Osmanlı kadınları ve toplumsal rolleri*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Göçek, F. M. (1996). *Rise of the bourgeoisie, demise of empire*. Oxford University Press.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development: The psychology of moral development*. Harper & Row.
- Özkan, D. (2020). *Türk kadınlarının tarihî ve toplumsal rolü*. Alfa Yayınları.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. Free Press.

**LIFELONG LEARNING EXPERIENCES AND EMPOWERMENT AMONG
FEMALE UNDERGRADUATE STUDENTS: A QUALITATIVE STUDY**
**KADIN LİSANS ÖĞRENCİLERİNDE YAŞAM BOYU ÖĞRENME DENEYİMLERİ
VE GÜÇLENME: NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

MEHTAP KARACİL

**Dr.Öğr.Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
ORCID: 0000-0002-2765-5168**

Özet

Bu araştırmanın amacı, kadın lisans öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme süreçlerini güçlenme kuramı çerçevesinde incelemektir. Araştırma, nitel yöntemle fenomenoloji deseninde yürütülmüştür. Çalışma grubunu bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 15 kadın lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, üniversite eğitimine katılımın öğrencilerin öz-yeterlik, karar alma özerkliği, akademik kimlik ve toplumsal farkındalıklarını artırdığını göstermektedir. Katılımcılar, eğitim sürecini hem kişisel hem de toplumsal bağlamda güçlenme aracı olarak değerlendirmiştir. Sonuç olarak, kadın öğrencilerin akademik deneyimlerinin yalnızca bilişsel kazanımla sınırlı kalmadığı; yaşam boyu öğrenme süreçlerinin, güçlenme ve toplumsal katılım ile doğrudan ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Güçlenme, yaşam boyu öğrenme, kadın öğrenciler, akademik özerklik, nitel araştırma

Abstract

This qualitative phenomenological study investigates the lifelong learning experiences of female undergraduate students within the framework of empowerment theory. The study group consisted of 15 female undergraduate students at a public university. Data were collected through in-depth semi-structured interviews and analyzed using content analysis. Findings indicate that participation in higher education enhances students' self-efficacy, decision-making autonomy, academic identity, and social awareness. Participants perceived their education as a tool for personal and societal empowerment. The study highlights that lifelong learning is closely linked with empowerment and active societal engagement, beyond mere cognitive development.

Keywords: Empowerment, lifelong learning, female students, academic autonomy, qualitative research

1. Giriş

Yaşam boyu öğrenme, bireyin yaşamı boyunca bilgi, beceri ve değerlerini geliştirme sürecini ifade eder (Freire, 1970). Eğitim, yalnızca bilişsel kazanımlar sağlamakla kalmaz; bireyin toplumsal güçlenme ve özerklik kazanmasında kritik rol oynar (Kabeer, 1999). Kadınların yükseköğretime erişimi artmış olsa da, patriyarkal yapı ve toplumsal cinsiyet normları kadınların güçlenme deneyimlerini sınırlayabilir. Rowlands (1997), güçlenmenin bireysel değil, yapısal ve toplumsal boyutlarının olduğunu vurgulamaktadır. Hooks (2000), eğitimin demokratik ve özgürleştirici bir alan olarak kadınları kendi yaşamları ve toplumları üzerinde

söz sahibi yapabileceğini belirtmektedir. Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda araştırmanın temel sorusu şudur: Kadın lisans öğrencileri yaşam boyu öğrenme süreçlerini güçlenme bağlamında nasıl deneyimlemektedir?

2. Yöntem

Araştırma Deseni; Araştırma fenomenoloji deseninde yürütülmüştür. Bu yaklaşım, katılımcıların yaşam boyu öğrenme deneyimlerine yükledikleri anlamları derinlemesine incelemeye olanak tanır.

Çalışma Grubu; Araştırmaya 15 kadın lisans öğrencisi katılmıştır.

- Yaş aralığı: 20–25
- Çeşitli fakültelerden katılım sağlanmıştır
- Amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır
- Ölçüt: En az bir yıl üniversite eğitimi deneyimi

Veri Toplama Süreci; Veriler yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır. Görüşmeler ortalama 45 dakika sürmüştür. Görüşme soruları şunları kapsamaktadır:

- Akademik süreçteki kişisel gelişim deneyimleri
- Karar alma özerkliği ve öz-yeterlik algısı
- Toplumsal farkındalık ve katılım
- Eğitim sürecinin güçlenme üzerindeki etkisi

Görüşmeler yazıya aktarılmıştır ve katılımcı onayı alınmıştır.

227

Veri Analizi; Veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz süreci:

1. Açık kodlama
2. Kategorilerin oluşturulması
3. Temaların yapılandırılması

Kodlayıcılar arası güvenilirlik %87 olarak hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Analiz sonucunda dört ana tema belirlenmiştir:

Öz-Yeterlik ve Akademik Özerklik; Katılımcılar, dersleri ve öğrenme süreçlerini bağımsız şekilde yönetmenin öz-yeterliklerini artırdığını ifade etmiştir.

Karar Alma ve Sorumluluk; Üniversiteye katılım, öğrencilerin hem akademik hem de kişisel kararlarında daha aktif rol almalarını sağlamıştır.

Toplumsal Farkındalık ve Katılım; Bazı öğrenciler, eğitim sayesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve toplumsal adalet konularında farkındalık kazandıklarını belirtmiştir.

Güçlenme ve Kişisel Dönüşüm: Eğitim süreci, öğrenciler için hem bireysel güçlenme hem de toplumsal etki yaratma aracı olmuştur. Katılımcılar, öğrenmenin yalnızca bilgi kazanımı değil, kendini gerçekleştirme ve toplumsal katkı sağlama süreci olduğunu ifade etmiştir.

4. Tartışma

Bulgular, yaşam boyu öğrenmenin yalnızca bilişsel değil, güçlenme ve toplumsal katılım boyutlarıyla da ilişkili olduğunu göstermektedir. Freire (1970) ve hooks (2000) tarafından vurgulanan özgürleştirici eğitim anlayışı, bulgularla paralellik göstermektedir. Kabeer'in (1999) güçlenme kuramı çerçevesinde, akademik deneyimlerin hem bireysel özerklik hem de toplumsal farkındalık sağladığı görülmüştür. Rowlands (1997)'in yapısal güçlenme yaklaşımı, öğrencilerin yaşadığı sınırlamaları ve güçlenme alanlarını açıklamada faydalıdır.

5. Sonuç ve Öneriler

- Kadın öğrencilerin akademik deneyimleri, güçlenme ve yaşam boyu öğrenme ile doğrudan ilişkilidir.
- Üniversitelerde kadın öğrenciler için güçlenme programları ve toplumsal farkındalık atölyeleri düzenlenmelidir.
- Öğrencilerin öz-yeterlik ve karar alma özerkliklerini artıracak pedagojik uygulamalar geliştirilmelidir.

Kaynakça

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.

Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435–464.

Rowlands, J. (1997). *Questioning empowerment: Working with women in Honduras*. Oxfam.

hooks, b. (2000). *Feminism is for everybody*. South End Press.

**DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN: IMPACT ON CHILDREN'S
PSYCHOLOGY
AİLƏDƏ QADINA QARŞI ZORAKILIQ: UŞAQLARIN PSIXOLOGİYASINA
TƏSİRİ**

AĞASIYEVA YAQUT

Azərbaycan, Bakı, Bakı Avrasiya Universiteti

Psixologiya

Orcid kodu: 0000-0002-5107-2798

Özet

Qadına qarşı ailədaxili zorakılıq cəmiyyətin ən ciddi sosial problemlərindən biridir və qadının fiziki, psixoloji və emosional sağlamlığına zərər vurur. Bu zorakılıq fiziki şiddət, təhqir, təzyiq, iqtisadi asılılıq yaratma və sosial təcrid kimi müxtəlif formalarda özünü göstərə bilər. Zorakılığa məruz qalan qadınlar çox vaxt özlərini çarəsiz və müdafiəsiz hiss edirlər. Ailədaxili mühitdə qadınlara qarşı tətbiq olunan zorakılıq yalnız bir fərdin deyil, bütövlükdə ailənin, xüsusilə də uşaqların həyatına dərin və uzunmüddətli təsir göstərir. Bu problem cəmiyyətin ən ağırlı sosial məsələlərindən biri hesab olunur. Zorakılığın şahidi olan və ya onun baş verdiyi mühitdə böyüyən uşaqların psixoloji inkişafı ciddi şəkildə zədələnmə bilər. Belə ki, uşaq üçün ailə ilk növbədə təhlükəsizlik, sevgi və qayğı məkanı olmalıdır. Lakin evdə davamlı gərginlik, qorxu və aqressiya hökm sürərsə, bu, uşağın daxili aləmində dərin izlər buraxır. Belə şəraitdə böyüyən uşaqlar tez-tez təşviş, həyəcan və güvənsizlik hissələri yaşayırlar. Uzun müddətli stress onların emosional sabitliyini poza, təlim nəticələrinə mənfi təsir göstərə bilər.

Ailədə zorakılıq müşahidə edilən uşaqlarda davranış dəyişiklikləri də geniş yayılmışdır. Bəziləri aqressiv və əsəbi olur, digərləri isə qapanıq və passiv davranış nümayiş etdirir. Bu hallar onların məktəb həyatına, müəllim və həmyaşıdları ilə münasibətlərinə də təsirsiz ötürür. Uşaqlar gördükləri davranış modelini gələcəkdə təkrarlama riski daşıyırlar. Xüsusilə qız uşaqları zorakı münasibətləri adi və qəbulolunan hesab edə bilər, oğlan uşaqları isə zorakılığı güc göstəricisi kimi qavrama ehtimalına malikdirlər. Belə mühitdə böyüyən uşaqlar çox vaxt özlərini günahkar hiss edir, baş verənlərə görə məsuliyyəti üzərlərinə götürürlər. Bu isə onların özünəinamını zəiflədir və şəxsiyyətin formalaşmasına mənfi təsir edir. Gecə qorxuları, yuxu pozuntuları və daimi narahatlıq halları da geniş yayılmış problemlər sırasındadır. Zamanla bu vəziyyət daha ciddi psixoloji çətinliklərə yol açar bilər.

Tədqiqatlar göstərir ki, ailədaxili zorakılıq mühitində böyüyən uşaqlarda depressiya, təşviş və postravmatik stress pozuntusu kimi problemlərin yaranma ehtimalı daha yüksəkdir. Bu cür psixoloji yüklənmə onların təkə akademik göstəricilərinə və sosial bacarıqlarına mənfi təsir etməyənə zamanda sosial təcrid və özünə zərərvermə davranışlarına səbəb olur. Problemin həlli üçün erkən müdaxilə mühüm əhəmiyyət daşıyır. Uşaqlara psixoloji dəstəyin göstərilməsi, onlarla açıq və anlayışlı ünsiyyət qurulması, təhlükəsiz mühitin yaradılması vacibdir. Eyni zamanda, cəmiyyət səviyyəsində maarifləndirmə işlərinin aparılması, hüquqi mexanizmlərin gücləndirilməsi və sosial xidmətlərin əlçatanlığının artırılması bu problemin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Beləliklə, ailədə qadınlara qarşı zorakılıq yalnız həmin qadına deyil, gələcək nəslin psixoloji sağlamlığına da ciddi təhlükə yaradır. Sağlam və balanslı şəxsiyyətlərin formalaşması üçün uşaqların sevgi, hörmət və təhlükəsizlik içində böyüməsi əsas şərtidir.

Açar sözlər: ailədaxili zorakılıq, uşaq psixologiyası, davranış pozuntuları, erkən müdaxilə

Summary

Domestic violence against women is one of the most serious social problems in society and harms women's physical, psychological and emotional health. This violence can manifest itself in various forms such as physical violence, humiliation, pressure, economic dependence and social isolation. Women who are subjected to violence often feel helpless and defenseless. Violence against women in the family environment has a deep and long-term impact not only on the individual, but also on the life of the family as a whole, especially children. This problem is considered one of the most painful social issues in society. The psychological development of children who witness violence or grow up in an environment where it occurs can be seriously damaged. Thus, for a child, the family should first and foremost be a place of safety, love and care. However, if there is constant tension, fear and aggression at home, this leaves deep marks on the child's inner world. Children growing up in such conditions often experience feelings of anxiety, excitement and insecurity. Long-term stress can disrupt their emotional stability and negatively affect their learning outcomes.

Behavioral changes are also common in children who witness domestic violence. Some become aggressive and irritable, while others exhibit withdrawn and passive behavior. These situations also affect their school life, relationships with teachers and peers. Children are at risk of repeating the behavior pattern they see in the future. Girls in particular may consider violent relationships normal and acceptable, while boys are likely to perceive violence as a sign of strength. Children growing up in such an environment often feel guilty and take responsibility for what happened. This weakens their self-esteem and negatively affects the formation of their personality. Night terrors, sleep disorders and constant anxiety are also common problems. Over time, this situation can lead to more serious psychological difficulties.

Studies show that children who grow up in an environment of domestic violence are more likely to develop problems such as depression, anxiety and post-traumatic stress disorder. Such psychological burden not only negatively affects their academic performance and social skills, but also leads to social isolation and self-harming behaviors. Early intervention is crucial to solving the problem. Providing psychological support to children, establishing open and understanding communication with them, and creating a safe environment are important. At the same time, conducting awareness-raising activities at the community level, strengthening legal mechanisms and increasing the accessibility of social services play an important role in preventing this problem. Thus, violence against women in the family poses a serious threat not only to the woman herself, but also to the psychological health of the future generation. For the formation of healthy and balanced personalities, children must grow up in love, respect and security.

Keywords: domestic violence, child psychology, behavioral disorders, early intervention

**FAMILY DYNAMICS: PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL BASIS OF HEALTHY
RELATIONSHIPS
AİLƏ DİNAMİKASI: SAĞLAM MÜNASİBƏTLƏRİN PSIXOLOJİ VƏ SOSIAL
ƏSASLARI**

AĞASIYEVA YAQUT

**Azərbaycan, Bakı, Bakı Avrasiya Universiteti
Psixologiya
Orcid kodu: 0000-0002-5107-2798**

FƏRZƏLİYEVƏ SAMİDƏ

Kimya müəllimi

Özet

Ailə yalnız eyni məkanda yaşayan insanların formal birliyi deyil; o, insanın emosional sabitliyinin, dəyərlərinin və davranış modellərinin formalaşdığı canlı sosial mühitdir. Ailə eyni zamanda psixoterapevtik mühitdir. Müasir dövrdə baş verən sosial və iqtisadi dəyişikliklər ailə münasibətlərinə birbaşa təsir göstərir. İş yükünün artması, texnologiyanın gündəlik həyata daxil olması və fərdi prioritetlərin dəyişməsi ailə üzvləri arasında münasibətlərin daha şüurlu şəkildə qurulmasını zəruri edir. Sağlam ailə modeli təsadüfən yaranmır; o, qarşılıqlı anlayış, məsuliyyət və davamlı emosional yatırım nəticəsində formalaşır. Ailə daxilində möhkəm emosional bağların qurulmasının əsas şərti düzgün və açıq ünsiyyətdir. İnsanlar çox zaman problemi hadisənin özündə deyil, ifadə olunmamış hisslərdə yaşayırlar. Düşüncələrin gizlədilməsi, emosiyaların basdırılması zamanla anlaşılmaqlara və yadlaşmaya səbəb olur. Səmimi dialoq mühiti isə etimadı gücləndirir, ailə üzvlərinə özlərini dəyərli və eşidilmiş hiss etdirməyə imkan verir. Xüsusilə çətin situasiyalarda açıq ünsiyyət ailənin birliyini qoruyan ən mühüm dayaq nöqtəsinə çevrilir.

Münaqişələr hər bir ailədə qaçılmazdır və onların mövcudluğu münasibətlərin zəif olması demək deyil. Əksinə, fərqli baxışların və xarakterlərin toqquşması təbii prosesdir. Vacib olan mübahisələrin hansı üsulla həll edilməsidir. Qarşı tərəfi günahlandırmaq, təhqir etmək və ya susaraq məsafə yaratmaq problemi daha da dərinləşdirir. Bunun əvəzinə, konstruktiv yanaşma – yəni problemi şəxsiyyətdən ayıraraq müzakirə etmək və ortaq həll yolu axtarmaq – münasibətləri möhkəmləndirir. Uşaqlar valideynlərin davranışlarını müşahidə edərək gələcək münasibət modellərini formalaşdırdıqları üçün ailədaxili münaqişələrin sağlam şəkildə idarə olunması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bununla yanaşı, ailədə fərdi sərhədlərin qorunması da vacibdir. “Biz” anlayışının güclü olması önəmlidir, lakin hər bir fərdin şəxsi maraqları, istəkləri və tək qalmaq ehtiyacı nəzərə alınmalıdır. Qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlər emosional gərginliyin azalmasına və psixoloji rahatlığın artmasına kömək edir. Ədalətli rol bölgüsü və əməkdaşlıq mühiti ailədə balans yaradır.

Nəticə etibarilə, sağlam ailə münasibətləri davamlı diqqət, anlayış və əmək tələb edən dinamik bir prosesdir. Problemlərin olmaması deyil, onların birlikdə və hörmət çərçivəsində həll edilməsi ailənin gücünü müəyyən edən əsas meyardır. Bu isə həm fərdi rifahın, həm də cəmiyyətin sağlam inkişafının təməlini təşkil edir.

Anahtar kelimələr: ailə dinamikası, şəxsi sərhədlər, konfliktlər, şəxsi sərhədlər

Summary

Family is not just a formal union of people living in the same space; it is a living social environment where a person's emotional stability, values, and behavioral patterns are formed. Family is also a psychotherapeutic environment. Social and economic changes taking place in modern times have a direct impact on family relationships. The increase in workload, the introduction of technology into everyday life, and changes in individual priorities necessitate a more conscious building of relationships between family members. A healthy family model does not arise by chance; it is formed as a result of mutual understanding, responsibility, and continuous emotional investment. The main condition for building strong emotional bonds within the family is correct and open communication. Often, people experience problems not in the event itself, but in unexpressed feelings. Hiding thoughts and suppressing emotions leads to misunderstandings and alienation over time. An environment of sincere dialogue strengthens trust, allows family members to feel valued and heard. Especially in difficult situations, open communication becomes the most important support point that preserves family unity.

Conflicts are inevitable in every family, and their presence does not mean that relationships are weak. On the contrary, the clash of different views and characters is a natural process. What is important is how disputes are resolved. Blaming, insulting, or creating distance through silence only deepens the problem. Instead, a constructive approach – that is, discussing the problem separately from the personality and looking for a common solution – strengthens relationships. Since children form future relationship models by observing their parents' behavior, healthy management of intra-family conflicts is of particular importance. At the same time, it is also important to maintain personal boundaries in the family. A strong sense of “we” is important, but each individual's personal interests, desires, and need for solitude must be taken into account. Relationships based on mutual respect help reduce emotional tension and increase psychological comfort. A fair distribution of roles and an atmosphere of cooperation create balance in the family.

Ultimately, healthy family relationships are a dynamic process that requires constant attention, understanding, and effort. It is not the absence of problems, but their resolution together and with respect that determines the strength of the family. This is the foundation of both individual well-being and the healthy development of society.

Keywords: family dynamics, personal boundaries, conflicts, personal boundaries

**THE FORMATION OF WOMEN'S REPRESENTATION IN ADVERTISING AND
ITS IMPACT ON SOCIETY
REKLAMLARDA QADIN OBRAZININ FORMALAŞMASI VƏ CƏMIYYƏTƏ
TƏSİRİ**

NİGAR HƏSƏNOVA

**Müəllim, Bakı Avrasiya Universiteti, Biznes və menecment,
0009-0003-6599-9441**

Xülasə

Bu məqalədə reklamlarda qadın obrazının formalaşma mexanizmləri və onun cəmiyyətə təsiri təhlil edilir. Reklam yalnız məhsul və xidmətlərin tanınması vasitəsi deyil, eyni zamanda sosial dəyərlərin, gender rollarının və davranış modellərinin ötürücüsüdür. Tarixi inkişaf mərhələlərinə baxdıqda müşahidə etmək mümkündür ki, qadın obrazı uzun müddət məişət rolu, estetik obyekt və ya emosional fiqur kimi təqdim edilmişdir. Bu təqdimat forması gender stereotiplərinin möhkəmlənməsinə və qadının cəmiyyətdəki rolunun məhdud çərçivədə qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur.

Müasir dövrdə isə rəqəmsal media və qlobal kommunikasiya imkanlarının genişlənməsi qadın obrazının daha müxtəlif və güclü şəkildə təqdim olunmasına şərait yaratmışdır. Artıq reklamlarda qadın sadəcə ailə daxilində deyil, iş həyatında, liderlik mövqelərində və müstəqil fərd kimi göstərilməyə başlanmışdır. Bununla belə, bəzi hallarda idealizə olunmuş bədən standartları və vizual obyektləşdirmə tendensiyası hələ də qalmaqdadır.

Məqalədə reklamlarda qadın obrazının sosial psixologiya və marketinq baxımından təsiri araşdırılır, onun ictimai rəyə, özünüdərk prosesinə və istehlakçı davranışına təsiri qiymətləndirilir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilir ki, reklam məzmunu cəmiyyətin gender balansına həm müsbət, həm də mənfi istiqamətdə təsir göstərə bilər. Bu baxımdan, etik və məsuliyyətli reklam strategiyalarının hazırlanması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Anahtar kelimələr: Qadın obrazı, gender stereotipləri, reklamın sosial təsiri

Abstract

This article examines the formation of women's representation in advertising and its impact on society. Advertising functions not only as a tool for promoting products and services but also as a medium for transmitting social values, gender roles, and behavioral norms. A historical overview reveals that women have long been portrayed primarily in domestic roles, as aesthetic objects, or as emotional figures. Such representations have contributed to the reinforcement of gender stereotypes and the limitation of women's perceived roles within society.

In the contemporary era, the expansion of digital media and global communication has enabled more diverse and empowered portrayals of women in advertising. Women are increasingly depicted not only within family settings but also in professional environments, leadership positions, and as independent individuals. Nevertheless, idealized body standards and visual objectification remain prevalent in certain advertising contexts.

This study analyzes the social and psychological impact of female representation in advertising from both marketing and societal perspectives. It evaluates how advertising content influences public opinion, self-perception, and consumer behavior. The findings suggest that advertising can shape gender balance in both positive and negative ways. Therefore, the development of ethical and socially responsible advertising strategies is of significant importance.

Keywords: Women's representation, gender stereotypes, social impact of advertising

REKLAMLARDA KADIN İMGESİNİN OLUŞUMU VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

Nigar HASANOVA
Öğretim üyesi, Bakı Avrasya Üniversitesi, İşletme yönetimi,
nigar.hesenova@baau.edu.az,
0009-0003-6599-9441

Özet

This article examines the formation of women's representation in advertising and its impact on society. Advertising functions not only as a tool for promoting products and services but also as a medium for transmitting social values, gender roles, and behavioral norms. A historical overview reveals that women have long been portrayed primarily in domestic roles, as aesthetic objects, or as emotional figures. Such representations have contributed to the reinforcement of gender stereotypes and the limitation of women's perceived roles within society.

In the contemporary era, the expansion of digital media and global communication has enabled more diverse and empowered portrayals of women in advertising. Women are increasingly depicted not only within family settings but also in professional environments, leadership positions, and as independent individuals. Nevertheless, idealized body standards and visual objectification remain prevalent in certain advertising contexts.

This study analyzes the social and psychological impact of female representation in advertising from both marketing and societal perspectives. It evaluates how advertising content influences public opinion, self-perception, and consumer behavior. The findings suggest that advertising can shape gender balance in both positive and negative ways. Therefore, the development of ethical and socially responsible advertising strategies is of significant importance.

Keywords: Kadın imgesi, toplumsal cinsiyet stereotipleri, reklamın toplumsal etkisi

23.03.2026

ISBN: 978-625-92474-7-2

ASES PUBLICATIONS – 2026©